

T.C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINI NO: 2303
AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ YAYINI NO: 1300

EKONOMİ SOSYOLOJİSİ

Yazarlar

Prof.Dr. Hüsnü ERKAN (Ünite 1, 2)

Yrd.Doç.Dr. Fatime GÜNEŞ (Ünite 3)

Prof.Dr. Ömer DEMİR (Ünite 4)

Prof.Dr. Nadir SUĞUR (Ünite 5)

Yrd.Doç.Dr. Uğur DOLGUN (Ünite 6)

Prof.Dr.Yavuz ODABAŞI (Ünite 7)

Prof.Dr. Veysel BOZKURT (Ünite 8)

Editörler

Prof.Dr. Veysel BOZKURT

Yrd.Doç.Dr. Fatime GÜNEŞ

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Anadolu Üniversitesine aittir.
“Uzaktan Öğretim” tekniğine uygun olarak hazırlanan bu kitabın bütün hakları saklıdır.
İlgili kuruluştan izin almadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt
veya başka şekillerde çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz.

Copyright © 2011 by Anadolu University

All rights reserved

No part of this book may be reproduced or stored in a retrieval system, or transmitted
in any form or by any means mechanical, electronic, photocopy, magnetic tape or otherwise, without
permission in writing from the University.

UZAKTAN ÖĞRETİM TASARIM BİRİMİ

Genel Koordinatör

Prof.Dr. Levend Kılıç

Genel Koordinatör Yardımcısı

Doç.Dr. Müjgan Bozkaya

Öğretim Tasarımcısı

Yrd.Doç.Dr. Alper Altunay

Grafik Tasarım Yönetmenleri

Prof. Tevfik Fikret Uçar

Öğr.Gör. Cemalettin Yıldız

Öğr.Gör. Nilgün Salur

Grafiker

Ayşegül Dibek

Kitap Koordinasyon Birimi

Doç.Dr. Feyyaz Bodur

Uzm. Nermin Özgür

Kapak Düzeni

Prof. Tevfik Fikret Uçar

Dizgi

Açıköğretim Fakültesi Dizgi Ekibi

Ekonomi Sosyolojisi

ISBN

978-975-06-0977-0

3. Baskı

Bu kitap ANADOLU ÜNİVERSİTESİ Web-Ofset Tesislerinde 2.000 adet basılmıştır.
ESKİŞEHİR, Nisan 2013

İçindekiler

Önsöz	vii
-------------	-----

Ekonomi Sosyolojisinin Kuramsal Temelleri.....	2
GİRİŞ	3
EKONOMİ SOSYOLOJİSİNİN KONUSU	4
İKİ AYRI BİLİM DALI: GELENEKSEL EKONOMİ VE EKONOMİ SOSYOLOJİSİ	5
İki Farklı Yaklaşımın Kaynakları	7
İki Farklı Yaklaşımda Analiz Yapısı ve Yöntem Farkı	9
Bağımlı Değişkenler Açısından	10
Bağımsız Değişkenler Açısından	10
Fonksiyonel İlişkiler Açısından	11
EKONOMİ SOSYOLOJİSİNİN TEMEL METODOLOJİK SORUNLARI	14
EKONOMİ SOSYOLOJİSİ GELENEĞİ	21
EKONOMİ SOSYOLOJİSİNİN BUGÜNÜ	25
ORGANİZASYON VE FİRMA TEORİSİNİN KATKILARI	26
KÜLTÜREL SOSYOLOJİNİN KATKISI	27
ALAN TEORİSİNİN KATKILARI	27
Özet	29
Kendimizi Sınayalım	30
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	31
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	31
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	32

1. ÜNİTE

Toplum ve Ekonominin Yapısal Analizi	34
GİRİŞ	35
TOPLUMSAL BÜTÜNÜ OLUŞTURAN AĞLARDA ÇOKLU ETKİLEŞİM	35
KARMAŞIK BÜTÜNLER İÇİN ENTEGRE SİSTEM ANALİZİ.....	37
CANLI ORGANİK SİSTEMLERDEN, TOPLUMSAL ORGANİK SİSTEMLERE.....	38
TOPLUMSAL BÜTÜNÜN ORGANİK YAPILANIŞI	40
REEL TOPLUMSAL SİSTEMLERİN ANALİTİK VE TARİHSEL YAPILANIŞI.....	45
SANAYİ TOPLUMUNDA EKONOMİK VE TOPLUMSAL YAPILANMA.....	52
BİLGİ TOPLUMUNDA EKONOMİK VE TOPLUMSAL YAPILANMA	55
SONUÇ	59
Özet	60
Kendimizi Sınayalım	62
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	63
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	63
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	64

2. ÜNİTE

Enformel Sektör/Ekonomi	67
GİRİŞ	67
ENFORMEL SEKTÖRÜ AÇIKLAYAN KURAMSAL YAKLAŞIMLAR	68
Düalist Okul	68
Clifford GEERTZ (1926-2006)	68

3. ÜNİTE

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO).....	70
Keith HART (1943-).....	72
John WEEKS	73
Yapısalcı Okul (Bağımlılık Teorisi)	74
Legalist Okul	78
ENFORMEL SEKTÖRÜN/EKONOMİNİN TEMEL ÖZELLİKLERİ	79
ENFORMEL EKONOMİNİN VARLIK NEDENLERİ	83
TÜRKİYE'DE ENFORMEL SEKTÖRÜN GELİŞİMİ	84
Özet	87
Kendimizi Sınayalım	89
Okuma Parçası	90
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	91
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	92
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	93

4. ÜNİTE

Feminizm ve İktisat.....	94
GİRİŞ	95
KADIN SORUNU VE FEMİNİZM	95
Bir Sosyal Teori Olarak Feminizm	96
Bir Metodoloji Olarak Feminizm	99
İKTİSADIN KONUSU	100
FEMİNİST İKTİSAT	101
Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet	102
Kamusal ve Özel Üretim.....	102
Paranın Yanlılığı/Yansıtlılığı	104
Dualite Sorunu ve Yerleşik İktisadın Bireyleri	105
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	106
Özet	108
Kendimizi Sınayalım	110
Okuma Parçası 1	111
Okuma Parçası 2	112
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	112
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	113
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	114

5. ÜNİTE

Fordizm ve Post-Fordizm.....	116
GİRİŞ	117
Endüstri Devrimi ve Endüstriyel Kapitalizm.....	117
FORDİZM.....	118
FORDİST KRİZ VE POST-FORDİZMİN YÜKSELİŞİ.....	122
POST-FORDİST DÖNÜŞÜME YÖNELİK	127
DEĞERLENDİRMELER	127
GENEL DEĞERLENDİRME	134
Özet	136
Kendimizi Sınayalım	138
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	139
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	140
Yararlanılan Kaynaklar.....	140

Yeni Teknolojiler, Ekonomi ve Toplum..... 142**6. ÜNİTE**

GİRİŞ	143
TEKNOLOJİK GELİŞMELERİN ÖNEMİ VE SOSYO-EKONOMİK YAŞAM ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ.....	144
TEKNOLOJİYİ, SANAYİ TOPLUMU VE KAPİTALİZM BAĞLAMINDA ANALİZ EDEN KLASİK KURAMLAR.....	149
Çalışma Yaşamı ve Teknoloji	151
Teknolojik Gelişmelerin Zaman ve Mekân Anlayışlarını Dönüştürmesi..1	52
Teknolojinin Yol Açtığı Verimlilik Patlaması.....	154
Çalışma Yaşamında Teknoloji ve Siyasi Tekniklerin İşlevi	155
Teknoloji Yoğun Üretim Sürecinin Çalışanları Mekanikleştirmesi	156
SANAYİ TOPLUMUNUN KRİZİ VE ENFORMASYON TOPLUMUNA GEÇİŞ	157
ENFORMASYON TEKNOLOJİLERİ VE YENİ TOPLUMSAL YAPIYA YÖNELİK GENEL BİR BAKIŞ AÇISI	159
Enformasyon Teknolojilerinin Toplumsal Yaşama.....	162
Yansıma Süreci.....	162
Yeni Teknolojiler, Yeni Toplumsal Yapı ve “Yeni Ekonomi”	163
Özet	165
Kendimizi Sınayalım	166
Yaşamın İçinden	167
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	168
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	168
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	169

Tüketim Toplumu 172**7. ÜNİTE**

GİRİŞ	173
TÜKETİM TOPLUMU KAVRAMI VE GELİŞİMİ.....	173
Tüketim Toplumu'nun Özellikleri.....	176
Alışveriş Merkezleri (AVM'ler)	177
Kitle İletişim Araçları ve Reklamcılık	178
Ambalaj Teknolojisi ve Marka	180
Tüketici Kredileri.....	180
Ev Hanesinin Tüketici Olması	180
Kamu Alt Yapı Yatırımları	180
Tüketici Örgütleri	181
TÜKETİM TOPLUMUNA YÖNELİK ELEŞTİRİLER	181
YENİ BİR TÜKETİM TOPLUMU OLUŞUMU.....	183
Küresel Kriz ve Sonrası.....	185
Özet	187
Kendimizi Sınayalım	188
Okuma Parçası	189
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	190
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	190
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	191

8. ÜNİTE

Değişen Çalışma Kültürü	192
GİRİŞ	193
PRE-MODERN TOPLUMLARDA ÇALIŞMA	194
ENDÜSTRİYEL DÖNÜŞÜM VE PÜRİTAN ÇALIŞMA KÜLTÜRÜ	196
Püritan Etik	196
Püritanizmin Eleştirisi	201
Püritanizmin Düşüşü ve Hedonizmin Yükselişi	202
POST-ENDÜSTRİYEL DÖNÜŞÜM, PÜRİTANİZM VE YENİ ÇALIŞMA KÜLTÜRÜ	203
HEDONİZM, TÜKETİM TOPLUMU, NARSİZİZM VE ELEŞTİREL SÖYLEM	207
Özet	213
Kendimizi Sınayalım	215
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	216
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	216
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	217

Önsöz

Günlük hayatınızda gerçekleştirdiğiniz ekonomik faaliyetlerin, toplumsal temelleri üzerinde hiç düşündünüz mü? Sizce cep telefonu ve kıyafet seçerken sadece fiyat ve kalite gibi ekonomik faktörlere göre mi karar veriyorsunuz? Telefon, bilgisayar ve İnternet gibi teknolojiler, sizlerin yaşama çalışma ve düşünme şekillerini nasıl etkiliyor? Örneğin enformel sektörün ve post fordist üretim modellerinin gelişimi sizlerin gelecekteki istihdam şekillerinizi nasıl etkileyecek? Almanlar ve Japonlar daha çalışkan oldukları için mi II. Dünya Savaşı'ndan sonra hızla kalkındılar? Ya da İspanyollar tembel oldukları için mi, işsizlik onların ülkesinde yüksek? Bunlara benzer sorular sormaya başladığınızda amatör “ekonomi sosyolojisi” yapmaya da başladınız demektir.

Ondokuzuncu yüzyılda doğan “ekonomi sosyolojisi”, bazı yazarlara göre 1970'lerden sonra yeniden yapılanmıştır. Klasik dönem olarak adlandırılan ilk dönem ekonomi sosyolojisi çalışmaları, ekonomi-toplum ilişkilerine ve ekonomik olayların arkasındaki sosyal nedenlere odaklanmıştır. Ekonomi sosyolojisi, ekonomik olayları sosyolojik açıdan analiz etmektedir. Diğer bir deyişle, ekonomi sosyolojisi üretim, bölüşüm, dolaşım, değişim ve tüketim ilişkilerini ve süreçlerini sosyolojik kuramlarla açıklamak olarak tanımlanmıştır.

“Ekonomi sosyolojisi” kavramı, ilk defa 1879'da W. S. Jevons tarafın ortaya atılmıştır. İlk dönem ekonomi sosyolojisi çalışmaları arasında Weber'in Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu, Simmel'in Paranın Felsefesi, Durkheim'in Toplumsal İşbölümü ve Schumpeter'in Ekonomik Analizin Tarihi çalışmalarının özel bir yeri vardır.

“Ekonomi sosyolojisi”nde çağdaş dönem (1970'ler sonrası), ayrıca “Yeni Ekonomi Sosyolojisi” olarak da bilinir. Bazı sosyologlara göre, bu dönemde ekonomi sosyolojisine teorik yaklaşımlarda önemli değişimler olmuş ve inceleme alanına, ekonomik değişimin toplumsal sonuçları, ekonominin toplumsal kurumlara içkinliği (embeddednes), sosyal ağlar, toplumsal cinsiyet ve ekonominin toplumsal kuruluşu gibi yeni konular eklenmiştir. Çağdaş ekonomi sosyolojisi alanında öne çıkanlar arasında Granovetter, Coleman, Swedberg, Zelizer, Boltanski, Collins, Block, Becker ve Etzioni gibi isimler vardır.

Bu kitabın amacı, uzaktan eğitim almak isteyen öğrencilere ekonomi sosyolojisinin temel kavram ve kuramlarını ana hatlarıyla giriş çalışması düzeyinde aktarmaktır.

Ekonomi sosyolojisi kitabı, sekiz üniteden oluşmaktadır. Birinci ve ikinci ünite, ekonomi-sosyoloji ve ekonomi-toplum ilişkilerine dair kuramsal temelleri oldukça kapsamlı bir biçimde ele almaktadır. Üçüncü ünite ise, formel sektör ve enformel ilişkileri konu alırken; dördüncü ünite, toplumsal cinsiyet ve ekonomi ilişkisine odaklanmıştır. Beşinci ünite bir başka güncel tartışma konusu olan fordizm ve post fordizm konuları incelenmiştir. Altıncı ünite yeni teknolojiler, ekonomi ve toplum ilişkileri irdelenmiştir. Son iki ünite ise, etkisini her alanda hissettığımız tüketim toplumu konusu ile bununla bağlantılı bir biçimde değişen yeni çalışma kültürü farklı boyutları ile tartışılmıştır.

Ekonomi Sosyolojisi kitabınızın hazırlanmasında birçok kişinin emeği geçmiştir. Büyük bir özveriyle çalışarak bu kitabın ortaya çıkmasını sağlayan ünite yazarlarımıza, katkılarından dolayı Hakan Gülerce, Gökhan Akdağ'a, Zeynep Tecik, Şehnaz Ardalı'ya ve kitabın dizgi ve basım işlerinde emeklerinden dolayı AÖF dizgi birimine çok teşekkür ederiz.

Editörler

Prof.Dr. Veysel BOZKURT

Yrd.Doç.Dr. Fatime GÜNEŞ

EKONOMİ SOSYOLOJİSİ

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Ekonomi sosyolojisini tanımlayabilecek, konusunu ve bağımsız bir bilim dalı olarak ortaya çıkışını açıklayabilecek,
- Ekonomi sosyolojisinin Geleneksel Ekonomi Biliminden farklılıklarını özetleyebilecek,
- Ekonomi sosyolojisi ile Geleneksel Ekonominin farklı analiz yapısı ile yöntem farklılıklarını karşılaştırabilecek,
- Ekonomi sosyolojisinin metodolojik sorunlarını, analiz düzeylerini ve kullandığı analiz yöntemlerini açıklayabilecek,
- Ekonomi sosyolojisinin Weberci geleneğinden bugünkü yenilenmesine dek geçirdiği gelişmeleri özetleyebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Ekonomi sosyolojisi
- Mekanik paradigma
- Sanayi toplumu
- Kuantum paradigması
- Bilgi toplumu
- Düşünsel model
- Ağ sistemi
- Reel (empirik) model
- Sosyal ilişkiler
- Metodolojik bireycilik
- Yurtlanmışlık (embeddedness)

İçindekiler

Ekonomi Sosyolojisinin Kuramsal Temelleri

GİRİŞ

Ekonomi sosyolojisini tanımlamak, konusunu ve bağımsız bir bilim dalı olarak ortaya çıkışını açıklamak.

Bilim; evren, doğa ve toplumda ortaya çıkan olay ve olguların işleyiş ilişkilerini, mantıksal tutarlılık içinde “açıklama” görevini üstlenir. Bilimsel açıklama uğraşı, kendi evrim süreci içinde iki büyük sıçrama yaşadı. Bunlardan **ilki**, görünür doğanın, makine modeline benzer biçimde, “**mekanik ilişkilere**” dayalı olarak işlediğine ilişkin **Newtongil Paradigma** olarak şekillendi. **İkincisi** ise, görünmez doğanın, örneğin atom altındaki parçacık ilişkilerinin dinamik ve çoklu etkileşim içinde açıklamasını getiren yeni bir yaklaşım olarak 20. yy ilk çeyreğinde şekillendi. Bu iki gelişme **bilimde iki büyük devrimdir**. Doğa olaylarını mekanik ilişkilere dayalı olarak açıklama yaklaşımı, önce mekanik ve fizik bilimlerini doğurdu. Ayrıca bu düşüncelerin toplumsal sorunlara uyarlanmasıyla sosyal bilimlerin ortaya çıkmasını sağladı. Diğer yandan mekanik düşünceye dayalı teknolojilerin insan ve toplum yaşamına uyarlanması ve süreç içinde yapılanması insanlığı **sana-yi toplumuna** taşıdı.

20. yy’ın ilk çeyreğinde düşünsel olarak şekillenen ve bilimde ikinci büyük devrim olan **kuantum yaklaşımı** ise; süreç içinde yarattığı teknolojilerle, aynı yüzyılın son çeyreğinde insanlığı ve toplumları **Bilgi Toplumu (Knowledge Society)** olma sürecine yönlendirdi.

İşte bu kitapta ele almak istediğimiz “Ekonomi - Endüstri - Toplum” ilişkilerinin bilimsel açıklamaları, değinilen bilimsel sıçramalara paralel olarak şekillendi ve yeni boyutlar kazandı. Başlangıçta **ekonomi bilimi** kendine özgü bir yol izleyerek, yaşamın sosyal ve toplumsal yönlerini analizlerinden soyutladı. **Ekonomi Sosyolojisi** ise, tam da ekonomi biliminin dışladığı konularla birlikte ekonomik olayları analiz etmeye yöneldi. Bu nedenle **Ekonomi Bilimi ve Genel Sosyoloji**, uzun süre birbirinden ayrı rotalar izledi. Ancak ekonomi ve sosyoloji arasındaki ilişkiler, ilk kez 20. yy’a girerken ve ikinci kez kuantum devrimin yansıması olarak da 21. yy’a girerken, ilgi ve yaratılan eser açısından iki kez doruk noktasına ulaştı. İlk ilgi, 1890 - 1920 yılları arasında sosyoloji biliminin kuruluş yıllarında yaşandı. Sosyoloji konusunda çalışan kurucu bilim insanları aynı zamanda ekonomi ile de yakından ilgilendiler. İkinci doruk noktası ise 1980 sonrasında yakalandı ve bugün

Ekonomi sosyolojisi, tam da ekonomi biliminin dışladığı konularla birlikte ekonomik olayları analiz etmeye yöneliktir.

bu ilgi güçlenerek sürüyor. Değinilen tarihsel sürecin getirdiği birikim olarak; “Ekonomi - Endüstri - Toplum” ilişkileri günümüzde yüzyılı aşkın, zengin bir geleceğe sahip bir bilim dalı durumuna geldi. Bugün artık bu bilim dalı, yeni adıyla “**ekonomi sosyolojisi**” olarak bağımsızlığına kavuşmuş bulunuyor.

Ekonomi sosyolojisi; ekonomik olay, olgu ve ekonomik çıkarları, teknolojik öze dayalı sosyal örgütlenme ve ilişkiler ağı içinde ele alan bir bilimdir. Zira, ekonomik olay ve çıkar ilişkileri ile sosyal ilişkilerin oluştuğu ortamın şekillenışı, döneminin teknolojik süreçleri ile yakından ilgilidir. Örneğin, tarım, sanayi ve bilgi toplumu gibi farklı toplum yapıları içinde, farklı ekonomik çıkar ve farklı sosyal ilişki ağlarının şekillenışı, bunların temelinde varolan teknolojik donanım içinde belirlendi. Tarım toplumunun geleneksel teknolojileri, kapalı ev ekonomisi ve bağımlı sosyal ilişkilerle bütünleşir. Buna karşın, sanayi toplumunda, üretici ve tüketici olarak, ekonomik çıkar arayışındaki bağımsız insan ilişkileri ve davranışları; mekanik teknolojinin biçimlendirdiği mekanik-rasyonel modeller ve ortamlar içinde şekillendi. Oysa ki, bilgi toplumunun yenilikçi ve fark yaratıcı ekonomik olay ve çıkar ilişkileri, ağ sistemine dayalı kuantum düşüncesinin açık toplum yapısında şekillenen çoklu etkileşim ve bunun yarattığı sinerjik ortamları esas alır. Böylece, ekonomi ve toplum ilişkilerini birbirinden kopuk olarak ele alan geleneksel ekonomi ve genel sosyoloji yerine; ikisinin bütünselliğini kendince sentez eden ekonomi sosyolojisi, yeni bir bilim dalı olarak ortaya çıktı. Bu bilim dalının geçirdiği evrim ve sıçramalar bu kitabın ilgi alanını oluşturuyor. Ekonomi-endüstri ve toplum ilişkilerinin klasik geleneğini yansıtan çalışmaları, Marx, Weber, Durheim, Schumpeter, Polanyi ile Parsons ve Smelser’in çalışmalarında buluruz. Oysa 1980 sonrasında ise ekonomi - toplum ilişkilerinde bir yenilenme ve yeni bir sıçrama ile karşılaşırız.

Ekonomi Sosyolojisinin Konusu

Ekonomi - toplum ilişkilerini bir bütün olarak ele almaya yönelik çalışmalarda, “Ekonomi ve Toplum,” “Sosyal Ekonomi,” “Ekonomik Yaşamın Sosyolojisi” veya “Ekonomi Sosyolojisi” gibi kavramlar kullanıldı. Ancak son yıllarda artık genel kabul gören ve yerleşik hale gelen kavram **Ekonomi Sosyolojisi** oldu (Bkz. Smelser ve Swedberg 2005).

Bilim dalının kurucuları olan **Weber ve Durkheim**, bu bilim dalının konusunu, “**sosyolojik bakış açılarının ekonomik olgulara uygulanması**” olarak görürler. Başka bir deyimle, sosyolojinin model, bakış açısı, değişken ve tercihlerinin; kıt mal ve hizmetlerin üretim, alışveriş (piyasa), bölüşüm ve tüketim faaliyetlerinin açıklamasında kullanılmasıdır. Sosyolojinin bakış açısı, toplumsal ilişki ve aktivitelere odaklanır. Bu nedenle, **ekonomi sosyolojisinin** analizlerinde, ekonomik faaliyet sürecindeki insanlar, sosyal gruplar, sosyal kurum ve yapılar ile sosyal değer, norm ve yaptırımların etkileşimi öne çıkar. Ekonomi Sosyolojisinin 1980 sonrası gelişiminde ise, sosyal ağlar (social networks), cinsiyet farklılıkları (kadın - erkek eşitliği / eşitsizliği) ve kültürel ortam ile ekonomik faaliyetin küreselleşmesi ağırlık kazanan yeni konular oldu.

Ekonomik faaliyetler, her toplumda sosyal yaşamın değişmez bir parçası olup; bireyin ve toplumun fiziki varlığının güvence altına alınmasına hizmet eder. **Ekonomi sosyolojisi** ise, insan varlığının güvence altına alınmasını sağlayan ekonomik faaliyeti, sosyal açıdan incelemeye yönelik bir bilim dalıdır. Burada toplumsal yaşamın, ekonomik yönüyle, ekonomik olmayan yönleri arasındaki karşılıklı ilişkiler konu edilir. Başka bir deyişle, ekonomi ile ekonomi dışı toplumsal ilişkileri

Ekonomi sosyolojisi, ekonomik olay, olgu ve örgütlenme çıkarları, teknolojik öze dayalı sosyal ve ilişkiler ağı içinde ele alan bir bilim dalıdır.

bir bütün olarak kapsayan sosyolojinin örtüşme alanlarının bilimsel analizi, **ekonomi sosyolojisinin** konusudur. Ekonomi sosyolojisi, ekonomik faaliyetin **toplumsal temelleri** ile, toplumsal yaşamın **ekonomik temellerini** birlikte açıklamaya yönelir. Bu bilim dalında, ekonomistlerin **veriler çemberine** atıp analiz dışı bıraktığı alan, burada özellikle inceleme konusu yapılır. Ekonomik olayların sosyolojik analizi, ekonomik sürecin işleyiş ve etkileşimine ilişkin kalıp ve kuralları sosyal temeliyle birlikte ele alır. Ekonomi sosyolojisi temel bir varsayımdan yola çıkar: Bütün ekonomik olaylar, özünde teknolojik sürecin yer aldığı bir **sosyal ilişkiler sistemi** oluşturur. Böylece **insanların ekonomik faaliyetlerinin**, bir **teknolojik temeli** vardır ve teknoloji ile insanlar doğaya egemen olma savaşı verirler. Ayrıca belli bir teknolojik ortamda şekillenen her ekonomik faaliyet, belli bir **sosyal ilişkiler** sistemi içinde gerçekleşir (**Sosyal örgütlenme**). Ekonomik davranış ve faaliyetlerin bu iki boyutu birbiriyle içiçedir ve birbirlerini sürekli etkilerler. Temel **teknolojik süreç** ve **sosyal örgütlenme** ilişkileri içinde ortaya çıkan ekonomik faaliyetin temel özellikleri şunlardır:

- Ekonomik faaliyetin gerçekleşme biçimi **insan-insan ilişkisine** dayanır.
- Her ekonomik faaliyet, bir **sosyal ilişki ve örgütlenme biçimi** olarak yansır.
- Her ekonomik faaliyetin teknolojik temeli, doğaya egemen olma uğraşındaki insan ilişkilerini, yani **insan - doğa** ilişkisini yansıtır.

Bu nedenle ekonomi sosyolojisinin analizlerinde **teknolojik özle, sosyal örgütlenme ve insanlar arası ilişki unsurlarının birlikte dikkate alınmaları** gereklidir. İnsan varlığını güvence altına almaya yönelik sosyal ilişkilerin araştırılması, yalnızca ekonomi sosyolojisinin ilgi alanını değil, aynı zamanda ekonomi biliminin de ilgi alanını oluşturur. Ancak ekonomi teorisinin kendine çizdiği rota oldukça farklıdır.

İKİ AYRI BİLİM DALI: GELENEKSEL EKONOMİ VE EKONOMİ SOSYOLOJİSİ

Geleneksel Ekonomi Biliminden farklılıklarını özetlemek.

Üniversitelerimizin günümüzdeki iktisat müfredatı ağırlıklı olarak klasik ve neo-klasik geleneğe dayanır. Zaman içinde buna Keynesgil ve Keynes sonrası yaklaşımlar eklendi. Topluca **“Geleneksel Ekonomi”** olarak adlandırdığımız bu yaklaşım, **D. Ricardo**’nın soyutlayarak model kurma tekniğini benimser. Bu nedenle, “Model Teori” olarak da adlandırılan bu yaklaşım, ekonomik olayların, sosyal, politik, kültürel, psikolojik, teknolojik ve tarihi boyutlarını veriler çemberine atarak modellerinden dışlar. Bu haliyle geleneksel ekonominin model teorileri, sadece mekanik düşünceye dayalı **noktasal denge çözümleri** üretir. Örneğin, mikro ekonomideki tüketici dengesi, firma dengesi, piyasa dengesi, aksak rekabet dengesi, monopol ve monopolü rekabet dengesi, mikro genel denge, makro genel denge ve benzeri denge modelleri kurulur. Dengenin varlık koşulları ile kararlı olup olmadığı veya nasıl değiştiği, geleneksel ekonominin asli konularını oluşturur. Bu şekliyle, geleneksel ekonomide kurulan statik denge modelleri, gerçek ekonomik yaşamın sosyal, politik, kültürel, psikolojik ve tarihi boyutlarını içermez. Bu yüzden,

- Ekonomi teorisi, konuları **kısmi açılardan** ele alır ve gerçek **bütünü** kapsamaz.

Ekonomi sosyolojisi temel bir varsayımdan yola çıkar: Bütün ekonomik olaylar, özünde teknolojik sürecin yer aldığı bir sosyal ilişkiler sistemi oluşturur.

Ekonomi sosyolojisi konularını düşünsel -soyut-modeller olarak incelemeyiz; aksine gözlenen (empirik) olguları bizzat inceleme konusu yapar.

- Ekonomik modeller, **gerçek olayları tasvir etmekte** ve **açıklamada** yetersizdir.
- Ekonomi teorisinin kısmi **bilimsel bulguları**, **pratik sorunların çözümü** için yetersizdir.

Bu durumda bazı yazarlar, ekonomi biliminin teorik açıklamalarının, gözlenen (empirik) olguları açıklayabilir bir yapıda olması için, sorunlara ekonomi sosyolojisinin bakış açısından yaklaşmasını önerirler. Zira ekonomi sosyolojisi konularını **düşünsel-soyut-modeller** olarak incelemeyiz; aksine **gözlenen (empirik) olguları** bizzat inceleme konusu yapar. Ekonomi teorisinin, soyut ve basite indirgenmiş düşünsel modellerinden, pratik sorunların çözümü için yeterli bilgi elde edilemeyince, bu bilimsel temelleri baz alan **ekonomi politikaları** da başarısız kalır. Örneğin, enflasyon ve işsizlik sorunu karşısında çoğu kez çaresiz ve çözümsüz kalınıyor. İşte bu noktada, **ekonomi sosyolojisinin görevi**, ekonomik olayları, ortaya çıktığı toplumsal süreç ve burada oluşan kurumsal yapı ve kalıplar içinde, ekonomik ve toplumsal alanların oluşturduğu karşılıklı ilişki ve sistem bütünselliği içinde araştırmaktır. Ekonomi sosyolojisi bu amaçla, sosyolojik araştırmaların kullandığı nitel ve nicel araştırma yöntemleri ile dil sistemini kullanarak analizlerini gerçekleştirir. Ekonomi biliminin konusunu oluşturan **işletme** ve diğer **kurumlar** nasıl sosyolojinin ilgi alanına giriyorsa; genel sosyolojinin konusunu oluşturan sosyal tabaka, sınıf, insan davranışları ve boş zaman gibi konular da ekonominin alanına girer. Ekonomi sosyolojisi, böylece genel sosyolojinin bilimsel bulgularına ihtiyaç duyar. Bu yüzden iki ayrı bilim dalı olarak gelişen geleneksel ekonomi ile ekonomi sosyolojisi arasındaki ilişkiler, çoğu kez tartışma konusu oldu. Bu bilim dallarının konularına ilişkin görüşler 3 noktada toplanabilir:

- **Ekonomi**, sosyolojinin, dolayısıyla **ekonomi sosyolojisinin bir alt dalıdır.**
- **Ekonomi sosyolojisi**, ekonomi bilimi için yardımcıdır; yani **ekonominin bir alt dalıdır.**
- **Ekonomi sosyolojisi**, **bağımsız bir bilim dalıdır.**

SIRA SİZDE

Ekonomi biliminin kurduğu modellerin gerçeği açıklamada yetersiz kaldığını ve pratik sorunların çözümünde de yetersiz olmasını tam rekabetin varsayımları ışığında açıklayınız.

Ekonomik yaşamın morfolojik ve yapısal yönlerini araştırma konusu yapan araştırmacılar daha çok ilk görüşü benimsediler. **Werner Sombart**, **Gerhard Weiser**, **Talcott Parsons** ve **Hans Albert** gibi ekonomik alanı sosyal alanın bir parçası ve ekonomik araştırmaları da Genel Sosyoloji Biliminin bir alt dalı veya reel oluşumu olarak gördüler. Bu yazarlara göre, her ekonomik olay aynı zamanda sosyal bir olaydır. Kendi başına ekonomik bir olay yoktur. Ancak, sosyal olayın ekonomik yönleri vardır. Aksine **Gottfreid Eisermann**, **Joseph A. Schumpeter** ve **Woldemar Koch** gibi bazı yazarlar ise ekonomi sosyolojisini, ekonomi bilimine **yardımcı olan**, onun bir alt dalı konumundaki bir bilim dalı olarak gördüler. Zira ekonomi biliminin model geliştirme düzeyi ve model sayısı çok daha fazladır. Bu durumda ekonomi sosyolojisi, ekonomi teorilerinin geliştirilmesi için veri sağlayan **yardımcı bir bilim** dalı olabilir. Bu ayrımı konusunda, **Leopold von Wiese** ekonomi teorisini, **insan-eşya ilişkisiyle**; buna karşın ekonomi sosyolojisini insan-insan ilişkisiyle, özellikle de ekonomik yaşamını kazanma uğraşı içindeki insanlar arasındaki ilişkiler ile ilgili bir bilim dalı olarak görür. Ancak **F. Fürstenberg**'e göre, bu ayrım zorunlu değildir. Zira ekonomik alanda ortaya çıkan insan-eşya ilişkisinin de bir sosyal boyutu vardır ve bu sosyal boyutu da ekonomi sosyolojisinin konusu olarak görmek gerekir (Erkan,2004:10).

Bu görüşlere karşın, çok geçmeden ekonomi sosyolojisinin, ekonomi ve sosyolojiden ayrı, **kendine özgü (sui generis) bağımsız bir bilim dalı olduğu** ileri sürüldü ve kabul gördü. Zira, ekonomik yaşamın sosyal ve toplumsal yönüyle birlikte analizi bu bilim dalını doğurdu. **Neil J. Smelser, Freidrich Fürestenberg, Anton Burghardt ve Granovetter** gibi yazarlar bu görüştedir. 1980 sonrası yükselen ilgi ve yeni yaklaşımlar bu görüşe ağırlık kazandırdı.

Böylece **ekonomi sosyolojisi, bugün yaşanan empirik ekonomik süreci, sosyal ve toplumsal boyutlarıyla inceleme ve araştırma konusu yapan bir bilim dalıdır**. Buna karşın **ekonomi teorisi**; ekonomik süreç ve olayları, empirik özünden soyutlayarak oluşturduğu **düşünsel (apriorik)** modeller yardımıyla inceleyen bir bilim dalıdır. Kısacası, **ekonomi bilimi** ve **genel sosyoloji**; konu ve bakış açısındaki farklılaşmaya dayalı uzmanlaşmaları nedeniyle birbirinden iyice uzaklaştılar. Böylece, bu iki bilim dalı arasında ortaya çıkan boşluk, **kendine özgü bir bilim dalı olarak, ekonomi sosyolojisinin** doğması için yeni bir alan yarattı. Bu sonuç, ekonomi sosyolojisinin, **kendine özgü bir alan, konu, bakış açısı ve görevi üstlenmesi ile gerçekleşti**.

Birbirinden uzaklaşan ekonomi bilimi ve genel sosyoloji arasında ortaya çıkan boşluk, kendine özgü bir bilim dalı olarak, ekonomi sosyolojisinin doğması ile dolduruldu.

İki Farklı Yaklaşımın Kaynakları

Geleneksel ekonomi bilimi, ekonomik birimlerin ekonomik faaliyetlerine ilişkin olarak, her zaman tam bilgi sahibi olduğu ve bilginin bedava olduğu tezinden yola çıkar. Oysa ki zaman içinde belirsizlik ve risklere karşı bilgi edinmenin bir maliyeti olduğu artık kabullenildi. Ayrıca “tam bilgi sahibi” olmaya bağlı olarak ekonomik birimlerin “rasyonel” davrandığı tezi; H. Simon (1982) ile birlikte “tatmin edici” ve “sınırlı rasyonellik” kavramlarıyla yumuşatıldığı gibi, bugün de “Davranışsal ekonomi” içinde, farklı psikolojik varsayımlar altında, rasyonelliğin değişik biçimleri ortaya konuyor. Ekonomi biliminde “tam bilgi” ve rasyonellik varsayımının genel kabul görmesiyle, bugün bir “geleneksel” ekonomi biliminden söz edilirken, sosyoloji için bunu söylemek zordur. Sosyoloji biliminde ortaya çıkan farklı yaklaşım ve okullar söz konusu olurken (davranışsal, yapısalcı, işlevselci, kurumsalcı v.b.), bu farklı yaklaşımlar **ekonomi sosyolojisine** de kaçınılmaz olarak yansıyor. **Ekonomi Bilimi** ve **Ekonomi Sosyolojisi** arasındaki farklılıklar aşağıdaki gibi özetlenebilir (Bkz.Smelser-Swedberg, 2005:4):

- Bu iki bilim dalının **karar birimleri (aktörler)** farklıdır:

Ekonomi biliminin çıkış noktası, **birey ve bireyciliktir**. Ekonomi sosyolojisi ise; sosyal grup, kurum ve sosyal yapıyı merkezi unsur olarak ele alır. Ekonomi bilimi “**metodolojik bireyciliği (methodological individualism)**” temel alırken; ekonomi sosyolojisinin bireyi, sosyal bütünü oluşturan interaktif etkileşimin bir parçasıdır. Burada bireyden çok, bireyin içinde bulunduğu grup ve sosyal yapının kendisi olayın ana unsurudur. Ekonomi biliminin, metodolojik bireycilik anlayışında ekonomik aktör, bağımsız ve bağlantısız olup, diğer bireylerle etkileşim içinde değildir. Buna karşın, ekonomi sosyolojisinde aktörler birbirleriyle bağlantı ve etkileşim ilişkisi içinde diğerini etkiler. Örneğin, sosyolojinin kurucularından olan Max Weber, bu bilim dalının, rasyonel bireylerin, sosyal ilişkiler ve sosyal etkileşim içindeki insanların davranışlarının analizine odaklanması gerektiğini savunur. Max Weber’in rasyonel insanı, diğer insan davranışlarını hesaba katarak davranan biridir.

- “**Ekonomik faaliyet**”in tanım ve içeriği farklıdır:

Geleneksel ekonomide karar birimlerinin tercihleri yalnızca ekonomik çıkarlarını maksimize etmeye yönelik, rasyonel davranışlar olarak ele alınır. Oysa Max

Ekonomi bilimi ve ekonomi sosyolojisinin karar birimleri farklıdır.

Ekonomi biliminde ve ekonomi sosyolojisinde “ekonomik faaliyet”in tanım ve içeriği farklıdır.

Weber'den beri sosyolojik bakış açısından insanların ekonomik tercihlerinin, **rasyonel, geleneksel, duygusal ve değer sistemlerine** dayalı motiflerden kaynaklandığını biliyoruz. Ekonomik bakış açısı, gelenek ve değer sistemlerine dayalı tercihlere yer vermez. Ayrıca ekonomik bakış açısı rasyonel davranışı, kıt kaynakların etkin kullanımı olarak tanımlar. Sosyolojik bakış açısından Weber'de bu durumu, **şekli (formel) rasyonellik** olarak tanımlanırken, değerlere bağlılık ve üst otoriteye geleneksel saygıya dayalı tercihleri **gerçek (fiili) rasyonellik** olarak tanımlar. Bilimsel analiz süreci açısından bakıldığında önemli bir farklılık da şu noktada belirir: Ekonomik bakış açısından rasyonellik, analizin bir **varsayımdır**; oysa sosyolojik bakış açısından rasyonellik analizin bir **değişkenidir**. Zira bazı birey veya grupların diğerlerine göre daha az veya daha çok rasyonel davranması, açıklanması gereken bir olgudur, bir varsayım değil. Ayrıca Parsons, ekonomik rasyonelliği Batı düşünce sistemin kendi özel gelişim sürecinde oluşan bir **"norm"** olarak görmekte ve evrensel psikolojik bir durum olmadığını görüştürmektedir.

SIRA SİZDE

Metodolojik bireycilik ve "rasyonel insan modeli", ekonomi sosyolojisinde niçin kabul görmez?

Diğer yandan ekonomi bilimi ve sosyolojide, **"ekonomik faaliyete" yüklenen anlam** farklıdır. Geleneksel ekonomide, ekonomik faaliyetin anlamı; bir yanda bireyin veri olarak alınan zevk ve tercihleri ile, diğer yanda mal ve hizmetlerin fiyat ve miktarları arasındaki ilişkilerden; yani varsayım ve dışsal koşullar içinde belirlenen ilişkilerden ibarettir. Buna karşın sosyolojide, tüm ekonomik süreç ve olguların, insan davranışları için bütüncül bir anlamı vardır. **Olgulara yüklenen bu anlam tarihsel olarak şekillenen ve empirik olarak araştırılabilen insan faaliyetleridir**. Oysa ki, ekonomik modellerde tarihsel ve empirik içeriği olmayan, şekli ve soyut ilişkiler gündeme getirilir. Ayrıca ekonomik teorilerde yer almayan, ekonomik güç olgusunun, sosyolojik analizlerde özel bir yeri ve ağırlığı vardır. Tam rekabet anlayışında üretici ve tüketicilerin hiç birinin, fiyat ve hasılatı etkileme şansı yoktur. Güç olgusu daha çok geleneksel ekonominin dışındaki yaklaşımlarda yer bulabildi.

- İki bilim dalının **ekonomik faaliyetlere ilişkin kısıt ve kriterleri** farklıdır.

Geleneksel ekonominin analizlerindeki davranışlar, veri teknolojik düzeydeki kıt kaynak ve tüketici zevkleri ile sınırlı bir ortamda, bireysel kar ve fayda maksimizasyonuna yöneliktir. Bireysel davranışlar, diğer bireylerin ve grupların davranışlarından ve kurumsal yapıdan kopuktur. Oysa, sosyolojik analizlerde, bireysel davranışlar birbirini etkilediği gibi, farklı sosyal grup ve kurumsal yapılarda farklı davranışlar ortaya çıkar. Farklı kültürel ortamlarda tercihler değiştiği gibi, alışveriş ilişkilerinde, dostluk, arkadaşlık ve benzeri kriterler de etkili olabilir. Araştırmalar, farklı aile yapısı ve sosyal yapı içinde yetişmiş insanların, alışkanlık ve değer yargılarının farklı olduğu ve bunların, meslek tercihinden tüketilen mal ve hizmet tercihlerine; hatta giyim, kuşam tercihlerine kadar yansıdığını gösteriyor.

- Her iki bilim dalında **"ekonomi"nin toplum bütünü içindeki algılanışı** farklıdır:

Geleneksel ekonomide, "ekonomik olgu" pazardaki alış-veriş ilişkisi ile sınırlıdır. Buna karşın pazardaki alış-veriş ilişkisinin arkasında yer alan geniş alan değişmez veriler çemberi olarak alınır. Burada sosyal ilişkilerin düzenlenmesini sağlayan devlet ve hukuk sisteminden, bu sistemler içinde her gün yaşanan güç ve iktidar kavgaları ile yalan dolana kadar uzanan olgular analiz dışı bırakılır. Toplum

Ekonomi bilimi ve ekonomi sosyolojisinin ekonomik faaliyetlere ilişkin kısıt ve kriterleri farklıdır.

Ekonomi bilimi ve ekonomi sosyolojisi açısından "ekonomi"nin toplum bütünü içindeki algılanışı farklıdır.

içindeki kurumsal yapı ve sistemler ile bunlar arasındaki ilişkiler dikkate alınmaz. Buna karşın, ekonomi sosyolojisinde bütün bu olgular, ekonomik süreç, toplumsal bütünün organik bir parçası olarak ele alınır. Bu yüzden, ekonomi sosyolojisinin analizleri özellikle; ekonomik sürecin sosyolojik yönüne, diğer toplumsal alanlarla karşılıklı etkileşime ve faaliyetin içinde gerçekleştiği kültürel ve kurumsal ortam ile bunlara ilişkin parametrelerdeki değişimlere odaklanır.

- İki bilim dalında **analiz amaçları** farklıdır:

Her ne kadar içerik olarak her iki bilim dalı da, sosyal bilim ve her ikisi de “ekonomik” olgulara odaklanmışsa da analizlerin amaçları birbirinden farklıdır. Ekonomistler aşırı soyutlamalara dayalı, empirik içeriği olmayan **formel (şekli) modeller** geliştirme amacındadır. Bu tür soyut modellerinin ekonomik olguların şekli öngörülerini için önemli olduğunu savunurlar. Ayrıca ekonomi sosyolojisi kapsamında kalan **kurumsalcılar**, ekonomistler tarafından, “tasvirci” ve “teorik olmayan” yaklaşımlar ile olgu sonrası sosyolojik yorumlar üretmekle suçlanırlar. Oysa buna karşı kurumsalcılar, tasvirci yaklaşımlarının gerçek olguları yansıttığı şeklinde savunma yapmaktadırlar.

Diğer yandan, son yıllarda kuantum paradigmasına dayalı bakış açılarıyla, bilgi toplumunun yenilikçi yaklaşımlarında bilimsel uğraş, geçmişin tasvirinden çok, **“gelecekteki arzulan bir durumun yaratılması”** şeklindeki yeni yaklaşımları öne çıkardı. Bunlar hem geleceğe ilişkin sürecin **öngörüsü**, hem de **geleceğin tasvirini**, “analitik anlatımlar” ve senaryolar olarak sunan yeni sentezler olmaktadır. Bu bağlamda belki de, bu iki bilim dalının analitik açıdan birbiriyle yeni sentezler içinde bütünleşme eğilimi doğabilir. Başka bir deyimle, **“geçmişin ve olmuş olayların açıklanmasında”** yolları ayrılan bu iki bilim dalının, **“geleceğin öngörüselsel açıklanmasında”** yollarının kesişebileceği düşünülebilir. Nitekim geçmişte A. Marshall, V. Pareto ve T. Parsons’un sentez girişimleri yanında, M. Weber ve J. Schumpeter’in çalışmaları her iki bilim dalına da hitap eder niteliktedir.

Ekonomi biliminin ve ekonomi sosyolojisinin analiz amaçları farklıdır.

İki Farklı Yaklaşımda Analiz Yapısı ve Yöntem Farkı

Ekonomi sosyolojisi ile geleneksel ekonominin farklı analiz yapısı ile yöntem farklılıklarını karşılaştırmak.

Geleneksel ekonomi teorisi ile ekonomi sosyolojisinin ilişkilerini daha yakından tanımak için bunların **araştırma konuları ile** kendileri için belirledikleri **temel göreve** bakmak gerekir.

Ekonomi teorisi konularını incelerken şu temel sorudan yola çıkar: Rasyonel ekonomik faaliyet teorik olarak nasıl gerçekleşir? Bu soruya cevap olarak, belli varsayım ve tezlerle dayalı bir model oluşturur. Bu model içinde, sayısal (nicel) olarak belirlenebilen sınırlı sayıdaki değişkenler arasındaki **fonksiyonel ilişkiler** sistematik olarak ortaya konur. Buradaki değişkenlerin ve bu değişkenler arasındaki ilişkilerin kesin bir biçimde belirlenmesi, ancak bu alanda yapılan yoğun **soyutlamalarla** mümkündür. **Ekonomi dışı** olarak görülen; **sosyal, kültürel ve politik** unsurlar ile her türlü çevresel veriler analiz dışına atılır. Bu durumda konu, **gerçek (empirik)** özünden bir hayli uzaklaşır. Bu şekilde ele alınan değişkenler, empirik içerikli olmaktan çok, **düşünsel (apriorik) içeriklidir** ve kurulan model, gerçeği yansıtmaktan çok, onun basite indirgenmiş soyut, düşünsel, ideal koşullarda işleyen bir biçimi olur. **Araştırma konusunu** bu şekilde oluşturan ekonomi teorisinin kendisi için belirlediği **görevi**, ideal koşul ve davranışlar altında modelin nasıl

Geleneksel ekonomi teorisinin aksine, ekonomi sosyolojisinin araştırma konusu, güncel yaşamda fiilen ortaya çıkan, gözlenen (empirik) ekonomik olay ve süreçleri, sosyal ilişkiler, yani toplumsal boyut içinde incelemektir.

işlediğini açıklayıp; bu açıklamadan **ekonomik sonuç ve öneriler** çıkarmaktır. Burada kurulan model, mekanik bir yapı ve işleyişe sahip, matematiksel bir model olduğu için, gerçek sosyal yaşamın sorunlarını kavramakta yetersiz kalır. Ekonomik modellerin sosyal yaşama aktarılması, ekonometrik modellerle gerçekleşir. Oysa, ekonometrinin bugünkü gelişme düzeyi ise, ekonometrik modellerin gerçek yaşamda kullanılabilirliğinin hala sınırlı olduğunu bize gösteriyor.

Geleneksel ekonomi teorisinin aksine, **ekonomi sosyolojisinin araştırma konusu**, güncel yaşamda **filen ortaya çıkan, gözlenen (empirik)** ekonomik olay ve süreçleri, sosyal ilişkiler, yani toplumsal boyut içinde incelemektir. Burada matematiksel ve mekanik bir model değil, günlük yaşamda ortaya çıkan belli bir olayın, akış ve işleyişinin **yapısal ve fonksiyonel** analizi yapılır. Bu nedenle, inceleme konusunun çevresel verilerden soyutlanması söz konusu değildir. Zira ekonomik olayın değişkenleri, bir yığın sosyolojik sorunu birlikte içerir.

Ekonomi teorisi ile ekonomi sosyolojisinin araştırma konusunu ve buradan kaynaklanan görevleri daha açık biçimde ortaya koymak için, kurdukları **model** veya **yapısal - fonksiyonel analizlerde** yer alan **değişkenlere** ve bunlar arasındaki **ilişkilere analitik** açıdan bakmak gerekir. Bu açıdan her iki bilim dalının analizlerinde **“bağımlı değişken”, “bağımsız değişken”** ve **fonksiyonel ilişkilerin** birbirinden farklı bir biçimde kurgulandığı görülür:

Bağımlı Değişkenler Açısından

Bağımlı değişkenler, yani **açıklanan değişkenler** açısından bu iki bilim dalına bakıldığında, iki bilim dalının **açıklamak** istediği değişkenlerin genelde birbirinden farklı olduğu görülür.

Geleneksel ekonomide, malların üretim, bölüşüm, dağıtım ve tüketimine ilişkin **miktar ve fiyatları** (örneğin, mal fiyatları, üretim miktarları ve ücret düzeyleri) **bağımlı**, yani **açıklanan değişkenlerdir**. Burada malların arz, talep ve üretim miktarları ile fiyatların açıklanması öncelikli konudur.

Ekonomi sosyolojisinde ise üretim, bölüşüm ve tüketim süreci içinde bulunan insanların gösterdikleri **davranış ve davranışlardaki değişimler**, örneğin **girişimci, işçi ve tüketici davranışları açıklanan değişkenlerdir**. Burada, ekonomik süreç içindeki aktörlerin **davranışlarının açıklanması** öncelikli konudur.

Bağımsız Değişkenler Açısından

Bağımsız değişkenler, açıklanan bağımlı değişkenleri belirleyen unsur veya nedenlerdir.

Geleneksel ekonomide, **piyasa ilişkileri ve piyasa yapıları** (tam rekabet, monopol ve oligopol gibi) bağımsız değişkenlerdir. Bunların belirlediği ilişki içinde arz ve talep miktarları ve üretim miktarları belirlenir.

Ekonomi sosyolojisinde ise, psikolojik, kültürel ve sosyal yapı ve ortamlar bağımsız değişkenlerdir. Başka bir deyimle; farklı davranış sistemleri (geleneksel - modern veya post-modern), rol beklentileri ve bunlar arasındaki ilişki sistemleri, sosyal beklenti ve sosyal sistem içindeki değer yargısı kalıpları ve karşıt davranış kalıpları (örneğin, hırsızlık, vergi kaçakçılığı, rüşvet ve benzeri) ile bunların önlenmesine yönelik getirilen düzenlemeler bu bilim dalının bağımsız değişkenleri olarak ortaya çıkar. Toplumda oluşan **ilişki ağları, ilişki sistemleri, bunların tarihsel yapılışı bağımsız değişkenlerdir**. Bu bağımsız değişkenlerin **akış ve işleyiş süreçleri içinde yer alıp şekillenen ekonomik bazlı insan davranış-**

Ekonomi sosyolojisinde, davranış ve davranışlardaki değişimler, örneğin girişimci, işçi ve tüketici davranışları açıklanan değişkenlerdir.

Ekonomi sosyolojisinde, psikolojik, kültürel ve sosyal yapı ve ortamlar bağımsız değişkenlerdir.

ları ise açıklananlardır. Ancak bir araştırmada, veriler çemberine atılarak bağımsız görülen bir değişken, başka bir araştırmada bağımlı değişken şeklinde ele alınıp, onu belirleyen çevresel unsur olarak ortaya konulabilir. Başka bir deyimle, **bilimsel araştırmalarda, bağımlı ve bağımsız değişkenler her defasında yeniden belirlenebilir.**

Ekonomi sosyolojisinde, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiler, geleneksel ekonomide olduğu gibi soyut - mekanik modeller kurmaya her zaman uygun değildir.

Fonksiyonel İlişkiler Açısından

Bağımlı değişkenlerle bağımsız değişkenler arasındaki bağlantı türü bize, **fonksiyonel ilişkileri** verir. “**Bağımlı-Bağımsız Değişken İlişkileri**” açısından bakıldığında da bu iki bilim dalında farklı durumlarla karşılaşılır:

Geleneksel ekonomide, “bağımlı-bağımsız değişken ilişkileri” **modeller** şeklinde ortaya konur. Her ekonomik modelde belli bir değişken, **bağımlı ve içsel olarak**, diğer bir bağımsız değişken tarafından belirlenir. Aralarında fonksiyonel bir ilişki kurulur. Diğer değişkenler ise, “veriler çemberi”ne atılarak bunların değişmeyeceği varsayılır. Bu sayede bu değişkenler analiz dışı bırakılarak soyut ve basit bir modelin kurulması sağlanır. Teorik ekonomide geliştirilen, Klasik, Neo-Klasik ve Keynesgil türdeki çeşitli modellerin hepsi bu türdendir. Örneğin $C = f(Y)$ şeklindeki tüketim fonksiyonunda C, bağımlı değişken; Y, bağımsız değişken; f ise ikisi arasındaki ilişkiyi yansıtan fonksiyonel bağlantıdır.

Ekonomi sosyolojisinde, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiler, geleneksel ekonomide olduğu gibi soyut-mekanik modeller kurmaya her zaman uygun değildir. Toplumsal yaşamın karmaşık yapısı içinde yapılan analizler daha çok davranış tipolojileri oluşturma ve sınıflandırma (taxonomi) aşamasında kalır. Bu nedenle ekonomi sosyolojisinde değişkenler arasındaki ilişkiler genel geçerliliği olan **yasalar şeklinde değil**; empirik olay ve gözlemlerle **yanlışlanmaya açık, kısmi ve geçici açıklama değeri olan tezler** olarak ortaya konulur. Sosyo-ekonomik modeller oluşturulsa bile, bunlar sosyal ve empirik içerikli olarak kurulur.

Ekonomi sosyolojisinde değişkenler arasındaki ilişkiler, genel geçerliliği olan yasalar şeklinde değil; empirik olay ve gözlemlerle yanlışlanmaya açık, kısmi ve geçici açıklama değeri olan tezler olarak ortaya konulur.

Buradaki açıklamalar; geleneksel ekonomi ile ekonomi sosyolojisinin ekonomik olay ve ekonomik davranışları **farklı yönlerden, farklı bağımlı - bağımsız değişkenlerle ve farklı görev anlayışı içinde** ele aldığını gösteriyor. Geleneksel ekonomi ile ekonomi sosyolojisinde **konu ve görevlerin** değişik biçimde belirlenmesi, bu iki ayrı bilim dalının birbirini **tamamlayacak** biçimde birlikte çalışması ihtiyacını gündeme taşıyor. Rasyonellik varsayımı altında kurulan modellere dayalı olarak çok sayıda **hipotezin geliştirilmesi** konusunda geleneksel ekonomi ve buna karşın bunların **geçerliliğinin test edilmesi** konusunda ekonomi sosyolojisinin analizlerine karşılıklı olarak ihtiyaç vardır. Başka bir deyimle, **tümünden gelişimci** geleneksel ekonomi teorilerinin, **tümevarımcı** yaklaşım içinde test edilmesi; bilimsel uğraşta iki yöntemin birbirini bütünlemesine hizmet edecektir.

Geleneksel ekonomi teorisi ile ekonomi sosyolojisi arasındaki ilişkilerde **araştırma konusu** ve **bilimsel görevleri** açısından yukarıda değinilen farklılıkların düzey ve derecesi **ekonomi politikası ile ekonomi sosyolojisi** arasındaki ilişkilerde daha sınırlıdır. Zira, **ekonomi politikasında yaşadığımız gözlenen (empirik) sürecin geleceğe doğru, tüm sosyal, politik, kültürel boyutları ile yönlendirilmesi** gerekir. Bu nedenle, **ekonomi politikasında**, belirlenen **amaçları** gerçekleştirecek **uygun araçların** seçimine yönelik analizler yapılırken; ekonomik model kurarken yaptığımız aşırı soyutlama sürecini geri çevirme ihtiyacı vardır. Ayrıca ekonomi politikasında normatif amaçları gerçekleştirecek uygun araç seçimi bilimsel bir uğraş olup; normatif alanla bağlantılı olarak, subjektif olmayan olgusal-bilimsel açıklama yaklaşımları üretilir.

Ekonomi sosyolojisi, yaşanan toplumsal olaylara ilişkin bir bilim dalı olarak, yalnızca **empirik olaya ilişkin bilimsel bilgi sağlar. Geleneksel ekonominin ihmal ettiği veriler çemberindeki unsurları içeren analizler sunar.** Kısacası, **ekonomi politikasında** uygulanacak önlemlerin çıkış noktasını belirlemede ortaya konan **durum analizi**, geleneksel ekonominin şekli (formel) analizleri içinde yeterli düzeyde sağlanamadığı için, ekonomi sosyolojisinin yaklaşımına ihtiyaç duyulur. Çünkü ekonomi politikasında, **ideoloji** ve **değer yargılarının** subjektif yönlendirmelerinden kurtulabilmenin yolu, ekonomi sosyolojisinin sosyal içerikli **olgusal-bilimsel analizlerinden** geçer. Ekonomi sosyolojisinin sosyal içerikli analizleri sayesinde, geleneksel ekonomi teorisinin dışladığı birçok konunun, örneğin sosyo-ekonomik ve politik gücün yol açtığı sorunların, ekonomi politikasında dikkate alınmasına katkı yapar.

Yukarıdaki açıklamaların gösterdiği gibi geleneksel ekonomi, konusunu **modeller yardımıyla** incelerken, model içinde yer alan değişkenleri ekonomi dışı unsur ve etkilerden **soyutlayıp**, basite indirger. Bu **indirgeme yöntemi** sayesinde, **model içi ilişkiler, apriori olarak belirlenmiş aksiyomlara** dayandırılır. Ekonomik olayların belli bir **bireysel davranışın** (rasyonel davranışın) sonucu olarak ele alınması, bu yöntemin aynı zamanda, **metodsal bireycilik** (Kaufman, 1982, s.254) olarak adlandırılmasına neden oldu. Burada ulaşılan sonuçlar, modelin içerdiği temel aksiyomdan çıkarılır. Tümdengelimci bu yöntemle yapılan açıklamalar, genel yasalar şeklinde formüle edilir. Doğa bilimlerinde ve teorik ekonomide yerleşmiş, klasik analiz yöntemi budur. Bu yöntem aynı zamanda **“tarihçi”** olmayan, **aksiyomatik yöntem** olarak da adlandırılır.

Ekonomi sosyolojisinde ise, **metodsal çoğulculuk** egemendir. Ancak temel ve alışılmış sosyolojik yaklaşım, sosyal olayın **ortaya çıkan (gözlenen)** özelliklerinden yola çıkar. Böylece sosyal olgunun kendisinin bir iç dinamiği ve iç etkileşim ağı olduğu kabullenilir. Bu nedenle olay, belli davranış ve özelliklere indirgenmeden, ortaya çıkan bütün özellikleri birlikte dikkate alan bir analiz yapılır. Bu yüzden **sosyolojik yöntem, indirgemeci değil bütüncüldür.** Bir kez karşılaşılan **tarihi olay**, bütün yönleriyle birlikte ele alınırken, **genel yasalar** değil **geçici ve kısmi hipotezler** ileri sürülür. Ancak bu yaklaşımda da, gözlenen sosyal gerçekten uzaklaşmayacak düzeyde de olsa bir **indirgemeci ve soyutlamacı** tutuma yer verilir. Burada bir kere gözlenen **bireysel olay** analiz konusu olduğu için, bu yöntem de aynı zamanda **tarihi-bireysel** bir yaklaşım olarak ortaya çıkar. Burada karıştırılmaması gereken nokta şudur: **İndirgemeci yaklaşımın metodsal bireyciliği**, bir bireysel davranıştan (rasyonel davranan bir insandan) yola çıkarak oluşturulur. **Sosyolojik yaklaşımın tarihi bireyciliği**, bir kere gözlenen bir olaydan (bireysel olaydan) kaynaklanır. Bu iki yaklaşımın karıştırılmaması gerekir.

Ekonomi sosyolojisinde tarihi-bireysel yaklaşım yanında, **karşılaştırmalı, sınıflandırıcı ve indirgemeci (tarihi olmayan aksiyomatik) yöntemler** de kullanılır. Ancak geleneksel ekonomi teorisi ile sınırlarının belirlenmesinde bu metodolojik yöntem farkı ağırlıklı olarak vurgulanan bir noktadır. Çünkü, geleneksel ekonomi teorisi ağırlıklı olarak **metodolojik bireyselliğin aksiyomatik yaklaşımını; ekonomi sosyolojisi, tarihi-bireyciliğin bütüncül yaklaşımını** esas alır. Görüldüğü gibi ekonomi sosyolojisi, sorunlara yaklaşım, araştırma konusu ve analiz yöntemleri açısından geleneksel ekonomiden ayrılıyor. Her ne kadar ekonomi bilimi doğası gereği bir **sosyal bilim** dalı ise de; kullandığı **yöntem**, belirlediği **konu, görev, sınırlandırdığı alan ve sorunlara yaklaşım** biçimleri yüzünden getirdiği bilimsel açıklamalar empirik ve gerçek sosyal ilişkilerden kopuktur. Ken-

Ekonomi sosyolojisinde, metodsal çoğulculuk egemendir.

Sosyolojik yöntem, indirgemeci değil bütüncüldür.

di ilgi alanını, **ideal (düşünsel) düzeyde, aksiyomatik ilişkilere dayalı modeller** kurarak inceler. Bu nedenle **bilimsel açıklamaları, empirik özden yoksun**, sosyo-politik ve kültürel unsurlardan arınmış durumdadır. Bu yüzden **toplumsal gerçeği yeterince açıklamaktan uzaktır**. Kısacası, geleneksel ekonomi teorisinin dışta bıraktığı alanlara bilimsel açıklama getirme arayışı, ekonomi sosyolojisini doğurdu. Böylece ekonomi sosyolojisi, bugün **bağımsız konuma** sahip bir bilim dalıdır. Ancak, bu bilim dalının bir yandan sosyoloji, diğer yandan ekonomi ile olan ilişkilerinde **kesin sınırlar çizmek** veya bunlardan birini diğerinin alt dalı olarak görmek mümkün değildir. Zira, en azından şimdilik her biri kendi yolunda giden iki ayrı bilim dalıdır. Bu ayrılığın temel nedeni, önemli ölçüde birisinin **kendi öz ilgi alanı** ile sınırlı **teorik temel ilişkileri özel olarak** araştırmak istemesinden; buna karşılık diğerinin, disiplinlerarası ilişki üzerine kurulmuş **uygulanabilir bir bilim dalı** olmasından kaynaklanıyor. Kısacası, **teorik bilim** ile **uygulanabilir bilimin**, bilimsel açıklama şemalarının **yapısı** birbirinden farklıdır. **Teorik bilimler** daha çok, **totolojik-apriori bir yapıya sahipken**; uygulamalı bilimler, **olayların gözlenen etkileşim yapısını** açıklar.

Günümüzde pratik sorunların çözümü, tek bir bilim dalından çok, disiplinler arası yaklaşımın oluşturduğu, birden **çok bilim dalına** dayalı bir açıklama yapısı ve programını gerektiriyor. Bu nedenle bilimler arası işbirliği ve ortak çalışmalar giderek artıyor. Bu bağlamda, geleneksel ekonomi içinde olmasa da, **geleceğin insan merkezli bilgi toplumu yapılanışında** interdisipliner yaklaşımlara olan ihtiyaç giderek artıyor. Ekonomi sosyolojisinin yaklaşımı içinde, determinist **genel yasalar** ortaya koymak mümkün değilse de, **uygulanabilirliği** daha fazla olan olasılık yasaları biçiminde bilimsel açıklamalara ulaşılır. Diğer yandan uygulamalı bilim dallarının gelişimi ile kamuoyunda oluşan istekleri, bilimsel sürece yansıtan **iletişim ilişkilerinin** varlığı bilimsel gelişme için önemlidir. Bu iletişim süreci, **toplumsal alanda** ortaya çıkan sosyal bir olgudur. Ekonomi sosyolojisinin bütüncül yaklaşımı içinde ortaya çıkan çoklu etkileşim ağı; mekanik düşüncenin tekli ve determinist ilişkileri yerine, çoklu ağ etkileşim analizleri olarak, bizi kuantum ve karmaşık teorisine daha çok yaklaştırıyor. İşte değinilen konum, konu, görev ve kullandığı yöntemleriyle **ekonomi sosyolojisi, ekonomik faaliyetin toplumsal temelleri ile toplumsal yaşamın ekonomik temellerinin** açıklamasını vermeye çalışan **bağımsız bir bilim dalıdır**.

Geleneksel ekonomi biliminin aksine, ekonomi sosyolojisinin genel sosyoloji ile ilişkisi daha az sorunlu gözüküyor. **Ekonomi sosyolojisi, sosyolojinin yöntem ve yaklaşımlarını ekonomiye**; yani üretim, bölüşüm, mübadele ve tüketim alanlarına uygular. Böylece **ekonomi sosyolojisini genel sosyolojiden ayıran nokta kullandıkları araştırma yöntemleri değil, özel ilgi alanlarıdır**. Ayrıca, ekonomik aktörlerin ekonomi dışı faaliyetlerinin ekonomi sosyolojisinin ilgi alanına girmeyen önemli bir kesimi, genel sosyolojinin veya sosyolojinin diğer özel dallarının konusudur. Burada değinilen bilimler arası sınırlamalara karşın, bu alanlarda çalışan bilim adamları arasında işbirliği son derece gereklidir. Özellikle rasyonal insan davranışlarını varsayan mekanik model teorisinin aksiyonlarının, empirik içerikli yanlışlanabilir genel hipotezlerle ikamesi için, bu bilim dalları arasında işbirliği kaçınılmazdır. Bu işbirliğinde ekonomi sosyolojisinin geleneksel ekonomi bilimine katkılarını öncelikle iki noktada toplayabiliriz: İlk olarak ekonomik model değişkenlerinin seçimi, toplumsal alan için daha anlamlı duruma getirilebilir; ikinci olarak, pratik araştırma sonuçlarına dayanarak ekonomik model varsayımları değiştirilerek modelin yeniden kurulması sağlanabilir.

Ekonomi sosyolojisi, sosyolojinin yöntem ve yaklaşımlarını ekonomiye; yani üretim, bölüşüm, mübadele ve tüketim alanlarına uygular. Böylece ekonomi sosyolojisini genel sosyolojiden ayıran nokta kullandıkları araştırma yöntemleri değil, özel ilgi alanlarıdır.

EKONOMİ SOSYOLOJİSİNİN TEMEL METODOLOJİK SORUNLARI

Ekonomi sosyolojisinin metodolojik sorunlarını, analiz düzeylerini kullandığı analiz yöntemlerini açıklamak.

Ekonomi sosyolojisinde kullanılan metodolojik unsurlar, her iki alandan yansıyan etkilerin özelliklerini taşır. Bu konu ile ilgili sorunları 5 başlık altında toplayabiliriz:

- Toplumsal bütün **farklı düzeylerde** analiz edilebilir,
- Araştırmalar, **statik ve dinamik analizler şeklinde yapılabilir**,
- Analiz araçları olarak **modeller ve tipolojik sınıflamalar yapılabilir**,
- Ekonomi sosyolojisinde **aksiyomatik yöntem** kullanılabilir ve
- Ekonomi sosyolojisinde, **bilimsel yasa ve kurallar** mutlaklık içermez.

Ekonomi Sosyolojisinin Analiz Düzeyleri: Ekonomi sosyolojisi araştırma konusuna göre farklı yöntemlerden yararlanır. Bu yöntemler sosyolojik analiz düzeyleri ile yakından ilgilidir. Başka bir deyimle, bireyden, toplum ve küresel düzeye kadar çeşitli aşamalarda ortaya çıkan sosyo-ekonomik konular, bu bilim dalının analiz kapsamına girer. Farklı analiz düzeylerini 6 başlık altında ele alabiliriz:

- Bireysel (kişisel) düzey,
- Örgütsel düzey,
- Toplumsal düzey,
- Etkileşim düzeyi,
- Kurumsal düzey,
- Küresel düzey.

Ekonomi sosyolojisinin bu altı analiz düzeyi, sosyal olguların birbirine indirgenemeyen beş ayrı alanını oluşturur. Ancak bu alanlar, **birbirinden kopuk olmayıp, sosyal süreç içinde sürekli birlikte ve birbirini etkileyerek** ortaya çıkar. Bu nedenle söz konusu ayırım, konunun bilimsel analizi ve anlaşılması için gereklidir.

Bireysel (Kişisel) Düzey: Ekonomi sosyolojisinin birey düzeyindeki analizlerinde, belli sosyal ortamlar içindeki insanın davranış ve davranış biçimleri, açıklama konusu olur. **Davranış teorisinin** analizleri ağırlıklı olarak bu alana ilişkindir. Bireysel davranışlar daha çok belli **sosyal ortamların** yarattığı uyarıların sonucudur. Ancak, bu ortam ve davranışların öğrenilmesi ile belli bireysel davranış kalıpları belirlenir. Bu yüzden sosyal olgular, öğrenme teorileri ve öğrenme psikolojisine dayalı yaklaşımlarla açıklığa kavuşur. Ekonomi sosyolojisinin bu düzeyde, geleneksel ekonomiye benzerliği, **“metodolojik bireysellik”** ile **“sosyal etkileşimi”** bireysel alış-veriş sürecine indirgemesinden kaynaklanır. Ekonomide birey, bağımsız ve bağlantısız bir aktör olarak, bir bakıma mekanik düşüncenin nokta mantığı içinde ele alınır. Ekonomi sosyolojisinde ise, sosyal süreç içinde yer alır. Bireyin ve bireysel davranışların sosyolojik açıklanmasında daha çok şu ana kavramlar gündeme gelir: **Bireysel motif, ihtiyaç, tercih, tutum, davranış, durum ve ortam, öğrenme ve kişisel ekonomik kaynaklar.**

Etkileşim Düzeyi: Bireylerarası ilişkiler açısından yapılan analizler **etkileşim** analizleridir. Burada insanlar arası sosyo-ekonomik ilişkiler, **karşılıklı ilişkideki tepkiler** ve üçüncü birimler üzerinde yarattığı **sonuçlar** açısından incelenir. Örneğin üretici ve tüketici ile alıcı ve satıcı arasındaki etkileşim ilişkileri gibi. Etkileşim analizlerinde karşımıza çıkan temel kavramların başında, **karşılıklı çıkar, beklenti, iletişim, çatışma, empati, özdeşleşme, rol, algılama, alış-veriş, güç, tasvip** gelir. Etkileşim analizleri, **nedensellik** ve **karşılıklı bağımlılıklar** şeklinde incelenir. Bu ilişkinin oluşumunu sağlayan çevresel unsurlar ve değişken-

Bireysel davranışların sosyolojik açıklanmasında; Bireysel motif, ihtiyaç, tercih, tutum, davranış, durum ve ortam, öğrenme ve kişisel ekonomik kaynak kavramları gündeme gelir.

Kişilerarası etkileşim analizinde; karşılıklı çıkar, beklenti, iletişim, çatışma, empati, özdeşleşme, rol, algılama, alış-veriş, güç, tasvip kavramları gündeme gelir.

ler bu araştırmanın “veriler çemberini” oluşturur. Başka bir deyimle, etkileşim ilişkileri bir veriler çemberi içinde ortaya çıkar. Ancak bu etkileşim ilişkilerinin açıklık kazanması, söz konusu veriler çemberinin de aynı zamanda analize dahil edilmesi ile tamamlanabilir. Bu yüzden ekonomi sosyolojisi çevresel veri ve unsurları da etkileşim analizlerinde birlikte inceler.

Örgütsel Düzey: Burada **organize olmuş (örgütlü) ortak davranışın koşulları** açıklanır. Bu analizlerde örgütün gerek **iç sorunları**, gerekse **çevre** ile olan ilişkileri analiz konusu yapılır. Eski yaklaşımlarda örgüt; amaca yönelik kapalı sistemler olarak ele alınırken, yeni örgüt teorileri örgütü, kendi içinde hiyerarşik ve işlevsel açıdan farklılaşmış, dış çevreye açık sistemler olarak inceler. Bir örgütün işlevsel etkinliği, içsel ve dışsal talepler arasındaki uyumun sürekli sağlanmasıyla gerçekleşir. Her ne kadar örgütler başlangıçta belli kişi ve grupların kararlarına dayalı olarak kurulmuşsa da, zamanla bundan bağımsızlaşır ve çevresel birimlerin yönetim ve kararlarıyla etkileşim içinde işler. Örgütler, ilke olarak bağımsız bir kişilik kazanır ve birlikte karar veren aktörleri bulunur. Dolayısıyla bireysel karar süreci ile örgütlerdeki ortaklaşa karar süreçlerinin dinamikleri ve işleyiş mekanizmaları birbirinden farklıdır. Örgütsel analizlerde karşımıza çıkan temel kavramlar genellikle; **örgüt içi pozisyon, karar, üyelik, hiyerarşi, iletişim yapısı, insan kaynakları ve çevresel yapılar şeklindedir**. Ancak son yıllarda bilgi toplumu ile birlikte, hiyerarşi yerine giderek “**sıfır hiyerarşi**” ve orkesra tipi “**yatay örgütlenme**” kavramları öne çıktı.

Kurumsal Düzey: Burada toplumun, kurumlaşmış ve görece bağımsızlık kazanmış **devlet, piyasa, aile, din ve bilim** gibi kısmi alanların **yapı ve işleyiş biçimleri** açıklanır. Kurumsal düzeyin örgütsel düzeyden ayrılan yönü, karar merkezlerinin çeşitlenme ve çoğalmasından kaynaklanır. Örgütleri tek bir merkezi karar birimi yönetir ve yönlendirir. Oysa kurumsal düzeyde, birbirinden bağımsız birden çok karar merkezinin varlığı ve bunlar arasında **koordinasyon (eşgüdüm) sorunu** gündeme gelir. Hukuk kuralları, kurumsal kurallar ve ilkelerin genel kabul görüp yerleşmesi **kurumlaşmayı** sağlayan unsurlardır. Çok sayıdaki örgütleri ve bunlar içindeki bireyleri bünyesinde barındıran kurumsal yapılanmalar, meşruiyet kazanmış sosyal norm ve hukuk kuralları sayesinde organize işleyiş kazanırlar. Kurumlar bu sayede, **kurallara dayalı bütüncül bir işlev ve işleyiş** kazanır. Kurumun yapılanmasını sağlayan **ortak işlev ve normlar**, kurumun **işlevsellliğini** belirleyen **ortak kurum kültürüne** dönüşür.

Eski yaklaşımlarda, belli kurumlar incelenirken, toplum için geçerli görülen düzenleyici fikirlerden yola çıkılırdı. Örneğin ekonomide “refah artışı”, politikada “düzenin korunması” fikrinden yola çıkılır. Bu yaklaşım, ilgili kurumun varlık ve yapılanışına toplum gözünde meşruluk kazandırır. Kurumsal alanın bir unsuru olan bilim de, kurumsal **meşruiyetin şekillenmesine** hizmet eder. Örneğin ekonomide, refah artışı; politik bilimlerde, düzenin korunması bilimsel açıdan da kurumsal bir zorunluluk olarak ortaya konur. Günümüzde kurumlaşmalar, geçmişin düzenleyici fikirlerinden çok; geleceği yapılandırıcı, dinamik ve esnek işlevselliğini öne çıkarmaya yöneliktir. Kurumsal analizler, bilimsellik yanında **normatif değerleri** de içerirler. Örneğin, piyasa teorisinde tam rekabet, açıklama değerinden dolayı değil, Batı sisteminde serbest piyasaya ilişkin normatif değerinden dolayı önemlidir. Piyasa modeline bağlı kalan ekonomik birim için ekonomik rasyonelliğin bulunması durumunda başarılı olunacağı inancı vardır. Bu sayede, piyasa sisteminin işleyişine hizmet eder. Bu açıklamaların gösterdiği gibi, kurumsal düzeye ilişkin araştırmaların başarılı sonuç vermesi; örgütlerarası teori ile **bilgi sosyolojisi**ne ilişkin araştırmaların geliştirilerek yeni sentezlere gitmesine ihtiyaç duyar.

Örgütsel analizlerde karşımıza çıkan temel kavramlar genellikle; örgüt içi pozisyon, karar, üyelik, hiyerarşi, iletişim yapısı, insan kaynakları ve çevresel yapılar şeklindedir.

Ekonomi sosyolojisi analizlerinin toplumsal düzeye ilişkin görevi, toplumsal sistem bütünlüğü içinde entegrasyon ilkelerinin araştırılmasına yöneliktir.

Toplumsal Düzey: Bu düzeydeki analizler, **toplum bütününe** ilişkin sosyo-ekonomik ilişkileri ve bunların değişimini analiz konusu yapar. Tarihsel gelişme içinde insanlık, çok sayıda küçük ve birbiriyle bağlantısız birimlerden, giderek büyüyen birimler şeklinde bir gelişme gösterdi. Büyük aile ve aşiretten, şehir devleti, derebeylik ve ulusal devlete kadar uzanan gelişmeler bu durumu yansıtır. Bu süreçte yer alan birimler, giderek kendi içlerinde artan bir kurumlaşma ve bütünleşme ile birbiriyle artan ölçüde ilişki ve bağlantıya sahip oldu. Böylece dışa karşı daha bağımsız olan toplumsal sistemler ortaya çıktı. Daha önceki analiz düzeylerinde şekillenen örgütlenme ve işlevci kurumlaşmaları gösterdiği bütünleşmeler bu analiz düzeyinde sistemlere dönüşür. Ekonomi sosyolojisi analizlerinin, toplumsal düzeye ilişkin görevi, toplumsal sistem bütünlüğü içinde **entegrasyon** ilkelerinin araştırılmasına yöneliktir. Sosyolojik araştırmaların ortaya koyduğu gibi, çağdaş toplumun gelişimi ile bir yandan **çeşitlenme ve farklılaşma süreci** içinde giderek **birbirinden bağımsızlaşan kurumsal yapıların** oluşumu, diğer yandan toplum bütünü içinde bunların birbirleriyle uyumlu ve işlevsel yapılanması gerçekleşir. Artan uzmanlaşma ve işbölümü sürecinde devletin karar alanı giderek daralırken; birey, örgüt ve kurumların özgürlük ve karar alanları daha çok genişliyor. Mülkiyet edinme özgürlüğü ve meslek seçme özgürlüğü **ekonomik alanda**; inanç ve din; kültür alanında; aile hukuku ile **aile düzeyinde** ve nihayet bilim özgürlüğü ile **bilim ve sanat alanlarında** yeni gelişmeler yaşanıyor. Bütün bu gelişmelerin sonucu olarak **çağdaş toplumları bir arada tutan unsur**, değişik düzeylerdeki **sosyal birimlerin işlevlerinde ortaya çıkan farklılaşma ve uzmanlaşmalarda yaşanan sistemsel tutarlılıktır. Bu çalışmada, toplumsal bütünü 5 sistem veya temel alana ayırıyoruz. Bunlar , teknolojik ve ekonomik sistem ile politik , sosyal ve kültürel sistemlerdir. Kendi içinde değişim geçirip farklılaşan alanların** karşılıklı etkileşim şeklindeki **bağımlılıkları**, daha üst düzeyde **bütünleşme** ve **birlikteliği** gerektirir. Ancak toplumsal evrimleşme şeklinde gerçekleşen bu farklılaşma sürecinde; üretim, teknik ve ekonomik alanlardaki gelişmeler, politik, kültürel ve sosyal faktörlere göre daha hızlı gerçekleşir. Ekonomik alanın içsel dinamiğinin diğer kurumsal alanların değişimine olan etkisi, onların ekonomik alana etkilerinden daha fazladır. Böylece toplumsal bütünün temel alanları olan **teknolojik** ve **ekonomik sistemler**, genel toplumsal bütünü belirlemede daha etkin bir işleve sahiptirler. Toplumsal sistemler işlev olarak sürekli birbirini besler. Örneğin, ekonomik sistemin işlevi, toplumun ekonomik ihtiyaçlarını organize bir biçimde karşılar. Ekonomik alanda üretim, toplumun diğer sistemleri için vardır ve onlara sunulur. Diğer yandan, ekonomik alan bir boşlukta değil sosyal, kültürel ve politik alanların oluşturduğu ortam içinde vardır ve bu nedenle toplum bütünü oluştururan temel alanlar arasında karşılıklı bağımlılık ve etkileşim ilişkisi söz konusudur. Örneğin **ekonomik amaçlar (refah artışı)**, diğer **toplumsal amaçların (özgürlük-barış-güvenlik-adalet)** gerçekleşmesine hizmet eder. Değinilen farklı analiz düzeyleri arasında her zaman kesin sınırlar çizmek zordur. Her sosyo-ekonomik olgunun her seferinde, bütün alanlarla ilgili ve bağlantılı olduğu unutulmamalıdır.

Küresel Düzey: Kuantum paradigmasına dayalı yeni bilim anlayışının yarattığı, mikro ekonomik ve iletişim teknolojilerindeki büyük ve köklü sıçrama, ulus devletlerin kapalı yapısını ortadan kaldırdı. Bugün iletişim, bilgi, semaye, insan gücü ile mal ve hizmetler çok daha yoğun bir biçimde, küresel düzeyde serbestçe dolaşabilir duruma geldi. Ülkeler ve uluslararasıdaki ilişki ve etkileşimlerin bugüne kadar görülmemiş düzeyde birbiriyle karşılıklı etkileşim ilişkisine girmesine yol açtı. Ayrı-

Kuantum paradigması ile atom altına veya moleküler dünyaya inildiğinde, orada canlı, dinamik ve çoklu bir etkileşim ilişkisinin işlerlikte olduğu keşfedildi.

ca unutulmaması gereken bir nokta şudur ki, küresel düzeydeki ilişkiler, yalnızca toplumlar ve ülkeler düzeyinde değil; tam aksine bireysel düzeyden örgütsel düzeye, örgütsel düzeyden küresel kurumsal düzeye ve nihayet, toplumlar ve ülkeler arası etkileşim, işbirliği, ticaret, rekabet ilişkilerine kadar genişlemiş durumdadır. Bugün internet ağları üzerinden, bireysel - kişisel ilişkiler küresel düzeyde yürütülebilir durumdadır. Geçmişin ulusal bağlantılı “çok uluslu şirketleri” bugün “transnasyonal şirketlere” dönüştü. Küresel ilişkilerdeki bu yoğun gelişmelere karşın, küresel düzeydeki kurumlaşmalarda önemli açıklar olduğu görülüyor. Gerek diğer küresel gelişmeler, gerekse 2008 - 2010 Dünya ekonomik krizi gösterdi ki, kişi ve örgütlerin küresel düzeydeki ilişkilerinin yarattığı sonuçların olumsuz etkilerini kontrol edecek ve yönlendirecek küresel kurumlar konusunda önemli boşluklar bulunuyor.

Yeni teknolojik devrimin yarattığı, bilgi çağının küresel ilişkileri, Dünya ekonomisi ile küresel güç ilişkilerinin yeniden şekillenmesine yol açıyor. Japonya’dan sonra Çin, Hindistan ve Güney Kore başta olmak üzere Asya ülkelerinin, hem nüfus, hem de ekonomik olarak öne çıkması eski küresel dengeleri bozmuş olup; küresel düzeydeki ilişkilerin yeniden şekillenmesine yol açıyor. Ayrıca BRİC (Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin) olarak adlandırılan ülkelerin hızlı bir yükselişe geçmesi; bunun karşısında geleneksel “Batı”da yaşanan zaafiyetler küresel ilişkilerin, bireyselden toplumsala kadar, her düzeyde yeniden yapılanma ve şekillenme sürecinde olduğunu gösteriyor. Ayrıca yeni dünya düzeninin tek kutuplu olmak yerine “çok kutuplu” bir işleyişe doğru yönelme eğilimde olduğu gözleniyor.

Kısacası, ekonomi sosyolojisinin analiz düzeyleri artık, toplumsal düzeyle sınırlı olmayıp, küresel düzeydeki sosyal ve toplumsal ilişkilerin analizi kadar; buradan kişisel, örgütsel ve toplum içi kurumsal düzeye kadar yansıyan etkilerin birlikte analizi gerekli oluyor.

Ağ Etkileşimli Analiz Düzeyi: Doğa ve evrenin işleyişini mekanik olarak açıklama uğraşındaki Newtongil paradigma, ilk bilimsel devrim olarak, **doğa analizinde atomdan; toplumsal analizde bireyden; bilimsel açıklama için noktadan** hareketle tek yönlü ve tek boyutlu **statik neden -sonuç etkileşimi** üzerine kurulu yaklaşımlar oluşturdu. Birey, atom ve noktanın kendi iç dünyası olmadığı gibi, çevre ile ilişkileride söz konusu değildir. Noktadaki statik nedensellik, mutlak yasalar olarak ortaya konur. Oysaki ikinci bilimsel devrim olan **kuantum paradigması** ile atom altına veya moleküler dünyaya inildiğinde, orada canlı, **dinamik ve çoklu bir etkileşim ilişkisinin** işlerlikte olduğu keşfedildi. Dolayısı ile gerek atom altının kendi içinde, gerekse çevresi ile ilişkilerin bir **ağ sistemi (network)** olduğu; bu ağ sisteminin toplumsal alanda **geçmişten bugüne uzanan bir yapılanışı** olduğu ve bu sistem ve yapı içinde etkileşim ağının işlediği görüldü. Kişisel davranışların, bireyin kişilik yapısı ve düşünce sisteminin çevresiyle ilişki ağı içinde şekillendiğini görmekteyiz. Analiz düzeylerini açıklarken de-ğindiğimiz etkileşim düzeyi, sadece kişiler arasında değil, her düzeyde ve çapraz ilişkilerde de gündeme geliyor. Daha açık bir deyimle, örgütler, kurumlar ve toplumlararası etkileşim ilişkileri olduğu gibi, kişilerle örgütler, kişilerle kurumlar ve kişilerle toplumsal ve küresel etkileşimin olduğu görülür. Bu etkileşimler bir ağ etkileşimi şeklinde yaşanır. Bu nedenle, ele aldığımız her analiz düzeyindeki araştırma konusunun, diğer alan ve düzeylerle karşılıklı etkileşim ilişkileri içinde olduğu unutulmamalıdır.

Ekonomi Sosyolojisinde Statik ve Dinamik Analizler: Ekonomi sosyolojisi konularını ele alırken, konuya ya **statik** ya da **dinamik** açıdan bakar. Sosyo-ekonomik analizlerin (diğer yönleri yanında) iki temel yönü **statik** ve **dinamik** yön-

Gerek atom altının kendi içinde, gerekse çevresi ile ilişkilerin bir ağ sistemi (network) olduğu; bu ağ sisteminin toplumsal alanda geçmişten bugüne uzanan bir yapılanışı olduğu ve bu sistem ve yapı içinde etkileşim ağının işlediği görüldü.

leridir. Ancak **statik** ve **dinamik** hem bir olgu, hem de bir **analiz yöntemi** olarak ortaya çıkar. Bir olgu olarak gördüğümüzde sosyo-ekonomik olay ve durum, zaman içinde bir değişme göstermiyorsa veya ilgili büyüklükler zaman akışı içinde hep aynı değerleri alıyorsa **statik bir olgu** ve durum vardır. Aksine zaman içinde değişiyor ve farklı değerler alıyorsa **dinamik bir durum** söz konusudur. **Analiz yöntemi olarak gördüğümüzde, statik analiz**, zaman boyutu dikkate alınmadan, sosyo-ekonomik olgunun **belli bir andaki** durumunu analiz eder. Burada zaman dikkate alınmaz. Burada uyarıcılar ile buna gösterilen tepki arasında bir zaman kaybı yoktur. Analizin değişkenleri hep aynı zamana ilişkindir. **Dinamik analizde** ise, olayların zaman içindeki akışı, yani **süreç** inceleme konusu olur. Belli bir durumun, daha önceki durumdan nasıl ortaya çıktığı zaman süreci içinde açıklık kazanır. Analize ilişkin büyüklükler ve değişkenler farklı zaman aralıklarına ilişkindir ve bunlar aynı denklem sistemi içinde birlikte yer alır. Ancak aralarında bir zaman gecikmesi (time lag) söz konusudur.

Ekonomi Sosyolojisinde Modeller: Ekonomi sosyolojisine ilişkin araştırmalarda değişik araçlardan yararlanılır ve araştırma sonuçları bunlara göre ortaya konur. **Modeller** de bu araçlardan birisidir. Ancak modellerin oluşturulamadığı durumlarda **tipolojik sınıflandırmalara** gidilir. Modeller belli bir gerçeğin basite indirgenerek amaca uygun biçimde kurgulanmış biçimdir. Modeller, gerçeğin daha basit bir biçimde yeniden kurularak yorumlanması ve anlaşılmasına hizmet eden araçlardır.

Bilimsel modeller, oluşturulan kurgunun gerçeğe yakınlık derecesine göre, **reel modeller ile ideal-düşünsel model** ayrımı yapılır. **Reel modeller**, sosyo-ekonomik gerçeğin, belli bir ölçekte küçültülerek yeniden kurgulanmış biçimdir. Model yapısının gerçek olaya uygunluğu, modelin testi ile sağlanacağı için, yanılsamaya açık olarak kurgulanması gerekir.

İdeal-düşünsel modeller ise, belli bir gerçeğe yaklaşabilmek için temsili olarak kurulmuş modellerdir. Bunların kuruluş yapısı gerçek olaydan farklı olduğu için test edilmeleri ve dolayısıyla yanılsanmaları mümkün değildir. Teorik ekonominin modelleri genellikle bu türdendir. Model yapısı, yanılsanmaya karşı korunmuştur.

Ekonomi sosyolojisinin kısmi modelleri, genel olma iddiasını taşımazlar. Aksine ekonomi teorisinin **kısmi açıklamaları**, genel yasa olma ve genel geçerlilik iddiasındadır. Oysa mekanik bir model yapısı içinde, gerçek olaya ilişkin unsurların hepsini dikkate alarak, her birinin **görelî ağırlığını** model içinde belirleyebilmek mümkün değildir. Modeller, kullandığı analiz tekniğine göre **statik** veya **dinamik** olabilirler. **Statik modelde** yer alan bütün değişkenler aynı dönem ve tarihe ilişkindir. **Dinamik modelde** yer alan değişkenlerden bazıları farklı döneme ilişkindir ve belli değişkenlerin zaman içindeki akışını ortaya koyarlar.

Teorik ekonominin modellerinde, örneğin tam rekabet modelinde, ekonomik birimlerin mekanik şemaya ilişkin bir davranış gösterdiği varsayılır. Burada, ekonomik birimin kendi verdiği kararlar söz konusu değildir. Karar alanındaki koşullar dikkate alınmaz. Dolayısı ile davranışı uyarıcı motif, değer yargısı ve sosyal unsurlar söz konusu değildir. Ekonomi sosyolojisinin modellerinde ise, gözlenen olay ve ilişkiler bütününden yapılan mantıksal çıkarımlar tümevarım yöntemi şeklinde gerçekleşir. Ayrıca ekonomi sosyolojisinin modellerinde ekonomik malların kıt olduğu hipotezi terk edilir. Zira, toplum bütünü açısından kıt olan bir mal, birey açısından kıt olmaktan çıkabilir. Ancak elde edilişi belli koşullara bağlanmış olabilir. Kısacası her iki yaklaşımın modelleri birbirinden farklı içeriğe sahiptir. Bi-

Reel modeller, sosyo-ekonomik gerçeğin, belli bir ölçekte küçültülerek yeniden kurgulanmış biçimdir.

ri **mekanik**, diğer ise **sosyal içeriklidir**. Bu nedenle birisi **ideal-düşünsel**, diğeri **reel model** olarak karşımıza çıkar. Dolayısı ile ekonomi sosyolojisinin, **sosyal içerikli model yaklaşımı**, ekonomi teorisinin **mekanik model yaklaşımından** (model teori) ayrılır.

Ekonomi Sosyolojisinde Tipolojiler ve Sınıflamalar: Sosyolojik olguların karmaşıklığı nedeniyle, araştırmacının bulguları bir model kurmak için henüz yetersiz ise, araştırma , davranış tiplerlerinin belirlenmesi veya sınıflandırma düzeyinde kalabilir. Bir olguya ilişkin çok sayıda özellikler arasından, metodolojik açıdan aynı görülenlerin diğerlerinden ayırılarak belli bir biçimde ortaya konulması, belli davranış tiplerleri veya kalıpları verir. Analiz sonucu belirlenen belli tiplerin her birinin bir bütün oluşturduğu kabullenilir. Böylece davranış tiplerleri veya davranış kalıplarının belirlenmesi sağlanır. Sonuçta **tipolojik yaklaşım**, bilimsel açıdan önemli olan gerçeklerin düzenleme ve karşılaştırma amacıyla sınıflandırılma yöntemi olarak gündeme gelir. Bu yaklaşımla ortaya konan tipolojiler, gerçek bütünün tüm yönleriyle şekilleniş ve yapısını ortaya koyduğu iddiasında değildir. Sadece, empirik olarak gözlenen gerçek olguları tasvir etme durumundadır. Bu nedenle düşünsel (apriorik) yaklaşımlar değildir. Ancak sosyolojide ve ekonomi sosyolojisinde **ideal (düşünsel) ve reel (gerçek) tip** ayrımı özellikle **Max Weber**'den beri yapılagelmektedir. **İdeal (düşünsel) tipler**, bir olguya ilişkin çok sayıdaki özelliklerinden bir veya birkaçının tek yönlü olarak ön plana çıkarılması yoluyla, bu karmaşık ve şekilsiz olguya, bir **yapısal biçim** kazandırmak için kurgulanabilir. İdeal (düşünsel) tipler, gerçeğin kendisinin yansıtılması olmayıp, daha çok söz konusu olguyu **kavramsal** olarak ortaya çıkaran araçlardır. Bu kavramsal belirlemeler karmaşık gerçek olgunun açıklanmasına hizmet eder. İdeal tip, gerçekten ne derece uzaksa yaratılan kavramsal açıklama o derece içeriksiz ve şekli bir açıklama olarak kalır. Başka bir deyimle yaratılan kavramlarla empirik gerçekle ilişkisi olmayan bir yaklaşım oluşturulur (Örn. tam rekabet modeli gibi). Buna karşın empirik içerikli araştırmalar, ideal tipler yerine, gerçek olaya ilişkin verilerden yola çıkarak **reel tipleri** kullanırlar. Reel tipler, tarihsel **süreç** içinde bir gerçek olguya ilişkin önemli ortak özelliklerin, olgu bütününe ilişkin olarak ortaya konmasıdır. Örneğin, toplum içinde işçi, memur, büyük şehir ve kırsal kesim insanları, genel benzeşme eğilimine rağmen, yine de farklı sosyal tabakalara özgü değişik **davranış tipleri** veya **davranış kalıpları** ortaya koyarlar.

Ekonomi Sosyolojisinde Aksiyomatik Yöntem: Aksiyomlara dayalı analiz yöntemi ekonomi sosyolojisinin belli alanlarında, özellikle **etno-sosyolojide** kullanılır. Belli aksiyomlar, apriorik (düşünsel) hipotezlerdir. Bu nedenle tarihsel boyut içermezler. Etno-sosyolojide ilkel insanlar arasında alış-veriş olgusunun analizi, bir gözleme dayanarak değil, belli aksiyomlara dayalı olarak gerçekleştirilir. İlkel toplumda, çağımız toplumunun bugünkü araç ve organizasyon bilgileri yoktu. İşte bu toplum düzeylerine ilişkin sosyo-ekonomik davranışların bugünkü analizi, ancak belli aksiyomlara dayalı çıkarımlar şeklinde ortaya konur. Başka bir deyimle apriori olarak belirlenmiş bir davranış kalıbından yola çıkarak, ilkel toplumdaki sosyal ilişkilerin analizi yapılır. Geçmiş, bugünün bakış açısı ve bilgisi içinde analiz edilir.

Ekonomi Sosyolojisinde Yasalar ve Kurallar: Teorik ekonominin yasaları, doğal bilimlerin mekanik yasaları gibi, zaman ve mekanla sınırlı olmayıp, her zaman ve her yerde geçerli genel yasalar olarak ifade edilirler. Bu sayede, bir **ekonomik yasa**, değişmez bir durum olarak, **geleceğin öngörülmesinde** kullanılır. Ancak sosyo-ekonomik sürece ilişkin yasalar, **doğal mekanik yasalar** gibi bir içe-

Ekonomi sosyolojisinde ideal (düşünsel) ve reel (gerçek) tip ayrımı özellikle Max Weber'den beri yapılagelmektedir.

riğe sahip olamaz. Eğer sosyo-ekonomik süreç, doğal mekanik yasalara uygun olarak işleseydi, değişmez ve aynı koşullarda ortaya çıkan değişmez ilişkiler ve bunlara bağlı olarak sosyo-ekonomik olayın aynı biçimde ortaya çıkması söz konusu olurdu. Ayrıca insanın ekonomik davranışı aynı biçimde oluşur ve geleceği kesin olarak öngörmek mümkün olurdu. Dolayısı ile aynı kültür ortamı içinde insan davranışının doğası aynı kalır ve bundan sapmalar, anormal durumlar olarak ortaya çıkardı. Oysa insan davranışları belli bir sosyal sistem içinde, onun kontrol ve normlarına bağlı olarak oluşur. Davranışlar doğal-mekanik davranışlar olmayıp, normlar ve öğrenme deneyimleri tarafından belirlenen belli **uyarı-tepki ilişkisi** içinde **değişen davranışlar** şeklinde ortaya çıkar. Bu nedenle ekonomik yasaların öngördüğü davranışlar ile gerçekleşen davranışlar arasında önemli farklılıklar oluşur. Bu farklılıkların belli kurallar içinde işleyiş ve açıklamasını verecek yasalar da yoktur. Bu nedenle **sosyo-ekonomik davranış yasaları**, ekonomik sürecin doğal-mekanik yasalarının ortaya koyduğu belirginlik içinde değildir ve ona uygun olarak çalışmaz. Bu sonuç, insan doğasından kaynaklandığı kadar, **zaman** ve **mekan** boyutlarının getirdiği farklılıklardan da kaynaklanır. Her bilimsel araştırma ancak **belli bir zamanda** ve **belli bir mekanda** gerçekleşir. Ayrıca sosyal yaşam **dinamik bir süreç** olduğu için, sürekli **yeni değişkenler** gündeme gelir ve eskileri önemini kaybeder. Diğer yandan sosyo-ekonomik araştırmaların değişkenlerini ölçümlemede kullanılan tekniklerdeki yetersizlikler, sosyo-ekonomik yasaların kesinliğini engelleyen durumlardır. Bu açıklanan nedenlerden dolayı sosyo-ekonomik araştırmalarda ve ekonomi biliminin yeni yaklaşımlarında, kesin yasalardan değil **quazi-yasa** yani **yasa-benzeri**, **genel işleyiş kurallarından** söz edilebilir. Yasa-benzeri kurallara uygun olarak ortaya çıkan sosyal değişkenler, her zaman bir sapma veya hata payı içerir. Yani belli ortamlarda oluşan sosyal davranışlarda, aynı uyarı, zorunlu olarak ve aynı kesinlikle aynı tepki ve sonuca yol açmayabilir. İnsan davranışlarında gözlenen **paralellikler ve kalıplar**, belli sosyal durumlarda geçerli olan quazi-yasaların açıklanması ile ortaya konurken; dinamik etkiler, bu kesinliği daha da azaltır. İnsan davranışlarında kesinlik, yasalara uygun işleyişin varlığını ortaya koymaktan çok, **hipotetik davranış kurallarını** ortaya koyar. Bunların, olaylara ilişkin öngörülerindeki güven aralığı katsayısı doğal-yasaların çok altında bir değere sahiptir. Davranış kuralları, insan davranış ve yönlendirme-lerinin sadece temel kategorilerini ortaya koyar. Örneğin öğrenme sürecinin kuvvetlendirici bir etkisi vardır; ödüllendirilen bir davranışın daha sık yapılması olasılığı ve yinelenmesi, ödülün değerli görülmesi ölçüsünde daha yüksektir.

Ekonomi sosyolojisinde ortaya konan sosyo-ekonomik yasaların, **mantıksal açıdan tutarlı** olduğu kadar, tarihi bir duruma ilişkin olarak **empirik içerikli** hipotezler olmaları zorunludur. Bunların geçerliliği tarihi durumun sürekli değişmesi yüzünden, mutlak ve kesin olmayıp görelidir. Ayrıca olayın ortaya çıkması ile araştırmanın yapıldığı zamanlar arasında bir gecikme olması, tarihsel durumun bu dönem içinde yaşadığı değişimden dolayı bir **hata payı** içermesi doğaldır. Bu şekilde elde edilen **tarihsel içerikli yasalar** üzerine oturtulan öngörülerin, eskimiş veya ölmüş tarihi davranış kalıplarına dayanma tehlikesi vardır. Bu durumda, sosyo-ekonomik yasalar, geçmişteki bir durum için geçerli kurallardır. Ekonomik davranışın belirleyenlerinin belli zaman ve mekana dayanması, çıkar ve güç gibi ilişkilerin değişebilir olduğunu ortaya koyar. Değişen teknoloji ve bilinç yapısının yol açtığı davranış değişimleri, karar ortamlarını ve çıkar ilişkilerini değiştirir. Ancak gelecekteki bir olaya ilişkin **zaman, mekan ve sosyal alanın daraltılması yoluyla değişim sınırlarının küçültülmesi**, sosyo-ekonomik yasaların empirik ge-

Ekonomi sosyolojisinde ortaya konan sosyo-ekonomik yasaların, mantıksal açıdan tutarlı olduğu kadar, tarihi bir duruma ilişkin olarak empirik içerikli hipotezler olmaları zorunludur.

çerliliğini arttırabilir. Bu nedenle sosyo-ekonomik alan araştırmalarında, araştırma alanının daraltılarak olayın oluşumu ile araştırma ve sonuçların açıklanması arasındaki zaman gecikmelerinin en aza indirilmesi, bilimsel açıklamaların başarı şansını yükseltir. İnsan davranışlarına ilişkin kuralların tarihsel olarak belirlenmesine karşın; bireysel unsurlarla zaman ve mekan etkileri dışlandığında, gene de tarihsel olarak belirlenmeyen bir sosyal özün bulunduğu görülür. Karşılaştırmalı davranış araştırmaları, bu alanın açıklamasını yapmaya çalışıyor. Örneğin insan doğası, her ortamda öz olarak bir amaç-araç hesabı yapar.

EKONOMİ SOSYOLOJİSİ GELENEĞİ

Ekonomi sosyolojisinin Weberci geleneğinden bugünkü yenilenmesine dek geçirdiği gelişmeleri özetlemek.

Ekonomi sosyolojisi geleneği, bu bilim dalının geçmişte zirve yaptığı 1890 - 1920 döneminde şekillenirken; geleceği ise, ikinci zirve dönemi olan 1980 sonrasında başlayan yeni yönelim içinde yapılanma sürecindedir. “Ekonomi sosyolojisi” kavramı ilk kez 1879’da W. S. Jevons tarafından kullanılmış ve bu alanın en etkili isimleri olan Durkheim ve Weber’in çalışmalarında da benimsenmiştir. Özellikle **M. Weber**, ekonomi sosyolojisinin bağımsız bir bilim dalı olarak ortaya çıkmasını belirleyen ve Almanya’da “Yeni Tarihçi Okul” içinde yer alan bir bilim insanıdır. Her bilim dalı, çözmek zorunda olduğu sorunlarla birlikte gelişir. Çünkü, bilimsel gelişme ve bilgi üretimi ile toplumsal olgular arasında yakın bir ilişki vardır. Özellikle sosyal bilimlerde, sosyal olgular bilimsel gelişmeyi belirlerken; bilim de sosyal olguları değiştirme yönünde etkili olur. Bu karşılıklı etkileşim içinde bilimsel gelişme, kümülatif (yığılımlı-birikimli) bir süreç olarak ortaya çıkar. Bu süreçte bilimsel faaliyet karşıt paradigmal üzerine oturur. Bu arada toplumsal sorunlar ile bilimsel görüşler birbiriyle bağlantılı olarak etkileşip gelişir. Bu ilişkinin şekli ve yönü o andaki tarihi duruma göre belirlenir.

Ekonomi bilimi de, empirik yani gözlenen olguların analizine dayalı bir bilim dalı olarak doğdu. Buna karşın, zaman içindeki gelişmesi onu apriorik, yani düşünsel düzeyde oluşturulan **“soyut model bilimi”** durumuna dönüştürdü. Sosyolojinin ortaya çıkması ve gelişmesinde de ekonomik koşulların etkisi önemlidir. Zira ekonomi ile sosyoloji birbiriyle yakından ilgilidir. Birbirlerini karşılıklı etkilerler. Bazı alanlarda birbirlerinden ayrılmalari zordur. Bu nedenle, bu iki bilim dalının etkileşim ağında **oluşan ekonomi sosyolojisinin konusu**, ekonomik alanın şekillenışı, gelişmesi ve yapılanışı üzerine odaklandı. Ekonomi sosyolojisinin inceleme konusu olan alan, endüstrileşme süreci ile daha çok güncellik kazandı. Endüstrileşme 1760’lı yıllarda İngiltere’de başlayıp zamanla diğer ülkelere yayıldı. Yeni başlayan endüstrileşme süreci ile yakından ilgilenen ilk bilim insanı, ekonominin kurucusu **A. Smith**’dir. **Smith**, temel eseri olan “Milletlerin Zenginliği” ile, sosyal alanı analiz dışı bırakmadan ekonomi politikası önerilerinin yer aldığı bir **“sosyal teori”** geliştirdi. Eser, 1776’da yayınlanmasına karşın, 1780’lerde yeni ivme kazanan endüstri devriminin gelişini ve önemini anlamış ve kavramış bulunuyordu. Endüstriyel sistemin devrimci potansiyeli İngiliz toplumunu kökten değiştirdi. İngiliz ekonomisi bu değişim ve dönüşümle, yığınlar halinde işgücü, yeni teknolojiler ve makineler kullanmaya başladı. Ekonomik sistemin bu şekilde değişimi önemli sonuçlar doğurdu. Bunların en önemlisi, ücretli işgücünün ortaya çıkmasıdır. Ancak, bu olgu beraberinde yeni sosyal sorunlar getirdi: İşsizlik, geleneksel aile yapısının

“Ekonomi sosyolojisi” kavramı ilk kez 1879’da W. S. Jevons tarafından kullanılmış ve Durkheim ve Weber’in çalışmalarında da benimsenmiştir.

çözülmesi ve benzeri sorunlar. Endüstri toplumundaki olumsuz gelişmeler, sert eleştirilere yol açtı. Böylece, işgücünün sosyal durumunu ve iş ortamını iyileştirmek amacıyla çeşitli araştırmalar yapıldı. Endüstri toplumundaki sosyal sorunlara getirilen yaklaşımlar üç ana grupta toplanabilir:

Liberal akım, piyasa sisteminin unsurlarını veri olarak alıp, bundan sapan gelişmeleri düzeltmeye çalıştı. **Sosyalist akım** ise, toplumsal sorunların nedenini **endüstri toplumunun yapısında** aradı ve farklı bir yapılanma istedi. **Sosyal muhafazakar görüş ise**, geleneksel toplum düzeni düşüncesine bağlı kaldı. Endüstri toplumunun sorunlarını toplumsal koşulların değişmesinin bir sonucu olarak değil, her zaman mutlak olan **ahlak kurallarının bozulmasının** bir sonucu olarak değerlendirdi. Bu karşıt görüşler arasında ortaya çıkan tartışmalar, sorunların ekonomi sosyolojisi bilim dalı içinde ele alınmasına yol açtı ve sosyal sorunların çözümüne yardımcı oldu. Bu arada genel sosyoloji, **Herbert Spencer** ve **Emile Durkheim**'in etkisinde gelişirken; **ekonomi bilimi**, sosyolojiden uzaklaşan bir yolu tercih etti. **Ricardo**'nun ekonomik konulara **şekli-soyut** modeller şeklindeki yaklaşımını yöntem olarak benimsedi. Bu nedenle, gittikçe sosyal içeriğinden uzaklaştı. Geleneksel ekonomi biliminin bu yaklaşımına bu alanın dışında kalan iki bilimsel çevreden; **Alman Yeni Tarihçi Okulu**'ndan ve **Marxist politik ekonomi** anlayışından yoğun eleştiri geldi.

Tarihçi okul, ekonomik olaylara ilişkin gerçeğin ancak bir kez gözlenebileceğini ve gözlenen **bireysel tarihi olaylardan genel yasalara (tümevarım)** ulaşılacağı tezini savundu. Klasik ekonomistlerle olan tartışma, **tümevarım** (tarihçi okul) ve **tümdengelim** (klasik ekonomi) yöntemleri üzerinde yoğunlaştı. **Mark-sist anlayış**, endüstriyel sistemin gelişme yapısının analizinde, farklı kavram ve unsurlardan oluşan değişik bir paradigma benimsedi. Gerek Yeni Tarihçi Okul, gerekse Marxist yaklaşımlar, sonuç ve çıkarımlarında birbirinden ayrılır. Buna karşın; bilimsel açıklamaların çıkış noktası olarak, gözlenen somut ekonomik gerçeklerden yola çıkılması gerektiğini vurgularlar. Esasen Marxist ekol yanında **Marx'ın (1818 - 1883)** kendi çalışmaları, ekonomi sosyolojisi için en başta gelen ilk ve öncü çalışmalar grubuna girer. Toplumsal gelişmeyi ekonomik özdeki ve ekonomik değişkenlerdeki değişimlere dayandırması bu bilim dalının öncüleri arasına girmesini sağlar. Marx'a göre toplumsal değişimde, farklı sınıfların ekonomik çıkarları ve siyasal açıdan "yaşanan dünyayı değiştirme" güdüsü iki önemli belirleyici unsurdur. Çalışmalarında; sosyoloji, ekonomi, felsefe ve politikanın yeni bir sentezinin sunulması, onu ekonomi sosyolojisinin öncülerinden biri yaptı.

E. Durkheim'in (1858 - 1912) ekonomi sosyolojisine katkısı, ekonomi sosyolojisi kavramını tutkuyla benimsemesi ile sınırlıdır. Ancak, Toplumsal İşbölümü (1893) adlı çalışmada, işgücünün sosyolojik analizini yaparken, klasik ekonomistlerin "homoeconomicus" kavramına şiddetle karşı çıkar. Yine ekonomik konulara uzak olmakla birlikte, "Sosyoloji (1908)" isimli eserini "ekonomik çıkar" kavramı üzerine oturtmuş olması ve "rekabet" in, üçüncü kişilere sağladığı yarar üzerinde durmasıyla öncüler arasına girer. Paranın ekonomideki işlevinin modernleşme ile paralel görülmesi ve para değerinin otoritenin gücüne güven duymasından kaynaklandığı şeklindeki yaklaşımları da bu yönde etkilidir.

İktisat sosyolojisinin bir bilim dalı olmasının alt yapısını hazırlayan, ekonomi ile sosyoloji arasındaki bağlantının şekillenmesini sağlayan ise **Max Weber (1864 - 1920)** olmuştur. Weber, hukuk ve ekonomi tarihi ile ekonomi ve toplum konularında uzmanlaşmıştır. "Protestan Etiği ve Kapitalizmin Ruhu" (1904-5) ile ölümü

Marx'ın (1818 - 1883) kendi çalışmaları, ekonomi sosyolojisi için en başta gelen ilk ve öncü çalışmalar grubuna girer.

Max Weber
(1864 - 1920)

ertesinde yayınlanan “Ekonomi ve Toplum” (1922) ve “Genel Ekonomi Tarihi” (1918-20) isimli kitapları, ayrıca “Sosyal Bilimlerde ve Sosyal Politikada Objektiflik” (1904) tebliği, yazarın ekonomi bilimini geniş anlamda ve şemsiye bir bilim dalı, yani Ekonomi Sosyolojisi (Social Economics) olarak gördüğünü ortaya koyan temel çalışmalarıdır. Bu çalışmalarında, din ve mezheplerin ekonomik ahlak ve ekonomik değerlere etkileriyle, düşünsel ve somut ekonomik çıkar anlayışlarına açıklık getirdiği görülür. Sosyal bilimlerde değer yargıları, gelenekler, alışkanlıklar ile çıkar ilişkileri yanında “ekonomik faaliyet” ve “ekonomik düzen” konuları ayrıca açıklık getirdiği konulardır. Her ekonomik davranışın bir sosyal davranış olduğu ve bunların içinde olduğu sistem ve kurumların araştırma konusu yapılmasını savunmuştur. Ayrıca ekonomik faaliyet içindeki aktörlerle, ekonomik örgütlenme olgusu (firmalar ve sendikalar) ve piyasa sistemi ile bunlar içinde ortaya çıkan çatışma, rekabet ve güç ilişkileri Weber’in açıklık kazandırdığı diğer konulardır. Geleneksel ticari kapitalizm ile modern piyasa sistemi içinde şekillenen Batı tipi rasyonel kapitalizm ayrımları Weber’in analizlerinde yerini buluyordu. Diğer yandan, Modern Bürokrasi Teorisi ile, **rasyonel (yasal), geleneksel ve karizmatik siyasi iktidar** tiplerini yine Weber’in analizlerinde açıklık kazandı. Buraya kadar değinilen yazarlar ekonomi sosyolojisinin klasik kurucularıdır. Ancak bu bilim dalı bağımsızlığını henüz tam açıklığa kavuşturmamıştı. Bu yüzden özellikle de ekonomistler bu bilim dalını yardımcı bir bilim dalı olarak gördüler. Bu nedenle ekonomi ve sosyoloji bilimleri yanında, onlarla birlikte yükselen bir trend göstermedi. Buna rağmen, iktisatçılardan bazıları örneğin **Alfred Marshall (1842 - 1924)** endüstri, pazarlama ve tercih konularında ve **Pareto (1848 - 1923)** rantıye, spekülasyon, konjonktür ve diğer çalışmalarında sosyolojik boyutlu ekonomik analizlere giriştiler.

Diğer yandan, Amerikan kapitalizminin gelişimini ve neoklasik ekonomiyi eleştirel bir gözle ele alan **Amerikan Kurumsalcı Okulun kurucusu Thorstein Veblen (1857 - 1929)** ABD’de; Kapitalizmin tarihini ve dönemin algısını (ruhunu) sosyal boyutu ile ele alan **Werner Sombart (1863 - 1941)** Almanya’da ekonomi sosyolojisine yaklaşımları ile katkı yapan diğer düşünürlerdir. Ekonomi sosyolojisine Weber’den sonra köklü katkı yapanlardan birisi de **J. A. Schumpeter (1883 - 1950)** dir. Schumpeter bir yönüyle yüzyıl dönümündeki modern ekonomi biliminin şekillenmesi ile birkaç 10 yıl sonraki matematikleşerek “ana akım” haline dönüşmesi arasındaki boşluğu, diğer cepheden de yine 20. yy’ın ilk 10 yılındaki M. Weber’in analizlerinden sonra, 1940’larda ekonomi sosyolojisinde gündeme gelen Talcott Parsons’a kadar uzanan dönemdeki boşluğu dolduran bilim insanıdır. Ekonomi ile ekonomi sosyolojisi arasındaki bağlantıyı başarı ile kurmuştur. Hatta daha fazlası olarak Schumpeter, “Kapitalizmin Gelişmesi” (1912) adlı eserinde **yeni-likçi girişimcilik** modeliyle, 1940 ve 1960’larda yenilenen rekabet teorisinin ve nihayet 1980’lerden sonra şekillenen teknolojik gelişmelerle yaratılan **bilgi toplumunun** ve **evrimci ekonominin** ilk habercisidir. Schumpeter, Weber’in ekonomi bilimini daha geniş içerikli **sosyal ekonomi** olarak tanımlamasından etkilenecek; ekonomi sosyolojisini, ekonomik davranışların içinde yer aldığı kurumların araştırılması olarak görür. Swedberg’e (2003) göre Schumpeter’in ekonomi sosyolojisine katkısı 3 önemli alanda oldu:

- Sosyologlar, **sosyal sınıfları** bir yaşam gerçeği olarak görür. Ekonomistler ise “şekli (formel) kategori” olarak görür. Oysa Schumpeter sosyolojik yaklaşımı benimseyerek girişimci sınıf analizini, burjuvazinin yükseliş ve çöküşüyle açıklar.

İktisat sosyolojisinin bir bilim dalı olmasının alt yapısını hazırlayan, ekonomi ile sosyoloji arasındaki bağlantının şekillenmesini sağlayan Max Weber (1864 - 1920) olmuştur.

Joseph Alois Schumpeter
(1883 - 1950)

Schumpeter, Kapitalizmin Gelişmesi (1912) adlı eserinde yenilikçi girişimcilik modeliyle, 1940 ve 1960’larda yenilenen rekabet teorisinin ve nihayet 1980’lerden sonra şekillenen teknolojik gelişmelerle yaratılan bilgi toplumunun ve evrimci ekonominin ilk habercisidir.

- Schumpeter'in **emperyalizmin doğasına** (1919) ilişkin görüşü, onu kapitalizm öncesi ve kapitalizmden çok feodalizm kalıntısı irrasyonel bir düzen olarak yıkılmaya mahkum görmesi şeklindedir.
- “Vergi Devletinın Krizi” (1918) adlı kitabı ise Maliye Sosyolojisi dolayısı ile, ekonomi sosyolojisine önemli bir katkı olup; devletin finansal gücünü onun ayrıcalıklı pozisyonuna dayalı faaliyetler olarak analiz eder.

“Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi” (1942) kitabı, içerdiği rekabet, monopol ve ekonomik değişim ile **“yeniliğin yaratıcı yok etme süreci”** gibi konular sosyolojik bakış açılarını yansıtır. Yazar, kapitalizmin çalıştığını, ancak kurumsal yapısının zayıf ve zarar görmüş olması nedeniyle yerini sosyalizme bırakacağı öngörüsünde bulunur. Her ne kadar kapitalizm yerini politik anlamda sosyalizme bırakmadıysa da; maddi üretimden bilgi üretimine, madde ve makine merkezli sosyal örgütlenmeden (akan bant sistemi), insan merkezli sosyal örgütlenmeye (ekip çalışması) geçişi ile, **sanayi toplumunun sermaye merkezli kapitalist sisteminden, bilgi toplumunun insan merkezli örgütlenme biçimine geçilmesi bir anlamda Schumpeter’i doğrulayan bir gelişme olarak da görülebilir.** Günümüzdeki bu gelişme aynı zamanda, **toplumsal ve ekonomik sürecin geleneksel ekonominin ilgi alanından, ekonomi sosyolojisinin ilgi alanına bir kayış** olarak gerçekleşirken, **ekonomi sosyolojisinin geleceğini** şekillendiriyor. Ayrıca Schumpeter girişimciliği, ekonomik bir kategori olarak ele almak istemişse de, yaklaşımı ve girişimcilik üzerine geliştirdiği tezler tümüyle sosyolojik temellidir. Yenilikçi girişimci davranışları ile yeniliğe karşı geleneksel davranış ve direnç özelliklerine ilişkin açıklamalar yapmıştır. Bunlar da tümüyle sosyolojik açıklamalardır.

SIRA SİZDE

Schumpeter’de gündeme gelen “yeniliğin yaratıcı yok etme süreci”ne günümüzün yenilikçi teknolojik gelişmesi ile örnekleyiniz.

Avusturyalı **Karl Polanyi (1886 - 1964)** ekonomi tarihi konusunda, interdisipliner çalışmalar yapmış ve Sanayi Devrimi öncesi İngiltere’yi incelemiş ve 19. yy.’da büyük bir devrimle piyasa bazlı bir ekonominin şekillenişini ve yetersizliklerini **Büyük Dönüşüm (1944)** adlı eserinde ortaya koyar. Sadece bireysel çıkarlar değil, grupsal ve toplumsal çıkarların da önemini gündeme getirir. Sosyal dengelerin kurulmadığı durumlarda toplumların 20. yy.daki gibi faşizme nasıl kaydığını açıklar. Geleneksel ekonomiyi “şekli” (formel) bulan Polanyi günümüz ekonomi sosyolojisinde öne çıkan, yerleşik (yurtlanmış) olma (**embeddedness**) kavramını, biraz farklı anlamda da olsa kullanır. Polanyi için ekonomi, formel bir yapı değil, kurumlaşmış bir süreçtir. **Kapitalizmin sorunları, “ekonomi” konusunda “toplumun karar” vermesi yerine; “toplum” konusunda “ekonomi”nin karar vermesinden kaynaklanıyor.** Eğer ekonomik faaliyetler, toplumsal yönüyle ele alınmaz ve sosyal ilişkiler içinde yerleşik görülmez ise veya sosyal açıdan ya da ekonomi dışı otoritelerce yönlendirilmez ise yıkıcı bir yapı kazanabilirler. Bu bakış açısı içinde Polanyi, toplumsal davranış ilkeleri veya entegrasyon biçimleri ile ekonominin sosyal ilişkiler içinde yerleşikliği üzerinde özellikle durmuştur. Polanyi’nin vurguladığı, ekonominin sosyal açıdan ve ekonomi dışı aktörlerce yönlendirilmesi ihtiyacı, **Yeni Kurumsalcılar** içinde sayılabilecek olan **Gunnar Myrdal ve J. K. Galbraith**’in yaklaşımlarında da vardır. İsveçli iktisatçı **Gunnar Myrdal (1898 - 1987)** Amerika’daki “Zenci Sorunu”nu ele alan “An American Dilemma” (1944) ve “Asya Dramı” (dönemindeki Güneydoğu Asya’daki geri kalmışlık soru-

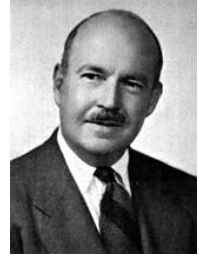
nunu) adlı çalışmalarında toplumların değer yargıları ve dünya görüşlerinin ürettiği “**kısır döngü**” süreçlerinin kırılması için **politik müdahale ve yönlendirmelere** ihtiyaç duyar. Bu yönüyle Keynesci bir çizgiyi öne çıkarır. Sosyoloji, ekonomi ve politika bilim dallarının sentezine dayalı interdisipliner bir yaklaşım sergiler. Ayrıca bilim felsefesi açısından “mekanik nedensellik” yerine, “**karşılıklı dönüşlü kümülatif etkileşim**” ilişkilerini analiz yöntemi olarak öne çıkarır. **J. K. Galbraith (1908 - 2006)**, Keynesci ve Kurumsalcı özellikleri ile öne çıkan yazarın ağırlık verdiği konular politik iktisat, ekonomi politikası ve planlama oldu. “Amerikan Kapitalizmi” (1952), “Tüketim Toplumu” (1958), “Yeni Endüstri Devleti” (1967) en tanınmış eserleridir. Yazarı Yeni Kurumsalcılar grubuna dahil edebiliriz.

Talcot Parsons (1902 - 1979), Kurumsalcı gelenekten bir ekonomist olması-na karşın, çalışmalarının ağırlık noktasının giderek sosyolojiye kaydığı görülür. Zira, ekonomi bilimini amaç - araç ilişkisine dayalı sosyal faaliyet olarak ve sosyolojiyi analitik unsurları inceleyen bir yaklaşım olarak görür. M. Weber’in ekonomi sosyolojisi konusundaki çalışmalarını İngilizceye kazandırdı. Yazarın **Smelser’le** birlikte yayınladığı, **Ekonomi ve Toplum** (1956), bu alandaki en önemli eseridir. Bu kitapta, ekonomi ve sosyolojiyi; sosyal sitem olarak, inceleme konusu yapan iki bilim dalı olarak görülür. Ancak bu çalışmanın temel özelliği, ekonomiyi; Weber’den esinlenerek politik ve kültürel alt sistemlerle etkileşim içinde olan bir alt sistem olarak ele alır. Bu bilim dalına sistem yaklaşımı ile yeni bir boyut getirmesine karşın, ekonomi sosyolojisi beklenen ivmeyi kazanamadı. Ancak 20. yy. sonlarına doğru endüstriyel sistem içinde yeni eğilimlerin ortaya çıkmasından sonra Ekonomi Sosyolojisi’nin konuları daha güncel duruma geldi. Yeni eğilimlerin başında, endüstriyel sistemin giderek küreselleşmesi, üretimin büyük firmalarda yoğunlaşması ve bilimden artan ölçüde yararlanılması gibi unsurlar geliyor.

İşletme yönetiminin bilimselliği üzerine yapılan araştırmaların yanı sıra, “**psiko-teknik**”, **mikro-sosyolojik** açıdan yaptığı katkılar önemlidir. İşletme bir “sosyal sistem” olarak ele alındı. “Mikro” sosyolojide endüstriyel örgütler, işletme sosyolojisi açısından inceleme konusu yapıldı. Endüstri devriminden beri sosyo-ekonomik olayların giderek çeşitlenmesi bir bilim dalı olan ekonomi sosyolojisinin içeriğine yansdı.

EKONOMİ SOSYOLOJİSİNİN BUGÜNÜ

1973 Petrol Krizinden sonra, 1980’li yıllarda hızla devreye giren **bilişim teknolojilerinin** yarattığı toplumsal ve küresel ortamdaki yenilenmeler **bilimde de yeni bakış açıları ve yaklaşımları** gündeme getirdi. Sanayi toplumundan **bilgi toplumuna** geçişi yansıtan teknolojik değişme, sadece mikro elektronik ve mikro biyolojide değil, bunlara paralel olarak, yeni yaşam ve toplumsal koşullar ile bilimde köklü yenilenmelere yol açtı. Bu durum ekonomi sosyolojisinde bir sıçrama olarak yaşandı. Özellikle **Mark Granovetter’in “yurtlanmışlık” (=sıkıca yerleşiklik=embeddedness)** sorunu (1985) üzerine makalesi ve “**Yeni Ekonomi Sosyolojisi**”nden söz etmesi, yeni bir başlangıç oldu. Esasen eski ekonomi sosyolojisi daha çok Sanayi Toplumu ve sanayi sosyolojisini konu alıyordu. Buna karşın yeni ekonomi sosyolojisi, sanayi sosyolojisine eşlik eden geleneksel ekonomi ve özellikle Neoklasik Ekonomiye karşı köklü bir başkaldırı olarak ortaya çıktı ve ekonominin veriler çemberine attığı konuları doğrudan ekonomik konular olarak (firma, piyasa ve para) birlikte analize dahil etti. Firma, piyasa ve para konularına yeni analiz ve bakış açıları getirdi. Bu alanlarda çok sayıda yeni yayın ortaya çıktı-

Talcot Parsons
(1902 - 1979)

Mark Granovetter
(1943-)

Mark Granovetter’in “yurtlanmışlık” (=sıkıca yerleşiklik=embeddedness) sorunu (1985) üzerine makalesi ve “Yeni Ekonomi Sosyolojisi”nden söz etmesi, ekonomi sosyolojisine yeni bir başlangıç sağlamıştır.

Granovetter'e göre, "ekonomik faaliyetler, sosyal yapı ve ilişkiler içinde zaten sıkıca yurtlanmış (yani yerleşik veya gömülü biçimde=embeddedness) olarak yer alır".

Bu yurtlanmayı sağlayan ağ - sistemidir (netwok). Bu nedenle, "yurtlanmışlık" konseptinin merkezi unsuru "sosyal ilişki ağları"dır.

Günümüzün ekonomi sosyolojisinde yurtlanmışlık kavramıyla merkezi bir konum alan ağ analizleri, yapısal sosyoloji içinde ve onun katkısı olarak ortaya çıktı.

Ekonomik faaliyetlerin açıklanmasında, firma yapısı, firmanın işbirliği bağlantıları ile firma içi ve firmanın çevresi ile olan etkileşim ağının analizlere dahil edilmesi yenilenen alanlarının başında geliyor.

ğı gibi, saygın üniversitelerde konuya yönelik ilgi oldukça hızlandı (Ayrıntı için bkz: Swedberg 2003, 2. Bölüm).

Granovetter'e göre, "ekonomik faaliyetler, sosyal yapı ve ilişkiler içinde zaten sıkıca yurtlanmış (yani yerleşik veya gömülü=embeddedness) biçimde yer alır". Yazara göre ekonomik faaliyetler süregelen sosyal ilişkiler içinde yurtlanmış (yerleşik) olarak içerilir. Bu yurtlanmayı sağlayan **ağ - sistemi-dir (netwok)**. Bu nedenle, "yurtlanmışlık" konseptinin merkezi unsuru **"sosyal ilişki ağları"**dır. Yazarın, ekonomi sosyolojisi üzerine ilk büyük çalışması 1980'de yayınladığı **"Toplum ve Ekonomi: Ekonomik Kurumların Sosyal Yapılanışı"**dır. Ancak **"yurtlanmışlık" kavramı** 1985 makalesindedir ve **Yeni Ekonomi Sosyolojisini** gündeme getiren çalışmadır. Yurtlanmışlık, somut olarak yürüyen, süregelen sosyal ilişkilerdir. Sosyal ilişki ağları, ekonomik yaşamın her alanında, her sektörde farklı derece ve düzende yer alır. Sosyal ağ sistemi içinde kişiler birbirleri ile yakın ve uzak ilişki ve iletişim kurarlar. Bunlar, kurumsal, yasal ve yapısal olarak şekillenirler. **"İlişkisel ve yapısal yurtlanmışlık"** durumları gündeme gelir. Ekonomik kurumlarda bu ağ ilişkisi insanlar arasındaki karşılıklı etkileşim olarak zaman içinde kurumlaşır ve ortak amaçların gerçekleşmesine yönelirler. Kurumlaşma içinde sosyal ilişki ve ağların akışkanlığı gereğinden fazla veya yetersiz olabilir. Granovetter, yurtlanmışlık durumunu, mikro düzeyde, daha çok firma düzeyinde ele alır. Kurumda bir aktörün diğerleri ile kurduğu ilişki, sosyal ilgi nedeniyle diğerlerini de etkiler. Bu etkileşim, insanın merkezi güdülere olan sosyallik, onay, statü, güç, sempati, antipati ve benzeri sosyal ilişkileriyle bağlantılı olarak şekillenir. Yazara yönelik eleştiriler, sadece yapısal yurtlanma olgusuna yönelik kalmayıp; hem makro düzeyde; hem de politik, kültürel ve bilişsel alanların içerdiği sosyal ağ sistemlerinde de yurtlanma olgusunun varlığına rağmen gündeme getirilmediği yönündedir.

Günümüzün ekonomi sosyolojisinde **yurtlanmışlık kavramıyla** merkezi bir konum alan **ağ analizleri, yapısal sosyoloji** içinde ve onun katkısı olarak ortaya çıktı. Sosyoloji ve ekonomi sosyolojisinde ağ analizlerinin kullanım ve geliştirilmesinde yapısal sosyoloji belirleyici oldu. Öncelikle sosyal süreçte, insanlar ve pozisyonlar arasındaki ilişkiler konusuna odaklanmanın önemli katkıları oldu. Matematiksel ve kantitatif yöntemler kullanarak bu alanın analizi, Granovetter'in hocası **H. White**'ın ağ ve piyasa üzerine çalışmaları ile başlar. Granovetter de kendini, yurtlanmışlık veya ağ teorisini değil, yapısal sosyolog olarak görür. Bu yönüyle Yazarın, A.Giddens'in **"yapılaşma"** tezine yakınlığı görülür. Granovetter'e göre yapısalci yaklaşım, metodolojik bireysellik kadar, teknolojik ve maddi determinizmin ortaya koyduğu soyut yaklaşım ve düşünceleri de benimsemez. Bir yönüyle, fiziki çevresine bağımlı olan insanın ekonomik çıkarları, sosyal ilişkiler içinde yurtlanmış biçimdedir. Ekonomik konulardaki işbirliği, işletme grupları ve endüstriyel kümelenme bunların en belirgin olanlarıdır. Örneğin, rekabet konusunda "yapısal boşluklar" ve rakiplerin rekabetinden üçüncü tarafın karlı çıkması öne çıkarılan konulardandır. Üzerinde durulan önemli bir eleştiri konusu ise, ağ analizlerinin siyaset ve kültürü ihmal ettiği noktasında düğümleniyor.

ORGANİZASYON VE FİRMA TEORİSİNİN KATKILARI

Yeni ekonomi sosyolojisinin, **firma ve organizasyon teorisine** getirdiği yeni boyut yenilenmenin bir diğer kaynağı oldu. Ekonomik faaliyetlerin açıklanmasında,

firma yapısı, firmanın işbirliği bağlantıları ile firma içi ve firmanın çevresi ile olan etkileşim ağının analizlere dahil edilmesi yenilenen alanlarının başında geliyor. Organizasyon teorisinin, firmaların kaynak bağımlılığı, nüfus ekolojisi ve yeni kurumsalcılık konularına getirdiği yeni yaklaşımlar ekonomi sosyolojisindeki yenilenmeye katkı yaptı. Örgütler ayakta kalabilmek için çevresine bağımlıdırlar. Bir firmanın karlılığı, çok sayıdaki tedarikçi, rakipler ve müşterilerle olan ilişki ağının bileşimine bağlı olarak belirlenir. Firma ne denli, “yapısal otonomiye” sahipse, o denli karlı olabiliyor. Buna karşın tedarikçilerin çok, rakiplerin az ve müşterilerinin çok olduğu durumda, firma ucuz alıp, pahalı satabiliyor. Firmanın diğer firmalarla ilişkileri onun çevresiyle ilişki ağında yapılanışına bağlı olarak firma başarısını belirliyor. **Nüfus ekolojisi**, firmanın temel sürükleyici gücü olan hayatta kalma koşullarının araştırılmasına yöneliktir. Bunu belirleyebilmek için hangi istatistiki çevre koşullarında firmanın doğduğu, büyüdüğü ve piyasadan çekilişi araştırılıyor. Örgütlenme biçimlerinin, genellikle çok yavaş bir başlangıç, sonra hızlanarak artan bir büyüme ve nihayet yumuşak bir düşüş sürecinden geçtiği görülüyor. Değişik endüstri dallarında şirketlerin hangi farklı demografik ve ekonomik çevrede kurulum, büyüme, kapanma süreçleri yaşadığı araştırma konusu yapılıyor. **Yeni Kurumsalçı yaklaşım** ise, firma ve örgütlerin kültürel ve bilişsel (cognitive) yönlerinin analizlere dahil edilmesiyle daha çok ilgili gözüküyor. Burada ekonomik birimlerin çıkarlarını gerçekleştirmek için belli bir davranışta bulunma ve bulunmama tanısına taşıyan faktör ve koşulların araştırılması öne çıkıyor. Özellikle büyük şirketlerdeki çok bölümlü örgütlenme biçiminde geleneksel çıkar analizleri ile yeni kurumsalçı yaklaşımlar sentezlenmektedir. Bu sayede, yeni örgütlenme yapısı yeni teknoloji ve yükselen pazarlara girmekte kolaylık sağlıyor.

Ekonomi sosyolojisindeki yenilenmeye firma ve organizasyon teorisindeki gelişmelerin katkısı hangi açıdan gündeme gelmektedir? Tartışınız.

SIRA SİZDE

KÜLTÜREL SOSYOLOJİNİN KATKISI

Yeni ekonomi sosyolojisinde, **yapısalcı sosyolojik yaklaşımın** başlangıçta öne çıkması ve karşıt yaklaşımlara eleştirel tavrı, **kültürel sosyoloji**, **Parsons’cu sosyoloji** ve diğerlerinden eleştiri almasına ve dirençle karşılaşmasına neden oldu. Bu direnç özellikle kültürel sosyolojiden, özellikle de **V. Zelizer ve P. Di Maggio**’dan geldi. Zelizer (1988), yapısalcı yeni ekonomi sosyolojisini, her şeyi sosyal ilişkilere ve ağ sistemine indirgeyerek “sosyal yapı determinizmine” düşürdüğü eleştirisi getirdi. Ayrıca ekonomideki herşeyi kültürel mutlakçılığa indirgemenin de yanlış olacağını vurguladı. Doğru olanın ekonomik ve kültürel faktörleri de dikkate alarak, kültürel ve yapısal mutlakçılık arasında bir orta yol bulmak olduğunu savundu. Benzer biçimde, **Di Maggio** da ekonominin kültürel yönüyle analiz edilmesi gereğini vurgulayarak, bu alanda kültürün “yapıcı” ve “düzenleyici” yönlerini ayrı ayrı öne çıkardı. **Düzenleyici kültür** olarak norm, değer ve yerleşik kültürel alışkanlıkları gündeme getirirken; **Yapıcı kültür** olarak, kültürel kategoriler, amaca yönelik bilinçli faaliyetler ve yazılı kültür gibi konular gündeme getirildi. Örneğin Zelizer, paranın yapılanmasını, nötr ve sosyal olmayan bir unsur olarak değil; aksine çeşitli yönleriyle kültürden etkilenen bir alan olarak ortaya koyar. Bugün yeni ekonomi sosyolojisinde, kültürel sosyolojinin yaklaşımı da yankı bulmuş olup; sembol, anlam ve kültürel yapılanmalar analizlere dahil edilmektedir.

Zelizer (1988), ekonomik ve kültürel faktörleri de dikkate alarak, kültürel ve yapısal mutlakçılık arasında bir orta yol bulmanın daha doğru olduğunu savundu.

Bourdieu, alan (field)
teorisinden yola çıkar.

ALAN TEORİSİNİN KATKILARI

Swedberg (2003:46) Yeni Ekonomi Sosyolojisinin öncelikle bir ABD olgusu olduğu ve Avrupa'da yeni yayılmaya başladığı görüşündedir. Avrupa'da ekonomi sosyolojisinin, Klasik yazarlardan sonra durağanlaştığı görüşündedir. Ayrıca konuların ekonomi sosyolojisinden çok, endüstri sosyolojisi, tüketim sosyolojisi ve benzeri çerçevede ele alınmış olduğunu ileri sürer. Bu durumun Avrupalıların genellikle ekonomiyi genel toplum konseptinin bir parçası olarak görmesinden kaynaklandığı görüşündedir. Örneğin ekonomi üzerine yazıları olan N. Luhmann'ın (1927-1998) bile ekonomiyi toplumun bir alt sistemi olarak gördüğünü vurgular. Swedberg, ekonomi sosyolojisi konusunda Avrupalı araştırmacı olarak **P. Bourdieu, (1930-2002)** ve onun Cezayir konusundaki araştırmalarını gündeme getirir. Bourdieu'nun, sosyal sermaye ve ekonominin sosyal yapılanması konularında yaptığı çalışmalarla kültür ve ekonomi ilişkisine güçlü katkılar yaptığı ve bunun da Granovetter'in yurtlanmışlık tezine teorik bir alternatif getirdiği görüşündedir. Ancak bu katkının ekonomi sosyolojisinden çok, **kültürel ve etnografik** yönünün ağır bastığı görüşündedir. Cezayir köylülerinin geleneksel yerleşik alışkanlıkları içinde, toprakla ilişkilerinin duygusal ve neredeyse mistik ilişkilere dayandığını, kapitalist toplumdaki halkın rasyonel alışkanlıklarıyla örtüşmediğini vurgular. Ayrıca Cezayirde, çalışmanın verimlikle doğrudan bağlantılı olmadığı, zaman konseptinin kapitalizm öncesi anlayışa dayandığını ortaya koyar. Diğer yandan gerek para ve kredi algısının, gerekse rasyonel gelecek planı yapma alışkanlığı açısından kapitalist toplumlara benzemediğini vurgular.

Swedberg'e göre (2003:48) Granovetter'in ekonomik faaliyetlerin toplumun sosyal yapısı içinde yurtlanmış olduğu tezi yerine, Bourdieu, **alan (field) teorisinden** yola çıkar. Bourdieu modelinde bir endüstri, bir firma veya benzeri ortamlar, bir "alan" olarak görülür. Her alan kendi mantık ve çıkar anlayışına sahiptir. Her alanın yapılanışı, farklı sermaye tiplerinin (finansal, sosyal, kültürel, sembolik) dağılımına bağlı olarak belirlenmektedir. Ekonomik alandaki aktörler geçmişteki alışkanlığı ile gelmektedir. Aktörün gelecek faaliyeti geçmişteki alışkanlığı ve deneyimine dayalıdır. Böylece Bourdieu'nun ortaya koyduğu ekonomik aktörün davranışı rasyonel değil, ancak kendince haklı, nedenlenebilir (reasonable) bir davranıştır. Bourdieu Yaklaşımının 4 temel analiz aracı; **alan, sermaye, alışkanlık ve çıkar** kavramlarıdır. Ekonomi sosyolojisi konusunda bir diğer Avrupalı isim **Luc Bolstanski** olup; Ağ Sistemi yaklaşımını doğası gereği ideolojik ve fazla kapitalist zihniyetli bulur. Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde, özellikle Almanya'da Weber'ci gelenekte çalışmaların ve Ekonomi Sosyolojisi ders kitaplarının eksik olmadığını da vurgulamak durumundayız.

Özetlenen gelişmelerin ışığı altında **son söz** olarak şunu söyleyebiliriz: Kuantum paradigmasına dayalı bilim ve teknolojiye sızamaların uygarlığı **bilgi toplumunun yeni kurumsal yapılarına** taşınması sonucunda, **insan zihninin yaratıcı ve yenilikçi özelliğini sosyal ağların bütüncül, organik, sinerjik ve dinamik sistem ve süreçleri içinde ele alan ekonomi sosyolojisi için yeni bilimsel gelişmelerin henüz şafağında bulunuyoruz.**

Özet

Ekonomi sosyolojisini tanımlamak, konusunu ve bağımsız bir bilim dalı olarak ortaya çıkışını açıklamak.

Ekonomi sosyolojisi, ekonomik olay, olgu ve ekonomik çıkarları, teknolojik öze dayalı sosyal örgütlenme ve ilişkiler ağı içinde ele alan bir bilim dalıdır. Geleneksel ekonomi biliminin aşırı soyutlanmış model yapısı içinde, politik, sosyal, kültürel ve teknolojik unsurların veriler çemberine atılıp analizden dışlanmasıyla, boşta kalan bu alana konumlanan ekonomi sosyolojisi, ekonomik olay ve olguların reel analizlerini, toplumsal bütünün diğer unsurlarıyla birlikte, birbiri içinde yurtlanmış olan çoklu, dinamik ve interaktif etkileşim ağı içinde ele alan bağımsız bir bilim dalıdır.

Geleneksel ekonomi biliminden farklılıklarını özetlemek.

Ekonomi sosyolojisi, ekonomik konuları sosyolojinin bakış açısıyla ele alırken; karar birimleri, bilim dalı olarak içeriği, ekonomik faaliyetlere ilişkin kısıt ve kriterleri, "Ekonomi" kavramına ilişkin algısı ve analiz amaçları açısından geleneksel ekonomi biliminden farklıdır.

Ekonomi sosyolojisi ile geleneksel ekonominin farklı analiz yapısı ile yöntem farklılıklarını karşılaştırmak.

Ekonomi biliminin, metodsall bireyciliğe dayalı soyut modelleri yerine, ekonomi sosyolojisi; yaşanan ve güncel ekonomik olayları olay bütünselliği ve metodsall çoğulculuk anlayışı içinde ele alınır. Bu bilim dalının amacı, mutlak yasalara ulaşmak değil, tarihi ekonomik olaylara ilişkin genel eğilim ve işleyiş kuralları, toplumsal etkileşim ağının bütünselliği içinde açığa çıkarılıp açıklamaktır.

Ekonomi sosyolojisinin metodolojik sorunlarını, analiz düzeylerini ve kullandığı analiz yöntemlerini açıklamak.

Ekonomi sosyolojisi; sosyolojisinin yararlandığı tüm metodolojik yöntemlerden yararlandığı gibi olayları bireysel, örgütsel, kurumsal, toplumsal, küresel düzeylerde ve bunlar arasında gözlenen yatay ve dikey ve çapraz karşılıklı etkileşim ağları içinde ele alır.

Ekonomi sosyolojisinin Weberci geleneğinden bugünkü yenilenmesine dek geçirdiği gelişmeleri özetlemek.

Ekonomi sosyolojisi Max Weber ile ilk güçlü çıkışını yakaladıktan sonra, Schumpeter, Parsons ve diğer birçok bilim insanının katkıları ile evrilirken, Mark Granovetter'in yapısal sosyolojiye dayalı çalışmaları sonucunda 1985'de ileri sürdüğü, ekonomik olayların, sosyal ağlar içinde yurtlanmış olduğu teziyle yeniden bir çıkış yaşadı. Bu yeni çıkışın gerisinde, bilgi ve insan merkezli olarak yapılanarak bilgi toplumu ve onu şekillendiren Kuantum paradigması merkezli yeni bilim anlayışının, dinamik sistem ve süreç işleyişinin çoklu ve karşılıklı etkileşim ağına dayalı yeni analiz yöntemleri yatar.

Kendimizi Sınayalım

1. Ekonomik olay, olgu ve ekonomik çıkarları, teknolojik öze dayalı sosyal örgütlenme ve ilişkiler ağı içinde ele alan bilim dalı aşağıdakilerden hangisidir?

- a. Sosyoloji
- b. İktisat
- c. Ekonomi Sosyolojisi
- d. Tarih
- e. Ekonomi Politikası

2. Aşağıdakilerden hangisi Geleneksel Ekonomi yaklaşımının özelliklerinden biri **değildir**?

- a. Geleneksel ekonomi teorisi konularını kısmi açılardan ele alması
- b. Geleneksel ekonomi teorisinin ilgilenilen konunun bütününe kapsamı
- c. Geleneksel ekonomide kullanılan modellerin gerçek olayları tasvir etmede ve açıklamada yetersiz kalması
- d. Ekonomi teorisinin kısmi bilimsel bulgularının, pratik sorunların çözümleri için yetersiz kalması
- e. Geleneksel ekonomi konularını düşünsel soyut modeller olarak incelememesi, gözlenen (ampirik) olguları bizzat inceleme konusu yapması

3. Aşağıdakilerden hangisi Geleneksel Ekonomi Bilimi ve Ekonomi Sosyolojisi yaklaşımları arasındaki farklardan biri **değildir**?

- a. Her iki bilim dalının karar birimlerinin (aktörleri) farklı olması
- b. Her iki bilim dalına göre ekonomik faaliyetin tanımının ve içeriğinin farklı olması
- c. İki bilim dalının ekonomik faaliyetlere ilişkin kısıt ve kriterlerinin farklı olması
- d. İki bilim dalının geleceğin öngörüselle açıklanmasında eğilimlerinin farklı olması
- e. İki bilim dalında analiz amaçlarının farklı olması

4. Aşağıdakilerden hangisi Ekonomi Teorisi ve Ekonomi Sosyolojisi'nin analizlerinde farklı kurguların oluşmasına yol açmıştır?

- a. Bağımlı değişken analizi
- b. Bağımsız değişken analizi
- c. Bağımlı ve bağımsız değişkenlerin birlikte analizi
- d. Bağımlı değişken ve fonksiyonel ilişkilerin analizi
- e. Bağımlı-Bağımsız ve Fonksiyonel ilişkilerin analizi

5. Aşağıdaki kavramlardan hangisi bireysel davranışların sosyolojik açıklanmasında etkilidir?

- a. İhtiyaç
- b. Beklenti
- c. Örgüt içi pozisyon
- d. Empati
- e. Üyelik

6. Aşağıdakilerden hangisi ekonomi sosyolojisinin analiz düzeylerinden biri **değildir**?

- a. Bireysel düzey
- b. Mesleki düzey
- c. Örgütsel düzey
- d. Kurumsal düzey
- e. Küresel düzey

7. Ekonomi Sosyolojisi kavramı ilk kez hangi bilim insanı tarafından kullanılmıştır?

- a. W.S. Jevons
- b. K. Marx
- c. K. Polanyi
- d. A. Smith
- e. D. Ricardo

8. İktisat sosyolojisinin bir bilim dalı olarak alt yapısını hazırlayan, ekonomi ile sosyoloji arasındaki bağlantının şekillenmesini sağlayan bilim insanı aşağıdakilerden hangisidir?

- a. K. Marx
- b. E. Durkheim
- c. M. Weber
- d. A. Smith
- e. J.A. Schumpeter

9. Aşağıdakilerden hangisi bilgi toplumu ve evrimci ekonominin ilk habercisidir?

- a. K. Marx
- b. T. Veblen
- c. W. Sombart
- d. J.A. Schumpeter
- e. K. Polanyi

10. Ekonomik olaylara ilişkin gerçeğin ancak bir kez gözlenebileceğini ve gözlenen bireysel tarihi olaylardan genel yasalara (tümevarım) ulaşılabilmesini savunan yaklaşım aşağıdakilerden hangisidir?

- a. Liberal akım
- b. Tarihçi okul
- c. Marksist Akım
- d. Kurumsalcı yaklaşım
- e. Muhafazakar yaklaşım

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. c	Yanıtınız yanlışsa “Giriş” konusunu gözden geçiriniz
2. e	Yanıtınız yanlışsa “Ekonomi Sosyolojisinin Konusu” konusunu gözden geçiriniz
3. d	Yanıtınız yanlışsa “İki Farklı Yaklaşımın Kaynakları” konusunu gözden geçiriniz
4. e	Yanıtınız yanlışsa “İki Farklı Yaklaşımda Analiz Yapısı ve Yöntem Farkı” konusunu gözden geçiriniz
5. a	Yanıtınız yanlışsa “Ekonomi Sosyolojisinin Temel Metodolojik Sorunları” konusunu gözden geçiriniz
6. b	Yanıtınız yanlışsa “Ekonomi Sosyolojisinin Temel Metodolojik Sorunları” konusunu gözden geçiriniz
7. a	Yanıtınız yanlışsa “Ekonomi Sosyolojisinin Gelieneği” konusunu gözden geçiriniz
8. c	Yanıtınız yanlışsa “Ekonomi Sosyolojisinin Gelieneği” konusunu gözden geçiriniz
9. d	Yanıtınız yanlışsa “Ekonomi Sosyolojisinin Gelieneği” konusunu gözden geçiriniz
10. b	Yanıtınız yanlışsa “Ekonomi Sosyolojisinin Gelieneği” konusunu gözden geçiriniz

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Tam rekabetin temel varsayımları ve çıkarımları sonucunda fiyat tek olduğu için fiyat rekabeti, mallar homojen olduğu için, mal çeşitlenmesine dayalı kalite rekabeti ve olup biten her şey konusunda herkes tam bilgiye sahip olduğu için reklam yoluyla rekabete gerek yoktur. Bu yüzden tam rekabette, rekabet yoktur. Zira “tam rekabet” noktasal bir denge çözümü olarak boyutsuzdur. Zaman ve mekan boyutu yoktur. Oysaki bu günün “etkin rekabet” anlayışı, rakipler arasında zaman boyutunda yaşanan dinamik bir yarış sürecidir.

Sıra Sizde 2

Ekonomi biliminin rasyonel insanı, bağımsız ve bağlantısız, toplumdan kopuk, asosyal bir bireyi tanımladığı gibi, insanı tüm çevresinden ve insanı insan yapan duygu, değer ve bilişsel unsurlardan soyutlanmış olarak ele alır. Tüm insanlığı tek tip davranan bir robota indirger. Oysaki ekonomi sosyolojisi yaşamın tüm çeşitliliğini kişiliğinde taşıyan insanlar arasındaki sosyal ilişki ve etkileşim ağlarını temel alan bir yaklaşıma sahiptir.

Sıra Sizde 3

Günümüzde bilgisayarların getirdiği hız ile robotların kol emeğine dayalı insan gücünü ikame etmesi, eğitimsiz iş gücünün öncelikli olarak işsiz kalmasına yol açmaktadır. Bilişim ve robot teknolojisindeki gelişmeler insan emeğini ikame eden teknolojiler olarak, geleneksel teknolojiye dayalı üretim sistemini tahrip ederken, ileri teknolojiye dayalı üretim süreçlerini işletmenin ve rimlilik ve karlılığını arttırmaktadır. Bu yüzden işletmeler sürekli olarak yeni teknolojilere yönelmektedir.

Sıra Sizde 4

Sistem teorisi ve kuantum paradigmasının getirdiği sistem ve süreç algısı; interaktif etkileşim ilişkilerinin, hem firma ve organizasyonların kendi iç ilişkilerinde, hem de dış dünya ile olan ilişkilerinde yaşandığını ortaya koymuştur. Böylece firma içi ve firmalar arası etkileşim ilişkileri, geleneksel ekonominin nokta ve birey algısı yerine, sistemin ve sürecin dinamik işleyişini ortaya koyan ağ (network) analizi ile gündeme gelmektedir.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Albers, Willi (1982). “**Wirtschaftssoziologie**”. HdWW , Bd9s.238-239.
- Bilton,Tony vd. (1996). **Introductory Sociology**. 3. Baskı. London.
- Bourdieu, Pierre (2005). “Principles of economic Anthropology”. **The Handbook of Economic Sociology**. 2.Ed. 75-89.
- Bozkurt,Veysel (2007). **Değişen Dünyada Sosyoloji**. İstanbul: Ekin Yay.
- Burghardt, Anton (1974). **Algemeine Wirtschaftssoziologie**. UTB. München-Pullach.
- Erkan, Hüsnü (2004). **Ekonomi Sosyolojisi**. 5. baskı, İzmir: Fakülteler Kitabevi.
- Erkan, Hüsnü (1998). **Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme**. 4.baskı. Ankara: İş Bankası Kül. Yay.
- Fürstenberg, Friedrich (1970) **Wirtschaftssoziologie**. Walter de Gruyter, Berlin.
- Granovetter,Mark (1985). “Economic Action and Social Structure: The Problem Of Embeddedness”. **American Journal of Sociology**. 91 (3) :481-510.
- Kaufmann,F.-X, (1982) “Wirtschaftssoziologie-I:Allgemeine”. **HdWW. Bd.9**, s.239-267.
- Martinelli,A ve Neil Smelser, eds (1990) **Economy and Society, Overviews in Economic Sociology**. London:Saga Pub.
- Pierenkemper,Toni (1980). **Wirtschaftssoziologie**. Bundverlag-Köln.
- Smelser, Neil J. (1972). **Sozologie der Wirtschaft**. 2. Baskı. München: Juventa.
- Smelser, Neil J. ve R.Swedberg (Ed). (2005). **The Handbook of Economic Sociology**. 2.Baskı. New Jersey: Princeton.
- Swedberg, Richard (2003). **Principles of Economic Sociology**. New Jersey: Princeton.
- Wiese, Leopold von (1965). “**Wirtschaftssoziologie**”. **HdWW**. Bd.12. s.247-254.
- Zelizer, Viviana,(1988).”Beyond the Polemics of the Market:Establishing a Theoretical and Empirical Agenda”. **Sociological Forum**. 3(4): 614-634.

2

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Toplumsal bütünün analizini yapabilecek,
- “Sistem Teorisini” özetleyebilecek,
- Canlı organik sistemleri ve toplumsal sistemleri karşılaştıracak,
- Toplumsal bütün içinde yer alan sistemleri tanımlayabilecek,
- Reel toplumsal sistemin analitik ve tarihsel yapılanışını açıklayabilecek,
- Sanayi ve bilgi toplumunun ekonomik ve toplumsal yapılanmasını karşılaştıracaksınız.

Anahtar Kavramlar

- Karmaşık sistemler
- Sistem
- Süreç
- Kendini yenileyen (otopoietik) sistem
- Sanayi toplumu
- Sistem analizi
- Yapı
- Organik sistemler
- Paradigmal kayma
- Bilgi toplumu

İçindekiler

Ekonomi Sosyolojisi

Toplum ve
Ekonominin Yapısal
Analizi

- GİRİŞ
- TOPLUMSAL BÜTÜNÜ OLUŞTURAN AĞLARDA ÇOKLU ETKİLEŞİM
- KARMAŞIK BÜTÜNLER İÇİN ENTEGRE SİSTEM ANALİZİ
- CANLI ORGANİK SİSTEMLERDEN, TOPLUMSAL ORGANİK SİSTEMLERE
- TOPLUMSAL BÜTÜNÜN ORGANİK YAPILANIŞI
- REEL TOPLUMSAL SİSTEMLERİN ANALİTİK VE TARİHSEL YAPILANIŞI
- SANAYİ TOPLUMUNDA EKONOMİK VE TOPLUMSAL YAPILANMA
- BİLGİ TOPLUMUNDA EKONOMİK VE TOPLUMSAL YAPILANMA
- SONUÇ

Toplum ve Ekonominin Yapısal Analizi

GİRİŞ

Birinci bölümde, **Ekonomi** ve **Sosyoloji**'nin iki ayrı bilim dalı olarak ortaya çıkışından, "**Ekonomi Sosyolojisi**"nin yeni ve bağımsız bir bilim dalı olarak doğuş ve gelişimine kadar geçen evrimi incelendi. Weberci gelenekten, Granovetter'in ekonomik faaliyetlerin yürürlükteki sosyal ilişkiler sistemi içinde **yurtlanmış (embeddedness)** olduğu tezine gelinceye kadar geçen gelişmeler özetlendi. Granovetter, ekonomik aktivitelerin sosyal ilişki ağları içinde yurtlanmış olduğu tezini savunurken; bir yandan Bourdieu'nun **alan teorisi** (field theory) yaklaşımına, diğer yandan da Parsons geleneğinin birbirinden kopuk olarak şekillenmiş olan makro düzeydeki; sosyal, ekonomik, politik ve kültürel sistem ayrımına karşı çıkar. Ayrıca kendi yaklaşımını **Yapısal Sosyolojinin Ağ (network) yaklaşımına** dayandırdığı görülür. Piyasa yapısı, üretim, fiyatlandırma, dağıtım ve tüketim ilişkilerini **ağ paradigması** bağlamında ele alır. Bu yaklaşımların hepsinde ortak yön, **toplum ve ekonominin tarihsel süreç içinde oluşturduğu yapı ve sistemler** ile bunların belirlediği **ortam içindeki işleyiş konu almalarıdır**. Bu ortak noktadan hareketle, bu farklı yaklaşımların **sentezlediği bir analizde**, toplumsal ve ekonomik olayların **tarihsel yapılışında**, bunların **içerdiği çoklu etkileşim ağlarının** ortaya konulması gerekir. Başka bir deyimle böylesi bir analiz, Newtongil bakış açıları yerine, bilimin ikinci büyük devrimi olan **kuantum paradigmasının**, bizi yönlendirdiği **bütüncül** ve fakat **çoklu ağ etkileşim ilişkilerine** dayalı yaklaşımlar içinde **toplum ve ekonominin reel yapılışına** açıklık kazandırmak durumundadır.

Ekonomi sosyolojisi kapsamında ele alınan toplumsal ve ekonomik olaylar, tarihsel yapılışın belirlediği çoklu etkileşim ağları içinde ele alınır.

TOPLUMSAL BÜTÜNÜ OLUŞTURAN AĞLARDA ÇOKLU ETKİLEŞİM

Weber'den Granovetter'e kadar gelen birikimi sentezleyebilmek için, "**Toplumsal Bütün**" den veya **Genel Toplum Teorisinden** yola çıkmak gerekli olabilir. Ancak **ağ sistemindeki ilişkilere inildiğinde** mikro ilişkilerin de devreye girmesi gerekir (Smith-Doerr and Powell; 2005:379-402).

Kuantum yaklaşımı'nda atom altındaki parçacıklar arasındaki ilişkiler ağının işleyiş, hem bir **sistem**, hem bir **yapılanma**, hem de dinamik bir akış ve işleyiş yani **süreç** açısından ele alındığı gibi, **toplumsal bütün** de **sistem, yapılanma ve süreç mantığına dayalı dinamik ve interaktif etkileşim analizi** içinde ele alınabilir. Bu yaklaşımda, "**Toplumsal Bütün**" (Gesellschaft - society as a whole)

"Toplumsal bütün" ile "sosyal ilişkiler sistemi" birbirinden ayrı iki analiz düzeyi, olgu ve bütünü temsil eder.

Toplumsal bütünü
işleyişinde karşılaşılan çoklu
etkileşim ağları, Kuantum
Yaklaşımı, Karmaşıklık
Teorisi, Sistem Teorisi ve Ağ
Analizlerinin konusudur

ile “sosyal alan” veya “sosyal ilişkiler” sistemi, birbirinden ayrı iki analiz düzeyi, **olgu ve bütünü** temsil eder (Erkan, 2004). **Toplumsal bütün, sosyal sistem** yanında, **teknolojik, ekonomik, politik ve kültürel sistemleri de** kendi bünyesinde birlikte içermekte olup; kapalı değil, **açık ve entegre bir sistemdir. Sosyal alan**, toplumsal bütünü **birlikte** oluşturan sistemlerden sadece birisidir; ancak onlarla birlikte vardır. Ayrıca, “Toplumsal Bütün”, aynı zamanda **küresel bütünün** bir elemanı olarak yer alır.

Bu yeni yaklaşım kendinden önceki yaklaşımlardan şu nedenlerle ayrılır:

1. Parsons’çu gelenekte, ekonomik, politik, sosyal ve kültürel **alt sistemler** sırasıyla; uyum (Adaptation); amaç gerçekleştirme (Goal attainment); bütünleşmek (Integration) ile norm ve davranış kalıplarının korunması (Latent - pattern -maintenance) **AGİL şeması** olarak dörtlü ayırım vardır. Parsons’çu yaklaşımda bu alt sistemler birbirinden kopuk ve birbirinin karşısında ve dışındadır. Zira, **pozitivizmin fonksiyonalist** mantığına dayalı bir analizdir.

2. **Alan Teorisi**, belli bir tarihsel dönemdeki, belli bir olguyu **sosyografik** olarak kavrayan **olgusal ortamı** ele alıp konuyu zaman ve mekân boyutları açısından soyutlamakta olup analizi bir bakıma **yerel kurumlaşma ve yapılanmaya** indirger. **Kurumsal iktisatçılar** da analizi sadece **kurumsal düzeye** indirgediği için getirdikleri analizler yetersiz kalmıştır.

3. Granovetter’in yaklaşımında sadece, **çıkara dayalı ekonomik faaliyetler sosyal ilişki ağları** içinde yurtlandığı için; ekonomik faaliyet içindeki insan davranışlarında gözlenen **duygusal, geleneksel ve değer sistemlerine dayalı motivasyon tipleri** ihmal edilir ve bu yüzden genişletilme ihtiyacı vardır.

Burada ise toplumsal bütün, birbiriyle **organik olarak bütünleşmiş** ve birbiri içinde **organik olarak yurtlanmış sistemler** olarak görülüyor. Ayrıca, toplumsal bütünün **beşinci ve merkezi** unsuru olarak **teknolojik sistem yer alıyor** (Erkan-Erkan, 1998). Toplumsal bütünün işleyişi, **organik ve dinamik ilişki** olarak insan bünyesini oluşturan sistemlere benzetilebilir. Burada, mekanik, tek yönlü, statik ve noktasal ilişkiler yerine; birbiri içinde **yurtlanmış sistemler** arasındaki **organik, interaktif, dinamik ve sinerjik ilişkiler** devreye giriyor. Bu sayede analiz, “noktasal neden-sonuç” analizinden; **çoklu, dinamik, doğrusal olmayan, çapraz ilişkileri de** içeren **“ağ sistemi”**, bu sistem içindeki **“yapılanma” ve “süreç” ler arasında** ortaya çıkan **kuantum etkileşimli bütünleşik** bir analize dönüşüyor. Bu tür etkileşim mantığı, Granovetter’in iddia ettiği **yapısal sosyolojiyi** de kapsayan ve **ikinci bilimsel devrim olan kuantum yaklaşımının yeni evren, doğa ve toplum** algılayışından esinleniyor. Bu analizlerde, **Kaos-Kuantum ve Karmaşıklık teorilerinin, bütüncül** fakat olasılıksal etkileşim mantığı devreye girer. Nitekim **Castellany ve Hafferty** (2009,38), sosyal pratiğin beş bileşeni olarak, **inter-aksiyon, sosyal birimler, iletişim, sosyal bilgi ve bunların eşleştirilmesi** olarak görürler. Ayrıca **sosyal karmaşıklığı; sistem ve ağ etkileşimli yeni bir bilimsel yaklaşım** (s. 98) olarak ele alırlar. **Ağ analizlerine ve karmaşıklık teorisine**, fizikten matematik, biyoloji, ekonomi ve sosyolojiye kadar uzanan günümüz bilimsel uğraşının tüm alanlarında karşılaşıyoruz (Newman,2003;Watts,2004; Newman, Barabasi ve Watts,2006). Newman (2003), reel yaşamdaki ağlar olarak, **sosyal ağları, enformasyon-bilgi ağlarını, teknolojik ağları ve biyolojik ağları** birbirinden ayırır. Bu bölümdeki bizim analizimiz, **toplumsal ağlar** olarak bunlardan **ilk üçünü entegre sistem unsurları** olarak ve **dördüncüsünü ise anolojik unsur** olarak ele almaktadır. Toplumsal sistemdeki yapılanmaların içerdigi;

- Ağ bütününde yer alan **sistemler**,
- Zaman boyutundaki **tarihsel birikimlerle çeşitlenmiş yapılanmalar ve**
- Sistem ve yapıların birlikte oluşturduğu bütünün **çoklu etkileşim** ilişkisi içindeki **dinamik akış ve işleyişlere dayalı süreçler ile süreç içindeki her türlü etkileşimler** dikkate alınıyor. Değinilen kapsamdaki bir yaklaşım için, yöntem olarak **entegre sistem analizinden** yararlanılmaktadır.

KARMAŞIK BÜTÜNLER İÇİN ENTEGRE SİSTEM ANALİZİ

Bilimsel düşünce; evren, doğa ve toplumun işleyiş ilişkilerinin yarattığı **karmaşık olguları** insan aklıyla açıklamaya yönelik bir uğraştır. Geçmişten gelen bilgi birikimine bağlı olarak, bu karmaşık olgunun işleyiş ilişkilerinin çözümlemesi bize o olgunun işleyiş mekanizması ve tekniğini anlamamızı sağlar. Karmaşık olguları analiz etmenin yöntemlerinden biri **Sistem Analizidir** (Von Bertalanffy,1976; Gharajedaghi,2006). Ancak, “**Sistem**” kavramı hem bir analiz yöntemi hem de bir **olgu** olarak karşımıza çıkar. Önce analiz yöntemi ve araç olarak kullanımı burada ele alınırken, “**olgu**” olarak gündeme gelmesi **kısmi sistemler** olarak daha sonra ele alındı.

Analiz yöntemi olarak sistem yaklaşımı; karmaşık bütünü, birbirleriyle bağlantılı sistem unsurlarına ayırarak inceleme konusu yapar. Sistem analizinde;

- **Sistem bütünü,**
- **Sistem unsurları (elemanları),**
- **Unsurlararası bağlantılar (ilişkiler),**
- **Açık sistem olarak çevre ile ilişkileri ve**
- **Sistemin davranışı gündeme gelir.**

Örneğin, bir sosyal grup bir sistem bütünü, **bireyler** sistem unsuru ve bireyler arası **iletişim**, unsurlararası bağlantıyı verir. Yine sayılar sistemi, unsurlar olarak rakamlardan ve rakamlar arası bağlantılar olarak matematikteki mantıksal ilişkilerden oluşur. Sistem analizinde sistem bütünü, tekrar **alt sistemlere** ayrılabilir. Böylece farklı **sistem düzeyleri ve sistem hiyerarşisi** oluşur. Her sistem düzeyinde hangi unsurların alt sistem oluşturduğu yeniden belirlenir. Analiz yöntemi olarak **sistem analizi, bütüncül bir bakış açısına** sahiptir. Çünkü bütün tek tek parçaların toplamından farklıdır. Bütün, kendi elemanlarına ayrılarak sistemin **iç yapısı** ortaya konur. Ancak bu sayede olguları daha gerçekçi biçimde açıklayabiliriz.

Sistem amaçları; biyolojik sistemlerin aksine, **sosyal sistemlerin amaçları** vardır. Amaçlar, sistemlerin varoluş gerekçeleridir. Bu nedenle ilk olarak ortaya konulması gereken, sistemin **amaçlarıdır**. Ancak bu yapıldıktan sonra sistemin yeterliliği veya yetersizliği belirlediği amaçlar açısından değerlendirilebilir. Zira sistemin amaçları arasında yer almayan bir olgu hakkında bu sistemin sorgulanması iç tutarlılık açısından sorun yaratır. Çünkü sistemin yeterliliği **amaçların** gerçekleşme derecesiyle ölçülür.

Sistem unsurları, sistemi oluşturan temel yapı taşlarıdır. Sistem unsurları çeşit, sayı ve işlev açısından ele alınabilir. Sistemin içerdiği unsurlarların kendi arasında gösterdiği **uyum**, yani **içsel tutarlılık** ölçüsünde, sistemin amaçlarını gerçekleştirme ve etkin olma şansı vardır. İçsel tutarlılık, sistemin başarısında ön koşul niteliğindedir. Sistem elemanları arasındaki ilişkiler bütünü, bir **ağ (network)** oluşturur ya da bir başka deyimle **ağ bütünü, bir sistem olarak ortaya** çıkar. Bu durum canlı ve cansız tüm sistemler için geçerlidir. Örneğin; atomdan, atom altındaki parçacıklar arasındaki ilişkilere geçiş, noktadan ağ sistemine geçiştir. Canlılar

"Sistem" kavramı, hem bir analiz yöntemi, hem de bir olgu olarak karşımıza çıkar.

Sistem analizi; sistem bütünü, sistem unsurları, unsurlar arası bağlantılar, sistemin çevre ilişkileri ve sistem davranışlarını içerir.

dünyasındaki organizma, hücreler, organlar ve organ sistemlerinden; hücre ise molekül ağlarından oluşur. **Farklı hiyerarşik** düzeydeki sistemlerin elemanları bir diğerinden farklılık gösterir. Bununla birlikte **farklı sistem düzeyleri (alt sistemler)** içinde de sistem bütünü açısından içsel tutarlılığın sağlanması gerekir.

Sistem ilişkileri; içsel ve dışsal ilişkiler olmak üzere iki açıdan inceleme konusu yapılır. Sistemin **içsel** ilişkilerinin **düzei ve yapısı** sistemin **işlerliği** açısından; sistemin **dışsal** ilişkilerinin varlığı veya yokluğu **açık ve kapalı sistem** olması açısından önem taşır. **Sistemin içsel** ilişkileri, sistemi oluşturan unsurlar ve alt sistemler arasındaki ilişkileri ifade eder. Söz konusu alt sistemlerle ilgili ilişkilerin bir boyutu, **alt sistemin kendi içindeki ilişkiler** iken; diğer boyutu **alt sistemler arasındaki ilişkilerdir**. Bir başka ifadeyle sistem analizinde sistemin ilişkilerini ele alırken, hem **yatay** hem de **dikey ve çapraz ilişkilerin** dikkate alınması gerekir.

Sistemin davranışı, sistemin içerdiği unsurlar ile bunların özellikleri ve sistemdeki ilişkiler tarafından birlikte belirlenir. Sistem unsurlarının sayısı, boyut ve işlev açısından çeşitlenmesi sistemdeki unsurlar arası ilişkilerin düzeyi açısından önem taşır. Öte yandan sistemdeki ilişkileri belirleyen bir başka boyut, sistemin **organizasyon yapısıdır**. Sistem bütünü içindeki ilişkilerin uyumu, sistem amacı doğrultusunda ve sistem bütünselliği yönünde **sinerji** yaratırken, uyumsuzluk ve çatışmanın boyutu; sistemin **negatif sinerji** üreterek çözülmesine ve çökmesine kadar gidebilir.

Sistem Analizinde Kısmi Sistem: Sistem analizinde; incelenen “genel sistem” ve “bütün sistem”-“alt sistem” ayrımı yanında, ayrıca “**kısmi sistem**” ayrımı yapılır. Alt sistemlerin belirlenmesinde sistem bütünü aynı düzeydeki paralel parçalarına ayrılırken; **kısmi sistemlerin** belirlenmesinde, sistemin bütünselliği korunarak, yalnızca **belli bir yönü** ele alınır. Örneğin; bir işletmede **tedarik, üretim, pazarlama** alt sistemlerken; işletme içi **hiyerarşi, iletişim ve sosyal** ilişkiler **kısmi sistemler** olarak her alanda ortaya çıkar. Sosyal ilişki, hiyerarşi ve iletişim unsurları hem tedarikte, hem üretim, hem de pazarlama sistemlerinde, yani sistem bütününde ortaya çıkan unsurlar olup bunlar **kısmi sistemler** olarak ele alınır. Kısmi sistem, sistem bütününe **analitik yapılanışını** yansıtmaması açısından önem taşır. “Alt sistem” ile “kısmi sistem” ayrımının ortaya konulması sayesinde, **sistem yapılanmasını belirleyen ilişki ve özellikler** daha çok açıklık kazanır.

CANLI ORGANİK SİSTEMLERDEN, TOPLUMSAL ORGANİK SİSTEMLERE

Canlı organizma olarak insanların **bilinç dışı gerçekleştirdiği** sindirim, dolaşım gibi faaliyetleri ötesinde; **bilinçli, niyetli, amaçlı olarak kendi özgür iradesi** ile gerçekleştirdiği davranışları vardır. **Capra**'ya göre (2003:104 vd.) bunlardan ilki, yaşamın **evrim süreci ve doğal seleksiyon** sonunda şekillenmiş olan bu yapılanma, **oluşmuş yapıları (emergent structures)**; buna karşın ikinciler **tasarlanmış yapıları (designed structures)** oluşturur. Benzer bir ayrım L. von Hayek'in **spontan (kendiliğinden) şekillenmiş sosyal düzen** ve **organize edilmiş sosyal düzen** yaklaşımında görülür.

Tasarlanmış, yani **organize edilmiş** sosyal sistemlerin belli bir **amacı**, somut insan kurgusu bir **yapılanışı** ve **işleyişine ilişkin kuralları** vardır. Buna karşın **insan dışı doğada, amaç ve planlanmış bilinçli yönelimler** yoktur. Sadece uzun evrim ve seleksiyon sürecinin şekillendirdiği, **oluşmuş yapılar** vardır. **Doğanın yapılanışında**, ne amaçlar ne de tasarlanmış sistemler yer alır. Çünkü

Oluşmuş yapılar (emergent structures), yaşamın evrim süreci ve doğal seleksiyon sonucu kendiliğinden (spontan olarak) şekillenmiş informel yapılanmalardır

amaçlı davranış, **yansıtılmış bilinç** niteliğiyle insan dışı doğada yaygın değildir. **İnsan örgütlenmeleri** söz konusu **tasarlanmış ve kendiliğinden oluşmuş yapıları** her zaman birlikte içerir. **Tasarlanmış yapılar**, örgütlerin daha çok şekli yapılanması olup **resmî (formel) organizasyon** şeması olarak yer alır. Buna karşın **kendiliğinden oluşmuş yapılanmalar** örgütün **resmî olmayan (informel) ağ-sistemi ve toplumsal yaşam pratiği** olarak şekillenir.

Örgütler, her ikisine de ihtiyaç duyar. **Tasarlanmış yapılar, örgütün etkin işleyişi için ihtiyaç duyulan kural ve rutin işleyişler için gereklidir.** Organizasyon içinde istikrarı sağlar. Buna karşın **kendiliğinden oluşan yapılanma**, örgütte **yenilik, yaratıcılık ve esneklik** getirir. **Yapılanma içindeki uyum**, değişim ve gelişimi belirler. Bu nedenle insan odaklı sosyal örgütlenmede, güç ilişkilerinin vücut bulduğu tasarlanmış yapının getirmek istediği istikrar ile kendiliğinden şekillenen yapılanışın getirdiği örgütsel canlılık ve yaratıcılık arasında bir gerilim kaçınılmazdır. Başarılı yöneticiler bu iki farklı yapılanmayı dengeli ve dinamik biçimde yönetir.

Tasarlanmış (designed) yapılar, amaçlı insan aklının ürünü olarak organize edilmiş, somut (formel) ve resmi yapılanmalardır.

Üniversite, fakülte ve fakültenin bölümleri ve bölüm içinde yer alan sınıflar tasarlanmış ve kurumlaşmış resmî (formel) yapılarıdır. Sınıf içindeki resmî olmayan (informel) yapı oluşumlarına örnekler veriniz.

Canlı ve sosyal sistemlerin davranışları arasında belli paralellikler ve belli farklılıklar vardır. **Canlı sistemler sürekli kendi kendini yaratan, yenileyen ve yapılanan** sistemlerdir. **Canlıların hücresel ağları, kimyasal sistem olarak doğrusal olmayan bir organizasyon kalıbına** sahiptir. **Hücresel ağ sisteminin yapı ve süreçlerini** oluşturan ağ sisteminin ilinti ve bağlantılarını anlayabilmek için moleküler biyoloji ve biyokimya bilgisi, yani enzim ve enzimin protein sentezlemedeki rolünün bilinmesi zorunludur. **Toplumsal ağlar da biyolojik ağlar gibi doğrusal olmayan bir organizasyon yapısına** sahiptir. Ancak sosyal ağların ilinti ve bağlantı sistemleri, **iletişim ağları** şeklinde yapılır. İletişim ağları, **sembolik dil, kültür** bağımlılıkları, **bilinç, güç ilişkileri ve benzeri unsurlar** şeklinde devreye girer. **Toplumsal sistemler de biyolojik sistemler gibi kendi kendini yaratan, üreten, yenileyen ve yapılandıran (otopoietik)** sistemlerdir. Ancak canlı sistem değildir. Daha çok dil, bilinç ve kültürel bağlantılı **bilişsel sistemlerdir** (Luhmann 1990; Capra 2003:70). Zira **toplumsal ağ sistemi** içindeki **iletişim, sürekli değişir, yenilenir ve yeniden üretilirken; iletişim ağları da** kendini sürekli değiştirir ve yeniden üretir. Her iletişim, yarattığı düşünce, içerik ve anlamlarıyla, sistem bütününe etkileyerek başkaca iletişim unsurlarının devreye girmesine yol açar. Her yeni iletişim, **yeni düşünce, anlam ve yorum konseptleri** yaratırken, aynı zamanda yeni duruma göre verilecek **tepki ve davranış kalıpları** ile **sosyal yapıda değişime** yol açar. İnsanlar için bir şeye **yüklenen anlam** önemlidir. İç ve dış dünyamızda hissettiğimiz veya diğer insanlarla olan ilişkilerimizde vereceğimiz tepkiler, olay ve konuya yüklediğimiz anlamla ilgilidir. **Zihnimizde hedeflediğimiz amaçlara** uygun davranış ihtiyacı, ilgili konuya yüklediğimiz anlamla yakından ilgilidir.

Toplumsal sistemler de, biyolojik sistemler gibi, kendi kendini yaratan, üreten, yenileyen ve yapılandıran (otopoietik) sistemlerdir.

Sosyal bilimlerin alanındaki sistem analizi, sistem bütününe sistem bileşenlerine ayırırken konu, **toplumsal etkileşimden, bireysel etkileşime** kadar inen farklı düzeyleri gündeme getirir. **Toplumsal bütün; toplumsal düzeyde, kurumsal düzeyde, örgütsel düzeyde, bireysel düzeyde ve etkileşim düzeyinde** inceleme konusu olabilir. Analizde bunların birlikte ele alınması **sistem hiyerarşisini** verir.

Toplumsal bütün, insan ihtiyaçlarını karşılama işlevini üstlenmiş ve birbiri içinde yurtlanmış olan, ekonomik, politik, sosyal, kültürel ve teknolojik sistemlerin entegre olarak bütünleştiği bir yapılanmadır.

Ele alınan sistemin **toplumsal düzeyde** analizi, toplum bütününe ait ilişkilerle bunların değişimini içerir. Öte yandan **toplumsal düzeydeki** analizlerde, diğer analiz düzeylerinde elde edilen bilgilerin de dikkate alınması gerekir.

TOPLUMSAL BÜTÜNÜN ORGANİK YAPILANIŞI

Fiziki ve biyolojik sistemler yanında **insan odaklı yapılanmalar** olarak toplumsal sistemler, toplumu oluşturan **insanların ilişki, davranış, tutum ve kararlarına ilişkin** kurallar bütününden oluşur. Bu nedenle **toplumsal sistem, davranış ve karar sistemleri** şeklinde yapılır. Analizin odağında insan ve insan grupları yer alır. İnsanların davranış ve kararları, belli **ihtiyaçları gidermeye yönelik işlevleri** üstlenecek biçimde şekillenir:

- Mal ve hizmetlerin üretim, dağıtım ve tüketimi yoluyla **insan ihtiyaçlarını** karşılamaya yönelik işlevler **ekonomiktir**.
- İnsanlar ve insan grupları arasındaki ilişki ve **bir arada yaşama ihtiyacını** karşılama işlevi **sosyaldır**. Sosyal ağlar, insan grupları arasındaki **bütünleşmeyi** sağlar.
- Yaşamı kolaylaştırabilmek için bir araya gelmiş **insan topluluklarının yönetimi ve ortak amaçları gerçekleştirmeye yönelik** işlevler **politik**dir.
- İnsanlar **psikolojik doyuma ihtiyaç duyarlar** ve bunu sağlayan yaşam unsurlarını korumak isterler. Onlarla duygusal bağları vardır. İnsanın **psikolojik ihtiyaçlarını** karşılama işlevi **kültürel**dir.
- Doğa ile ilişkisinde insan, ona **egemen olma ihtiyacı** duyar. Bu ihtiyacı karşılama işlevi **teknolojiye** aittir. Günümüzde teknoloji üretmek bilimsel yöntemlerden geçer. **Teknolojik paradigmadaki kaymalarla, insanın doğa ve evren algısı değişir**. Bilim ve teknolojiye yeni yöntemler devreye girer; ekonomik ilişkiler daha üst düzlemlere taşınır.

Böylece **“toplumsal bütün”**, insan ihtiyaçlarını karşılama **işlevini** üstlenmiş; **birbiri içinde yurtlanmış; interaktif etkileşimli; ekonomik, politik sosyal, kültürel ve teknolojik** olmak üzere **beş sistemin bütünleştiği bir yapılanmadır** (Erkan-Erkan 1998: 57).

Ekonomik Alan: Bireysel ve toplumsal yaşamın maddi temelini oluşturan mal ve hizmetlerin üretime ve tüketime hazır duruma getirilmesi yoluyla insan ihtiyaçlarını karşılar. Bu alana ilişkin davranış ve kuralların yapılanışı, **ekonomik sistemi** meydana getirir. Kaynakların **etkin kullanımı**, ekonomik sistem ve davranışların özünü oluşturur. Kaynakların akılcı ve etkin kullanımı, kültürel gelenekler, alışkanlıklar ve duygular ile bilimsel seçenekler ortamında şekillenen davranış ve kararlarla gerçekleşir. Yeniliklere dayalı olarak etkinliğin geliştirilmesi, kaynakların daha verimli kullanımını sağlar. Ekonomik sistemin etkinliği önemli ölçüde onun **organizasyon yapısı** ile de yakından ilgilidir. Ekonomik karar, plan ve davranışlara ilişkin **koordinasyon, enformasyon ve kontrol** mekanizmalarının **tarihsel yapılanışına** göre **farklı sistem tipleri** gündeme gelir. Bu yapılanmanın **merkezî olmayan** biçimi, **piyasa ekonomilerini** verir. Aksine bunların bir merkezden yönlendirilip koordine ve kontrol edildiği sistemler, **merkezî yönetimli** ekonomik sistemleri yaratır. Toplumda maddi kaynak ve refahın olabildiğince herkese yaygınlaşabilmesi, ancak **bilgi erişimi, enformasyon, mülkiyet ve karar yetkisinin** yaygınlaştığı **piyasa sistemiyle** sağlanabilir. Ekonomik sistemin etkin düzenlenmesi için; üretim, tüketim ve gelir dağılımı gibi fonksiyonel alanları **düzenleyici yasalara** ihtiyaç duyulur. Bunlar **ekonomi hukuku** olarak şekillenirken, **piyasa sisteminin tarihsel süreç içindeki yapılanışını** yönlendirirler.

Ekonomik Alan: Bireysel ve toplumsal yaşamın maddi temelini oluşturan mal ve hizmetlerin üretime ve tüketime hazır duruma getirilmesi yoluyla insan ihtiyaçlarını karşılar.

Politik Alan: Toplumsal yaşamın karmaşık ilişkilerinin bir kaosa dönüşmemesi için toplumu geleceğe taşıyacak **yönetim ve yönlendirme işlevi** politikanın konusudur. İnsanların bir arada yaşamasını sağlamaya yönelik, **hukuksal-toplumsal kuralların oluşturulması, korunması ve geliştirilmesi** politik sistemin ilgi alanıdır. Daha açık bir deyimle, toplumsal yaşamı, hukuk kurallarına bağlı olarak oluşturma, yönetme, yönlendirme görevi ve işlevi, bir üst otorite olarak devlete bırakılır. Böylece **devlet, toplumda politik güç ve iktidarı**, toplum adına kullanma yetkisine sahip olan bir kurumdur. Devlete tanınan gücü kullanma yetkisi, belli yasal kurallara bağlanarak **meşruiyet** kazanır. Egemenlik ve iktidar kullanımı, getirilen kurallarla oluşturulan politik sistem tipine göre farklı biçimlerde yapılır. Güç ve iktidarın kullanımı geçmişte, onu çeşitli yollardan ele geçiren bir kişiye, krala ait olmuşken; günümüz hukuk devletinde toplumun katılımını sağlayan, hukuk kurallarına bağlı olarak işleyen **demokrasi ve seçim mekanizması** üzerinden gerçekleşir. Politik alana yaygın katılımın sağlanabilmesi için, politik gücün tek merkezde yoğunlaşması (diktatörlük) yerine, yaygınlaşması için örgütsel ve kurumsal yapılanmalar gereklidir. Bu durum, önce **kuvvetler ayrılığını; yasama, yürütme ve yargı** olarak getiren **parlamentar demokrasi**lerde sağlandı. Günümüz bilgi toplumunda ise, her düzeyde insanların kendi sorunlarının çözümüne, **işbirliği içinde katılıma** fırsatı, **katılımcı demokrasi** ile sağlanıyor. Politik alanda, hukuki düzenleme ve yeniden yapılanmalar, **politik anayasa** yoluyla gerçekleşir.

Sosyal Alan: Toplumu oluşturan birey ve sosyal grupların, diğer birey ve toplumsal gruplarla karşılıklı ilişkilerini içerir. Söz konusu karşılıklı ilişkiler, ya toplumsal **bütünleşmeyi ve kaynaşmayı** sağlayacak biçimde, ya da tam karşısı durum olarak **çatışmacı ve zıtlışmacı** bir ilişki biçiminde gündeme gelebilir. Toplumda farklı çıkar, inanç, ideoloji, tutum ve davranışların varlığı, sosyal yaşamda **zıtlışma ve çelişkileri** kaçınılmaz kılar. Bu kaçınılmazlık durumu aynı şiddet derecesinde **uzlaşmayı** zorunluluk ve kaçınılmazlık olarak gündeme getirir. Böylece çağdaş toplumda, sosyal bütünleşmeyi sağlama aracı **sosyal uzlaşmadır**. Sosyal çatışmaların kaynağı, ekonomik çıkarlar, politik ideolojiler, farklı inançlar ve farklı sosyal gruplara ait olmaktan kaynaklanır. Toplumun, ekonomik, politik, sosyal ve kültürel alanlarındaki örgütsel ve kurumsal yapılanmalar; sosyal çatışmaları, **uzlaşma ile çözümleme** ya da aksi yönde bir etkileşime **ortam hazırlayıcı biçimde şekillenmiş** olabilir. Bu nedenle çağdaş toplum; bilinçli olarak, **çatışmayı** değil, **uzlaşmayı** teşvik eden politikalara odaklanır.

Ekonomik ve politik alanda çoğulculuk ve katılım **sosyal uzlaşma** için uygun bir ortam yaratır. **Sosyal yapılanmanın fonksiyonel** boyutunda **aile, işletme, işçi, işveren, sosyal tabaka ve sınıflar** yer alırken; **mekânsal** boyutunda, **kentleşmenin yarattığı farklılaşma**, örneğin gecekondulaşma ve kent içinde farklı sosyal kesimlerin yoğunlaştığı **kentin sosyal deseni** ve **do-kusu** oluşur. Bu durum, sosyal bütünleşme veya sosyal zıtlışmanın varlığını belirleyecek **sosyal yapı** ve **sistemi** gündeme getirir. Sosyal sistemi düzenleyici temel yasa **Medeni Kanun** olup aile, evlilik, çocuk hakları ve benzeri konular bu yasa da yer alır.

Kültürel Alan: Toplumun genelinde geçerli olan, geçmişten miras kalan ve öğrenilebilir olan **değer, norm ve davranış kalıpları** toplamından oluşur. İnsanlar yaşam sürecinde değerli bulduklarını korumak ister ve bunları içselleştirerek davranışlarına yansıtırlar. Bu özelliği ile kültürel değer, norm ve davranışlar, toplumda insanların **manevi ve ruhsal, yani psikolojik ihtiyaçlarını**

Politik Alan: Toplumsal yaşamın karmaşık ilişkilerinin bir kaosa dönüşmemesi için toplumu geleceğe taşıyacak yönetim ve yönlendirme işlevi politikanın konusudur.

Sosyal Alan: Toplumu oluşturan birey ve sosyal grupların, diğer birey ve toplumsal gruplarla karşılıklı ilişkilerini içerir.

Kültürel Alan: Toplumun genelinde geçerli olan, geçmişten miras kalan ve öğrenilebilir olan değer, norm ve davranış kalıpları toplamından oluşur.

karşılar. Toplumun ortak değer, norm ve davranış kalıpları, toplumda oluşan **geleneksel dünya görüşü, dinsel inanç, ahlak, millî duygular, tarih bilinci ve gelenekler** şeklinde kurumlaşır. Bunlar topluca, insanların ve toplumun ortak ideal ve amaçlarının belirlenmesinde etkili olur. Toplumda genel geçerliliğe sahip değer, norm ve davranışlar ile bunlarla şekillenen dünya görüşü, din, ahlak, gelenek ve millî duyguların, toplumun farklı kesimlerine ve bireylere yansımada farklılıklar oluşur. Ayrıca bir ülke kültürü, sürekli olarak diğer kültürlerle karşılıklı etkileşim içinde onlardan etkilenir. Bu nedenle toplum içinde var olan değer, norm ve davranış sistemlerinde oldukça önemli farklılıklar oluşur. Bu farklılaşma ve farklı kültürleri **hoşgörü** ile karşılamak ya da **mutlakçı bir tutumla dışlamak, ötekileştirmek** yine kültürel sistemin bir parçasıdır.

Ekonomi ve politikada çoğulculuk ve katılımcılık ile sosyal ilişkilerde uzlaşmacı yaklaşımın kültürel alana yansımaları **hoşgörüyü** gündeme getirir. Aksine mutlakçı diktatörlük, merkezden yönetimi ve merkezî yönetimin tek ve mutlak ideolojisine itaati gerektirir. Bu durum, kendi dışındaki değer ve ideolojileri dışlayan, çatışmacı ve mutlakçı bir tutumu beraberinde getirir. Bu nedenle, **hoşgörüyü dayalı çoğulcu kültür, ancak demokratik ve katılımcı yapılanmalar** içinde gerçekleşir. Demokratik ortam, bireyin ve toplumun gelişmesine hizmet eder. Sanayi toplumundaki makro ideolojilerin bilgi toplumunda ağırlığını kaybetmesi ve bu boşluğun giderek grupsal kültürel değerlerle doldurulmaya yöneldiği söylenebilir. Kültürlerarası çatışma tezi de bu olgu üzerine oturmaktadır. Bu tezin geçerliliği “mikro” milliyetçiliği tetiklerken; buna karşıt olarak; **kültürel çeşitlilikte hoşgörü** temel yöntem olarak öne çıkar.

Teknolojik Alan: İnsanın doğaya egemen olma yeteneği, geliştirdiği **yeni teknik, alet ve edavata** bağlı olarak artar. Günümüz toplumsal yaşamında, doğası gereği **dinamik ve değişken** unsur **teknolojidir**. Zira değişim esnekliği en yüksek olan toplumsal sistem, teknolojik sistemdir. Teknoloji, **öğrenilmiş ve sistemli olarak kullanılan bilgidir**. Teknoloji, insanın doğa ve evrenle ilişkisinde karşımıza çıkar; insan, doğaya egemen olabilmek için yeni düşünce ve yöntemler geliştirme uğraşı içindedir. Bu nedenle teknoloji **Drucker’ın (1992; 267) deyimi ile “Teknoloji aletlerle ilgili değildir; insanın çalışma biçimi ve düşünme biçimi ile ilgilidir... Teknoloji, insanın bir uzantısı olduğu içindir ki, teknolojideki temel değişme her zaman hem dünya görüşümüzü ifade eder hem de dünya görüşümüzü değiştirir”**. Esasen teknoloji ile insan, **doğa ve evrenin işleyiş biçimini çözümlediği için; doğa ve evrenin işleyiş biçimine ilişkin bilgisidir**. Alet ve edavat sadece bu bilgiyi aktarma ve kullanma aracıdır. Uygarlıkların gelişim süreci içinde insanlar, doğa ve evrenin işleyiş bilgisini, önce doğayı gözleyerek edindiler. Doğayı tanıdıkça ona müdahale yolları geliştirdiler. Tarım toplumlarında kullanılan teknolojiler bu türdendir. Ancak zamanla, doğanın gizlerini ve işleyişini gözleyerek çözmek ve sınırlı becerilerle ona müdahale etmek yetersiz kaldı. Doğanın gizlerine ve çözümlemesine daha derinliğine inebilmek, insan aklının daha etkin kullanım yöntemleriyle, yani **bilimsel dünya görüşü** ile gelişti. İşte ilk bilimsel devrim olan Newton Yasalarının ürünü olan mekanik teknolojilerin yaşamda kullanımı ve yaygınlaşması sanayi toplumunu ve onun yapısını şekillendirdi. Bilgi ve teknoloji, **bilimsel araştırma** ve geliştirmenin konusudur. İnsanın, bilim ve teknolojiye yönelimi, **bilim bazlı dünya görüşü** ile mümkündür. Birikmiş bilginin öğrenilmesi ve özümsemiş kullanılması mevcut

Teknolojik Alan: İnsanın doğaya egemen olma yeteneği, geliştirdiği yeni teknik, alet ve edavata bağlı olarak artar. Teknoloji, öğrenilmiş ve sistemli olarak kullanılan bilgidir.

teknolojinin pratik kullanımıyla ilgilidir. Mevcut bilginin arttırılması, teknolojik gelişme ve yenilikle ilgilidir. Bu nedenle **teknoloji, yenilik ve yeni organize bilgi demektir**. Bu özelliği ile, toplumsal dinamiğin temel belirleyenleri olan teknoloji, bilim ve dünya görüşünün, bir toplumda oluşturduğu etkileşim sürecinin mekan ve **zaman boyutları** içinde aldığı **biçim ile izlediği yol**, bize o toplumda **uygarlık kalıbının** gelişimini verir. **Geleneksel değerlere** dayalı dünya görüşü bilim ve teknoloji üretmekte kısır kalırken, **bilim bazlı dünya görüşü**, yeni bilgi ve teknoloji üretmeye açık bir sistem oluşturur. Teknolojik sistemin mekan ve zaman boyutları içinde geleceğe doğru genişleyip **evrilmesi** uygarlık kalıbının **ilerlemesini** belirler.

Bu nedenle uygarlığın, bilim ve teknoloji ekseninde ilerleyebilmesi, **bilim bazlı düşünme temelindeki bir dünya görüşünü gerektirir**. Dünya görüşü **değerlere dayalı**, yani geleneksel insanlar, yenilik ve yeniliğin getirdiği ilerlemeye güçlü olarak yönelemezler. Ancak **bilim bazlı dünya görüşüne** dayalı düşünme kalıbına sahip insanlar, uygarlık çizgisi üzerindeki ilerleme ve yeniliğe destek olabilirler. Zira **uygarlığın gelişim rotasında; bilim, bilgi, teknoloji ve yenilik** vardır. Bunların mekan içindeki dağılım yapısı, toplumsal sistemlerin, **ilgili mekanlardaki tarihsel birikimin yapılanışına** göre şekillenir. Örneğin, görece kentler yenilikçi, kırsal alan daha gelenekçidir.

Toplumsal bütünü oluşturan ekonomik, politik, sosyal, kültürel ve teknolojik sistemler **karşılıklı etkileşim ilişkisi** içinde **birlikte evrimleşip gelişirler**. Bu alanları oluşturan öğeler ve bunların kurumlaşması, **farklı değişim ve evrimleşme esnekliğine** sahiptir. Bu nedenle, sistemlerin gelişme düzeylerinin görece birbirinden gösterdiği sapmalar, **uzun dönemde kendi dokusu içinde paralel yapılara yönelir**. Zira bu **sistemler, organik olarak birbirinde yurtlanmışlardır**. Örneğin, merkezî yönetimli bir politik sistem, merkezi yönelimli bir ekonomik sistem, tek düze ve mutlakçı bir kültür yapısı ile belli bir sosyal sınıf veya kesimin mutlak hakimiyetini birbirini besleyerek yapılandırır. Aksine çoğulcu demokrasi, çok merkezli ve katılımcı piyasa ekonomisi, sosyal kesimlerin kaynaşma ve bütünleşmesine yönelik bir sosyal yapı ve hoşgörü içinde çeşitlenmiş ve zenginleşmiş kültür içinde gerçekleşir. Söz konusu bütünleşme, farklı toplum yapıları ve gelişme düzeylerinde farklılık gösterir.

İnanç, ideoloji ve değer yargılarına dayalı “dünya görüşü” insanları muhafazakârlığa yönlendirirken; bilim ve teknolojiyi rehber edinen “dünya görüşü” ise gelişim ve değişimi yeniliğe yönlendirir, görüşünü tartışır.

SIRA SİZDE

2

Organik birlikteliğin işleyiş modeli olarak insan vücudu: Bir metaforik düşünce olarak **insan bünyesini** oluşturan sistem ve yapıların işleyiş ilişkileri ile **toplumsal bütünün sistem ve yapıların** etkileşim ilişkileri arasında paralellikler kurabiliriz. Esasen, geçmişin mekanik makine modeli anlayışı yerine, kuantum paradigmasıyla gelen dinamik ve interaktif etkileşim ilişkileri ile **biyolojik işleyişler** arasında önemli paralellikler olduğu görülür. Kuantum yaklaşımıyla, noktasal mantıktan sistem ve süreç mantığına geçişle ortaya konan, dinamik çoklu etkileşim için ana örnek **beyin ağlarının işleyiş modelidir**. Burada beyindeki dendrit bağlantıları, insan ilişkilerine; dendritlerdeki sinyal **iletici ve algılayıcı proteinler, insanlar arasındaki iletişime ve buradaki enzimlerin türü insanlar arasındaki pozitif veya negatif algı ve sinerjilere** benzetilebilir.

Beynin yapılanışı ve bu yapılanış içinde yurtlanmış olan sinir ağları ve dendrit bağlantıları yoluyla beyin fiziko - kimyasal işleyiş ile toplumda insan ilişkileri içinde yurtlanmış olan ekonomik, politik, kültürel ve teknolojik sistemleri oluşturan unsurlar arasında önemli paralellikler olduğu görülür.

Toplumsal sistemler de, kendi kendini yenileyen, uyum gösteren ve yapılandıran sistemlerdir. Bu nedenle, toplumsal sistemleri işleyiş açısından “organik” sistemler olarak adlandırıyoruz.

Evrenin en karmaşık etkileşim sistemi beyin olarak bilinirken; buna en çok yaklaşanı da toplumsal ilişkilerdir. Her ikisinde de **oluşmuş ağ yapılanmaları** içinde şekillenen **karşılıklı ve karmaşık etkileşim ilişkileri vardır**. Ayrıca, toplumsal bütünü oluşturan sistemlere benzer biçimde insan bünyesi de sinir, sindirim, solunum, enzim ve dolaşım sistemlerine sahiptir. Bu **sistemler, insan bünyesinin morfolojik ve fizyolojik evrimsel yapılanışı içinde yurtlanmış** olarak vardır. Biri olmadan diğeri de olamaz. Ancak **her biri ayrı bir işleve** sahiptir. Her biri işlevini yerine getirirken diğerrinin içinde **yurtlanmış ve yerleşik durumdadır** ve sürekli **birbirini besleyen interaktif etkileşim ilişkisine** sahiptir. Örneğin dolaşım sistemi, beynin kılcal damarlarının ayrıntılarına kadar yurtlanıp oraya besin ve oksijen taşıırken; sinir ağları da sindirim ve dolaşım sistemleri içinde yurtlanarak onların işlevlerini yerine getirmesini sağlar. Bu tür interaktif ve organik etkileşim ilişkisi, bünyeyi oluşturan tüm sistemler arasında vardır. Benzer ve paralel bir etkileşim ilişkisi toplumsal sistemler içinde de geçerlidir. Sosyal ilişkiler ve ekonomik çıkar ağları, politik işleyişler içinde yurtlandığı gibi, teknolojik sistemlerin de politika ve ekonomik çıkar ilişkilerinin işleyişini nasıl yönlendirdiğini günlük olarak yaşıyoruz. Hatta **bu analogide, sinir ağlarının (beynin) yaratıcı sinerjisini bilimsel-teknolojik sisteme; sindirimle besinleri vücut için yararlı duruma getirmeyi ekonomik üretim ve tüketime; dolaşım sisteminin besin ve oksijen taşıma işlevini, sosyal ilişkilere; enzimolojik sistemin işlevini kültürel öğelerin toplumdaki işlevine; solunum sisteminin etkilerini politik alanın işlevine ve nihayet insanın doğal çevre bağlantısını, küresel çevre ile paralel** görebiliriz.

Ayrıca, mekanik sistemlerin aksine, canlı sistemler gibi toplumsal sistemler de, **kendi kendini yenileyen, uyum gösteren ve yapılandıran** sistemlerdir. Bu nedenle, toplumsal sistemleri **işleyiş açısından “organik” sistemler** olarak adlandırıyoruz.

Diğerr yandan insan bünyesini oluşturan sistemlerin her birinin **kendine özgü bir örgütlenişi, yapılanışı, işleyişi ve işlevi** vardır. Bu özellikleri nedeniyle bir **sistem olarak** her biri, kendi işlevini yerine getirirken diğeri içinde **yurtlanmış** olarak **onu besler; işleyiş ve çalışmasını** sağlar. Canlının organik evrim sürecinde bu sistemler arasında ortaya çıkan uyum, insan vücudunun sağlıklı işlemesini hep birlikte sağlar. Aralarında **pozitif bir etkileşim** vardır. Bunların herhangi birinde ortaya çıkan hasar ve hastalık diğerrlerinin işleyişini de olumsuz etkiler. Bu etkileşimde dikkat edilmesi gereken nokta, bu **sistemlerden hiçbirisinin diğerrinin işlevini üstlenmemesidir**. Kendi içinde kısmi işlev üstlenmesi olabilir. Örneğin, kalp yan damarlarının birindeki kısmi bozulmayı çevredeki diğerr damarlar üstlenebilir. Ya da beynin iç işleyişinde de bu tür kısmi üstlenme benzerliği bulunuyor. Ancak insan bünyesi içindeki hiçbir sistem, diğerr sistemin işlevini üstlenmez. Örneğin, beyinle sindiremez; midemizle düşünemez ya da kalbinizle solunum ve sindirim işlevini yerine getiremeyiz. Bu paralellliği toplumsal bütüne taşırsak ekonomik, teknolojik, politik, kültürel, sosyal ve küresel sistemlerin her birinin insanlar için ayrı bir işlevi vardır. Birinin **işlevini diğerrine taşıma uğraşı, ayrı bir sistem olmanın getirdiği işleyiş ve işlevselliği** bozar. Örneğin, Türkiye’de KİT’leri, ekonomik alanın gereği **olarak verimlilik ve etkinlik kriterine göre değil, po-**

litik kriterlere göre yönetilmesi nedeniyle işlevlerini yitirdiler. Benzer bir biçimde, Doğu Bloku'nun çökmesinde, ekonomik alanda, **etkinlik ve verimlilik kriterleri yerine, ideolojik - politik kriterlere** verilen abartılı öncelik **sistemin etkinliğini** engelledi. Aynı şekilde, geçmişin **otoriter toplumların** **daki tek boyutlu ve mutlakçı ideolojiler diğer sistemlerin işlevselliğini** engellediği için sürdürülemez oldular. Yine, **kültürel (dini) alanın değer ve norm sistemlerini, çoğu İslam ülkesinde olduğu gibi, politik veya ekonomik alana hakim kılmak, ekonomi ve toplumun sağlıklı işleyişini** bozar. Zira, **ekonomik, politik ve teknolojik-bilimsel sistemlerin etkinliği** için bunların **kendi işlevi rotasında** sistemleşip **yapılandırılması** gerekir. Kısacası, insan bünyesinin sağlıklı işleyişi gibi, **toplumsal bütünün sağlıklı işleyişi de her toplumun tarihsel evrim ve değişim süreci içinde, her sistem kendi işlevi doğrultusunda organize olduğu, yapılandığı ve yönlendirildiği** sürece etkindir. Kendi aralarındaki **karşılıklı etkileşiminin, pozitif sinerji yaratacak biçimde dizayn edilmesi, sistem bütünselliği için zorunludur.** Üstelik buradaki **evrim ve değişim, biyolojik evrime göre çok daha kısa sürede, çok daha hızlı ve insan aklıyla belli sınırlar içinde yönlendirilebilir biçimde şekillendiği** için uygulamadaki **reform politikalarında, sistemler arası etkileşimin, değişim, uyum ve sinerji yaratma özelliği, sürekli gözetilmelidir.** Ayrıca **karmaşık bütünü** yönlendirme uğraşının başarısı, **bilim bazlı, titizlikle oluşturulmuş strateji ve politika** üretiminin geçeri.

REEL TOPLUMSAL SİSTEMLERİN ANALİTİK VE TARİHSEL YAPILANIŞI

Toplumsal Bütünü oluşturan sistemlerin **organik birlikteliği** özellikle **iki açıdan** önemli toplumsal şekillenme gösterir. Bunlardan **ilki**, toplumsal bütün içinde, her ülke ve toplumun kendi koşullarında, **kısmi sistemlerin olgu olarak yapılanış ve şekillenişidir.** Analitik açıdan, toplumların **kendine özgü** tarihsel birikimi içinde şekillenen bir **sistem** ve buna paralel olarak ortaya çıkmış **birikimlerin getirdiği yapılanma** ile var olan sistem ve yapılanma koşullarında işleyip akan bir **süreç** oluşur. Olgu olarak, sistem-yapı-süreç şeklinde yapılanan kısmi sistemler, her ülke ve toplumun kendi koşullarında şekillenmiş olan, ilgili ülkeye özgü ekonomik sistemi, ekonomik yapıyı ve ekonomik süreci ortaya koyar. Aynı şekilde politik alan, **politik sistem, yapı ve süreç;** sosyal alan, **sosyal sistem, yapı ve süreç;** kültürel alan, **kültürel sistem, yapı ve süreç** şeklinde yapılanır. Yine her ülke ve toplumun kendine özgü bir olgu olarak teknolojik alanı, **teknolojik sistem, teknolojik yapı ve teknolojik sürece** sahip olur. Tüm sistem bütünü ile organik bileşenleri, **hem kendi içlerinde, hem de karşılıklı ilişki ve etkileşimleri, hatta çevre ilişkileri çok yönlü karmaşık ve çok boyutlu ve çok düzeyli (bireysel düzeyden küresel düzeye kadar) çapraz ilişkileri** de içerecek biçimde yapılanır.

İnsan bünyesini oluşturan sistemlerin her birinin kendine özgü bir örgütlenişi, yapılanışı, işleyişi ve işlevi vardır. Bu özellikleri nedeniyle bir sistem olarak her biri, kendi işlevini yerine getirirken diğeri içinde yurtlanmış olarak onu besler, işleyiş ve çalışmasını sağlar. Sistemlerden hiçbir diğeri işlevini üstlenmez.

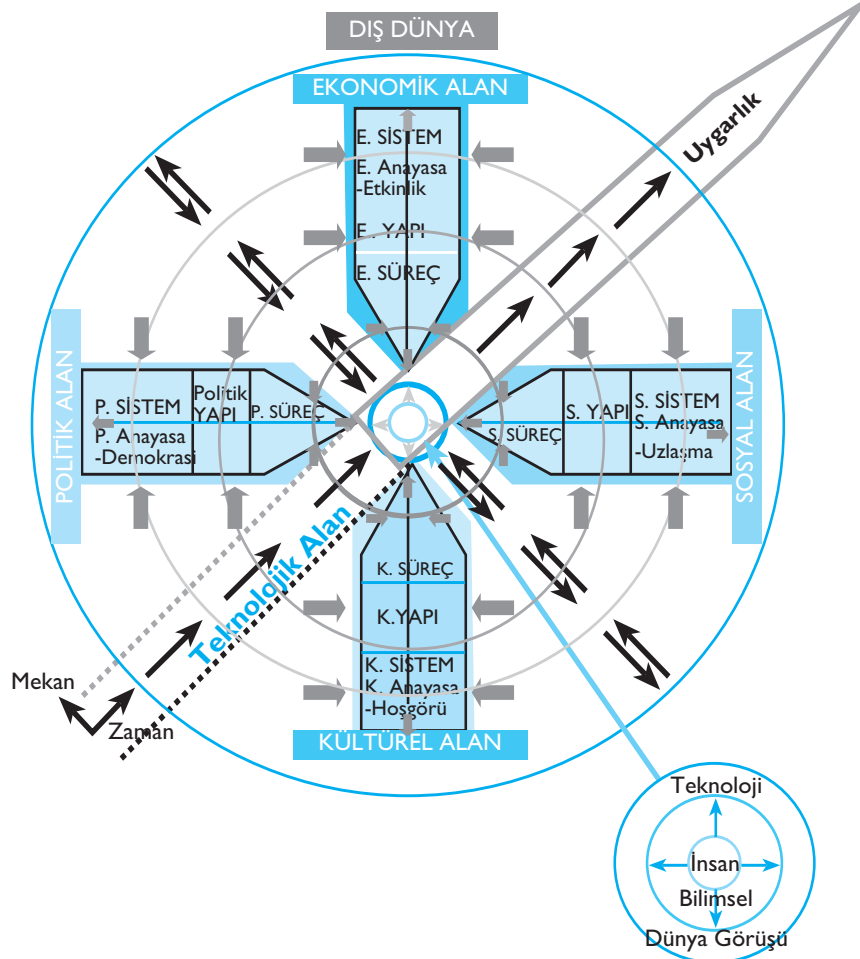
Kısacası, insan bünyesinin sağlıklı işleyişi gibi, toplumsal bütünün sağlıklı işleyişi de, her toplumun tarihsel evrim ve değişim süreci içinde, her sistem kendi işlevi doğrultusunda organize olduğu, yapılandığı ve yönlendirildiği sürece etkindir. Kendi aralarındaki karşılıklı etkileşiminin, pozitif sinerji yaratacak biçimde dizayn edilmesi, sistem bütünselliği için zorunludur.

Olgu olarak, sistem-yapı-süreç şeklinde yapılanan kısmi sistemler, her ülke ve toplumun kendi koşullarında şekillenerek, ilgili ülkeye özgü,örneğin ekonomik sistemi, ekonomik yapıyı ve ekonomik süreci ortaya koyar.

Şekil 2.1

*Dinamize
Toplumsal
Bütünün Yapılanışı*

Kaynak: Erkan,
2000:115

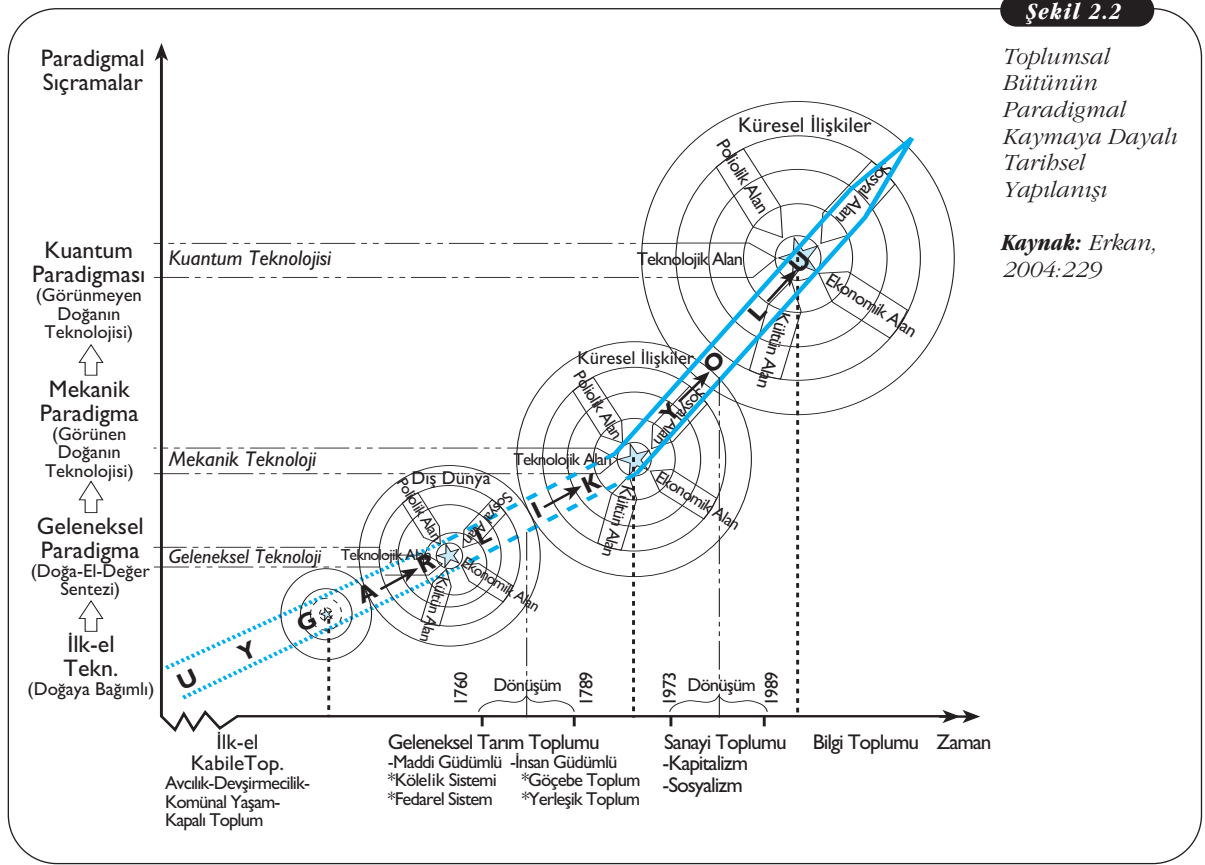
Paradigmalar kaymalar, toplumsal bütünü en dinamik unsuru olan teknolojiye köklü dönüşümlerle başlar ve zaman içinde organik bütünü diğer sistemlerini yapılandırarak tüm kılcal damarlarına kadar yayılma gösterir.

Temel alanların organik birlikteliğinin ikinci yapılanış biçimi, analitik yapılanmanın bütünselliğini koruyarak, daha uzun **evrim süreci içinde**, toptye-kûn bir **dönüşüm yönündeki paradigmat kaymalardan kaynaklanan köklü değişimler** şeklinde gerçekleşir. Köklü dönüşümler, toplumsal bütündeki **paradigmat kaymalardan** kaynaklanır. Paradigmat kaymalar, toplumsal bütünü en dinamik unsuru olan **teknolojideki köklü dönüşümlerle** başlar ve zaman içinde organik bütünü diğer sistemlerini yapılandırarak tüm kılcal damarlarına kadar yayılma gösterir.

SIRA SİZDE

3

Toplumsal bütünü paradigmat kaymaya dayalı tarihsel yapılanışına ilişkin şema ışığında Türk toplumunun, bugünkü konumunu, söz konusu paradigmat kaymalar ışığında tartışınız.

Bu noktada, **teknolojik paradigmat kaymasından kaynaklanan köklü değişim** ile; bu yeni paradigmatın zaman boyutu içinde **farklı alanlara yansiyıp derinlik kazanma süreçlerini** birbirinden ayırmak gerekir. **Birincisi**, evren algısı ve dünya görüşümüzden, üretim düzeyine ve ortamına kadar her şeyin anlam ve içeriğinin daha **bir üst düzleme taşınması şeklinde yeni bir paradigmat sıçramasıdır**. **İkincisi** ise bu yeni paradigmatın içerdiği algı ve anlayışın toplumsal bütünü oluşturan sistemlerinin her birinin kendi içlerinde **yayılma ve yurtlanma sürecine dönüşerek** fiilen yaşanan yatay, dikey, çapraz ve interaktif etkileşimlerin yarattığı sürekli değişim ve yeniden yapılanmalardır. Paradigmat kayma, dünya, doğa ve evren algısında yaşanan bir paradigmat bir sıçrama şeklinde yukarıya taşınan bir kırılmadır.

Paradigmat kayma, dünya, doğa ve evren algısında yaşanan bir paradigmat bir sıçrama şeklinde yukarıya taşınan bir kırılmadır.

Bundan sonra, yaşananlar ise eski paradigmat algısı ve onun yol açtığı dünya görüşünde yaşanan geri çekilme ile birlikte, yeni paradigmatın etkinlik alanının giderek genişlemesi, yaşamın ve toplumun tüm alanlarına, âdeta toplumun kılcal damarlarının derinliğine inen bir yayılma ve yurtlanmadır. Bu yurtlanma, tüm sistem ve alt sistemlerin karşılıklı etkileşim ağı içinde devreye giren bir süreçtir. Böylece yukarıda değindiğimiz, toplumsal ve sistemsel boyuttaki paradigmat kaymanın, toplumsal ve küresel süreçlerin en ince kılcal damarlarına kadar yansiyıp oraları **yapılandırıcı, yeni anlayışa derinlik kazandırıcı** bir sürece dönüştüğü görülür. Bu yapılanma, toplumsal bütünü oluşturan sistemlerin her birinin içeriğinin zaman ve mekân içinde sürekli bir **yeniden yapılanması ve evrimleşmesi** şeklinde kendini gösterir. **Süreç unsurları toplumsal bütünüň etkileşim ağlarında yurtlanmış** olarak yer alır. Aralarındaki karşılıklı etkileşim süreçleriyle **birbirini**

yenilenerek toplumları yeni yapı ve süreçlere taşır. Buradaki paradigmal kaymaları, beynin evrim sürecinde, sürüngen beyninden insan beynine dönüşüm sıçramalarına; belli bir düzeydeki yayılmayı da beynin belli gelişme düzeyindeki hafıza yeteneğini geliştirmesi ve dendirtileri artırma şeklindeki yapılanmaya benzetebiliriz.

İnsanın doğaya müdahalesinin sadece “el”inin kullanımıyla sınırlı olduğu durum, **ilkel toplumsal yapılanmayı** yaratırken; elin uzantısı olan **geleneksel alet ve edavatla doğayı işleyebilen toplumlar, tarım toplumuna** evrilmiştir. Nihayet, **ilk bilimsel devrime** dayalı olarak **mekanik paradigmanın keşfi insanın, doğanın işleyişini makine algısına indirgeyen müdahalesi ile sanayi toplumu** yapılandırıldı. Buna karşın, **ikinci bilimsel devrim olan kuantum paradigmasının ürünü** olan teknolojiler insanlığı **bilgi toplumunun yapılanışına** taşımaktadır. **Paradigmal kaymaların yarattığı köklü dönüşümler** bir toplumsal yapılanmadan diğer toplumsal yapılanmaya doğru tüm toplumsal öğelerin değişim ve dönüşümüne sahne olur. Toplumsal evrim, uygarlık süreci içinde giderek daha hızlı ve yoğun değişim ve dönüşümlere sahne olmaktadır. Örneğin, **büyük aile ve aşiretten şehir devletine, derebeylikten ulus devlete** doğru bir bütünleşme süreci yaşanmış, günümüzde de ulus devletten **küresel düzeye** doğru yönelen bir **bütünleşme ve yapılanma süreci** yaşanıyor. Böylece **tarım** toplumundan **sanayi** toplumuna ve oradan **bilgi** toplumuna geçerken bir yandan bu sistemler içinde **farklılaşma ve çeşitlenmeye** dayalı bir **dönüşüm**, bir yandan da **uyum ve bütünleşmeye** dayalı bir **yapısal gelişmeyi** birlikte yaşamaktadır. Toplumun evrim sürecinde bu sistemler arasında ortaya çıkan karşılıklı etkileşimde, sistemlerden birinin diğerlerinden daha çok ağırlık kazanmış olduğu görülebilir. Örneğin; **ilkel** toplumlarda, **doğal çevre; geleneksel tarım** toplumlarında, **kültürel gelenekler ve dinî öğeler; sanayi toplumunda, ekonomik (mekanik) unsurlar, bilgi toplumunda, insani nitelik ve yetenek olarak bilgi ve bilgi teknolojileri diğerlerinden daha ağırlıklı olarak öne çıkar.**

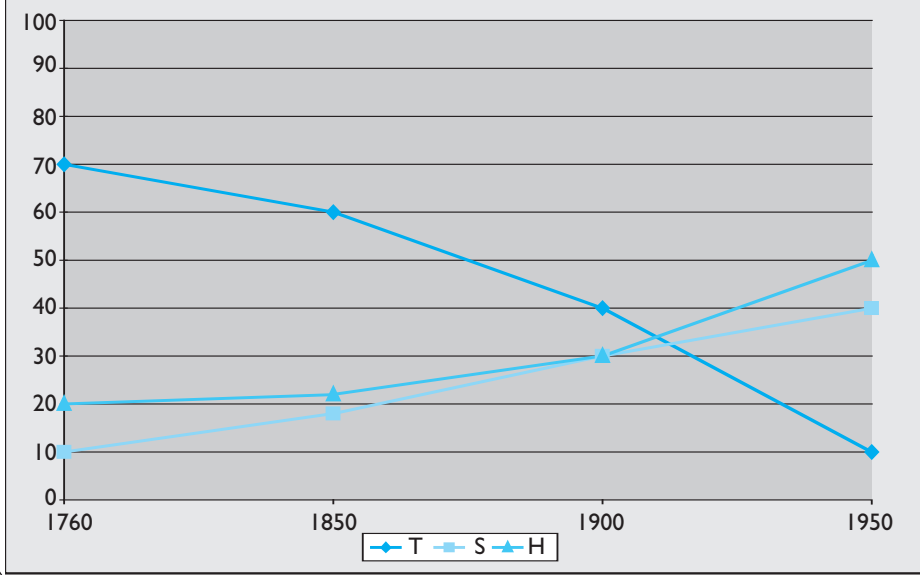
İlkel toplumlarda, doğal çevre; geleneksel tarım toplumlarında, kültürel gelenekler ve dinî öğeler; sanayi toplumunda, ekonomik (mekanik) unsurlar, bilgi toplumunda, insani nitelik ve yetenek olarak bilgi ve bilgi teknolojileri diğerlerinden daha ağırlıklı olarak öne çıkar.

Yapısal Boyutu, temel alanların içeriğini oluşturan unsurların zaman ve mekan boyutları içinde, birikim, ağırlık ve oransal paylardaki değişimleri şekillendirir.

Bir **kısmi sistem** olarak **yapısal boyut**, temel alanların içeriğini oluşturan unsurların zaman ve mekan boyutları içinde, **birikim, ağırlık ve oransal paylardaki değişimlerin** sonucudur. Bu yapılanma, **dinamik** olarak ele alınırsa, örneğin, ekonomik açıdan, **geleneksel tarım toplumundan, sanayi toplumuna ve oradan bilgi toplumuna geçiş** bize **ekonomik gelişmenin zaman boyutu içindeki yapılanmasını** yansıtır. Bu süreçte ana sektörlerin oransal payları değişerek, **ekonominin yeniden yapılanışını** belirler. Tarım toplumu ekonomisinde tarım sektörü ağırlıkta iken, sanayi toplumunda, sanayi sektörünün ve giderek hizmetler sektörünün oransal payları artar. Bu durum, **ekonomideki yapısal değişim ve oransal kaymayı** verir. Buna karşın bilgi toplumuna gelindiğinde, tarımın ekonomideki payı oldukça azalmış, hatta sanayinin payı da düşüşe geçmiş, ancak bilgi ve hizmet sektörü ekonomide giderek ağırlık kazanmış olduğu gözlenir. Bu tür oransal kaymalar genellikle hem ilgili sektörün **millî gelire katkısı ve payı**, hem de bu sektörlerde **istihdam edilen işgücü** payları açısından gözlenen bir durumdur.

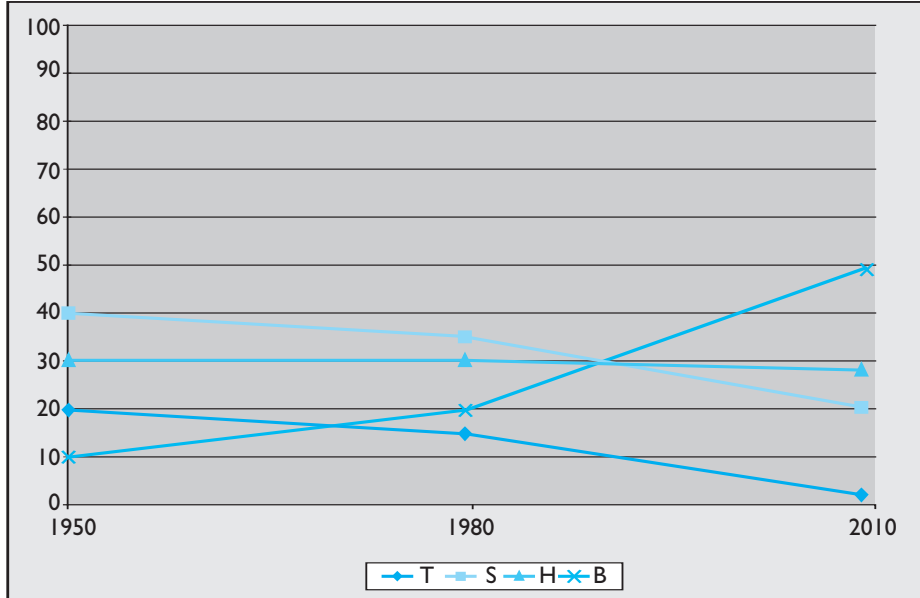
Şekil 2.3

*Tarım
Toplumundan
Sanayi Toplumuna
İstihdamın Sektörel
Yapılanışı*

Şekil 2.4

*Sanayi
Toplumundan Bilgi
Toplumuna
İstihdamın Sektörel
Yapılanışı*

Toplumsal yapılanma ile birlikte gözlenen **ekonomik yapılanma**, sadece ekonominin **makro düzeydeki** tarım, sanayi, hizmetler ve bilgi sektörlerinde değil; tüm diğer sektör ve alt sektörlerinde bunlara paralel yapılanmalar devreye girer. Örneğin, bir yandan **enerji, ulaştırma, turizm** ve benzeri sektörler yapılanırken, diğer yandan da sanayinin alt dalları olan, **tüketim, ara ve yatırım malları sanayii** veya **bilişim sektörünün alt dalları olan, iletişim, medya, ARGE ve benzeri sektörlerde** de yeni yapılanmalar kendini gösterir. Sektörel düzeyde ger-

Ekonomik yapılanma, sadece ekonominin makro düzeydeki tarım, sanayi, hizmetler ve bilgi sektörlerinde değil; tüm diğer sektör ve alt sektörlerde devreye girer.

Ekonominin sektörel yapılanmasına paralel olarak ekonominin fonksiyonel alanları olan üretim, tüketim ve paylaşım ilişkileri, hem nitel, hem nicel açıdan, sürekli çeşitlenme, yeni ürün ve hizmetler ile kalite değişimi şeklinde, içsel yapısal değişime uğrar.

Ekonomik yapılanmanın bir başka boyutu ekonomik faaliyetlerin, alt ve üstyapı şeklinde ayrımıdır

Ekonominin mekân boyutunda yapılanması, ekonomik aktivitenin, farklı bölge ve kesitlerinde farklı gelişmişlik düzeyi içinde, farklı biçimde yoğunlaşma ve ağırlık kazanmasına yol açar.

çekleşen bu analizler, **mezzo (orta) düzeydeki** yapılanmalardır. İşletmeler ve kişisel düzeydeki, yani **mikro düzeydeki** değişim ve yapılanmalar bunlara eşlik eder. **Ekonominin kesimsel yapılanışı** ise **özel ve kamu kesimleri** ile **küçük, orta ve büyük boy işletmeler** şeklinde gözlenir.

Ekonominin sektörel yapılanmasına paralel olarak **ekonominin fonksiyonel alanları olan üretim, tüketim ve paylaşım ilişkilerinin**, hem **nitel** hem **nicel** açıdan, **sürekli çeşitlenme, yeni ürün ve hizmetler ile kalite değişimi** şeklinde, içsel yapısal değişimi devreye girer. Bu alanlardaki değişimler, üretici ve tüketicilerin karşılıklı rekabet ilişkileri yanında, mikro birimlere yansıyan değişimler olarak, **ekonomik yaşam ve sürecin işleyişini** yönlendirirler. Örneğin, son dönem sanayi toplumunda tüketimin sürükleyiciliği tüketim toplumu olgusunu öne çıkardı.

Ekonomik yapılanmanın bir başka boyutu ekonomik faaliyetlerin, **alt ve üstyapı** şeklinde ayrımıdır. Bir piyasa ekonomisinde, üretici ve tüketicilerin, **doğrudan ekonomik çıkarlarına** yönelik faaliyetleri **üstyapıyı**; buna karşılık bunların yerine getirilebilmesi için, ön koşul oluşturan ve genellikle kamu tarafından yerine getirilen faaliyet ve donanımlar **altyapıyı** oluşturur. Bunları, **doğal, maddi, personel ve kurumsal altyapı** olmak üzere 4 grupta toplayabiliriz (Erkan,1987):

Doğal altyapı, yer altı ve yer üstü zenginlikleri ile iklim ve topografya özelliklerini kapsar. Geçmiş uygarlıklar ve tarım toplumlarında **doğal altyapı** belirleyici oldu.

Maddi altyapı, kalkınma literatüründe **sosyal sabit sermaye** olarak ele alınır; yol, su elektrik, kanalizasyon ve benzeri donanımları kapsar.

Personel altyapı ise bir ekonominin gelişme düzeyinin gerektirdiği uzmanlık düzeyine sahip insan donanımını kapsar; günümüzde daha çok **beşeri sermaye** olarak ele alınmaktadır.

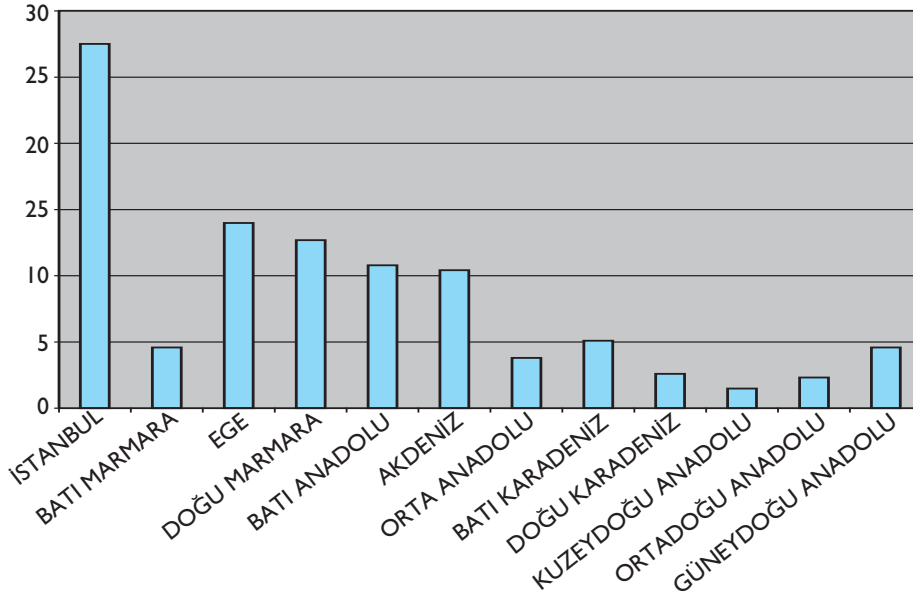
Kurumsal altyapı ise ekonominin gelişme düzeyinin gerektirdiği, idari örgütlenme, hukuk ve sosyal düzeni ile kişilerin alışkanlık, değer, norm ve davranış kalıpları, düşünce yöntemleri ve dünya görüşlerini kapsar.

Ekonominin belli bir dönemde sahip olduğu **toplam alt ve üst yapı donanımlarının düzey ve kalitesi ile nüfusun mekânsal dağılımının belirlediği karşılıklı etkileşim, ekonomik aktivitenin (sanayileşme, kentleşme, büyüme, yayılma, yoğunlaşma, yığılma ekonomileri, yenilikler ve yatırımlar şeklinde) belli mekanlarda toplanması ve sığlaşması** şeklinde yapılanmasına yol açar.

Ekonominin mekân boyutunda yapılanması, ekonomik aktivitenin, **farklı bölge ve kesitlerinde farklı gelişmişlik düzeyi** içinde, **farklı biçimde yoğunlaşma ve ağırlık kazanmış** olduğunu ortaya koyar. Topografyanın dağlar ve ovalar şeklinde çeşitliliği gibi, ekonomik faaliyetler yer yer doruklaşır veya sığlaşır. Bu nedenle kentlerin gelişmişlik düzeyinin birbirinden sapması gibi, bölgelerin gelişmişlik düzeyi de birbirinden farklılaşır. Örneğin, Türkiye’de Marmara, Doğu ve Güneydoğu ekonomisi arasındaki gelişmişlik farkı, **gelişmiş** veya **azgelişmiş bölge** ayrımı şeklinde farklı bir **yapılanma** gösterir. Ülkemizde bölgelerin **gayrisafi katma değer oranları aşağıdaki gibi farklılaşmış bulunmaktadır**.

Şekil 2.5

Türkiye’de Bölgesel
Gayrisafi Katma
Değerin Oransal
Payları (%)

Ayrıca, **toplumsal yapılanma** sadece ekonomik alanda kendini göstermez. **Sosyal yapı** olarak, toplumda çalışan nüfus, çalışmayan nüfus; genç nüfus, yaşlı nüfus; kırsal nüfus, kentli nüfus veya kentsel yapıda yüksek gelirli kesim ve yoksul kesimlerin (varoşlar), yerleşim yeri farklılaşmaları toplumun **sosyal yapılanmasını** verir. Örneğin, aşağıda ülkemizdeki istihdam ve işsizlik oranları kır ve kent bazında görülüyor:

	TÜRKİYE		KENT		KIR	
	2009	2010	2009	2010	2009	2010
Nüfus (000)	72050	73003	76.1	77.0	24.6	24.0
İşgücüne katılma oranı (%)	47,6	48,4	46,0	46,7	51,5	52,2
İstihdam oranı (%)	41,2	42,8	38,8	40,4	46,8	48,4
İşsizlik oranı (%)	13,5	11,4	15,6	13,5	9,2	7,2
<i>Tarım dışı işsizlik oranı (%)</i>	16,6	14,2	16,1	13,9	19,0	15,8
<i>Genç nüfusta işsizlik oranı⁽¹⁾(%)</i>	24,1	21,6	25,6	24,2	20,7	15,9
İşgücüne dâhil olmayanlar (000)	27 266	27 336	19 645	19 591	7 621	7 745

Tablo 2.1

(1) 15-24 yaş grubundaki nüfus

Kaynak: Hanebalkı İşgücü Araştırması 2010 Aralık Dönemi Sonuçları (Kasım, Aralık 2010, Ocak 2011), <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=8464> (11.04.2011)

Politik alanda, partilerin oy oranları; sağ ve sol partilerin aldığı oyların ağırlığı, parlamentodaki oy oranları, partilerin oy oranlarının coğrafik dağılımındaki farklılaşmalar gibi oransal paylar, **toplumda politik yapılanmayı** yansıtan göstergelerdir. **Kültürel açıdan** baktığımızda, bir toplumda **gelenek ve göreneklerin, değer yargısı ve davranış kalıplarının bölgeden bölgeye veya kentsel olarak farklılaşması**, bize **kültürel yapılanmayı** verir.

Ülkelerin farklı bölge ve kentleriyle belli sektörlerde modern veya ileri bilgi teknolojilerinin kullanımı da, **toplumdaki teknolojik yapılanmayı** yansıtır (geçmiş-orta ve ileri teknoloji ağırlığı).

Süreç analizinde, kısmi sistemin içeriğinin akış ve işleyişi bir amaca ve geleceğe doğru yönelir.

Sürecin yarattığı sonuçların paylaşımı, ekonomik süreçte gelir dağılımı; politik süreçte güç (iktidar) paylaşımı şeklinde gerçekleşir.

İnsanlığın ulaştığı bugünkü uygarlık düzeyinde, en hızlı değişim bilim ve teknolojik sistemlerde gerçekleşiyor. Toplumsal sistemler içinde en yavaş değişim ise, kültürel unsurlarda gözlenir (kültürel gecikme).

Toplumsal yapılar uzun tarihsel süreç içinde gerçekleşir. Örneğin, Osmanlı geleneksel teknolojilerin kullanıldığı bir tarım toplumdur. Ekonomik sistemi merkezden yönetilidir. Cumhuriyet dönemindeki sanayileşme, ekonomimizi tarımsal yapıdan sanayi toplumu yapısına taşıdı. Bu dönem, ekonomik sistemi, **piyasa ekonomisine**; politik sistemi de padişahlıktan, **parlementer demokrasiye** dönüştürdü. Böylece tüm toplumsal sistem ve yapılar köklü değişim süreçleri yaşadı.

Süreç analizinde, kısmi sistemin içeriğinin akış ve işleyişi bir amaca ve geleceğe doğru yönelir. Bu yönlendirme; **ekonomik süreçte**, **piyasa fiyatları** ekonomik birimlerin karar ve davranışlarını; **politik süreçte**, **seçimler** (alınan oy); **sosyal süreçte**, **üstenilen rol** (örneğin, yöneten yönetilen rolü, anne - baba rolü gibi); **kültürel süreçte belli değer ve normlara bağlılık**; **teknolojik süreçte**, **yenilikler** (yeni teknolojiler), kendi alanındaki karar, tercih ve davranışları yönlendirirler.

Sürecin yarattığı **sonuçların paylaşımı**, ekonomik süreçte gelir dağılımı; politik süreçte güç (**iktidar**) **paylaşımı**; sosyal süreçte **uzlaşma - çatışma**; kültürel süreçte **inanç ve değerleri birlikte yaşamak** (ortak sloganlarda buluşmak gibi) ve teknolojik süreçte **yeni teknolojik uygulamalar** şeklinde gerçekleşir.

Süreç **sonuçlarının etkinliği**, sürecin katılımcıları açısından önem taşır. Sürecin etkinliği, ekonomik süreçte verimlilik ve refah artışı; politik süreçte özgürlüklerin kullanımı; sosyal süreçte uyum - uzlaşma - işbirliği; kültürel süreçte, farklı değerlere hoşgörü içinde karşılıklı açıklık ve teknolojik süreçte yeniliklerin sürdürülebilir kılınması olarak öne çıkar.

SANAYİ TOPLUMUNDA EKONOMİK VE TOPLUMSAL YAPILANMA

Toplumsal bütünü oluşturan sistemler arasındaki interaktif - dinamik etkileşim sürekli bir değişim ve yapılanmayı kaçınılmaz kılar. Ancak bu sistemlerin her birinin değişim esnekliği de birbirinden farklıdır. Bu nedenle, değişim esnekliği yüksek olan bir sistem, diğerlerini de uyarak değişim ve yapılanma sürecinde belirleyici olur. İnsanlığın ulaştığı bugünkü uygarlık düzeyinde, en hızlı değişim bilim ve teknolojik sistemlerde gerçekleşiyor. Teknolojinin ilk kullanıldığı alan ise ekonomidir. Bu nedenle, bu iki alan toplumsal yapılanmada daha bir belirleyicilik özelliği gösterir. Sosyal ve politik alanlardaki değişim ise, teknolojik ve ekonomik sistemlerin yapılandığı yeni küresel, toplumsal ve politik çıkar ilişkileri içinde yine interaktif olarak birlikte yönlendirilir. Toplumsal sistemler içinde en yavaş değişim ise, kültürel unsurlarda gözlenir (kültürel gecikme). Zira, insanlar değerli ve doğru bulduklarını korumak ister. Bu durum değişim ve yeniden yapılanmanın en son ve en yavaş biçimde kültürel alanda gerçekleşmesine yol açar (Erkan 1998: 94 vd.).

Günümüz ekonomik yapılanmasında **en esnek ve en dinamik unsurun bilim ve teknoloji** olması ve ekonomik yapılanmanın teknolojik öze dayanması nedeniyle, teknoloji **stratejik belirleyen** konumundadır. Bu yüzden, teknolojideki gelişme ve değişimler, ekonomik ve sosyal ilişki ağını sürekli değiştirdiği gibi, onlarla olan interaktif etkileşimden dolayı onlardan da etkilenir. Bu nedenle önce **teknolojik yapılanmadaki değişimden başlayarak ekonomik ve toplumsal yapılanmayı** açıklamak gerekir. 18. yy'ın ikinci yarısında devreye giren **mekanik düşünce ve teknolojiler** sayesinde toplumda yaşanan başlıca **köklü sistemsel ve yapısal değişimler** şunlar oldu:

- **Teknolojik sistem ve yapı değişti:** Daha önceki üretim teknolojileri, insan ve hayvan gücüne dayalı **organik teknolojiler** iken; bundan böyle, yerini giderek **makinenin yarattığı enerjiye dayalı inorganik teknolojilere** bıraktı.

- **Ekonomik üretim sistemi değişti:** Daha önce **kapalı ev ekonomisi** içinde **geçimlik üretim** yapılırken; üretim, **işbölümü ve uzmanlaşmaya dayalı olarak pazar için üretim yapan fabrikalara** kayarak **fabrika sistemi** olarak yapılandı.
- **Üretimin organizasyon sistemi değişti:** El sanatları atölyesi yerine, fabrikanın **organizasyon yapısı** devreye girdi.
- Sanayi toplumu, **kişisel düzeyde bireyci insanı: Örgütsel düzeyde hiyerarşik yönetim ve teknolojik yönüyle yatay ve katı (kapalı) örgütlenmeyi; kurumsal düzeyde mekanik yasa ve kurallara dayalı kurumsal yapılar** yarattı.
- **İşbölümü ve uzmanlaşma** çeşitlenerek yapısal değişim geçirdi.
- **Piyasa yapılanışı,** işbölümü ve uzmanlaşmaya paralel çeşitlenme gösterdi. Üretim ve piyasa odaklı ekonomik yapılanma zamanla tüketimin sürüklediği tüketim ekonomisine dönüştü.
- **Sosyal yapı değişti:** Toprak lordları ve kölelik yerine, **kapitalist ve işçi sınıfları** yeni sosyal sınıflar olarak doğdu.
- **Sosyal ilişkiler sistemi değişti:** Bağımsız birey sosyal sistemin temel unsuru oldu. Evde yapılan işler yerine, fabrika sistemi ve evden işe, işden eve gel - git trafiği **insan ilişkilerini yeniden yapılandırdı.** Sosyal güvenlik devlete bırakılan bir görev oldu.
- **Mekansal yerleşim ve kuruluş yeri sistemi değişti:** Yeni sosyal sınıfların farklı **yerleşim yeri** ve **fabrikaların kuruluş yeri** tercihleri yeni yapılanma ile **kentsel yapıyı** değiştirdi.
- **Ücret Sistemi Değişti:** Ücretsiz insan gücü sisteminden **ücretli işgücü** sistemine geçildi. Kırsal kesimde tarımda çalışan insan gücü, fabrikalara ücretli işçi olarak **ücretli emek ve meslek sistemi** doğdu.
- **Politik sistem değişti:** Geleneksel **feodal sistemin** yapılanışı olan krallık sistemi yerine, **burjuvazi ve işçi sınıfının** öne çıktığı toplumun politik sistemi **parlamentar sisteme dönüştü.** Kent devlet sistemleri yerine **ulus devlet sistemi** geldi. Ulus devletin politik ideolojik değer sistemi **milliyetçilik** oldu.
- **Kültürel değerler sistemi değişti:** Geleneksel kültür değerleri yerine, **bireyci kültür** değerleri devreye girdi.
- **Küresel sistem değişti:** Ulus kökenli küresel yapılanma, sanayilerin ham madde ihtiyaç ve pazar arayışı **sömürgeci emperyalist küresel sistemi** yarattı.

Tüm bu **sistemsel değişimler karşılıklı etkileşim ilişkisi** içinde toplumsal bütünü oluşturan sistemlerin **sürekli ve dinamik yapısal değişim ve evrimleşmesini** devreye soktu. Mekanik paradigmanın **dünya ve evren algısına** paralel olarak **sistemlerin iç yapısında yaşanan birikimler yeni yapı ve süreçleri devreye** soktu. Sanayileşme süreci içinde **teknoloji**, zaman boyutu içinde sadece buharlı makinenin gücüyle sınırlı kalmamış, patlarlı motor ve elektrikli makine sistemlerinin yarattığı enerji üretimini devreye sokmuştur. Teknoloji, sürekli yeni geliştirilen alet ve edavatların devreye sokulması ile yaşamın her alanına aktarılmıştır. Bu süreç, ekonomik alanda işbölümü ve uzmanlaşmayı arttırmış, sonuçta ekonomik verimlilik yükselmiştir. Ayrıca bu süreç **ekonomide sektörel yapılanmayı** devreye sokmuştur. Tekstil ve tüketim mallarında başlayan yenilenme, zamanla **demir çelik sektörüne** kaymıştır. Daha ileri aşamada **bilimsel buluş ve yenilik süreçleri otomobil, uçak ve kimya sanayisini de devreye** soktu. Böylece,

Ekonominin sektörel yapılanışı makro düzeyde **tarım, sanayi ve hizmet** sektörleri şeklinde gerçekleşti. Tarım kendi içinde bitkisel üretim ve hayvancılık olarak şekillenirken; sanayi ise madencilik, imalat ve inşaat sanayileri olarak; imalat sanayi ise, tüketim, ara ve yatırım malları sanayi şeklinde yapılanma gösterdi. Hizmetler ise, ticaret, tarım, bankacılık vb. ayrımlara konu olarak çeşitlendi ve yapılandı.

tarım toplumu sınırlı sayıdaki mesleğe dayalı bir ekonomik aktivite türüne sahipken, sanayi toplumu çok sayıda yeni ekonomik sektörün doğmasına yol açarak ekonominin sektör yapılanışını şekillendirdi. Ekonominin sektörel yapılanışı zaman içinde makro düzeyde tarım, sanayi ve hizmet sektörleri şeklinde gerçekleşti. Ayrıca zaman içinde yapılanma bunların da kendi içinde alt sektörlerinin oluşmasına yol açtı. Örneğin, tarım; bitkisel üretim ve hayvancılık olarak şekillenirken; sanayi ise madencilik, imalat ve inşaat sanayileri olarak; imalat sanayi ise tüketim, ara ve yatırım malları sanayi şeklinde yapılanma gösterdi. Hizmetler ise ticaret, tarım, bankacılık vb. ayrımlara konu olarak çeşitlendi ve yapılandı. Sanayi toplumunda **piyasaların bütünleşmesi** ile **demir yolu ağlarının kurulması** arasında yakın bir bağ olduğu gibi, demir yolları **ulus devlet**in yapılanmasında da belirleyici oldu.

Ekonomik ve teknolojik yapılanmaya paralel olarak **sosyal ilişkiler de yeniden yapılandı**; işgücü kendi içinde uzmanlaşarak, **fabrika işçisi (kol gücü - mavi yakalı) ve büro içi hizmetlileri (kafa gücü - beyaz yakalı) olarak ayrıldı**. Daha ileri aşamada, managerler üst düzey yöneticiler olarak ayrı bir sosyal grup olarak şekillendi. Bu sosyal kesimlerin, ekonomik faaliyet içindeki **davranış kalıpları** birbirinden farklı oldu. Fabrika işçileri **dayanışmacı** kültür kalıbı ve davranış yönelimi sergilerken; büro hizmetlileri kariyerist bir kültür ve davranış kalıbına (**bürokratik yönelim**) sahip oldu. Üst düzey yöneticiler, **çalışmayı yaşam için sadece bir araç** olarak gören davranış kalıbı ve kültüre yöneldi. Ayrıca, **gelecekteki toplumun kapalı ve bağımlılığa dayalı kültür yapısından, bireysel çalışma ve başarı motifini** öne çıkaran bir kültür kalıbına yönelik yapılanmalar yaşandı. Teknolojik, ekonomik ve kültürel alanlardaki hızlı değişim ortamı cinsiyet farklılıkları açısından tarım toplumundaki işbölümünden daha farklı bir işbölümünü şekillendirdi. Kadınların işgücü piyasasına girmeleri, ilerleyen süreçte ailede kadın erkek eşitliği ve kadın haklarının öne çıkması yanında, aile yapısının değişimini getirdi. Tarım toplumunun büyük aile yapısı, sanayi toplumunun **çekirdek ailesine** dönüştü. Sosyal ve kültürel alandaki gelişmelere paralel olarak **politik** alanda da yeni yapılanmalar yaşandı. Sosyal sınıf olarak **burjuvazi ve endüstri işçisinin**, yeni sınıflar olarak ortaya çıkması ve bunların siyasette ağırlığını koyması **parlamentar demokrasiyi** yapılandırdı. Ayrıca, ekonomide devletin, ekonomik faaliyetin alt yapısını hazırlama görevi ve özel sektörün girmediği alanlara ekonomik aktör olarak girmesi, toplumda **kamu ve özel sektör yapılanmasını** şekillendirdi. Kamunun artan ağırlığı, devlet bütçesinin farklı amaç ve sektörler için kullanımı, politikanın ekonomiyi etkileyen ve belirleyen önemli bir unsur olmasına yol açtı.

Ayrıca sanayileşmede öncü ülkeler, ekonomik faaliyetlerini, diğer ülkelerin hammadde kaynakları ve piyasalarını kontrol etmeye yönlendirdi. Bu türdeki emperyalist yönelimler, diğer ülkelerin siyasetinde etkili oldu. İngiltere'nin tüm dünyada, Fransa'nın Kuzey Afrika'da ve Almanya'nın Orta ve Doğu Avrupa genişlemesi, ekonomik kökenli gelişmenin **küresel siyasete yansımaları** olarak şekillendi. **I. ve II. Dünya Harpleri** bu yöndeki çıkar, kavga ve yarışın kırılma noktaları olarak insanlık tarihini etkiledi.

Yaşanan değişim ve yeniden yapılanma süreçleri, sürekli birbirini etkileyerek ve zaman boyutu içinde evrilerek gelişti. Ancak ülkelerin gelişmesi, nicelik ve nitelik olarak farklı yoğunlaşma ve farklı yapılanmalar gösterdi. Doğal kaynak ve alt yapı donanımlarının uygunluğu yanında nüfus yoğunluğu, eğitilmiş nüfus ile kurumsal ve kültürel yapılanmaların daha uygun olduğu mekanlarda ekonominin ge-

lişimi daha hızlı gerçekleşti. Özellikle, nüfus, ticaret, sanayi ve diğer ekonomik faaliyetlerin yoğunlaştığı kentler, ekonomik aktivitenin doruklaştığı yerler şeklinde öne çıktı. Ekonomik aktivitenin kentlerde yoğunlaşması **kentsel yığılma ekonomilerini** yarattı. Sanayi toplumunda bütün bölgeyi sürükleyen kentler, “**kalkınma kutupları**”nın oluşumuna yol açtı. Dolayısı ile ülke için **ekonomik ve sosyal açıdan gelişmiş ve az gelişmiş bölgelerin** oluşması toplum ve ekonominin **farklı mekansal yapılar** içinde şekillenmesini belirledi. Gelişmiş bölgeler, modern mekanik teknoloji kullanımı ve fabrika yapılanmasına dayalı ekonomik yapı ile verimlilik ve refah düzeyini yükseltirken; az gelişmiş bölgeler daha çok, geleneksel teknoloji, geleneksel ürün dizaynı ile verimsiz işletme ve işgücü donanımı ile daha düşük refah düzeyi ile yetinmek zorunda kaldı. Birçok ülkede, bölgesel farklar hiçbir zaman tamamı ile ortadan kalkmamakla, birlikte ekonomik gelişmenin başlangıç döneminde artan farklılaşma süreci, gelişmiş bölgenin doygunluk aşamasına ulaşması sonucunda, gelişme etkilerinin çevreye yayılması ve geri bölgedeki gelişmeyi güçlendirici etkilerle bütünleştiği ölçüde, toplumsal ve ekonomik yapı, mekansal açıdan daha çok **bütünleşme sürecine girme** eğilimi gösterebildi.

Ülke içinde ekonomik ve sosyal açıdan gelişmiş ve az gelişmiş bölgelerin oluşması toplum ve ekonominin farklı mekansal yapılar içinde şekillenmesine yol açtı.

BİLGİ TOPLUMUNDA EKONOMİK VE TOPLUMSAL YAPILANMA

Sanayi toplumunda **insan doğası ve davranışlarına pozitivist bilim anlayışı ve dünya görüşünün** egemen olması, **katı mekanik teknolojik yapılanma (örneğin akan band sistemi) ve mekanik kurumsal örgütlenmeye** yol açtı. Halbuki, ikinci bilimsel devrim olan **kuantum paradigması**, atom altı etkileşim ile biyolojik sistem ve sinir ağlarındaki gibi, **çoklu ağ etkileşiminin yarattığı dinamik, değişken ve belirsizlik içeren esnek sistem ve süreç** işleyişini devreye soktu. İnsan merkezli olan bilgi toplumu yapılanması, **insan ve sosyal grupların oluşturduğu ağları ve ağ etkileşimini** öne çıkardı. Böylece, sanayi toplumunun **maddi unsurları** yerine; bilgi toplumunun merkezi unsuru olan **insan, insan ilişkileri ve insan beyninin yetenekleri ile diğer toplumsal ağlarla oluşan etkileşimler önem kazandı.**

Teknolojik sistemin yapılanışı: Bilgi toplumunda **teknoloji**, doğa, evren ve toplumsal sistemlere uygulanabilir olan **bilimsel bilgidir**. Zira görünmez doğa olan **atom altının ve DNA şifrelerinin bilgisi** ancak bilimsel yöntemler içinde üretilebilir. Bilimsel bilginin henüz uygulanamaz olanı teorik bilgidir. Bilgi çağında **teknoloji, zihnin ürünü** olup; **odaklanmış beynin kullanım yöntemleri ile bilimsel araştırma yöntemlerine dayalı olarak, ARGE sistemleri içinde üretilir**. Teknoloji üretimi günümüzde **yenilikler şeklinde** gerçekleşir. **Yenilikler**; geçmişin birikmiş bilgi birikimine dayalı olarak, **yeniyi ve geleceği yaratmaya** yönelik yöntemler ve düşüncelerdir. Bu nedenle, **yeni teknolojiler entelektüel - zihinsel sermayeye** dayanır. Yeni yöntem ve düşüncelerin günlük yaşama aktarımı, bu amaçla getirilen alet ve edavatlarla olur. Asıl **teknoloji, yenilikçi düşünce** olup; alet edavat bunun aktarım aracıdır. Örneğin; atom altındaki manyetik dalgaların varlığı bilgisinden sonra bunları lazer ışığı olarak kullanacak aletler gelişiyor. Bilgi çağının bilişim teknolojileri, donanım ve yazılım birlikteliğine dayalı bilgisayar ağlarının sinerji yaratıcı ağ organizasyonu içinde yürütülüyor. Fabrika sistemi yerine **bilgisayar ağları** devreye giriyor. Bilgi çağında, üretim ilişkilerinin bilgisayar sistemleri içinde gerçekleşmesi, süreçlere **aşırı hız**, ürünlere **sürekli yenilenme** ve **kaliteye sürekli iyileşme şansı** getirerek **verimlilikte** sıçramalar yaratıyor. Sanayi toplumunda demiryollarının oynadığı role benzer bir rolü, bu kez

Bilgi toplumunda teknoloji, doğa, evren ve toplumsal sistemlere uygulanabilir olan bilimsel bilgidir. Zira görünmez doğa olan atom altının ve DNA şifrelerinin bilgisi ancak bilimsel yöntemler içinde üretilebilir. Bilgi çağında teknoloji, zihnin ürünü olup odaklanmış beynin kullanım yöntemleri ile bilimsel araştırma yöntemlerine dayalı olarak, ARGE sistemleri içinde yenilik olarak üretilir. Yenilikler; bilgi birikimine dayalı yeniyi ve geleceği yaratmaya yönelik yöntemler ve düşüncelerdir. Bu nedenle, entelektüel - zihinsel sermayeye dayanırlar.

İnternet ağları üstleniyor. **İnternet ağları**, her türlü ekonomik ve sosyal ilişkileri, ulusal düzeyden **küresel düzeye** taşırken, **bilgi toplumu ve küreselleşmenin temel altyapı donanımı** olarak **yenı bir küresel yapılanmayı belirliyor**.

Ekonomik-üretim sistemi; bilgi toplumunun temel üretim faktörü olan **bilimsel bilgi**, bilgisayar ağları içinde üretilmekte ve yatay esnek örgütlenme içinde ekonomik faydaya dönüşmektedir. Sanayi toplumunun enerji üreten makineleri yerine; bilgi toplumunda bilginin toplandığı, işlendiğı, analiz edilip, değerlendirilip kullanıma sunulduğu **İnternet ağları içinde buluşan ekipler ve sosyal ağların örgütlenişı sayesinde, işbirliğı ve sinerji yaratanıcı sistemler devreye** giriyor. Böylece, **bilgi ve üretim, ağlar üzerinde** gerçekleşiyor. Bugün ekonomik sürecin tüm aşamaları, bilgisayar destekli olarak yürütülüyor. Bilgisayar destekli tedarik, bilgisayar destekli tasarım dizayn, bilgisayar destekli üretim, bilgisayar destekli satış ve pazarlama sistemleri ile ekonomik faaliyetler ağlar üzerinden, interaktif ilişki ağları şeklinde yapılanıyor. Sistem içindeki insan gücü ağırlıklı süreçler, **duvarsız ve şeffâf ortam** ve **mekânlarda, işbirliğı ve ekip çalışması** biçiminde yürütülüyor.

Sosyal yapıda değişim, sanayi toplumun iki sınıflı yapısından, **çeşitlenmiş** ve **esnekleşmiş** sosyal yapılanmaya kayıyor. Bilişim ve iletişim sektörünün çalışanları daha çok **“yenı orta sınıf”** olarak toplumda ağırlığını koyuyor. Sosyal ilişkiler, bir yönüyle ağlarda çeşitlenip etki alanı genişlerken, bir yönüyle bilgisayarın soğuk camı ile yüz yüze sanal ilişkiye dönüşüyor. Ancak üretim sürecine, bilişim ağları üzerinden her yerden ve 24 saat ulaşmak mümkün oluyor. Sosyal grupların **yerleşim yeri** için mekan tercihleri ile işletmelerin **kuruluş yeri tercihleri**, iletişim teknolojilerinin sağladığı **esneklik ve çeşitlilik sayesinde farklılaşma** gösteriyor. **Kentsel yapılanmalar çok merkezlilik ve uydu kent sistemi** yönünde yapılanmaya kayıyor.

Çalışma sistemi, sanayi toplumunda **ömür boyu yapılan meslekten, sürekli yenilenen bilgi ile proje bazında yürütölen uzmanlık sistemine** doğru dönüşüyor.

Politik sistemdeki yapılanma; sanayi toplumunun parlamenter (temsili) demokrasi anlayışı, giderek **doğrudan katılımcı demokrasi** yönünde yapılanıyor. Katılım, toplumun alt örgütlenmelerine ve yerel yönetim süreçlerine katılım şeklinde gerçekleşirken; yerel örgütlenmeler, çeşitlenmiş olarak ortak amaç ve değerleri için gönüllü (sivil) toplum örgütü olarak yapılanıyor. Bu örgütlenmeler, toplumsal ve grupsal amaçlar için **sosyal sorumluluk** üstleniyor. Bir yandan **yerelleşme**, diğer yandan **küreselleşme** öne çıkarak **yerelden, bölge, ulus ve küreye kadar genişleyen ilişki sistem ve süreçleri** her alanda **yenı örgütlenme ve yapılanmalara** ihtiyaç gösteriyor.

Yerellik ve küresellik, noktasal bakış açısı ile zıt kutuplar gibi gözükürken; **bilgi çağının sistem ve süreç** mantığının bakış açısından ele alındığında birbirini tamamlayan süreçlerdir. **Yerel farklar** küresel süreçte, fırsat yaratan farklılıklar olarak öne çıkarken; küreselin yerele uyarlanması yerelle bütünleşmeyi gerektiriyor. Sanayi toplumundaki milliyetçilik yerine, bir yandan ideolojik çeşitlenme, grupsal çıkarlar ve ideolojiler öne çıkarken, diğer yandan kültürel farklılıklar, makro ideolojilerden doğan boşluğu doldurmaya yöneliyor. Ancak bu noktada bilgi toplumunun **bütüncöl bakış açısının** yeterince içselleşmediğı durumlarda, **yerel** ve **mikro ideolojilerin** ağırlık kazanması, toplumsal ve kültürel çatışmaları gündeme taşıyabiliyor. Bu tür çatışmacı tutumlar, büyük ölçüde, noktasal ve geleneksel bakış açılarının uzantısı olarak insanları mikro milliyetçiliğe, ayrımcılığa ve öte-

kileşmeye yönlendiriyor. Halbuki **bilgi çağının bütüncül sistem ve süreç mantığı, ayrışmayı değil, uzlaşma, hoşgörü, işbirliği sayesinde, uzmanlaşmanın getirdiği çeşitlilik içinde toplumsal bütünleşmeyi** öngörür. Çatışmacı yönelim, negatif; **uzlaşmacı yönelim ise pozitif sinerji** yaratarak toplumsal sürecin genel davranış kalıbını belirler. **Bilgi çağının kültür değerleri**, ekip çalışmasının, işbirliğinin, ortak amaçların gereği olarak ortak işleyiş, ortak kurum ve ortak ulusal ve küresel kültürler oluşturmayı; bunlar arasında çıkacak kısmi çelişkilerde çözüm için hoşgörü, uzlaşma ve işbirliğini öne çıkarır. **Sosyal sorumluluk ve sosyal güvenlik** bilgi toplumunda devletten, toplumsal grup ve kurumlara aktarılır ve bu nedenle her düzeyde sahip çıkılması gereken yeni bir olgudur.

Bilgi toplumunun küreselleşmesi, ulus devlet merkezli emperyalist bir yapılanma yerine; uluslar üstü şirketlerin etken ve etkili olduğu bir yapılanmaya dönüştü. Bu durum, sanayileşmenin ilk yüzyıllık döneminde yaşanmış olan, çalışanların mutlak sömürülmesine dayalı **vahşi kapitalizm** gibi, bugünkü küreselleşme de; bir bakıma kontrolsüz şekilde işleyen **“vahşi küreselleşme”** olarak adlandırılabilir. Ancak 2008-2010 Dünya küresel ekonomik krizi gösterdi ki; vahşi küreselleşmeyi daha “ehli” duruma götürecek küresel düzenlemelere ihtiyaç vardır. Bu konuda G-20’ler, Dünya Bankası, IMF ve BM’lere verilen bu yöndeki görevler değinilen açıklardan doğmuştur. Bilişim ve iletişim teknolojileri, ulusal sınır ve duvarları kaldırarak “Dünyayı-kısmen- düz” duruma getirdi. Ancak, bu düz mekanlardaki işleyişin de belli kural, ilke köşe taşları olması gerekiyor.

Bilgi toplumu,

- **Kişisel düzeyde** işbirliğine açık, paylaşımcı ve sosyal sorumluluk sahibi, ömür boyu öğrenen **yeni kişilik yapılanmasını**;
- **Örgütsel düzeyde** sıfır hiyerarşili yatay organizasyona sahip; dışa açık, içte ortak kurum kültürü oluşturan **dinamik işletme yapılanmasını**;
- **Kurumsal düzeyde**; şeffaf, ortak kurumsal kültür değerlerine bağlı olarak **ağda bütünleşmiş kurumsal yapılanmayı**;
- **Toplumsal düzeyde** ise, farklılıkları, negatif sinerji ile çatışmaya değil, **pozitif sinerji yaratıcı, uzlaşmacı stratejilerle, zenginlik kaynağı olarak devreye sokarak bütünleştirici yapısal politikaları** öngörür.

Bilgi toplumundaki **yeni yapılanmalar**, sanayi toplumunun eski yapılarını yıkip; yeni yapılar oluştururken; Schumpeter’in deyiimi ile **“yaratıcı yıkım süreci”** doğal olarak belli sancıları beraberinde getiriyor. Bilgi teknolojilerinin **kol gücü** yerine, **entelektüel sermaye** ile **robotları** ve **bilgisayar ağlarını ikame** etmesi, bilgi toplumuna geçiş döneminde, özellikle **eğitimsiz ve az eğitilmiş kesimleri işsiz bırakma riski** ve sanayi toplumunun mirası olan sendikaların ağırlık ve işlevlerinin azalması gibi uyum sorunları yaratması kaçınılmaz oldu. Yaşanan **yapısal dönüşümün** daha az sorunlu **çözümü için; bilgi toplumunun yarattığı hız, dinamizm, değişim anlayışı ile esnek sistem ve yapılarına uygun strateji ve politikaların ekonomik, politik, sosyal, kültürel ve küresel alanlarda hızla devreye sokulması** gerekir.

Bilgi çağının bütüncül sistem ve süreç mantığı, ayrışmayı değil, uzlaşma, hoşgörü, işbirliği sayesinde, uzmanlaşmanın getirdiği çeşitlilik içinde toplumsal bütünleşmeyi öngörür. Çatışmacı yönelim, negatif; uzlaşmacı yönelim ise pozitif sinerji yaratarak toplumsal sürecin genel davranış kalıbını belirler.

Bilgi çağının küreselleşme ortamında yaşanan rekâbet ilişkilerine ayak uydurabilmesi için Türkiye ekonomisinde yaşanması gerekli yeni yapılanmaları tartışınız.

Küresel sistem içinde yeniden yapılanma artık bir ihtiyaçtır. Küresel ısınma, doğa-çevre sorunları ve 2008 - 2010 küresel krizinin verdiği dersler; ortak gelecek için küresel sistemin de bilinçli yönlendirilmesini gerektiriyor.

Eğitim ve öğretimden çok, “öğrenimin” öne çıktığı bilgi toplumunda; eğitim ve öğrenim, yaşam boyu sürekli bir zorunluluk durumuna dönüştü.

Ekonominin sektörel yapılanmasında yer alan finansman sektöründen turizme; enerjiden ulaştırma, taşımacılık ve diğerlerine uzanan tüm sektörlerin içerik, nitelik, işlev ve işleyiş olarak yenilenerek yeniden yapılanmasına yol açtı. Bu sektörlerde sunulan mal veya hizmetler nitel ve nicel açıdan yapısal değişim geçirdi.

Bilgi toplumundaki üretim ilişkilerinin yeniliklere dayanması ve yeniliklerin de uygun ortam (teknopark) ve entelektüel sermayeye dayanması, bu ortam ve donanımı sağlayamayan ülke ve bölgeler arasındaki uçurumun artmasına yol açmaktadır.

Günümüzde, “**vahşi küreselleşmeden**” daha ehli; daha sosyal ve işbirliğine yatkın, dolayısıyla paylaşıma, katılıma ve daha insancıl düzenlemeleri devreye sokacak yeni sistemsel ve kurumsal yapılanmalara ihtiyacı olduğu açıktır. Bu çerçevede, BM’den IMF ve Dünya Bankası ile G-8 ve G-20’lerin küreselleşmenin bu yönlerini öne çıkarıcı stratejilere yönelmeleri kadar; yeni bir anlayış içinde kendilerinin yeniden yapılanmaya ihtiyaçları olduğu görüldü.

Değinilen gelişmeler çerçevesinde bilişim sektörünün öne çıkması, makro ekonominin sektörel analizlerini, üçlü ayırmadan dördülmeye genişletti. Yeni oluşan bilişim sektörü ise kendi içinde kaynaklandığı ana alanlar açısından **mikro elektronik, mikro biyoloji (genetik) ve nanoteknoloji** alanları olarak yapılandı. **Uygulama alanları** olarak iletişim, bilgi işlem, medya, tasarım, yazılım ve donanım gibi sektörleri öne çıkardı. Bilgi toplumunda teknolojik yenilikler süreklilik kazandı. Bilgi toplumunun **en dinamik sektörü ARGE sektörü** oldu. ARGE, üniversite-sanayikamu ve sivil toplum örgütlerinin işbirliği içinde ve yenilikler için tasarlanmış **teknopark ve teknokentlerde** üretilmeye başladı. Bilgi toplumunun bilişim sektörü kendi içinde çeşitlenme ve yapılanma yanında, daha önceki geleneksel sektörleri de köklü değişim süreçlerine taşıdı. **Tarımda**, genetik uygulamalar, hibrid tohum ve benzeri uygulamalar; **sanayide** bilişim ve yazılım sistemleriyle donatılmış robot üretiminden, otomobil, uçak ve ev ve büro donanımına kadar hizmet eden tüm alet ve edevatın içerik ve niteliği yeniden yapılandı. Manyetolu telefondan GSM’lere geçiş, pervaneli çamaşır makinesinden bulanık mantıkla çalışan makinelere, kısacası akıllı aletlere geçiş bunların en güzel örneğidir. Diğer yandan geleneksel üçlü sektör ayrımının üçüncü ayağı olan hizmet sektörü de bunlar içinde en hızlı dönüşüm yaşayan alanlardan biridir. Bilgi toplumunun insan merkezli olması, **insana yönelik sektörleri**, ekonominin en hızlı ve en büyük sektörleri durumuna taşıdı. Bunların başında, **eğitim, sağlık, eğlence ve boş zaman** değerlendirmesine yönelik sektörler gelir. Bilgi toplumunun **entelektüel sermayeye dayanması, eğitimin içerik, nitelik, işlev ve etkilerinde köklü değişiklikler** yarattı. Eğitim ve öğretimden çok “**öğrenimin**” öne çıktığı bilgi toplumunda; eğitim ve öğrenim, **yaşam boyu sürekli bir zorunluluk** durumuna dönüştü. **Sağlık ve hastalıklarla** bağlantılı olarak yeni bilgi, buluş ve teknolojiler ile insanların daha bilinçli davranması yanında; yeni teknolojilerin getirdiği tehditler sağlık konusunu ve sektörünü toplumda en önlere taşıdı. **Eğlence sektörü** ise bir yandan cebimizdeki elektronik aletlere taşınırken, diğer yandan TV ve İnternet’le ev ve bürolara taşındığı gibi, boş zamanlarımızın doldurulmasına yönelik inanılmaz zenginlikte fırsatlar sunuyor. Bilişim teknolojileri sadece bu alanlarla sınırlı olmayıp ekonominin sektörel yapılanmasında yer alan **finansman sektöründen turizme; enerjiden ulaştırma, taşımacılık ve diğerlerine uzanan tüm sektörlerin içerik, nitelik, işlev ve işleyiş** olarak yenilenerek yeniden yapılanmasına yol açtı. Bu sektörlerde sunulan mal veya hizmetler **nitel ve nicel açıdan yapısal değişim geçirdi**. Mal ve ürünler sürekli yenilenip çeşitlenirken, ürün kalitesinde sürekli iyileşme yönünde sürekli bir değişim sergileniyor. Teknolojik ve ekonomik yapılanmadaki değişimler, bilgi, sermaye ve uzman işgücünün küresel boyutta **akışkanlığını arttırırken**; sosyal ilişkiler ve kültürel değerler küresel süreçten etkilenecek birbiriyle iş ve çalışma ortamlarında uyum ve hoşgörü içinde yan yana buluşunca; uyumun ve hoşgörünün sağlanamadığı durumlarda ise çatışma ve kırılma süreçleri yaşanıyor.

Bilgi toplumundaki üretim **ilişkilerinin yeniliklere dayanması** ve yeniliklerin de **uygun ortam (teknopark) ve entelektüel sermayeye** dayanması, bu ortam ve donanımı sağlayamayan ülke ve bölgeler arasındaki uçurumun artmasına yol aç-

maktadır. **Dijital uçurum** olarak gündeme gelen bu durum, gelecekte küresel barış tehdit edecek boyutlara ulaşabilir. Hatta dijital uçurumun, ülkesel ölçekte de karşımıza çıkması, bilgi toplumuna başarılı geçiş yapamayan ülkelerde, kültürel zıtlasmalar yoluyla **negatif sinerji** üreten süreçleri ve kültür çatışmalarının diğer etkenler olan ekonomik, politik ve sosyal unsurlarla birleştiği ölçüde yeni sorunlar olarak ortaya çıkmasına neden olabilecektir. Bilgi çağında **küresel ekonominin** üretim ağırlığı **Batı'dan Asya ülkelerine** kaymış bulunuyor. Gelecekte Batı'nın yaşlanan ve azalan nüfusu karşısında, hem üretimi hem de nüfusu artan **Asya kıtası yeniden küresel ekonominin merkezi** konumuna gelmektedir. Bugün, yeniliklerin daha çok Batı'da üretiliyor olmasına karşın, bu alanda da Asya ülkelerinin giderek daha da öne çıkması kaçınılmaz gözüküyor. G8'ler yanında G-20'lerde yer alan ülkelerin küresel ekonomide giderek ağırlık kazanması, gelecekteki küresel yapılanmanın çok kutuplu olmasını da beraberinde getirebilecek bir eğilim içindedir.

Bilgi toplumunun **insan merkezli, entelektüel sermaye ağırlıklı ve öğrenme süreçlerine** dayanması nedeniyle, ülkelerin **kalkınma ve büyüme anlayışları** değişti. Artık tek başına millî gelirdeki artış çok bir anlam ifade etmiyor. Bunun yerine, **eğitim, gelir dağılımı ve sağlık göstergelerini** de içeren **insani gelişmişlik** göstergeleri kalkınmanın, nitel ve nicel boyutlarını kapsayabilmek için devreye girmiş bulunuyor. **İnsani gelişmişlik** göstergeleri çeşitlendi. İnsan ve onun yakın çevresi ile bağlantılı olması nedeniyle, **kalkınma anlayışı yerelden başlayan ve tabandan yönlendirilen; fakat ulusal ve küresel etkileşime açık süreçler** haline dönüştü. **Yerelin potansiyellerini, çağın teknolojisi ile birleştirip yenilik üretecek ortam ile entelektüel, kurumsal ve örgütsel yapılanmaları etkin yönlendirebilen yenilikçi kentler ve bölgeler, "insani kalkınma"**nın hızlı gerçekleştiği yöreler oluyor.

Dönem dönem **yakalanan fırsatlar**, ekonomik gelişmede atak ve sıçrama yapma şansı yaratabilir. Ancak **toplumsal ve ekonomik gelişmenin kalıcı ve sürdürülebilir olması** gerekir. **Sürdürülebilirlik** yalnızca **doğanın dikkatli kullanımı** ile sınırlı değildir. **Günümüz insani gelişmesini sürekli ve kalıcı olarak besleyecek olan ARGE ve yenilik süreçleri birlikte sürdürülebilir olmalıdır.** Ancak bu **yeniliklerin hem doğa ve yeşille hem de insan ve insani değerlerle uyumlu olması** gerekir. Bu uyumluluk ise, geniş ölçüde bilgi çağının kültür **değerleri ile katılımcı, işbirlikçi, uzlaşmacı ve çoğulcu, yerelden küreye uzanan daha demokratik süreçlerle bütünleşmesi** durumunda **sağlıklı bir yapılanmaya** ulaşabilir.

Sonuç olarak, teknolojik paradigmadaki devrimsel sıçramaların yarattığı daha üst düzlemdeki sistemsel yapılanmalar, her toplumun kendi tarihî zaman ve mekân verilerinin belirlediği olgusal sistemleşme, yapılanma ve süreçlerin içerdiği çok yönlü etkileşim ağları içinde evrilerek yeniden yapılır.

SONUÇ

Bu bölümde, **analiz aracı** olarak **sistem teorisi** ile **etkileşim ilişkisi** olarak **kuantum düşüncesinin çoklu ve bütünleşik ağ etkileşim paradigmasına** dayalı yaklaşımlar içinde, **toplumsal ve ekonomik bütünü, dinamik ve organik işleyişi ve açıklaması yeni ve özgün bir yaklaşım** olarak sunuldu. Bu çerçevede **toplumsal bütünü, teknolojik paradigmadaki köklü sıçramalara dayalı olarak, ekonomik, politik, sosyal ve kültürel alanlarındaki sistemleşme ve yapılanmaları, tarım, sanayi ve bilgi toplumu düzeylerinde analitik ve tarihsel evrimleşmeler içinde** açıklandı.

Kalkınma anlayışı yerelden başlayan ve tabandan yönlendirilen fakat ulusal ve küresel etkileşime açık süreçler haline dönüştü. Yerelin potansiyellerini, çağın teknolojisi ile birleştirip, yenilik üretecek ortam ile entelektüel, kurumsal ve örgütsel yapılanmaları etkin yönlendirebilen yenilikçi kentler ve bölgeler, "insani kalkınma"nın hızlı gerçekleştiği yöreler oluyor.

İnsani gelişmeyi sürekli ve kalıcı olarak besleyecek olan ARGE ve yenilikler sürdürülebilir olmalıdır. Ancak bu yeniliklerin hem doğa ve yeşille hem de insan ve insani değerlerle uyumlu olması gerekir. Bu uyumluluk ise, geniş ölçüde bilgi çağının kültür değerleri ile katılımcı, işbirlikçi, uzlaşmacı ve çoğulcu, yerelden küreye uzanan daha demokratik süreçlerle bütünleşmesi durumunda sağlıklı bir yapılanmaya ulaşabilir.

Özet

Toplumsal bütünü analizini yapabilmek.

Toplumsal bütün, birbiriyle organik olarak bütünleşmiş ve birbiri içinde organik olarak yurtlanmış sistemlerdir. Ayrıca, toplumsal bütünü beşinci ve merkezî unsuru olarak teknolojik sistem yer almaktadır. Toplumsal bütünü işleyişi, organik ve dinamik ilişki olarak insan bünyesini oluşturan sistemlere benzetilebilir. Burada, mekanik, tek yönlü, statik ve noktasal ilişkiler yerine; birbiri içinde yurtlanmış sistemler arasındaki organik, interaktif, dinamik ve sinerjik ilişkiler devreye girer. Bu sayede analiz, “noktasal neden-sonuç” analizinden; çoklu, dinamik, doğrusal olmayan, çapraz ilişkileri de içeren “ağ sistemi”, bu sistem içindeki “yapılanma” ve “süreç”ler arasında ortaya çıkan kuantum etkileşimli bütünleşik bir analize dönüşür. Mekanik paradigmanın tekli neden-sonuç ilişkisine dayalı statik analizleri yerine; toplum gibi, karmaşık bütünlüklerin işleyiş ilişkilerinin bilimsel açıklanmasında çoklu, interaktif ve dinamik etkileşim ilişkileri devreye girer. Karmaşık bütünlükleri oluşturan etkileşim ağlarının işleyişi, bir sistemsel bütünlük oluşturduğu gibi; bunların tarihsel süreç içindeki evrimleşmesi belli bir yapılanmayı yaratır. Var olan sistem ve yapıların belirlediği ortamdaki akışsal işleyiş, dinamik ve interaktif bir etkileşime dayalı süreçleri verir. Karmaşık bütünlüklerin analizi için bugünkü bilim; Kuantum paradigması, sistem teorisi, karmaşıklık teorisi ve ağ analizlerinden yararlanır.

“Sistem Teorisini” özetleyebilmek.

Toplum gibi, makro ve karmaşık bütünlükleri oluşturan unsurlarla bunlar arasındaki ilişkiler ağının çevresel öğelerle birlikte analizi ve bütünü oluşturan farklı davranış kalıplarının açıklanabilmesi için sistem yaklaşımı uygun bir analiz yöntemidir. Toplumsal bütünü oluşturan sistemlerin gerek alt sistemler düzeyinde gerekse kısmi sistemler şeklinde yapılanışı, toplumsal bütünü analizinde, sistem, yapı ve süreçlerin işleyiş mekanizmalarının ve bunlar arasındaki etkileşim ağlarının ortaya konulması sayesinde karmaşık toplumsal bütünü açıklanması mümkün olmaktadır.

Canlı organik sistemlerin ve toplumsal sistemlerin işleyiş mekanizmalarını karşılaştırabilmek.

Canlı biyolojik ve organik sistemler yaşamın uzun evrim sürecinde, doğal seleksiyon sonucu şekillenmiş ve oluşmuş yapılardır. İnsan dışı doğada amaçlı, planlı ve bilinçli yönelimler yoktur. Ancak canlı sistemler sürekli kendi kendini yaratan, yenileyen ve yapılandıran sistemlerdir. Toplumsal sistem ve ağlar da biyolojik ağlar gibi doğrusal olmayan bir organizasyon yapısına, kendi kendini yaratan, üreten, yenileyen ve yapılandıran (otopoietik) bir işleyişe sahiptir. Biyolojik ağlarda enzim ve enzimlerin protein sentezlerindeki rolleri önemli iken; toplumsal sistemlerde iletişim ağları, dil, kültür, bilinç ve güç ilişkileri devreye girer. Ancak toplumsal sistemlerin canlı sistemler gibi kendi kendini yenileyebilen ve çevresinde olup bitene tepki verip uyum gösterebilen interaktif iletişim özelliğine sahip olması onların “organik” sistemlere benzetmesine neden olmaktadır.

Toplumsal bütün içinde yer alan sistemleri tanımlayabilmek.

İnsan bünyesinde var olan sinir sistemi, dolaşım sistemi, sindirim sistemi, solunum sistemi ve enzim sistemlerinin insan bünyesinde iç içe ve birbiri içinde yurtlandığı gibi; teknolojik, ekonomik, sosyal, politik ve kültürel sistemler de toplumsal bütünde, birbiri içinde yurtlanmış durumdadır. Örneğin; sosyal, ekonomik ve politik örgütlenmeler farklı teknolojik düzeyin belirlediği ortamlarda farklı insan ilişkileri, farklı ekonomik ve politik ilişkilere yol açmaktadır. Ekonomik üretim için belli teknolojiye, belli sosyal örgütlenmeye, çalışanları motive edecek belli kültürel değerlerine sahip olması gerekir. Örneğin, politik bir işlev olan yasama faaliyetinin yürütülebilmesi için, belli sosyal örgütlenmeye, belli teknolojik donanım ve belli ilke karar ve değerlere sahip olmak gerekir. Ancak bunların birlikte varlığı sayesinde, yasama faaliyeti yerine getirilebilir.

Reel toplumsal sistemin analitik ve tarihsel yapılanışını açıklamak.

Toplumsal bütünün analitik unsurları olan, teknolojik, ekonomik, sosyal, politik ve kültürel sistemlerin reel yapılanması her toplumun kendi tarihsel ve mekânsal veri ve birikimlerine bağlı olarak, kendine özgü koşullar içinde sistemleşip yapılır. Örneğin; Türkiye’de ve İngiltere’de bu yapıların farklı biçimde sistemleştiği görülür. Türkiye ekonomisinde piyasa sistemi ve parlamenter demokrasi İngiltere’dekinden farklı sistemleşme ve yapılanma özelliği gösterdiği için; ekonomik ve politik süreçler farklı işleyiş gösterir. Aynı şekilde kültürel ve sosyal sistemler ile sosyal ve kültürel yapılanmanın da farklı özellikler gösterdiği ve bu yüzden insan ilişkilerinin işleyişinin farklı olduğu görülür. Sistemlerin yapılanmasına uzun tarihsel süreç içinde bakıldığında, temel teknolojik paradigmadaki, yani temel doğa ve evren algısındaki farklılaşma ile toplumsal bütünün farklı düzeylerde köklü dönüşümler geçirecek yeniden yapılandığı görülür. Toplumsal yapılanma; ilkel toplumdan geleneksel topluma ve oradan sanayi ve bilgi toplumuna evrimleşirken; ekonomik yapının, avcılık toplayıcılık, tarım ekonomisinden sonra, sınai üretim ve bilgi üretimi ile kapitalist ve yenilikçi piyasa ekonomilerine evrildiği görülür.

Sanayi ve bilgi toplumunun ekonomik ve toplumsal yapılanışını karşılaştırabilmek.

Sanayi toplumuyla, tarımsal örgütlenmeden fabrika sistemine geçiş; gerek istihdam gerekse millî gelirdeki paylar açısından, önce sanayi sektörünü ve giderekte hizmet sektörünü öne çıkaran bir yapılanma gösterdi. Ekonominin üretim yapısı ise, “katı” teknolojik örgütlenmeye dayanırken, sektörel ve mekansal yapılanma açısından olduğu kadar, altyapı ve üstyapı donanımları açısından da nitel ve nicel olarak sürekli yapısal kaymalar gösterdi. Son dönem sanayi toplumu, tüketiminin sürüklediği bir ekonomiye dönüşürken “tüketim toplumu” olarak nitelendi. Bilgi toplumunun ekonomik yapılanması ise, mikro elektronik, mikro biyoloji ve nano teknolojilerin getirdiği “esnek” üretim sistemine dayalı olarak insan, bilgi ve yeniliklerin sürükleyici olduğu sistem ve yapılara dönüşme sürecine girdi. Tarım, sanayi ve hizmet sektörleri yanında, bilişim sektörü devreye girdi. Ancak tüm diğer sektörler ile mekansal yapılar ve işletmeler, bilişim temelli kurumlaşmalara yönelerek yeniden yapılanma sürecine girdi. Bilişim ağlarının ulaşım sınırının küresel boyuta genişlemesi, ekonomik ilişkileri küresel bazda yeniden yapılanma süreçlerine taşıdı. Bu durum üretim, ticaret, pazarlama ve yönetim işlevlerinde de köklü dönüşümlere ve kişisel düzeyden küresel düzeye kadar yeni yapılanmaların yeni bir anlayış ve yenilikçi yöntemlerle birlikte devreye girmesine yol açtı.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi analiz yöntemi olarak sistem yaklaşımının unsurlarından **değildir**?

- a. Sistem bütünü
- b. Sistemin amaçları
- c. Sistemin dışsal ilişkileri
- d. Sistem içi ilişkiler
- e. Bürokratik ilişkiler

2. Aşağıdakilerden hangisi insan odaklı toplumsal sistemin özelliklerinden **değildir**?

- a. Ekonomik olması
- b. Sosyal olması
- c. Politik olması
- d. Mekanik olması
- e. Kültürel olması

3. Aşağıdakilerden hangisinde meydana gelen değişimler toplumsal bütünde paradigmatik kaymalara yol açar?

- a. Temel Teknolojik alandaki değişimler
- b. Politik alandaki değişimler
- c. Sosyal alandaki değişimler
- d. Kültürel alandaki değişimler
- e. Ekonomik alandaki değişimler

4. Aşağıdaki toplumsal yapılanma ve teknoloji eşleşmelerinden hangisi **yanlıştır**?

- a. İlkel toplum - insan elinin kullanımı
- b. Tarım toplumu- geleneksel teknikler
- c. Tarım toplumu- mekanik tarım teknikleri
- d. Bilgi toplumu- görünmeyen doğanın teknolojisi
- e. Sanayi toplumu- görünen doğanın teknolojisi

5. Aşağıdakilerden hangisi ekonomik faaliyetlerin yerine getirilebilmesi için genellikle devlet tarafından yerine getirilen altyapı gruplarından biri **değildir**?

- a. Doğal altyapı
- b. Maddi altyapı
- c. Teknolojik altyapı
- d. Beşeri altyapı
- e. Kurumsal altyapı

6. İnsanlığın ulaştığı bugünkü uygarlık düzeyinde en hızlı değişim aşağıdaki sistemlerden hangisinde meydana gelir?

- a. Teknolojik sistem
- b. Sosyal sistem
- c. Politik sistem
- d. Kültürel sistem
- e. Küresel sistem

7. Toplumsal sistemler içinde en yavaş değişim aşağıdakilerden hangisinde meydana gelir?

- a. Sosyal sistem
- b. Teknolojik sistem
- c. Ekonomik sistem
- d. Kültürel sistem
- e. Politik sistem

8. Aşağıdakilerden hangisi 18. yy.'ın ikinci yarısında mekanik düşüncenin devreye girmesiyle yaşanan köklü sistemsel ve yapısal değişimler arasında **yer almaz**?

- a. Teknolojik sistem değişimi
- b. Ekonomik üretim sistemi değişimi
- c. Sosyal yapı değişimi
- d. Ücret sistemi değişimi
- e. Bölgesel farklılıkların ortadan kalkması

9. Aşağıdakilerden hangisi sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişte yaşanan süreçlerden biri **değildir**?

- a. Görünür doğanın teknolojisinden görünmez doğanın teknolojisine geçiş
- b. İki sınıflı toplumsal yapılanmadan çeşitlenmiş ve esnekleşmiş toplumsal yapılanmaya geçiş
- c. Uzmanlaşmaya dayalı çeşitlilik içinde toplumsal işbirliğinden ayrışmaya geçiş
- d. Ömür boyu yapılan meslekten sürekli yenilenen uzmanlık sistemine geçiş
- e. Temsili demokrasiden doğrudan katılımcı demokrasiye geçiş

10. Bilgi toplumunun en dinamik sektörü aşağıdakilerden hangisidir?

- a. Otomotiv sektörü
- b. Ulaştırma sektörü
- c. Tarım sektörü
- d. Hizmetler sektörü
- e. ARGE sektörü

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. e	Yanıtınız yanlışsa “Karmaşık Bütünler İçin Entegre Sistem Yaklaşımı” konusunu gözden geçirin.
2. d	Yanıtınız yanlışsa “Toplumsal Bütünün Organik Yapılanışı” konusunu gözden geçirin.
3. a	Yanıtınız yanlışsa “Reel Toplumsal Sistemlerin Analitik ve Tarihsel Yapılanışı” konusunu gözden geçirin.
4. c	Yanıtınız yanlışsa “Reel Toplumsal Sistemlerin Analitik ve Tarihsel Yapılanışı” konusunu gözden geçirin.
5. a	Yanıtınız yanlışsa “Reel Toplumsal Sistemlerin Analitik ve Tarihsel Yapılanışı” konusunu gözden geçirin.
6. a	Yanıtınız yanlışsa “Sanayi ve Bilgi Toplumunda Ekonomik ve Toplumsal Yapılanma” konularını gözden geçirin.
7. d	Yanıtınız yanlışsa “Sanayi Toplumunda Ekonomik ve Toplumsal Yapılanma” konusunu gözden geçirin.
8. e	Yanıtınız yanlışsa “Sanayi Toplumunda Ekonomik ve Toplumsal Yapılanma” konusunu gözden geçirin.
9. c	Yanıtınız yanlışsa “Bilgi Toplumunda Ekonomik ve Toplumsal Yapılanma” konusunu gözden geçirin.
10. e	Yanıtınız yanlışsa “Sanayi ve Bilgi Toplumunda Ekonomik ve Toplumsal Yapılanma” konularını gözden geçirin.

Sıra sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Öğrencilerin kendi arasında kendiliğinden oluşan çalışma ve arkadaşlık grupları, bu türdendir. Bunlar bazen aynı lise kökeninden veya aynı kentten gelmek, ya da ortak konulara ilgi duymak, ortak değer, inanç ve ideolojiler nedeniyle kendiliğinden birbiriyle yakınlaşan insanların yüz yüze ilişkilerine dayalı olarak oluşur.

Sıra Sizde 2

İnsanlar değerli buldukları inanç, ideoloji ve değer yargılarını korumak isterler. Bunlar insanların yaşam değerleridir. İdeoloji ve değerler, geçmişten gelir. İnanç sistemine dönüştüğü için doğruluğu tartışılmaz. Mutlak ve değişmez doğru olarak kabul edilir. Oysa bilim; bakış açısı ve koşullar değiştikçe değişen, mutlaklık içermeyen, yanlışlamaya açık ifadeler olduğu için, sürekli gelişim ve değişime açıktır. Teknoloji, doğaya egemen olmak için uygulanan bilimsel bilgidir. Doğanın işleyiş mekanizmasını çözümlmek, onun işleyiş tekniğinin bilgisidir. Bu nedenle doğa, evren ve toplum bilginin artması, teknolojik bilginin ve bununla birlikte dünya görüşümüzün sürekli yenilenip genişlemesidir.

Sıra Sizde 3

Türk toplumunda geleneksel, mekanik ve kuantum paradigmalarına dayalı dünya görüşlerinin toplumun farklı kesimlerinde ve farklı düzeylerde yapılanmış olduğunu görebiliriz. Ancak, toplumumuzdaki en yaygın dünya görüşünün, ağırlıklı olarak geleneksel değer ve davranışlardan kaynaklandığı görülür. Bununla birlikte, ekonomik açıdan yarı sanayileşmiş ve bilgi teknolojilerinin üreticisi değil, tüketicisi konumunda olduğumuz görülür.

Sıra Sizde 4

Küresel rekabette uzun dönemde iddialı olabilmek için, ileri teknoloji içeren ürünlerin üretiminde uzmanlaşmak gerekir. Bunun için, günümüzün ileri teknolojileri olan mikro elektronik, mikro biyoloji ve nano teknoloji üreten sanayi dallarına ağırlık verilmelidir. Ayrıca, güçlü bir ARGE sektörü ve teknoparkların geliştirilmesi ile yüksek kaliteli bir eğitim sistemi bunlara eşlik etmelidir. Ancak bu sayede, sürekli ve sürdürülebilir yeniliklerin yaratıldığı bir ekonomi ile küresel rekabette varlığımız kalıcı olabilir.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Bertalanffy, L. Von (1976), **General System Theory: Foundation, Development, Applications**, G. Braziller.
- Bilton, T. vd. (1996), **Introductory Sociology**, 3. Baskı, Mc Millan, London.
- Capra, Fr. (2003), **The Hidden Connctions**, Flamingo, London.
- Castellani, B. Ve F. W. Hafferty (2009), **Sociology and Complexity Science: A new field of Inquiry**, Springer, Berlin-Heidelberg.
- Drucker, P. F. (1992), **Yeni Gerçekler**, T. İşbankası yayını, Ankara.
- Erkan, H. (2004), **Ekonomi Sosyolojisi**, Barış yayınları, 5. baskı, İzmir.
- Erkan, H. (2000), **Yeniden Yapılanma**, İmge Yayınevi, Ankara.
- Erkan, H. (1998), **Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme**, 4. Baskı, T. İş Bank. Kültür Yay., Ankara.
- Erkan, H. ve C. Erkan (1998), **Kültür Politikamızda Yeni Boyutlar**, Kültür Bak. Ankara.
- Erkan, H. (1987), **Sosyo-Ekonomik Bölgesel Gelişme**, DEÜniv. Yay. İzmir.
- Gharajedaghi, J. (2006), **Systems Thinking: Managing Chaos and Complexity**, B. Heinemann.
- Luhmann, N. (1990), "The Autopoiesis of Social Systems", N. Luhmann, **Essays on Self-Reference**, içinde, Colombia Uni. Press, New York
- Newman, M. E. J. (2003), **The Structure and Function of Complex Networks**, SIAM Rev. 45:167-256.
- Newman, M., A. L. Barabasi ve D. J. Watts (2006), **The Structure and Dynamics of Networks**, Princeton.
- Smith-Doerr, L. ve W. W. Powell (2005), "Networks and Economic Life", **The Handbook of Economic Sociology**, Smelser- Swedberg (eds.), 2. Baskı içinde s. 379-402).
- Watts, D. J. (2004), The "New" Science of Network; **Annu. Rev. Sociol.**; Sante Fe Inst.

3

Amaçlarımız

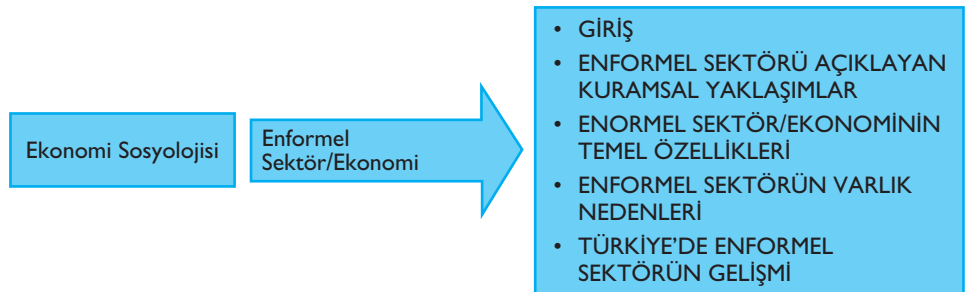
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Döalist okulun enformel sektörü açıklayan yaklaşımlarını özetleyebilecek,
- Yapısalcı (bağımlılık) okula göre, enformel sektör ve formel sektör arasındaki bağlantı noktalarını açıklayabilecek,
- Enformel sektör/ekonominin temel özelliklerini sıralayabilecek,
- Enformel ekonominin nedenlerini açıklayabilecek,
- Türkiye’de enformel sektörün tarihçesini özetleyebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Enformel sektör/ekonomi
- İleri bağlantı
- Döalist okul
- Geri bağlantı
- Bağımlılık okulu
- Fason bağlantı
- Legalist okul
- Gelir/tüketim sübvansiyonu

İçindekiler

Enformel Sektör/Ekonomi

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı sonrası birçok azgelişmiş ülke ekonomik ve toplumsal düzeyde modernleşme sürecine girmiştir. Özellikle 1950'li ve 1960'lı yıllarda uygulanan kalkınma politikalarıyla birlikte, bu ülkelerin geleneksel ekonomilerden modern ekonomiye geçecekleri beklenmiştir. Geleneksel ekonomi içinde yer alan küçük çaplı ticaret, geçimlik tarım üretimi, küçük üretim, zanaatçılık gibi ekonomik faaliyet biçimlerinin de modern kapitalist ekonomi tarafından emileceği ve/veya ortadan kalkarak formel ekonomiye dönüşeceği varsayılmıştır. Bu yıllarda azgelişmiş ülkelerin birçoğunda yaşanan önemli olaylardan biri de kentsel mekânlara yaşanan göçlerdir. Tarımsal üretimde makineleşme, nüfusun artması, kırsal yapıda meydana gelen değişimler işgücünün sanayileşmiş bölgelere ve kentsel alanlara hareket etmesine neden olmuştur. Ancak kente akan işgücünün çoğu ekonomin formel sektöründe iş bulma olanaklarından yoksun kalmıştır. Yani, 1970'li yıllara gelindiğinde gelişmekte olan ülkelerdeki modern ve/veya formel sektör, geleneksel ekonomik yapıda yer alan ve kente göç eden işgücünü kendi içine çekememiştir. Kentsel alanlarda açığa çıkan işgücü kendisinin ve ailesinin geçimi için ekonomin enformel sektöründe çalışmaya başlamıştır.

O yıllarda geçici bir durum olarak algılanan enformel sektör, varlığını değişen biçimlerde günümüze değin korumaya devam etmiştir. Modernleşmeyle birlikte ortadan kalkacağı varsayılan enformel sektör ve/veya enformel ekonomi, günümüzde hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülke ekonomilerinin yapısal bir parçası hâline gelmiştir. 1980'li yıllardan bu yana da enformel sektör önemli bir gelir kaynağıdır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde formel ve enformel sektör arasında net bir ayrışmayı görmek zordur. Örneğin, büyük işletmeler işgücünü bir yandan **formel** olarak yani kayıtlı, örgütlü, güvenceli bir şekilde istihdam ederken, diğer yandan **enformel** yani sigortasız, güvencesiz, geçici ve örgütsüz olarak çalıştırabilmektedir. **Enformel sektör** tartışmalı bir kavramdır. Formel sektörün dışında kalan çalışma alanları **marjinal sektör, kayıt dışı ekonomi, yer altı ekonomisi, küçük üretim, kaçak istihdam, enformel ekonomi**, gibi kavramlarla da ifade edilmektedir.

Bu ünite de temel olarak şu sorulara yanıt aranacaktır. Enformel sektör kavramı nasıl tanımlanmaktadır? Enformel sektörün ekonomi içinde yeri nedir? Enformel ekonominin sermaye birikim sürecine katkısı var mıdır? Enformel sektör ve formel sektör arasında nasıl bir bağlantı vardır? Enformel sektörün/ekonominin geçmişten

günümüze temel ve ayırıcı özellikleri nelerdir? Enformel sektör/ekonominin varlık nedenlerini nasıl açıklayabiliriz? Yeni enformelleşme süreçlerinin dinamikleri nedir? Türkiye’de enformel sektörün gelişimi nasıl olmuştur? Ayrıca, bu soruların yanı sıra ünitenin arkasında yer alan okuma parçası ile Türkiye’de enformel sektör ve enformel istihdam hakkında bilgi verilmektedir.

ENFORMEL SEKTÖRÜ AÇIKLAYAN KURAMSAL YAKLAŞIMLAR

Gelişmekte olan ülkelerin ekonomik yapısında ortaya çıkan enformel yapılar üzerine yapılan ilk kuramsal tartışmalar 1970’li yıllarda başlamıştır. Ünitenin bu bölümünde enformel sektörü açıklayan kuramsal yaklaşımlar ele alınacaktır. İlk olarak **Düalist (İkili) Okul** içinde yer alan yaklaşımların enformel sektörü nasıl ele aldıkları açıklanacaktır. Daha sonra **Yapısalcı (Bağımlılık)** yaklaşımın enformel sektörü açıklama biçimini değerlendirecek ve son olarak da **Legalist Okulun** bu sektör hakkındaki görüşleri açıklanacaktır.

Düalist Okul

Düalizm hem sosyolojide hem de ekonomide hakim olan bir bakış açısıdır. Bu bakış açısı bir toplumda veya bir ekonomide aynı anda var olan birbirinden farklı yapılara dikkat çekmektedir. Toplumda veya ekonomide var olan modern ve geleneksel yapılar birbirinin karşıtı olarak ele alınır. Örneğin, düalist yaklaşıma göre, bir toplumda modern kesim geliştikçe geleneksel kesiminde aynı şekilde küçülecektir. Sosyolojide ‘modernleşme kuramı’ olarak bilinen yaklaşım düalist bir bakış açısına sahiptir (Ayata, 1987, s.13). Düalist yaklaşım içinde, **Geertz, ILO** (Uluslararası Çalışma Örgütü), **Keith Hart** ve **Weeks’in** enformel sektörü nasıl kavramsallaştırdıkları değerlendirilecektir.

Clifford GEERTZ (1926-2006)

Geertz Endonezya’nın bir kasabasında yaptığı çalışmaya dayanarak ekonomik yapıyı geleneksel ve modern olmak üzere ikili bir yapıda ele almaktadır. Enformel sektör kavramını kullanmamaktadır ancak enformel sektör onun kuramsal çerçevesi içinde geleneksel yapıya denk düşmektedir (1963, aktaran Ayata, 1987, s.13). Geertz Endonezya’nın Modjokuta kasabasının ekonomik yapısını **iki temel kavramla** analiz etmiştir:

i. Pazar yeri ekonomisi: Pazar yeri ekonomisi ekonominin geleneksel yapısını temsil etmektedir. Bu ekonomik yapı içinde tanımladığı üç temel alan ise **küçük çaplı ticaret, zanaat üretimi, tarımda küçük üretimdir**. Pazar yeri ekonomisi modern ekonomik yapıdan tamamen farklı özelliklere sahiptir. *Pazar yeri ekonomisinde:*

- Ürünün fiyatları modern ekonomiden farklı olarak alıcı ve satıcı tarafından gerçekleşen pazarlık temelinde oluşur.
- Satıcının düzenli ve sürekli bir şekilde müşteri tutma gibi bir çabası yoktur.
- Ticarete konu olan mallar bir yerden bir yere taşınabilecek niteliktedir. Bu yüzden de kapsamlı bir ticaretten söz etmek mümkün değildir.
- Faaliyet gösteren küçük girişimciler modern ekonomide olduğu gibi risk almazlar ve olası riskler de dağıtılmaktadır.

Resim 3.1

Kaynak:
<http://www.arakli.gen.tr>

Resim 3.2

Kaynak:
ukiabcommunityblog.wordpress.com

Resim 3.3

Kaynak:
<http://www.turkish-media.com>

Küçük girişimciler yükselme, hamle ve atılım yapma gibi bir zihniyete sahip değildir. Pazar yeri ekonomik faaliyetlerinden kazanılan paranın iflas edilerek kaybedilme olasılığı yüksektir. Küçük girişimciler çoğu kez aynı işe sıfırdan başlamak zorunda kalmaktadır. Bu süreç kısır bir döngü olarak devam etmektedir. Geertz'e göre pazar yeri ekonomisindeki faaliyetler ciddi bir yatırım ve başlangıç sermayesi gerektirmediği için herkes kolaylıkla bu alana girebilmektedir. Bundan dolayı da pazar yeri ekonomisinde çok sayıda girişimciye rastlamak mümkündür. Girişimci sayısının fazla olması ve iç rekabetin aşırı boyutlara ulaşması kâr etme olanaklarını ortadan kaldırmaktadır. Pazar yeri ekonomisinde emek yoğunluğu artırılarak verimliliğin artırılması da söz konusu değildir. Ekonominin bu geleneksel yapısında uzmanlaşmış ticaret anlayışına ve kurumsallaşmaya yönelik çabalara da rastlanmaktadır (Ayata, 1987, s. 14).

ii. Firma ekonomisi: Modern işyerleri firma ekonomisini temsil etmektedir. Firma ekonomisi olarak adlandırılan modern işyerlerinin en temel özelliklerinden biri örgütlü bir yapı olmasıdır. Ona göre, firma ekonomisi olan bir dükkânın genel özellikleri şunlardır:

- Değişmeyen sabit bir işyeri
- Gün boyunca düzenli bir çalışma
- Satılan malların fiyatlarının önceden belirlenmiş olması
- Belirlenmiş fiyatlara (etiketteki) göre satışın yapılması
- Kararlı bir şekilde müşteri kovalanması
- Süslü vitrine sahip olması
- İç dekorasyona önem verme
- Modern eşya alım ve satımı

Geertz'e göre, ekonominin geleneksel kesimini temsil eden **pazar yeri ekonomisi** ve modern kesimini oluşturan **firma ekonomisi** iki farklı kesim olarak aynı toplum için yan yana var olmaktadır. Bu yapılardan birinin varlığı diğer yapı için tehdit oluşturmaktadır. Her iki ekonomik yapı birbirinden ilişkisiz ve kopuktur. Pazar yeri ekonomisi istihdam yaratma açısından oldukça sınırlı kapasiteye sahiptir. Ona göre, bu yapının varlığı o toplumda modern ekonomik kesimin gelişmesinin önünde önemli bir engel oluşturmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan bu geleneksel yapıların ortadan kalkmasını modern kesimin gelişmesine bağlamak-

Pazar yeri ekonomisi ekonominin geleneksel yapısını temsil etmektedir. Küçük çaplı ticaret, zanaat üretimi ve tarımda küçük üretim pazar yeri ekonomisinin temel alanlarıdır. **Firma ekonomisi** ise modern işletmeleri temsil etmektedir.

Pazar yeri ekonomisi ve firma ekonomisi iki farklı kesim olarak yan yana var olmakta ve birinin varlığı diğeri için tehdit oluşturmaktadır. Pazar yeri ekonomisi istihdam yaratma açısından oldukça sınırlı kapasiteye sahiptir ve bu yapı modern ekonomik kesimin gelişmesinin önünde önemli bir engel oluşturmaktadır.

tadır (Ayata, 1987, s.15). Diğer bir deyişle, gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan enformel faaliyet biçimleri ekonominin geleneksel yapısı içinde değerlendirilmektedir. Bu anlamda ülke ekonomisinin sermaye birikim sürecine katkısı da bulunmamaktadır. Ayrıca enformel sektörün toplumun ekonomik anlamda modernleşmesinin önünde ciddi bir engel oluşturduğu düşünülmektedir.

Resim 3.4

Kaynak:

<http://www.renana-mae.com/gift-shop/>

SIRA SİZDE

1

Geertz'in yaklaşımının sınırlılıkları nelerdir? Araştırınız.

ILO'ya göre, enformel sektöre yatırım için gerekli başlangıç sermayesi düşüktür. Yerli/yerel kaynak kullanımı yaygındır. Aile emeği ve aile mülkiyeti hakimdir ve emek yoğun sektörlerdir. Emek bilgi ve becerisi formel eğitim kurumlarının dışında edinmiştir. Rekabete açık sektördür.

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)

1970'li yıllarda **Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)** tarafından desteklenen ve özellikle de gelişmekte olan ülkelerde, kentlerde yapılan çalışmalarla enformel kesim üzerine yapılan araştırmalar derinleşmiştir. Bu yıllarda enformel kesimin özellikleri ILO (1972) tarafından Kenya Raporu'nda betimsel düzeyde ve formel kesimle karşılaştırılarak ortaya konmuştur. ILO tarafından yayınlanan rapora göre, enformel kesimin genel özellikleri şunlardır:

- Enformel sektöre yatırım için gerekli başlangıç sermayesi düşüktür. Bundan dolayı girişimciler bu alana rahatlıkla yatırım yapabilmekte ve önemli bir güçlükle karşılaşmamaktadır.
- Enformel sektörde yerli ve/veya yerel kaynak kullanımı daha çok görülmektedir. Oysa büyük örgütlerden oluşan formel kesimde ithal teknoloji kullanımı yaygındır.
- Enformel sektörde yer alan işletmelerde aile emeği ve aile mülkiyeti hakimdir.
- Enformel sektör emek yoğun işletmelerden oluşmaktadır. Oysa formel kesim sermaye yoğun alanlardır.
- Enformel sektörde istihdam edilen emek bilgi ve becerisini formel eğitim kurumları dışından edinmiştir.
- Enformel sektörde, formel sektörde olduğu gibi; teknelci müdahalelere rastlanmaz ve rekabet egemendir. Enformel kesim formel kesimin dışında kalan, büyük örgütlerden ayrı ve onların yanı sıra varlığını sürdüren yapılardır (Ayata,1987, s.15).

ILO tarafından o yıllarda hazırlanan rapora göre, gelişmekte olan ülkelerde işsizlik diye bir sorun yoktur. Ancak enformel kesimde zor koşullar altında sadece boğaz tokluğuna çalışma sorunu bulunmaktadır. ILO'nun raporunda gelişmekte olan ülkelerin kentlerindeki işsizler ve gizli işsizler “çalışan yoksullar” olarak ifade edilmiştir (Ayata, 1983, s.16).

Acaba Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO), enformel kesimin “Kendi iç dinamikleriyle sermaye birikim sürecine ve ekonomik büyümeye katkı sağlayıp sağlamadığı” konusundaki görüşleri (Ayata, 1987, s.26) nedir?

1970’li yıllarda ILO enformel kesimin ekonomik büyümeye yönelik katkısı konusunda hem iyimser hem de karamsar bir düşünceye sahiptir: ILO’nun o yıllardaki iyimserliği bu kesimin hızla büyümesinden, karamsarlığı ise bu kesime yönelik devlet politikalarının ne olacağı konusundaki belirsizlikten kaynaklanmaktadır. ILO Kenya Raporu’nda enformel kesimin istihdam yaratma açısından önemli bir dinamik ve potansiyel olduğunun altını çizmektedir. Enformel kesimin istihdam yaratma potansiyeli devletin teşviki olmadan gerçekleşmiştir. Tam da bu noktada, Rapor’da eğer devlet desteği sağlanırsa enformel kesimin daha sağlıklı gelişeceği vurgulanmaktadır. Bu gelişme gelir dağılımı adaletsizliği ve yoksulluk sorununu ortadan kaldıracığı ümidini de vermektedir. Oysa formel kesim kendi içindeki büyüme hızına rağmen gelir dağılımı adaletsizliğini ve yoksulluk sorununu ortadan kaldıramamıştır. ILO’ya göre eğer devlet destek vermezse enformel kesim “evrimleşemeyen karmaşa sürecine” girecektir. Diğer bir ifadeyle, bu kesimdeki istihdam artışı üretimdeki artışlardan olmayacağı için kişi başına düşen millî gelir de düşecektir. Sonuçta, enformel kesimin dinamik yönü ancak yüksek gelir gruplarından bu kesimde çalışan yoksullara ciddi bir gelir transferi yapılmasına dayandırılmaktadır. Eğer bu kesime devlet tarafından fonlar aktarılırsa, emek yoğun yatırımlar ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyecek ve yoksulluğu da ortadan kaldıracaktır (Ayata, 1987, s.28).

1990’lı yıllarda ise ILO enformel sektörü şu şekilde değerlendirmektedir: Yoksullar arasında gelişen ve büyüyen *enformel girişimcilik* yeni liberal piyasa koşulları altında emeğin temel geçim mekanizması hâline gelmiştir. ILO 1970’li yıllarda gelişmekte olan ülkelerin ekonomik yapılarında ortaya çıkan enformel sektörün sanayileşmeyle birlikte ortadan kalacağı düşüncesine sahipti. Ancak 1990’lı yıllara gelindiğinde gelişmekte olan ülkelerdeki endüstrileşme süreci işgücünü formel sektörlerin içine çekmekte başarısız olduğunu ILO kabul etmiş ve bu dönemde enformel sektör tartışmalarına şu katkıları yapmıştır:

Birincisi, enformel sektör gelişmekte olan ülkelerdeki açığa çıkan işgücünün (formel sektörde emilmemiş) önemli bir geçim stratejisi hâline gelmiştir. Bu yılların liberal piyasa koşullarında, birçok gelişmekte olan ülkede firmalar üretim maliyetlerini aşağıya çekmek için çalıştırdıkları işçi sayısında kısıntıya gitmiştir. Çalışma olanağını bulamayan insanlar alternatif istihdam arayışına yönelmiştir. Bu da enformel girişimciliğin büyümesini sağlamıştır.

İkincisi, 1990’lı yıllara gelindiğinde ILO enformel sektörü, iki ayrı uç noktada yani yasal ve yasal olmayan bir şekilde değil de daha çok gri bir alan olarak görmektedir. Örneğin formel sektörde kayıtlı bir firma ev kadınlarını parça başı iş yaptırarak üretim sürecine dâhil edebilmektedir. Bir yanıla kayıtlı bir yanıla kayıt altına alınmamış bir işgücü söz konusudur. ILO’ya göre, bu gri alanın varlığı gelişmekte olan ülkelerin yoksulları için önemli bir gelir potansiyelidir (Habib-Mintz, 2009, s.6). 1980’li yıllarda uygulamaya konulan yeni liberal iktisat politikaları 1990’lı yıllara gelindiğinde beklenenin aksine yoksulluğu artırmıştır. Bundan dola-

1990’lı yıllara gelindiğinde ise, ILO’ya göre enformel sektör yoksullar için önemli bir geçim stratejisidir. ILO ya göre enformel sektör formel sektörden tamamen ayrı, zıt ve farklı bir yapı olmaktan çok gri bir alan alandır artık.

yı da ILO enformel sektörü yoksulluğun azaltılmasında önemli bir alan olarak görmektedir. Ancak bu yaklaşım zengin şirketlerin vergi ve diğer harcamalarından kaçınmak için enformel sektöre girişini dikkate almamaktadır.

International Labour Organization
"Promoting decent work for all"

BİLGİ NOTU: ILO 1919'da Versailles Barış Anlaşması uyarınca kurulmuş ve 1946 yılında BM'nin (Birleşmiş Milletler) uzmanlık kuruluşu olmuştur. Sosyal adalet ilkeleri, evrensel insan ve çalışma haklarının korunması temelinde kurulmuştur. ILO uluslararası çalışma standartlarını sözleşmeler ve tavsiyeler yoluyla ifade etmektedir. Bu sözleşme ve tavsiyeler temel çalışma hakları, örgütlenme hakkı, toplu pazarlık, zoraki emeğin ortadan kaldırılması, fırsat eşitliği ve çalışma hayatı ile ilişkili diğer konularda asgari standartlar koymaktadır. Aynı zamanda başta mesleki eğitim ve mesleki rehabilitasyon, çalışma politikası, emek yönetimi, çalışma hukuku ve endüstriyel ilişkiler, çalışma koşulları, işletme gelişimi, kooperatifler, sosyal güvenlik, çalışma istatistikleri, işçi sağlığı ve iş güvenliği gibi konularda teknik yardım sunmaktadır. Bağımsız işveren ve işçi örgütlerinin gelişimini teşvik etmekte ve bu örgütlere eğitim ve danışma hizmetleri vermektedir. Birleşmiş Milletler içinde ILO eşit katılımlı işçi ve işveren örgütleri ve de hükümetin yönetim organları ile birlikte üçlü bir yapı oluşturmaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü ya da ILO (International Labour Organisation), ülkelerdeki çalışma yasalarında ve bu alana ilişkin uygulamalarda standartları geliştirmek ve ileriye götürmek gibi bir amaçla kurulan kuruluştur. Merkezi İsviçre'nin Cenevre kentinde bulunmaktadır.

Kaynak: tr.wikipedia.org/wiki/Uluslararası_Çalışma_Örgütü -

Keith HART (1943-)

Hart'a göre, **enformel sektör**, kendi hesabına, istikrarsız, düzensiz, güvencesiz, maaş veya ücret karşılığında çalışma biçimidir. Formel kesimde ise istihdam sürekli, düzenli ve güvencelidir.

Keith Hart enformel sektör kavramının isim babasıdır. Hart (1970, 1973, aktaran Ayata, 1987:16) **enformel sektörü**, kendi hesabına, istikrarsız, düzensiz, güvencesiz, maaş veya ücret karşılığında çalışma biçimi olarak tanımlamaktadır. Formel kesimde istihdam ücret/maaş karşılığı çalışmaya denk düşmektedir. Yani formel kesimde istihdam sürekli, düzenli ve güvencelidir. Hart'a göre, enformel sektör ekonomik kalkınma ve toplumsal sorunlar açısından üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. Hart geliştirmekte olan ülkelerde işsizliğin resmî istatistiklerde belirtildiğinden daha düşük olduğunu düşünmektedir. Nüfusun önemli bir kısmı, işçi ve memur olarak düzenli ve güvenceli işlerin dışında; enformel sektörde yer alan düzensiz, geçici ve istikrarsız işlerde çalışmaktadır. Hart'a göre, enformel kesimin temel sorunu insanların düşük ücretlerle ve ağır koşullarda çalışmalarıdır. Yani yoksulluk enformel kesimin önemli ve temel sorunlarından biridir (Ayata, 1987, s.16).

Acaba Keith Hart'ın enformel kesimin "Kendi iç dinamikleriyle sermaye birikim sürecine ve ekonomik büyümeye katkı sağlayıp sağlamadığı" konusundaki görüşleri nedir?

Hart enformel kesimin ekonomik büyümeye katkısı konusunda ILO gibi hem iyimser hem de kötümserdir. Bir yandan bu kesimde yaşanan yoksulluğa dikkat çekmekte, diğer yandan da enformel kesimin gelir kazandırma açısından önemli

bir potansiyel olduğunun altını çizmektedir. Hart'a göre, enformel kesimin ulusal ekonominin diğer kesimlerinden daha hızlı büyümektedir. Aynı zamanda enformel sektör ekonominin örgütlü ve/veya modern kesimin istikrarsız büyümesi sonucu ortaya çıkan sorunlarla başa çıkmada önemli bir potansiyel olarak görülmektedir. Hart'a göre, enformel kesiminin ulusal ekonomiye yaptığı en önemli katkılardan biri kent nüfusunun bazı temel ihtiyaçlarını karşılamasıdır (Hart, 1973, aktaran Ayata, 1987, s.28). Düalist yaklaşım içinde ele alacağımız diğer düşünür John Weeks'dir.

John WEEKS

Weeks enformel kesimi örgütsüz kesim kavramıyla tanımlamaktadır. Formel kesim örgütlü enformel kesim ise örgütsüz kesime denk düşmektedir. Weeks'e göre enformel kesim devlet desteğinden yoksun olduğu için imtiyazsızdır (Ayata, 1987). Formel ve enformel kesim arasındaki farklılıkla tam da bu noktada, yani devletle olan ilişkisi temelinde ortaya çıkmaktadır. Formel kesim düşük faizli ve uzun vadeli kredilerden yararlanmakta ve yaptıkları bazı harcamalardan dolayı vergiden muaf olabilmektedir. Bütün bunlardan dolayı formel kesim devlet tarafından desteklenen imtiyazlı kesimi oluşturmaktadır. Oysa enformel kesim her türlü kaynağa ulaşmada önemli sınırlılıklara sahip olduğu için imtiyazsız kesimdir.

Acaba Weeks'in enformel kesimin "Kendi iç dinamikleriyle sermaye birikim sürecine ve ekonomik büyümeye katkı sağlayıp sağlamadığı" konusundaki görüşleri nedir?

Weeks'e göre enformel kesim ekonomik kalkınma açısından önemli bir potansiyele sahiptir. **İlk olarak**, bu kesim kentte yaşayan nüfusun tüketim ihtiyaçlarını karşılamaktadır. İthal girdi kullanarak tüketim ihtiyaçlarının karşılanması ekonomi açısından girdi maliyetlerini artırmaktadır. Oysa enformel kesim tüketim ihtiyaçlarını yerli kaynakları kullanarak karşılamaktadır. Bundan dolayı enformel kesimin geliştirilmesi ve desteklenmesi gerekmektedir. **İkincisi**, yabancı sermaye yatırım malları sanayiye yatırım yapmakta isteksizdir. Bu sektörü enformel kesimden yararlanılarak geliştirmek mümkün olabilir. **Üçüncüsü**, enformel kesime ağırlık verilmesi aynı zamanda emek yoğun sektörlerde istihdam artışına da neden olacaktır. Weeks kamu kesiminde yaratılacak talebin belli bir kesimin enformel kesim tarafından karşılanmasının sağlanması sanayi kesiminde emek talebini de artıracaktır (Weeks, 1973, 1975, aktaran Ayata, 1987, s.29).

Sonuç olarak, düalist okul içinde yer alan bu üç (ILO, Hart ve Weeks) yaklaşım enformel kesimin geleceğiyle ilgili olumlu beklentisini ve *ekonomik büyümeye olan katkısını* en son noktada devlet politikalarına bağlamaktadır. **Düalist okulun bu yaklaşımına yönelik eleştirileri şöyle sıralayabiliriz:**

Birincisi, enformel kesimde yer alan küçük girişimcilerin güçlenmesi piyasanın tekelci yapısından bağımsız değildir. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün vurguladığı gibi enformel kesim başlangıç sermayesi düşük alanlar olduğu için yatırım için çok sayıda küçük girişimciyi içine çekmektedir. Bu durum da girişimciler arasındaki rekabetin güçlenmesine ve kâr oranlarının azalmasına neden olmaktadır. Kâr oranlarının düşük olması bu alanlarda yer alan birçok küçük girişimcinin tasarruf yapmasını zorlaştırmaktadır. Sonuç olarak, enformel sektörde küçük girişimcilerin kapitalist işletmelere dönüşebilme koşulları da zayıflamaktadır (Ayata, 1987, s.29).

İkincisi, piyasanın tekelci yapısı ve yoğun iç rekabetin yanı sıra enformel kesimin sahip olduğu diğer bazı özelliklerde büyük kapitalist işletmelere dönüşmelerine engel olmaktadır. *Küçük girişimcilerin bu dezavantajlı özellikleri şöyle sıra-*

Weeks'e göre enformel sektör devlet tarafından sağlanan her türlü (kredi vb) kaynaktan yoksun olduğu için örgütsüz ve imtiyazsız kesimi oluşturmaktadır. Ona göre enformel kesim ekonomik için önemli bir potansiyeldir. Çünkü bir yandan kentlerde iç tüketimi karşılamakta ve istihdam yaratmaktadır.

lanmaktadır: Küçük girişimcilerin teknolojileri geridir. Verimlilik düzeyleri düşük ve rekabet güçleri de zayıftır. Böyle olunca da kendi varlıklarının devamı çalışma saatlerinin uzatılması ve emek yoğunluğunun artırılmasına dayanmaktadır. Küçük girişimciler kazançları düşük olmasına rağmen geçim kaynakları olan bu alanlarda çalışmaya devam ederler. Bunların yanı sıra, küçük girişimcileri piyasanın fiyat politikaları üzerinde denetim gücü de zayıftır. Küçük girişimciler hammadde fiyat artışları ve olumsuz pazarlama koşullarıyla sürekli mücadele etmektedir (Scott, 1978, aktaran Ayata, 1987, s.30).

Üçüncüsü, küçük girişimcilerin ekonomik anlamda gelişmelerinin önündeki engellerden biri de uygun kredi koşullarından yoksun kalmalarıdır. Özetle, sıralanan bütün bu olumsuzluklar küçük girişimcilerin sermaye birikim sürecine ve/veya ekonomik büyümeye olan katkılarını sınırlandırmaktadır (Ayata, 1987, s.30).

DİKKAT

Tartışma boyunca vurgulanan temel fikri şöyle özetleyebiliriz. Özellikle 1970'li yılların ilk yarısında sanayi ve hizmetler kesiminde faaliyet gösteren küçük işletmeler daha çok sayıda sosyal bilimcinin ilgisini çekmeye başlamıştır. Kapitalist gelişmenin hızlı olduğu Üçüncü Dünya ülkelerinde bile küçük girişimciliğin bırakın tasfiye edilmesini veya faaliyet alanının daralmasını tersine hiç değilse ekonominin bazı kesimlerinde adeta patlarcasına büyümesini anlamak, değerlendirmek, yorumlamak ihtiyacı doğmuştur. Konuya ilgi duyanların dikkatini ilk çeken nokta da ilk bakışta bu çelişki izlenimi veren bir olgudur: Bir yanda dev şirketler, fabrikalar, ticarethaneler, finans kuruluşları ve onların hemen yanı başında yerden mantar gibi fıskıran küçük atölyeler, tamirhaneler, dükkânlar, gezgin satıcılar vs. Yalnızca bazılarını özetlediğim başlangıç dönemi çalışmaları çıkış noktası olarak bu çelişik gibi görünen durumu tanımlamaya iki uçta yer alan işletmelerin ve onların oluşturduğu yapıların farklı yönlerini belki de bu farklılıkları daha çarpıcı hale getirerek gözler önüne serme uğraşı içine girmişlerdir. Farklılıkları tanımlamada kullanılan kriterler yazardan yazara değişmiştir: Emek kullanma biçimi kriterine göre aile emeği ve ücretli işçi kullanan girişimler, örgütlenme düzeyi kriterine göre örgütlenmiş ve örgütlenmemiş işletmeler; Devlet'le ilişki kriterine göre imtiyazlı ve imtiyazsız kesimler vs. Bu temel kriterlere dayanarak ikincil özellikler ve bunlardan hareketle yaklaşımlar, politikalar türetilmiş, geliştirilmiştir. *Sencer Ayata, (1987) Kapitalizm ve Küçük Üreticilik. Ankara: Yurt Yayınları, s.17-18.*

Ayata'ya göre, Türkiye'de halı dokumacılığı ne düalist ne de bağımlılık okulunun kavramlarıyla açıklanabilmektedir. Türkiye'de el halı dokumacılığı "kapitalist ev sanayii" başlığı altında tartışılmaktadır.

SIRA SİZDE

Enformel kesimi düalist bir yaklaşım içinde ele alan diğer düşünürleri araştırınız.

Yapısalcı Okul (Bağımlılık Teorisi)

Yapısalcı okul düalist okulun temel varsayımlarını teorik ve ampirik araştırmalara dayanarak eleştiren bir yaklaşımdır. Bağımlılık okulu olarak da adlandırılan okulun temel yaklaşımlarını şöyle özetleyebiliriz:

Birincisi, özellikle II. Dünya Savaşı sonrası Üçüncü Dünya kentlerinin temel özellikleri haline gelen enformel sektör o ülkelerde gelişen kapitalist ilişkilerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

İkincisi, enformel sektörü kapitalist üretim ilişkilerinin dışında kendine özgü ayrı formlar ve yapılar olarak düşünmek yanlıştır.

Üçüncüsü, enformel sektör kapitalist sistemin bir parçasıdır ve varlığını sürdürmesi de, kendine özgü gelişen kapitalist sisteme bağlıdır. Hatta enformel sektörün varlığı kapitalist sistem için bir zorunluluktur. Düalist okulun ortaya koyduğu gibi enformel sektör formel ekonomiden ayrı, bağımsız, kopuk bir yapı değil, aksine formel ekonomiyle iç içe geçmiş dinamik bir yapıdır. Enformel sektör kapitalist sistemle güçlü bağları olan, kapitalizm lehine işleyen bir yapıdır. Bu karşılıklı ilişki çöngunlukla enformel kesimin küçük çaplı faaliyetlerinin aleyhine işlemektedir.

Sonuç olarak Üçüncü Dünya ülkelerinde düalist yapılardan söz etmek doğru olmayacaktır. Aksine, enformel kesimde faaliyet gösteren küçük üreticilerin yarattığı değere kapitalizm el koymaktadır. Tam da bu noktada enformel kesimin sermaye birikim sürecine önemli düzeyde katkı sağladığı söylenebilir (Ayata, 1987, s.19).

Bağımlılık teorisine göre, enformel sektör kapitalist sisteme bağımlı, bu sistemin yarattığı ve kapitalizmin varlığı için kaçınılmaz bir yapıdır. Peki, enformel sektör kapitalist sistemle hangi noktalarda bağlantı içindedir?

Bağımlılık teorisine göre enformel sektör, kapitalist sistem içinde formel sektörle **geri, ileri, fason, gelir ve tüketim sübvansiyonu** olmak üzere beş temel noktada bağlantı içindedir. Şimdi sırasıyla bu beş bağlantı noktasını inceleyelim.

Geri Bağlantı: Geri bağlantı formel kesimin sermaye yoğun büyük şirketlerinin ürettiği ürünlerin, enformel kesimin küçük üretim birimleri tarafından ham madde ve/veya ara malı girdisi olarak kullanmasını anlatmak için kullanılan bir kavramdır. Örneğin, pastane dükkânı sahibi bir küçük üreticinin kullandığı unu, büyük ölçekli bir işletmeden temin etmesi, enformel kesimle formel kesim arasında kurulan bir geri bağlantıya örnek olarak verebiliriz.

Yapısalcı okula göre enformel sektör, az gelişmiş ülkelerde kapitalist gelişmenin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Kapitalist sistemle iç içe geçmiştir ve onun bir parçasıdır. Enformel sektörün varlığı kapitalizm için zorunludur. Kapitalist kesin enformel sektörde yaratılan değere el koymaktadır. Dolayısıyla sermaye birikim sürecine önemli bir katkı yapmaktadır.

Geri bağlantı enformel kesimin küçük üretim birimlerinin, formel kesimin sermaye yoğun büyük şirketleri tarafından üretilen ürünleri hammadde ve/veya aramalı girdisi olarak kullanmasıdır. Ör. Terzinin fabrikanın ürettiği kumaşı satın alması.

Bağımlılığın temel boyutları ise şöyle anlatılmaktadır. Küçük üretim sermaye yoğun büyük şirketlerin ürettiği girdileri kullanır. Bunlar arasında yalnızca işlenen hammaddeler değil aletler, makineler, enerji ve diğer yan girdiler de vardır. Günümüzde yalnızca aile emeği kullanan küçük bir bez dokuma atölyesi bile ithal dokuma tezgâhları, fabrika mamulü ip ve elektrik enerjisi kullanmaktadır. Bir ülkede, özellikle ara malları üreten sanayinin belirli bir büyüklüğe ulaşması küçük üretimin büyük sanayiye bağımlılığının en önemli göstergesidir. Fırın, pastane, lokanta ve benzeri küçük gıda üreticileri tarafından kullanılan un, şeker, yağ; metal işleyen küçük üreticilerin işlediği demir, çelik, alüminyum, bakır vs.; oto tamircilerinin yedek parçaları; tekstil atölyelerinin ip boyası; listeyi dar tutuyor olsak bile küçük üreticilerin fabrika ürünlerini kullanma düzeyleri hakkında bu örnekler yeterli fikir vermektedir. Sencer Ayata, (1987) *Kapitalizm ve Küçük Üreticilik*. Ankara: Yurt Yayınlar, s.19.

D İ K K A T

Enformel kesim ile formel kesim arasındaki geri bağlantı aynı zamanda şu gelişmeleri ortaya koymaktadır (Ayata, 1987, s.20):

Birincisi, enformel kesim ve/veya küçük üretim formel kesimde büyük ölçekli, sermaye yoğun firmaların ürettiği ürünler için *önemli bir pazar hâline* gelmektedir.

İkincisi, enformel kesim ekonominin önemli bir pazarı hâline gelmesi ülke içinde iç piyasanın gelişmesine de katkı sağlamaktadır.

Üçüncüsü, geri bağlantının güçlü olduğu bir ekonomide yerel düzeyde kapalı ekonomilerin de ortadan kalktığı söylenmektedir. Geleneksel zanaatkarlığın yerini, ulusal ve uluslararası ekonomiyle bağlantıya geçmiş, bu ekonomilerle bütünleşmiş farklı ve yeni bir tip küçük üretimin aldığının altı çizilmektedir.

İleri bağlantı, enformel kesim ve/veya küçük üretim tarafından üretilen ürünlerin formel kesim yani büyük ölçekli fabrikalar ve işletmeler tarafından girdi olarak kullanılmasıdır. Ör. Küçük köylü üreticisinin yetiştirdiği ve ürettiği pancar, pamuk, tütün ve ayçiçeğinin büyük ölçekli sanayi işletmeleri tarafından işlemek üzere satın alınması.

Fason bağlantı, bir işletmenin üretim maliyetlerini aşağıya çekmek için işin bir kısmını ya da tamamını başka bir firmaya yaptırmasıdır. Fason bağlantı küçük, orta ve büyük ölçekli işletmeler arasında gerçekleşmektedir.

Dördüncüsü, geri bağlantı aynı zamanda enformel kesim ve/veya küçük üretimin teknolojik düzeyde önemli bir değişime girdiğinin de göstergesidir. Çünkü enformel kesim artık daha fazla fabrika girdileri kullanmaya başlamıştır.

Son olarak, bu kesimin modern alet ve makineleri ve yarı işlenmiş standardize hammadde kullanmaya başlaması, emek verimliliği üzerinde de olumlu bir etki yaratmaktadır.

İleri Bağlantı: İleri bağlantı, enformel kesim ve/veya küçük üretim tarafından üretilen ürünlerin formel kesim yani büyük ölçekli fabrikalar ve işletmeler tarafından girdi olarak kullanılmasıdır. Diğer bir deyişle, enformel kesimin formel kesim tarafından kullanılan girdileri üretmesidir. Küçük köylü üreticisinin yetiştirdiği ve ürettiği pancar, pamuk, tütün ve ayçiçeğinin büyük ölçekli sanayi işletmeleri tarafından girdi olarak kullanılması ileri bağlantıya örnek olarak verebiliriz. Enformel kesim ve formel kesim arasındaki ileri bağlantının ekonominin bütün sektörlerinde çok fazla güçlü olmadığı, bu bağlantının daha çok tarımsal küçük üretimde yaygın olduğu belirtilmektedir (Ayata, 1987, s.20).

Fason Bağlantı: Fason bağlantı, bir işletmenin üretim maliyetlerini aşağıya çekmek için işin bir kısmını ya da tamamını başka bir firmaya yaptırmasıdır. Fason bağlantı küçük, orta ve büyük ölçekli işletmeler arasında gerçekleşmektedir. Enformel kesimin küçük ölçekli işletmesiyle, formel kesimin büyük ölçekli işletmesinin fason bağlantıya girmesine daha az rastlanmaktadır. Yani küçük işletmeyle orta ölçekli işletmenin, orta ölçekli işletme ile büyük işletmeler arasındaki fason bağlantı daha fazla yaygındır. Formel kesim ve enformel kesim arasındaki fason bağlantı genellikle büyük işletme açısından daha fazla fayda sağlayan bir bağlantıdır. Fason bağlantı büyük ölçekli firmanın yatırım masraflarından tasarruf etmesini sağlar.

Birincisi, büyük ölçekli firma üretimini artırmak için gerekli olan ek bina ve makine için sermaye harcamalarından vazgeçmiş olur. Çünkü bu alanlara yatırım yapmak yerine işi başkasına yaptırmaktadır. Büyük firma işi başkasına yaptırarak elindeki kıt sermayeyi, üretim yerine pazarlama gibi ve/veya elindeki üretim araçlarının yenilenmesi gibi değişik alanlara kaydırarak önemli kazanımlar elde eder. Sonuç olarak, büyük firma bir yandan kendisine gelen üretim talebini fason bağlantıyla yerine getirmiş olur, diğer yandan da maliyet masraflarını yükselterek kârlılık oranını düşüreceği bir riske de girmemiş olur.

İkincisi, fason bağlantının işgücü maliyetlerini de aşağıya çeken bir yönü vardır. Küçük ölçekli bir işletmeyle fason bağlantıya giren büyük bir firma, fason bağlantının işgücü maliyetlerini aşağıya çeken yönünden faydalanmaktadır. Çünkü, enformel sektörde yer alan küçük işletmeler genellikle aile emeği veya örgütlenmemiş ücretli işgücü kullanmaktadır. Bu işletmeler işgücü maliyetlerini aşağıya çekmek için çalıştırdıkları işgücünün çoğunu sigortasız çalıştırmaktadır. Bu durumdan aynı zamanda büyük firma da yararlanmaktadır (Ayata, 1987, s.20).

SIRA SİZDE

Gelir bağlantısı, haneye gelen gelirin yetmediği durumlarda (formel sektörde ücretler düşüktür) aile üyelerinin biri ya da birkaçının enformel sektörde çalışarak geçime katkı yapmasıdır.

Fason bağlantı ve işletmenin büyüklüğü arasında bir ilişki var mıdır? Araştırınız!

Gelir Bağlantısı: Formel sektörde sermaye yoğun büyük firmalar işgücüne katılan herkese istihdam olanakları yaratma açısından sınırlı bir potansiyele sahiptir. Bu sektörlerde istihdam edilen işgücü sayısı sınırlıdır. Ücret karşılaştırması yapıldığında, formel sektörde çalışanların enformel kesimde çalışanlara göre kazançlarının daha yüksek olduğu söylenebilir. Ancak, formel kesimde istihdam olanağı bulan bir kişinin kazancı ailesinin geçimi için yeterli olmamaktadır. Bundan dolayı

hanede yaşayan diğer bireyler ailenin geçimini sağlayabilecek geliri kazanmak için, formel kesimde istihdam olanaklarının daralmasından dolayı; enformel kesimde çalışmaktadır. Bir hanede evin erkeği formel sektörde çalışırken, diğer hane üyeleri (kadın, kız, erkek çocuk gibi) de enformel kesimde gelir kazanarak ailenin geçimine önemli düzeyde katkı sağlamaktadır. Örneğin, erkek fabrikada işçilik, kadın çocuk bakıcılığı veya gündelikçi olarak çalışarak, erkek çocuklardan biri inşaatta işçilik, diğeri boyacılık yaparak, kız çocuk ise terziilik yaparak ailenin geçimine katkıda bulunmaktadır. Formel kesimde ücretlerin düşük tutulmasının nedenlerinden biri de, aile üyelerinin enformel sektörden kazanç sağlama olanakları olarak görülmektedir. Özellikle ekonominin kriz dönemlerinde, kapitalist işletmelerde ücretler seviyesinin düşmesi hane üyelerinin enformel kesimde çalışma eğilimini artırmaktadır. Diğer bir deyişle, enformel sektörden sağlanan kazanç dolaylı olarak formel sektörde ücretlerin düşük tutulmasına neden olmaktadır. Formel sektörde ücretlerin düşük tutulması kapitalist kesimde sermaye birikimi oranlarının artmasına neden olmaktadır. Enformel sektör, işçi bir aileye ek gelir kazanma fırsatı yaratarak kapitalist kesimde ücretlerin yükselmesinin önüne geçmektedir (Ayata, 1987, s. 21-22). Düalist okul gelir bağlantısıyla enformel kesimin kapitalist sistemden kopuk olmadığını, tersine kapitalist sistemin devamına yönelik önemli bir katkı yaptığını ortaya koymaktadır.

Tüketim Bağlantısı: Enformel kesimle formel kesim arasında kurulan tüketim bağlantısı düşük gelirli hanelerin ihtiyaçlarının karşılanmasıyla ilgilidir. Diğer bir deyişle, düşük gelirli ve yoksul haneler geçimleri için gerekli mal ve hizmetleri, yani tüketim ihtiyaçlarını enformel kesimden karşılamaktadır. Oysa sermaye yoğun büyük ölçekli işletmeler daha çok toplumun gelir düzeyi yüksek orta ve üst sınıfının ihtiyaçlarına yönelik mal ve hizmet üretmektedir. Diğer bir ifadeyle, toplumun orta ve üst kesimlerinin kazançları formel kesimin ürettiği tüketim mallarının ve hizmetlerinin bedelini ödeyebilecek seviyededir. Gelirleri düşük işçi sınıfı hanelerin ihtiyacına yönelik mal ve hizmetler, enformel kesim tarafından daha ucuza üretilmektedir. Düşük gelirli kesimin ihtiyaçlarını karşıladığı bu mal ve hizmetlerin ucuzluğunun yanı sıra kalitesi de düşüktür. Haneler bu yolla geçim seviyelerini düşük tutmaktadır. Gelir bağlantısında olduğu gibi kapitalist sistem sermaye birikimini çoğaltmak için tüketim bağlantısıyla da enformel kesimden yararlanmaktadır (Ayata, 1987, s. 22). Yani haneler ihtiyaçlarını enformel kesimden ucuz bir şekilde karşılayabildiği için kapitalist kesimde ücretler seviyesini yükseltmez.

Tüketim bağlantısı, düşük gelirli ve yoksul hanelerin geçimleri için gerekli mal ve hizmetleri, yani tüketim ihtiyaçlarını enformel kesimden karşılamasıdır. Gelir bağlantısında olduğu gibi kapitalist sistem sermaye birikimini çoğaltmak için tüketim bağlantısıyla da enformel kesimden yararlanmaktadır.

Araştırmalar (Karpata, 1976, Kartal, 1982), özellikle kentli nüfusun kırsal bağlantılarının güçlü olduğu ortamlarda, işçi ailelerinin tüketim ihtiyaçlarının bir bölümünün pazar dışı yollardan sağlandığını göstermektedir. Köyde toprağı olan ve köyle ilişkisini sürdüren aileler bazı geçimlik ihtiyaçlarını (un, bulgur, yağ vs.) doğrudan doğruya köylerinden temin etmekte, geçimlerini bu olanaktan da yararlanarak kolaylaştırmaya çalışmaktadırlar. Pazardan sağlanan yiyeceklerin önemli bir bölümünün de tarımda küçük üreticiler tarafından üretildiğini düşünerek yalnız kentsel değil kırsal küçük üretimin de aynı türden ve belki de daha önemli bir rol oynadığını düşünebiliriz. *Sencer Ayata, (1987) Kapitalizm ve Küçük Üreticilik. Ankara: Yurt Yayınları, s.22.*

DİKKAT

Özetle, yapısal okula göre enformel sektör, firma düzeyinde ve bu sektörde çalışan işçiler açısından değerlendirildiğinde; üretim girdilerinin, emek maliyetlerinin düşürülmesine hizmet etmektedir. Enformel sektör büyük kapitalist firmalar lehine değer aktaran bir yapıdır. Yapısalcı okul, düalist okuldan farklı olarak; kapitalist

toplumda farklı üretim biçimlerinin olduğunu hatta bunların birbirlerinden ayrılmaz bir şekilde karşılıklı bağımlılık ilişkisi içinde varlıklarını devam ettirdiğini vurgulamaktadır. Yapısal okulun enformel tartışmalara yaptığı katkı ise şöyle özetlenebilir: Küreselleşmeyle birlikte enformel sektör kapitalist yapının desteklenmesi açısından önemli bir işleve sahiptir. Enformel ekonomik ilişkiler küresel piyasada kapitalist işletmelerin maliyet masraflarını aşağıya çekerek kâr oranlarının yükselmesini sağlamaktadır. Gelişmiş ülkenin kapitalist işletmeleri geliştirmekte olan ülkelerde enformel ilişki ağlarıyla ucuz işgücünden yararlanmaktadır. Enformel sektör, işçi maliyetlerini aşağıya çekerek kâr oranlarını artırmakta ve düşük gelirli haneler için de ucuz mal ve hizmet üreten bir alandır (Habib-Mintz (2009, s.7).

Legalist Okul

Legalist okul, enformel sektördeki girişimcilerin davranışları ve özellikleri üzerinde durmaktadır. Enformel sektör küçük girişimcileri kapsamaktadır. Enformel sektör bir ülkede devletin zayıf olmasından kaynaklanmaktadır. Zayıf devlet ifadesi, devletin kanun ve düzenlemeleri vatandaşları üzerinde uygulayabilecek güçten yoksun olması anlamında kullanılmaktadır.

Legalist okul iktisatçı Hernando de Soto'nun düşünceleriyle birlikte 1980'li ve 1990'lı yıllarda popülerlik kazanmıştır. Bu okul temel olarak enformel sektördeki girişimcilerin davranışları ve özellikleri üzerinde durmaktadır. de Soto'ya göre (1989), **enformel sektör** *küçük girişimcileri kapsamaktadır*. Enformel sektörün küçük girişimcileri maliyetlerden ve zamandan kazanmak ve resmi kayıt işlerinde çaba harcamamak için ekonomik faaliyetlerini enformel olarak düzenlemektedir. Ona göre, enformel sektör bir ülkede devletin zayıf olmasından kaynaklanmaktadır. Burada zayıf devlet ifadesi, devletin kanun ve düzenlemeleri vatandaşları üzerinde uygulayabilecek güçten yoksun olması anlamında kullanılmaktadır. de Soto'nun yaklaşımı yeni liberal iktisatçılar, politika önerisinde bulunan Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi kurumlar ve hükümet dışı örgütler arasında oldukça popüler olmuştur. Bu okula göre, enformel sektörün küçük girişimcileri, yoksulların temel ihtiyaçlarını karşılama kapasitesi olmayan devlete karşı; kendiliğinden ve yaratıcı bir cevap vermektedir. Bu, aynı zamanda yasal ve ekonomik ayrımların kurbanı hâline gelen insanların sisteme karşı verdikleri bir cevaptır. De Soto insanların ekonomik süreçlerde karşılaştığı en önemli engeller olarak şunları sıralamaktadır: Bürokratik işlerin karmaşıklığı, mülkiyet haklarının eksikliği, finans ve teknoloji gibi üretim kaynaklarına ulaşmada zorluklar (de Soto, 1989, 2000, 2001; aktaran Habbib-Mintz, 2009, s.6). Bütün bu zorluklardan dolayı insanlar geçimlerini enformel ekonomik faaliyetlerden kazanmak zorunda kalmaktadır. De Soto'ya göre, devletin yoksullar için yaratamadığı zenginlik ve fırsatlar enformel sektör tarafından sunulmaktadır. Sonuç olarak, enformel sektör legalist okul tarafından formel ekonomiye paralel bir yapı olarak görülmektedir. Ayrıca enformel sektörün devletin zayıf aygıtlarından (örneğin hukuksal düzenlemeler gibi) kurtulması gerektiği de önerilmektedir. Gelişmekte olan ülkeler için kalkınma politikaları hazırlayan ve uygulayan Dünya Bankası ve IMF gibi kurumlar bu yaklaşımın altına imza atmaktadır. Ancak bu kurumların, enformel sektörün kalkınma sürecine, özellikle de piyasanın liberalleşme sürecine; nasıl dâhil edileceği konusunda pratik çözümler önermede yetersiz kaldığı belirtilmektedir (Habib-Hintz, 2009, s.6).

Resim 3.5

Kaynak:

<http://www.edebiyatdefteri.com/ya-zioku.asp?id=49586>

ENFORMEL SEKTÖRÜN/EKONOMİNİN TEMEL ÖZELLİKLERİ

Enformel ekonominin temel özelliklerini sıralamadan önce, kavramın yeni tanımı hakkında kısa bir açıklama yapmak yararlı olacaktır. 1993 yılında yapılan 15. Uluslararası Çalışma İstatistikçileri Konferansında **enformel sektör** kavramı *üretim birimi ve/veya işletme düzeyinde* tanımlanmıştır. Yani, **enformel sektör** mal ve hizmet üreticisi birimler olarak ele alınmıştır. Burada işletmelerin türüne, işletmenin sahip olduğu varlıkların miktarına, işletmenin faaliyet süresi gibi özelliklere bakılmadan sadece *üretimin birimi* temelinde bir tanım yapılmıştır (Erdut, 2005, s.15). Son yıllarda ise enformel sektör kavramı yerine **enformel ekonomi** kavramı kullanılmaktadır. **Enformel ekonomi kavramının** ayırıcı yönü, işletmelerden daha çok; *enformel istihdam biçimlerini* dikkate almasıdır. Bu yeni tanımda (enformel ekonomi) işletmeye verilen referanstan daha çok istihdama (çalışma ilişkilerine) doğru bir yöneliş vardır. Bu şu anlama gelmektedir: İstihdam ve çalışma ilişkileri açısından yaşanan problemler sadece enformel ekonomi ile değil formel ekonomi ile de ilgilidir ve formel ekonomiyi de içermektedir. Enformel ekonomi kavramı enformel girişimcilik içinde ve dışında kalan bütün **'enformel istihdam'** biçimlerini kapsamaktadır. Diğer bir deyişle sosyal koruma ve formel sözleşme dışında kalan bütün istihdam biçimleri enformel ekonomi tanımında yer almaktadır (Chen, 2005, s.7; Erdut, 2005, s.17).

Kısacası, **enformel ekonominin kavramsal çerçevesi** gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki enformelleşme sürecini, hem *işletmeler* hem *istihdam* biçimleri ve hem de *çalışma ilişkileri* açısından bir bütün olarak içermektedir. Aynı zamanda bu kavramsal çerçeve içinde hem formel hem de enformel istihdamda düşük gelir elde eden “çalışan yoksullar” da ele alınmaktadır (Erdut, 2005, s.17). Enformel ekonominin kavramsal çerçevesi içinde ele alınan enformel istihdam biçimleri, ekonomik birime ve istihdamın statüsüne göre şöyle tanımlanmaktadır (Erdut, s.17):

Enformel ekonominin kavramsal çerçevesi gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki enformelleşme sürecini, hem **işletmeler** hem **istihdam** biçimleri, hem de **çalışma ilişkileri** açısından bir bütün olarak içermektedir.

1. *Enformel işletmelerdeki enformel istihdam*: Burada sözü edilen enformel işletmeler kayıtsız ve anonim şirket olmamış olanlardır. Bu tanım içinde yer alanlar şunlardır:

- enformel işletmelerin işverenleri,
- işçileri,
- bağımsız çalışanları,
- ücretsiz aile çalışanları.

SIRA SİZDE

4

Enformel ekonomi ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkiyi araştırınız!

Resim 3.6

Kaynak:

<http://www.karasan.net/kadinlarin-yuzde-70%E2%80%99i-tarim-sektorunde-calisiyor/>

2. *Enformel işletmeler dışındaki enformel istihdam*: Burada sözü edilen, formel işletmeler ve hanehalkları için çalışanlar veya belirli bir işvereni olmayanlardır. Bu tanım içinde yer alanlar ise şunlardır:

- düzenli sözleşmesi olmaksızın evde çalışanlar,
- belirli bir işvereni olmaksızın gündelikçi olarak rastlantısal çalışanlar,
- özel istihdam bürosu aracılığıyla geçici çalışanlar,
- belirli bir işveren için kısmi süreli çalışanlar,
- formel veya enformel işletmeler için endüstride işletme dışında çalışanlar,
- kayıtsız veya bildirilmemiş çalışanlar (Erdut, s.17).

Sonuç olarak, “*enformelleşme*, istihdamın statüsü bağlamında ister *ücretli*, isterse *bağımsız çalışma* biçiminde olsun, yasalar veya diğer düzenlemelerle tanınmamış, düzenlenmemiş veya korunmayan bütün ücret karşılığı yapılan çalışmaları ve ücretsiz yapılan çalışmaları kapsamaktadır” (Erdut, 2005, s.18).

Enformelleşme, istihdamın statüsü bağlamında ister *ücretli*, isterse *bağımsız çalışma* biçiminde olsun, yasalar veya diğer düzenlemelerle tanınmamış, düzenlenmemiş veya korunmayan bütün ücret karşılığı yapılan çalışmaları ve ücretsiz yapılan çalışmaları kapsamaktadır.

Resim 3.7

Kaynak:

<http://www.petro-is.org.tr/kadin/kriz-dosyasi.btm>

Enformel ekonomi kavramının genel bir açıklamasından sonra şimdi de temel özelliklerini sıralayalım (Chen, 2005, s.8-12):

1) Önemi ve kalıcılığı: Son yıllarda enformel ekonomi büyümeye devam ederek kalıcı bir hale gelmektedir. Eskiden geleneksel ekonominin geçici bir parçası olarak düşünülen enformel ekonomi, bu düşüncenin aksine modern kapitalist gelişmenin bir parçası olarak görülmektedir. Enformel ekonomi küresel büyüme ve bütünleşmeyle de ilişkili ve aynı zamanda küresel ekonominin temel unsurlarından biridir.

2) Ekonomik ilişkilerin bir bütün olarak aralıksız devamlılığı: Düalist okulun birbirinden kopuk ve ayrı yapılar olarak ele aldığı enformel ve formel ekonomi, artık her iki yapının iç içe geçtiği ve ekonomik ilişkilerin bir bütün olarak devamlılığının sağlandığı bir çerçevede ele alınmaktadır. Diğer bir deyişle, enformel ekonomi ekonomik ilişkilerin bir bütün olarak devamlılığını sağlamaktadır. Örneğin, daha önce kendi hesabına terzi olarak çalışan bir kişi, şimdi artık altsözleşmeye dayalı ilişkilerle enformel ekonominin bir parçası haline gelmiştir. Evde ucuz işgücü olarak parça başı iş yaparak formel ekonominin sürekliliğine hizmet etmektedir. Yani insanlar artık özel terzilere elbise diktirmek yerine (maliyeti yükseldiği için) sanayide üretilmiş hazır giyim tüketmeyi tercih etmektedir. İşletme düzeyinde de enformel ve formel ekonomi arasında da dinamik bir ilişki vardır. Örneğin, enformel işletmelerin birçoğu formel işletmelerle üretim ve dağıtım düzeyinde bağlantı içindedir. Ayrıca birçok formel işletme, enformel çalışma ilişkileri altında ücretli işçi çalıştırmaktadır. Yani, formel işletmeler kendi bünyeleri içinde kısa-zamanlı, geçici işçi çalıştırmaktadır. Bu işçiler sözleşmeye dayalı çalışmaktadır. Bunun yanı sıra altsözleşmeye dayalı ilişkilerle de ev-eksenli çalışma biçimlerinde ev işçileri istihdam edilmektedir.

3) Farklı kesimlere (bölümlere) ayrılması: Enformel ekonomi, işletme ve istihdam türü açısından homojen ve türdeş değildir. Enformel ekonomi çok çeşitli enformel işletmeleri ve çalışma biçimlerini içermektedir. Enformel ekonomi işverenler/küçük girişimcileri, enformel ve formel işletmelerin çalışanlarını, ücretsiz aile işçilerini, sanayiye evde parça başı iş yapanları, kendi hesabına iş yapanları ve

Enformel ekonomin küreselleşmeyle de birlikte kalıcı ve sürekli hâle gelmiştir. Formel ekonomiyle iç içe geçmiştir ve ekonominin bütün olarak devamlılığını sağlamaktadır. Enformel ekonomi, işletme ve istihdam türü açısından farklılaşmıştır. Üretilen mal ve hizmetler legaldir. Çalışanlar iş güvenliğinden, sosyal korumadan, sendikal ve sosyal haklardan yoksundurlar.

diğer ücretli enformel işçiler gibi geniş bir yelpazeyi içermektedir. Ancak bu bölümde altının çizilmesi gereken önemli noktalardan biri de enformel ekonominin toplumsal cinsiyet açısından da farklılaşmasıdır. Bu konu toplumsal cinsiyet ve ekonomi ünitesinde ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır.

4) Legal veya yarı legalliği: Genel olarak enformel sektörün, vergi yükümlülüklerinden de kaçmak için; kayıtsız işletmelerden oluştuğuna dair yaygın bir kanı vardır. Enformel ekonominin yasal çerçeveye ilişkisinde de şu noktalara bakmak yararlı olacaktır: *İlki*, illegal süreçler ile illegal mal ve hizmet üretimini birbirinden ayırmak gerekmektedir. Aslında enformel ekonomide üretim veya işin düzenlenmesi sıklıkla yarı legal veya illegal olmasına rağmen enformel çalışanları ve işletmeleri legal mal ve hizmet üretiminde ve dağıtımında bulunmaktadır. *İkincisi*, enformel ekonomide yer alan birçok faaliyet vergi dilimine girmeye yetecek kadar üretim çıktısı veya gelir elde edememektedir. *Önemli olan diğer bir konu ise*, formel ve enformel firmalarda işgücünün kayıtsız çalıştırılmasıdır. Bunun en önemli nedeni işverenin vergi ödeme yükümlülüğünden kaçınmasıdır. Enformel ekonomide hem kendi işini yapanların/kuranların hem de ücret karşılığı çalışanların en önemli yoksunluğu şunlardır: iş güvenliği, sosyal koruma, sendikal örgütlenme, sosyal haklar. Sonuç olarak, formel ekonomide çalışanlarla karşılaştırıldıklarında, enformel ekonomide çalışanların yoksulluk riskiyle daha fazla karşılaştıkları söylenebilir.

Tablo 3.1

Kaynak: Chen, M.A. (2005) *Rethinking the Informal Economy: Linkages with Formal Economy and the Formal Regulatory Environment*. Research paper No.2005/10. United Nations University: WIDER.

Enformel Ekonomiye Eski Bakış	Enformel Ekonomiye Yeni Bakış
Enformel sektör gelenekseldir ve modern endüstrinin büyümesiyle ortadan kalkacaktır.	Enformel ekonomi kalıcıdır. Ekonomik büyüme ve küreselleşme ile de gelişmektedir.
Enformel sektör marjinal üretkenliğe sahiptir.	Enformel ekonomi düşük gelirli gruplar için istihdam, mal ve hizmet sağlamaktadır. Gayrisafi yurtiçi hasılanın önemli bir payına katkı yapmaktadır.
Enformel sektör formel sektörden ayrı olarak varlığını sürdürmektedir.	Formel ekonomiyle, mal ve hizmetlerin üretimi, ticari ve dağıtım işleri açısından bağlantılıdır.
Enformel sektör artık-emek havuzunu temsil etmektedir.	Formel istihdamın azalmasından dolayı enformel istihdam artmaktadır. Daha önceki formel çalışma ilişkileri enformelleşmektedir.
Enformel sektör çoğunlukla sokak satıcılarını ve küçük ölçekli üreticileri kapsamaktadır.	Enformel ekonomide yapılan işler çeşitlenmiştir. Eskiden (inşaat ve tarımda geçici işler) var olan işlere yenileri (geçici, kısa-zamanlı işler, ileri teknoloji endüstrisi için evde yapılan işler) eklenmiştir.
Bu sektörün çoğu vergiden kaçmak için illegal ve kayıtsız iş yapan işletmelerden oluşmaktadır.	Enformel ekonomi legal mal ve hizmet üreten standart dışı ücretli işçilerden, girişimcilerden ve kendi hesabına çalışanlardan oluşmaktadır.
Enformel sektörde işler çoğunlukla geçim faaliyetlerini içermektedir. Bu işler ekonomi politikalarına konu olmaz.	Enformel ekonomide işler/girişimler/işletmeler geçim faaliyetlerini ve istikrarlı işleri içermektedir. Enformel ekonomi dinamik bir yapıya sahiptir. Enformel işler hem kendi hesabına çalışmayı hem de ücretli işçiliği kapsamaktadır. Enformel ekonomi ekonomi politikalarından etkilenir.

ENFORMEL EKONOMİNİN VARLIK NEDENLERİ

Az gelişmiş ülkelerde enformel sektörün ortaya çıkmasında etkili olan temel faktörlerden:

- **Birincisi**, bu ülkelerin demografik ve sosyo-ekonomik durumuyla ilgili olan yapısal nedenlerdir. Bu ülkelerde kırdan kente göç sonucunda önemli bir kentsel işgücü açığa çıkmıştır. Formel sektör açığa çıkan bu işgücünü içine çekememiş, yani yeterli istihdam olanakları yaratamamıştır. Bunun sonucunda kendi hesabına çalışma biçimleri yaygınlaşmış ve çok küçük işletmeler kentlerin önemli bir ekonomik faaliyet ve istihdam kaynağı hâline gelmiştir.
- **İkincisi**, az gelişmiş ülkelerdeki yasal düzenlemelerin katılığı enformel ekonomik faaliyetlerin varlığını devam ettirmesinde oldukça etkili olmuştur (Toksöz, 2006, s.44).

Enformel sektör tartışmaları *az gelişmiş/gelişmekte* olan ülkeler kapsamında başlamış olmasına rağmen, 1970'li yıllardan sonra enformel sektörün **gelişmiş ülkeler** için de önemli işlevlerinin olduğu görülmüştür. Enformel sektör kavramının tanımlanması, sınıflandırılması gibi konularda ortak bir görüş birliği sağlanamamasına rağmen, bu yapının varlığıyla/oluşmasıyla ilgili da kabul görmüş nedenler şöyle sıralanmaktadır (Şenyapılı, 2000, s.162-163):

- 1970'li yıllarda yapısal krizi aşmak için geliştirilen ekonomik düzenlemelerin bir kısmı enformel sektör üzerinden sağlanmıştır. Uluslararası rekabetten dolayı gelişmiş ülkelerin firmaları düşük ücretli emek depolarına yönelmiş ve üretim maliyetlerini (altyapı masrafları) bu depolara ödetme eğiliminde olmuştur.
- Kamu sektöründe istihdam olanaklarının sınırlandırılması-özellikle de işsizlik sigortasının olmadığı ülkelerde- işgücünün enformel sektöre yığılmasına neden olmuştur. Bu da sektörün gelişmesini tetiklemiştir. Yani enformel işler azalırsa işsizlik de artacaktır.
- Formel ekonomi geliştikçe enformel sektörde üretilen mal ve hizmetlere olan talep de genişlemektedir. Bu da enformel sektördeki iş olanakları artırmaktadır.
- Formel sektörde düşük gelirli işler yerine, enformel sektörde düzensiz de olsa daha yüksek kazanç getirebilen enformel işler tercih edilebilmektedir.
- Giyim, mobilya, inşaat, elektronik gibi rekabete açık ve talepte dalgalanma eğilimi gösteren sektörler için enformel sektörün varlığı önemlidir.
- Enformel sektör aynı zamanda formel sektörün mal ve hizmet sunumunda yetersiz olduğu zamanlarda önemli işlevlere sahiptir.
- Firmalar sendikaların güçlenmesine karşı ya enformel sektöre kaymakta veya bu sektördeki işletmeler ile işbirliği yaparak kendi varlıklarını korumaktadır.

Günümüzde gelişmekte olan ülkelerde enformel ekonominin yaygınlaşmasında etkili olan temel nedenlerden biri, küreselleşmeyle bağlantılı yapısal uyum politikaları ve ihracata dayalı sanayileşme modelidir. Az gelişmiş ülkelerin firmaları ürettiği mal ve hizmetleri satmak için küresel pazarın rekabet koşullarıyla mücadele etmek durumundadır. Birçok firma, uluslararası pazarda üstünlük sağlayabilmek için fason/taşeron ilişkilere yönelerek işgücü maliyetlerini aşağıya çekmektedir. Büyük firmalar, fason/taşeron ilişkilerle üretim sürecini parçalara ayırarak işin bir kısmı veya tamamını küçük işletmelere yaptırmaktadır. Büyük firmalar, küçük işletmelerin enformel istihdam ilişkileri içinde yer alan korumasız işgücü üzerinden işgücü maliyetlerini aşağıya çekmektedir. 1980 sonrası, refah devletinin emeği korumayan düzenlemeleri maliyeti artıran unsurlar olarak görülmüştür. Yapısal uyum

Az gelişmiş ülkelerde yasal düzenlemelerin katılığı ve bu ülkelerin sosyo-ekonomik durumuyla ilgili yapısal nedenleri enformel sektörün varlığını devam ettirmesinde etkili olmuştur.

Günümüzde gelişmekte olan ülkelerde enformel ekonominin yaygınlaşmasında etkili olan temel nedenlerden biri, küreselleşmeyle bağlantılı yapısal uyum politikaları ve ihracata dayalı sanayileşme modelidir.

politikalarıyla birlikte istihdam güvencesi, gelir güvencesi, sosyal güvenlik, örgütlenme ve toplu pazarlık haklarına bağlı olarak işgücü piyasasını düzenleyen yasa, kurallar ve politikalarda köklü değişikliklere gidilmiştir. Bu süreç aynı zamanda *işgücü piyasalarının kuralısızlaştırılması* olarak da ifade edilmektedir. Ayrıca bu dönemde sendikalar önemli düzeyde güç kaybına uğramıştır (Toksöz, 2006, s.44).

Piyasaların kursalsızlaştığı bu süreçte gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin çoğu sosyal güvenlik sistemleri açısından ciddi sorunlarla karşılaşmaktadır. Küresel düzeyde yaşanan en önemli sorun dünya nüfusunun yarıdan fazlasının herhangi bir biçimde sosyal güvenceye sahip olmamasıdır. Sosyal güvenlik kapsamında yer alanların önemli bir kısmı ise sınırlı düzeyde riske karşı korunmaktadır. Sosyal güvenlik esas olarak formel sektörde düzenli istihdam edilen işgücünü korumaya yönelik oluşturulmuştur. Özel sektörde ücret karşılığı çalışanlar için hazırlanan sosyal güvenlik programları da, kamu kesiminde çalışanlar için hazırlanmış programlara dayanarak hazırlanmaktadır. Diğer taraftan, formel sektör dışında yer alan kendi hesabına çalışanlar, geçici işçiler, tarım işçileri, ev hizmetlileri gibi kesimler gelirlerinin düzensizliği ve çalışma koşullarının belirsizliğinden dolayı sosyal güvenlik programlarına katılmakta zorlanmaktadır (Toksöz, 2006, s.44).

TÜRKİYE'DE ENFORMEL SEKTÖRÜN GELİŞİMİ

Enformel sektör tartışmaları 1970'li yıllarda başlamasına rağmen, Türkiye'nin kentlerinde enformel sektör olgusunun oluşmaya başlaması **1945'e** dayanmaktadır. Türkiye'de enformel sektör oluşmasıyla kırdan kente yaşanan göç arasında önemli bir ilişki vardır. İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük kentlere göç eden işgücü kente geldiği zaman ekonominin sanayi ve hizmet sektöründe yaratılan iş olanaklarından yararlanamamıştır. İşsiz kalan göçmenler bu yıllarda daha çok sokak satıcılığı, hamallık gibi kent ekonomisinin marjinal işlerinde çalışarak gelir kazanmaya çalışmışlardır. Bu yıllarda enformel sektör yerine daha çok **marjinal sektör** ifadesi kullanılmaktadır. 1950'li yıllar Türkiye ekonomisinin dünya pazarıyla tarımsal üretim üzerinden eklemlenmeye başladığı bir dönemdir. Bu yıllarda

Türkiye'de enformel sektörün oluşması **1945'e** dayanmaktadır. Bu yıllarda kentlere göç eden, sanayi ve hizmet sektöründe iş bulamayan işgücü daha çok sokak satıcılığı, hamallık gibi kent ekonomisinin marjinal işlerinde çalışmışlardır. Bu dönem için enformel sektör yerine daha çok **marjinal sektör** ifadesi kullanılmaktadır.

Resim 3.8

Kaynak:

<http://www.netpa-no.com>

kentlere olan göç hızla devam etmiş ve kentin göçmenlerinin bir kısmı 1950-60 dönemi liberal kalkınma modeli çerçevesinde oluşan örgütlü sektörlerin dışında ancak küçük çaplı ticaret ve hizmet işlerinde istihdam olanakları bulabilmişlerdir. Göçmenler kentin çevresinde kendi olanaklarıyla inşa ettikleri gecekondualarda yaşamaya başlamıştır. İş ve konuta ulaşma enformel kanallarla gerçekleşmiştir. 1950-60 döneminin sonunda dünya pazarında tarım ürün fiyatlarının düşmesi sonucunda Türkiye ekonomik olarak da dar boğaza girmiştir (Şenyapılı, 2000, s.164).

Türkiye **1960-1980** yılları arasında yeni bir ekonomik kalkınma modeli benimsemiştir. Bu dönemde uygulamaya konulan ithal ikameci sanayileşme modeli kentlerde enformel sektörün büyümesini sağlamış ve aynı zamanda enformel sektörün rolünü ve katkısını güçlendirmiştir. İthal ikameci sanayileşme modelinin temel hedeflerinden biri iç pazarda talebin artırılması ve bu talebin sürekliliğinin sağlanmasıdır. Aynı zamanda oluşan talebe yönelik de arz pazarının sunum yapması gerekmektedir. İşte tam da bu noktada, Türkiye’de enformel sektörün 1960-80 yılları arasında uygulanan ithal ikame modeline yaptığı katkıları şöyle özetleyebiliriz (Şenyapılı, 2000, s.165-66):

- Enformel sektör aracılığıyla sisteme ucuz işgücü sağlamıştır.
- Kente göçen işgücü sayesinde ülke içi üretilen mal ve hizmetlere olan talep; yoğun, yaygın ve sürekli hâle gelmiştir. Diğer bir deyişle, enformel işgücü iç pazarın sürdürülebilirliğine önemli katkı yapmıştır.
- Kentin göçmenleri ulaşamadığı kentsel mal ve hizmetleri ucuz yollarla kendi olanaklarıyla üretmeye başlamıştır. Yani kentsel tüketim mallarının ucuz ve benzerleri fazla sermaye ve beceri gerektirmeyen, ikinci el makine ve aletlerle yeni üretim birimleri açılarak üretilmiştir.
- Açılan yeni üretim alanlarında ithal teknoloji ve makine kullanan formel sektöre tamir-bakım-yedek parça üretimi ve hizmetinde destek sağlanmıştır.
- Sonuç olarak kente göç eden ve ekonominin formel örgütlü yapısında istihdam edilemeyen kesim enformel sektörden gelir kazanmaya başlamıştır. Bu kesim aynı zamanda üretim ve tüketim düzeyinde de ekonomiye önemli katkılar sağlamıştır.

Enformel sektör Türkiye’de 1960-80 yılları arasında sisteme ucuz işgücü sağlamış ve üretim ve tüketim düzeyinde iç pazarın sürdürülebilirliğine önemli katkı yapmıştır.

Resim 3.9

Kaynak:
<http://www.zeytinburnubaber.org>

1980 sonrası, Türkiye’de 1960’lı yıllardan bu yana uygulanan ithal ikameci sanayileşme modelinden vazgeçilmiş ve bunun yerine; ihracata yönelik yeni liberal model benimsenmiştir. Bu değişim emek pazarında da değişimleri beraberinde getirmiştir. Yeniden yapılanma süreci olarak da adlandırılan bu yeni dönemde formel üretim süreçlerinin emek yoğun iş aşamaları ucuz emek kaynağı olan enformel kanallara aktarılmıştır. Formel kesim işletmelerinin bazıları üretim aşamalarını küçük çaplı işletmelere devretmiştir.

1950-1960’lı yıllarla karşılaştırıldığında, günümüzde artık kentin sokaklarında satış yapabilmek, kapıcılık işi bulmak, pazarcılık yapabilmek ve inşaat işlerine dahi girebilmek o kadar kolay değildir. Bu alanlarda formel kontrollerin (zabita gibi) dışında enformel kontrol mekanizmaları da güçlenmiştir. Enformel kontrol mekanizmaları veya enformel grupların oluşmasında referans noktası hemşehri kimliği, hısım-akraba ilişki ve gruplarıdır (aynı köyden ilçeden göç etmiş olmasa da). Kentte daha uzun kalanlar bu kanallar aracılığıyla enformel iş olanaklarına ulaşmakta ve katmanlaşan enformelleşme süreçlerinin üst tabakalarında yer almaktadır. Bu katmanlaşmanın altında yer alanlar ise görece olarak daha düzensiz, geçici sürekliliği olmayan işlerde iş bulabilmektedir (Şenyapılı, 2000, s.170). Ekonominin formel kesimi de enformel süreçlerle doğrudan bağlantıya geçmiştir. Örneğin, evlere doğrudan iş verilmekte (dikiş, paketleme) evde kadın emeğinden ucuz olarak yararlanılmaktadır (Şenyapılı, 2000, s.170). Formel sektörde sözleşmeli ve geçici işçi çalıştırma eğilimi de artmıştır. Sonuç olarak 1980 sonrası Türkiye’de de enformelleşme süreçleri yaygınlaşmış ve güçlenmiştir.

Özet

Düalist okulun enformel sektörü açıklayan yaklaşımlarını özetleyebilmek.

Geertz ekonomik yapıyı geleneksel ve modern olmak üzere ikili bir yapıda ele almaktadır. *Pazar yeri ekonomisi* ekonominin geleneksel yapısını, firma ekonomisi ise ekonominin modern kesimini temsil etmektedir. Pazar yeri ekonomisi içinde tanımladığı üç temel alan ise, *küçük çaplı ticaret, zanaat üretimi, tarımda küçük üretimdir*. Geertz'e göre, **pazar yeri ekonomisi** ve **firma ekonomisi** aynı toplum için yan yana var olmaktadır. Her iki ekonomik yapı birbirinden ilişkisiz ve kopuktur. Pazar yeri ekonomisinin varlığı modern ekonomik kesiminin gelişmesinin önünde önemli bir engeldir. Pazar yeri ekonomisinin sermaye birikim sürecine katkısı da bulunmamaktadır. **ILO'ya** göre, enformel sektör için başlangıç sermayesi düşüktür, yerli ve/veya yerel kaynak kullanımı ve işletmelerde aile emeği ve aile mülkiyeti yaygındır. Enformel sektör emek yoğun sektörlerdir. İstihdam edilen emek bilgi ve becerisini formel eğitim kurumları dışından edinmiştir ve rekabet egemendir. Bu kesime devlet tarafından fonlar aktarılsa emek yoğun yatırımlar ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyecektir. 1990'lı yıllara gelindiğinde ILO enformel sektörü yoksullar arasında gelişen ve büyüyen enformel girişimcilik olarak değerlendirmektedir. **Hart**, enformel sektörü, kendi hesabına, istikrarsız, düzensiz, güvencesiz, maaş veya ücret karşılığında çalışma biçimi olarak tanımlamaktadır. Weeks' e göre enformel kesimi örgütsüz kesime denk düşmektedir. Enformel kesim devlet desteğinden yoksun olduğu için imtiyazsızdır.

Yapısalcı (bağımlılık) okula göre, enformel sektör ve formel sektör arasındaki bağlantı noktalarını açıklayabilmek.

Bağımlılık teorisine göre enformel sektör, formel sektörle *geri, ileri, fason, gelir ve tüketim sübvansiyonu* olmak üzere beş temel noktada bağlantı içindedir. **Geri bağlantı** formel kesimin sermaye yoğun büyük şirketlerinin ürettiği ürünlerin enformel kesimin küçük üretim birimleri tarafından hammadde ve/veya aramalı girdisi ola-

rak kullanmasını ifade etmektedir. Örneğin, pastane dükkânı sahibi bir küçük üreticinin kullandığı unu büyük ölçekli bir işletmeden temin etmesini geri bağlantıya örnek olarak verebiliriz.

İleri bağlantı, enformel kesim ve/veya küçük üretim tarafından üretilen ürünlerin formel kesim yani büyük ölçekli fabrikalar ve işletmeler tarafından girdi olarak kullanılmasıdır. Küçük köylü üreticisinin yetiştirdiği ve ürettiği pancar, pamuk, tütün ve ayçiçeğinin büyük ölçekli sanayi işletmeleri tarafından girdi olarak kullanılmasını ileri bağlantıya örnek olarak verebiliriz. **Fason bağlantı**, bir işletmenin üretim maliyetlerini aşağıya çekmek için işin bir kısmını ya da tamamını başka bir firmaya yaptırmasıdır. Küçük işletmeyle orta ölçekli işletmenin ve orta ölçekli işletme ile büyük işletmeler arasındaki fason bağlantı daha fazla yaygındır. **Gelir bağlantısı**, formel kesimde istihdam olanaklarının daralmasından dolayı hane bireylerinin enformel kesimde çalışarak gelir kazanmasını ifade etmektedir. **Tüketim bağlantısı**, düşük gelirli ve yoksul hanelerin geçimleri için gerekli mal ve hizmetleri, yani tüketim ihtiyaçlarını enformel kesimden karşılamalarını ifade etmektedir.

Enformel sektör/ekonominin temel özelliklerini sıralayabilmek.

Enformel sektör/ekonominin temel özellikleri şunlardır: **Önemi ve kalıcılığı:** Son yıllarda enformel ekonomi büyümeye devam ederek kalıcı bir hâle gelmektedir. Kapitalist gelişmenin bir parçası ve küresel ekonominin temel unsurlarından biridir. **Ekonomik ilişkilerin bir bütün olarak aralıksız devamlılığı:** Enformel ekonomi, formel ve enformel yapının iç içe geçtiği ve ekonomik ilişkilerin bir bütün olarak devamlılığının sağlandığı bir çerçevede ele alınmaktadır. Örneğin, daha önce kendi hesabına terzilik yapan bir kişi, şimdi artık altsözleşmeye dayalı ilişkilerle enformel ekonominin bir parçası haline gelmiştir. **Farklı kesimlere (bölümlere) ayrılması:** Enformel ekonomi işletme ve istihdam türü açısından homojen ve türdeş değildir. Enformel ekonomi işverenler/küçük girişimciler, enformel ve formel işletmelerin çalışanları, ücretsiz

aile işçileri, sanayiye evde parça başı iş yapanlar, kendi hesabına iş yapanlar ve diğer ücretli enformel işçiler gibi geniş bir yelpazeyi içermektedir.

Legal veya yarı legallığı: Enformel ekonomide üretim veya işin düzenlenmesi sıklıkla yarı legal veya illegal olmasına rağmen enformel çalışanları ve işletmeleri legal mal ve hizmet üretiminde ve dağıtımında bulunmaktadır. İkincisi, enformel ekonomide yer alan birçok faaliyet vergi dilimine girmeye yetecek kadar üretim çıktısı veya gelir elde edememektedir. Son olarak da formel ve enformel firmalarda işgücünün kayıtsız çalıştırılmasıdır.

Enformel ekonominin nedenlerini açıklayabilmek.

Az gelişmiş ülkelerin demografik ve sosyo-ekonomik durumu enformel sektörün ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Kırdan kente göç sonucunda önemli bir kentsel işgücü açığa çıkmıştır. Formel sektör açığa çıkan bu işgücünü içine çekememiştir. Bunun sonucunda kendi hesabına çalışma biçimleri yaygınlaşmış ve çok küçük işletmeler kentlerin önemli bir ekonomik faaliyet ve istihdam kaynağı hâline gelmiştir. Az gelişmiş ülkelerdeki yasal düzenlemelerin katılığı enformel ekonomik faaliyetlerin varlığını devam ettirmesinde oldukça etkili olmuştur. Enformel ekonomi gelişmiş ülkeler için de önemli işlevlere sahiptir. 1970'li yılların yapısal krizi aşmak için geliştirilen ekonomik düzenlemelerin bir kısmı enformel sektör üzerinden sağlanmıştır. Enformel sektör işsizliği aşağıya çekmektedir. Formel ekonomi geliştikçe enformel sektörde üretilen mal ve hizmetlere olan talep de genişlemektedir. Firmalar sendikaların güçlenmesine karşı ya enformel sektöre kaymakta veya bu sektördeki işletmeler ile işbirliği yaparak kendi varlıklarını korumaktadır. Günümüzde gelişmekte olan ülkelerde enformel ekonominin yaygınlaşmasında etkili olan temel nedenlerden biri, küreselleşmeyle bağlantılı yapısal uyum politikaları ve ihracata dayalı sanayileşme modelidir.

Türkiye'de enformel sektörün tarihçesini özetleyebilmek.

Türkiye'nin kentlerinde enformel sektör olgusunun oluşmaya başlaması **1945'e** dayanmaktadır. Türkiye'de enformel sektörün oluşmasıyla kırdan kente yaşanan göç arasında önemli bir ilişki vardır. 1950-60'lı yıllarda kentlere olan göç hızla devam etmiş ve kentin göçmenlerinin bir kısmı örgütlü sektörlerin dışında ancak küçük çaplı ticaret ve hizmet işlerinde istihdam olanakları bulabilmişlerdir. Türkiye **1960-1980** yılları arasında uygulamaya konulan ithal ikameci sanayileşme modeli kentlerde enformel sektörün büyümesini sağlamış ve aynı zamanda enformel sektörün rolünü ve katkısını güçlendirmiştir. Enformel sektör aracılığıyla sisteme ucuz işgücü sağlanmıştır. Enformel işgücü iç pazarın sürdürülebilirliğine önemli katkı yapmıştır. Kente göç eden ve ekonominin formel örgütlü yapısında istihdam edilemeyen kesim enformel sektörden gelir kazanmaya başlamıştır. Bu kesim aynı zamanda üretim ve tüketim düzeyinde de ekonomiye önemli katkılar sağlamıştır. **1980 sonrası**, Türkiye'de ihracata yönelik yeni liberal model benimsenmiştir. Bu değişim emek pazarında da değişimleri beraberinde getirmiştir. Yeniden yapılanma süreci olarak da adlandırılan bu yeni dönemde formel üretim süreçlerinin emek yoğun iş aşamaları ucuz emek kaynağı olan enformel kanallara aktarılmıştır. Formel kesim işletmelerinin bazıları üretim aşamalarını küçük çaplı işletmelere devretmiştir.

Kendimizi Sınayalım

1. Enformel sektörü 'pazar yeri ekonomisi', formel sektörü ise 'firma ekonomisi' olarak kavramsallaştıran kişi aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. John Weeks
 - b. T. Gary McGee
 - c. Keith Hart
 - d. Clifford Geertz
 - e. Karl Polanyi
2. Uluslararası Çalışma Örgütü'ne göre aşağıdakilerden hangisi enformel sektörün özelliklerinden biridir?
 - a. Başlangıç sermayesi yüksektir.
 - b. Yabancı kaynak ve teknoloji kullanımı yaygındır.
 - c. Geçici ve düzensiz işleri kapsar ancak sosyal haklardan yararlanılır.
 - d. Teknoloji yoğun sektörlerdir.
 - e. Aile mülkiyeti ve aile emeği yaygındır.
3. Enformel sektörü kendi hesabına çalışma biçimi, istikrarsız, düzensiz, güvencesiz, maaş veya ücret karşılığında çalışma biçimi olarak tanımlayan kişi aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. John Weeks
 - b. T. Gary McGee
 - c. Keith Hart
 - d. Clifford Geertz
 - e. Karl Polanyi
4. Pastane dükkanına sahip bir küçük üreticinin (girişimcinin) gıda üretimi için ihtiyacı olan unu fabrikadan satın alması aşağıdaki bağlantı türlerinden hangisidir?
 - a. İleri bağlantı
 - b. Geri bağlantı
 - c. Fason bağlantı
 - d. Gelir bağlantısı
 - e. Tüketim bağlantısı
5. Büyük ölçekli bir işletmenin üretim için gerekli ham maddeyi küçük üreticiden satın alması aşağıdaki bağlantı türlerinden hangisidir?
 - a. İleri bağlantı
 - b. Geri bağlantı
 - c. Fason bağlantı
 - d. Gelir bağlantısı
 - e. Tüketim bağlantısı
6. Bir işletmenin maliyet masraflarını aşağıya çekmek için işin bir kısmını ya da tamamını kendinden daha küçük başka bir işletmeye yaptırması aşağıdaki bağlantı türlerinden hangisidir?
 - a. Fason bağlantı
 - b. Geri bağlantı
 - c. İleri bağlantı
 - d. Tüketim bağlantısı
 - e. Gelir bağlantısı
7. Aşağıdakilerden hangisi yeni bakışa göre enformel sektörün özelliklerinden biridir?
 - a. Enformel sektör gelenekseldir.
 - b. Enformel sektör marjinal üretkenliğe sahiptir.
 - c. Formel istihdam aldığı için enformel istihdam artmaktadır.
 - d. Enformel sektör formel sektörden kopuktur.
 - e. Enformel sektör artık-emek havuzunu temsil etmektedir.
8. Aşağıdakilerden hangisi az gelişmiş ülkelerde enformel sektörün ortaya çıkmasında etkili olan temel faktörlerden biridir?
 - a. Geleneksel zanaatçılığın yaygınlığı
 - b. Küçük çaplı ticaretin gelişmesi
 - c. Eşitsiz sanayileşme ve yanlış tarım politikaları
 - d. Ekonominin küreselleşmesi
 - e. Kırdan kente göç eden işgücünün örgütlü sektörde istihdam edilememesi
9. Aşağıdakilerden hangisi Türkiye'de enformel sektörün özelliklerinden biri **değildir**?
 - a. Enformel sektör 1945'li yıllardan sonra oluşmuştur.
 - b. Kentin ilk göçmenleri enformel sektörde hamallık, işportacılık gibi işlerde çalışmıştır.
 - c. 1945'li yıllarda marjinal sektör kavramı kullanılmaktadır.
 - d. 1980 sonrası enformel sektörde iş bulabilmek (kapıcılık, pazarcılık) kolay değildir.
 - e. Enformel sektör 1960-80 arası katmanlaşmıştır.
10. Aşağıdakilerden hangisi Türkiye'de var olan sosyal güvenlik sisteminin sorunları ve artan kayıtdışı istihdamı çözmeye yönelik olarak önerilen politikalardan **değildir**?
 - a. İstihdam artırıcı büyüme stratejileri geliştirilmeli.
 - b. Geliştirilecek çözüm önerileri makroekonomik reformların parçası olmalı.
 - c. Sosyal güvenlik kurumları iyi yönetilmeli.
 - d. Sosyal devlet politikaları azaltılmalı.
 - e. İşçi, işveren ve devlet geliştirilecek politikaların tarafları olmalı.

Okuma Parçası

Türkiye’de Enformel Sektör ve Enformel İstihdam

Ülkemizde hanenin tüm üyelerini yetersiz koşullarda, temel insan haklarından olan sosyal güvenlik hakkından yoksun olarak çalışmak zorunda bırakan ekonomik ve sosyal koşullar çok boyutludur ve tek bir nedene dayanarak açıklanması ve çözüm önerileri geliştirilmesi mümkün değildir.

Türkiye geleneksel olarak küçük üretim birimlerinin çok yaygın olduğu bir ülkedir. Enformel sektörün temel üretim birimleri olarak ele alabileceğimiz esnaf, sanatkâr işyerleri ve çok küçük işletmelerin kayıtdışlığında yasal ve kurumsal düzenlemelerin bu tür işletmeler açısından elverişsiz yapılarının ve bürokratik süreçlerin önemli payı vardır. 1980 sonrası uygulanan ihracata dayalı sanayileşme modeli ve yapısal uyum politikaları ise özellikle fason ve taşeron üretim ilişkileri aracılığıyla enformel istihdamın yaygınlaşmasında etkili olmuştur. Türkiye’de bu olgunun incelenmesi, bize, formel ve enformel sektörlerin birbirlerini tamamlayıcı nitelikte olduğunu, formel sektörde enformelliğe geçme yönünde güçlü bir eğilim bulunduğunu ve enformel istihdamın büyüdüğünü göstermektedir.

Türkiye’de yakın zamana kadar çalışanları kapsamına alan başlıca üç büyük sosyal güvenlik kuruluşu Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı, Sosyal Sigortalar Kurumu, Esnaf Sanatkârlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu’dur. Türkiye’de enformel sektör çalışanları büyük ölçüde yasal sosyal güvenlik kapsamı içindedir. Ayrıca ülkemizde uluslararası normlara uygun olmasa ve çok yetersiz düzeylerde de olsa, yoksul kişilere yönelik sosyal yardım mekanizması bulunmaktadır. Türkiye’de yasal sosyal güvenliğin zorunlu veya isteğe bağlı kapsam aracılığıyla neredeyse tüm işgücünü kapsayacak bir biçimde düzenlenmiş olmasına karşın gerçek sosyal güvenlik kapsamı yasal kapsamın ciddi bir biçimde altında kalmaktadır. TÜİK verilerine göre, 2005 yılında istihdam edilenlerin, Türkiye genelinde yüzde 50.1’i, kentsel yerlerde yüzde 35.9’u, kırsal yerlerde ise yüzde 68.9’u herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olmadan çalışmaktadır. Enformel istihdam esas olarak yasaların kapsamaması nedeniyle değil, kapsama girenlerin mevcut kurumsal yapıya dahil olmaması nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Özellikle küçük üreticiliğin yaygın olduğu kırsal kesimde, çiftçilerin önemli bir kısmı kendi hesabına çalışan olarak BAĞ-KUR’a üye olmamaktadır. Aynı durum kentlerde kendi hesabına çalışanlar açısından da geçerlidir. Kentlerde

tarım dışı faaliyetlerde kendi hesabına çalışanların %53’ü BAĞ-KUR’a üye değildir. Kentlerde ücretli olarak çalışanların %22’sinin de sigortasız çalıştığı görülmektedir. Türkiye’de işgücünün yarısının herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olmamasının yanı sıra, bir diğer önemli sorun da, sosyal güvenliğe riayet oranının düşük olması, prime esas gün sayısının ve prime esas kazancın düşük gösterilmesidir. Yine BAĞ-KUR üyeleri arasında hiç prim borcu olmayanlar toplam sigortalıların ancak %10’unu oluşturmaktadır. Ülkemizde yasal kapsamın geniş olmasına karşılık gerçek sosyal güvenlik kapsamının düşük olmasının gerisinde yatan nedenler arasında; çalışanlar açısından gelir düzeyinin yetersizliğini, ücret üzerinden yapılan gelir vergisi ve sigorta prim kesintilerin yüksekliğini, buna bağlı olarak işverenlerin işgücü maliyetlerini düşürme gayretlerini, işgücü arz fazlası nedeniyle sigortasız çalışmanın açık işsizliğe tercih edilmesini, idari alt yapının denetim eksikliğini ve sosyal güvenlik kurumlarınca sunulan karşılıkların yetersizliğini sayabiliriz.

Ücretli çalışanların SSK kapsamı dışında kalmasının veya primlerinin ödenmemesinin öncelikli nedeni, işgücü maliyeti ile çalışanın eline geçen net ücret arasındaki farkın büyük olması, asgari ücret üzerindeki vergi ve sosyal güvenlik yükünün %40’ları bulması olarak görülmektedir. Gelir elde edenler, vergilerin adaletli şekilde toplandığı ve harcadığına dair inançlarının sarsılmasıyla birlikte, bu gelirlerin önemli bir kısmını devlete vergi veya diğer yasal kesintiler olarak ödemek istememekte, özel anlaşmalarla net ve brüt ücret arasındaki farkın işçi ve işveren arasında pay edildiği genel kabul görmektedir. İşçinin sigortalı olarak çalışmak istemesi durumunda ise yaygın işsizlikten ötürü işveren karşısında pazarlık gücü yoktur. Denetim etkinliğinin zayıf olması, bu gelişmeyi daha da kolaylaştırmaktadır. BAĞ-KUR üyesi olan küçük esnaf ve sanatkârlar açısından da ekonomik duruma bağlı olarak gelirlerinin düzensizliği, sunulan sağlık hizmetlerinin ve emeklilik ödeneklerinin yetersizliği primlerin ödenmemesinde veya düzensiz ödenmesinde etkili olmaktadır. Küçük işletmelerin sahipleri, sosyal güvenlik kuruluşlarınınca sunulan karşılık ya da faydalardan genel olarak memnun değildir. BAĞ-KUR ve SSK’nın sunduğu sağlık hizmetlerine ulaşmanın önemli zaman maliyetlerine neden olduğunu, sunulan hizmetlerin yeterli olmadığını, emekli aylıklarının düzeyinin çok düşük olduğunu belirtmektedirler. İşletme sahipleri, sosyal güvenlik siste-

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

minden genel olarak memnun olmamakla birlikte, sosyal güvenliğin finansmanına ilişkin yükümlülüklerini asgari düzeyde gerçekleştirme, imkân bulabildikleri ölçüde de kaçınma yolunu seçmiş gözükmektedir. Sosyal güvenlik sistemine duyulan güvenin zayıflamış ve kurumların iyi yönetilmediğine inanılmış olması, sistemin meşruiyetini kısmen kaybettiğine işaret etmektedir. Sosyal güvenlik sisteminin sunduğu hizmetlere erişebilirliği ve şeffaflığı artırmak öncelikli bir hedef olarak gözükmektedir. Sorunun çözümü sadece prim oranlarını düşürülmesiyle sınırlı değildir; küçük işletmelerin gelir olanaklarını artırıcı destekler, çalışanların sosyal güvenlik primlerini finanse edebilirliklerine katkı sağlayacaktır.

Türkiye’de var olan sosyal güvenlik sisteminin sorunları ve artan kayıtdışı istihdamı çözmeye yönelik politikalar, kapsamlı makroekonomik reformların bir parçası olmak zorundadır. Bunların başında istihdamı artıracak büyüme politikalarının benimsenmesi gelmektedir. Ayrıca sosyal güvenlik kurumlarında iyi yönetim, işletme ve riayeti geliştirecek politikaları devreye sokmak, sistemin etkin faaliyet göstermesini sağlamak için, sosyal taraflarla işbirliğine yönelmek gerekmektedir. Devletin, sosyal güvenlik sisteminin finansmanına işçi ve işverenin yanı sıra üçüncü taraf olarak katılması, sosyal devletin bir gereği ve sistemin sürdürülebilirliği açısından zorunludur.

Kaynak: Gülay Toksöz (2006) “Enformel Sektör, Enformel İstihdam: Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşma Nedenleri”, **Tes İş Dergisi Kayıtdışı İstihdam Dosyası**, s.44-45.

1. d	Yanıtınız yanlışsa “Enformel Sektörü Açıklayan Kuramsal Yaklaşımlar” konusunu gözden geçiriniz.
2. e	Yanıtınız yanlışsa “Enformel Sektörü Açıklayan Kuramsal Yaklaşımlar” konusunu gözden geçiriniz.
3. c	Yanıtınız yanlışsa “Enformel Sektörü Açıklayan Kuramsal Yaklaşımlar” konusunu gözden geçiriniz.
4. b	Yanıtınız yanlışsa “Enformel Sektörü Açıklayan Kuramsal Yaklaşımlar” konusunu gözden geçiriniz.
5. a	Yanıtınız yanlışsa “Enformel Sektörü Açıklayan Kuramsal Yaklaşımlar” konusunu gözden geçiriniz.
6. a	Yanıtınız yanlışsa “Enformel Sektörü Açıklayan Kuramsal Yaklaşımlar” konusunu gözden geçiriniz.
7. c	Yanıtınız yanlışsa “Enformel Sektör/Ekonominin Temel Özellikleri” konusunu gözden geçiriniz.
8. e	Yanıtınız yanlışsa “Enformel Sektörün Varlık Nedenleri” konusunu gözden geçiriniz.
9. e	Yanıtınız yanlışsa “Türkiye’de Enformel Sektörün Gelişimi” konusunu gözden geçiriniz.
10. d	Yanıtınız yanlışsa “Okuma Parçası” konusunu gözden geçiriniz

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Geertz modern kesimi temel olarak örgütlenmişlik özelliğiyle değerlendiriyor. Ancak Geertz'in yaklaşımı içinde bir dükkânı firma yapan diğer özellikler tartışmalıdır. Örneğin, plastik kova satan bir pazarcı sattığı kova fabrika ürünü olabilir. Yani Geertz'in yaklaşımı içinde pazarcı modern eşya satmaktadır. Pazarcı gün boyunca da kovasını satmak için uğraşmaktadır. Fakat bu kişinin ne bir dükkânı, ne bir sabit işyeri ne de süslü bir vitrini vardır. Buradan yola çıkarak pazarcının yaptığı işi modern ya da modern olmayan geleneksel iş olarak tanımlamak ne kadar mümkün olabilir. Modern sanayi ürünlerini pazarcı örneğinde olduğu gibi küçük girişimciler tarafından pazarlayabilir. Karşılıklı bağımlılık durumlarının olabileceği koşullarda nasıl olurda birbirinden kopuk iki ayrı yapıdan (geleneksel ve modern ekonomi) söz edilebilir. Bunun yanı sıra hammadde gibi ihtiyaçlar ekonominin geleneksel kanadından temin edilebilir. Ayrıca, geleneksel yapı içinde değerlendirilen pazar yeri ekonomisinde satış yapan bir girişimcinin davranış özellikleri (kâr dürtüsü, uzmanlaşma, işin örgütlenmesi) ile modern kesimde girişimcilik yapan kişiyle aynı olabilir. Yani geleneksel kesimin iş yeri ve girişimci özellikleri modern kesimin özellikleriyle aynı olabilir. Bundan dolayı her iki yapının birbirinden ayrı ve kopuk olarak, geleneksel ekonominin de geri bir yapı olarak değerlendirilmesi; Geertz'in yaklaşımının önemli sınırlılıkları arasında yer almaktadır (Ayata, 1987).

Sıra Sizde 2

Düalist yaklaşım içinde yer alan diğer düşünürlere Mc Gee'yi ve Santos'u örnek olarak verebiliriz. Mc Gee üretim sistemleri temelinde bir ayrıma gitmektedir. Ona göre **"köylü üretim sistemi"** ekonominin geleneksel yapısı içinde, **"kapitalist üretim sistemleri"** ise ekonominin modern kesimi içinde yer almaktadır. Kapitalist üretim sistemi kar için üretim yapmaktadır. Kapitalist sistem büyüyüp geliştikçe köylü sistemi de küçülerek ortadan kalkacaktır. Her iki kesimin de aynı dinamiklerle büyüme ve yaygınlaşması gibi bir olasılıktan söz edilmez. Santos ise, enformel sektör ve formel sektörü **"ekonominin alt ve üst evreleri"** olarak kavramsallaştırmaktadır. Ekonominin alt evrelerinin özellikleri şunlardır: Emek-yoğun işletmeler, aile emeği kullanma, kıt sermaye, düzensiz çalışma saatleri, çalışanları ödüllendirmede belirgin sistemlerin olmaması, düşük kaliteli üretim, fiyatların pazarlık yoluyla tespit edilmesi, kre-

dilerin resmi kurumlar dışında sağlanması, gayri şahsi ilişkilerin gelişmemesi, sabit sermaye yatırımlarının önemsizliği, devlet yardımlarından yararlanama (Ayata, 1987).

Sıra Sizde 3

Fason bağlantı maliyetleri aşağıya çekmek için farklı büyüklükteki işletmeler arasında kurulan (enformel sektör ve formel sektör yer alan işletmeler arasında) önemli bir ilişki türüdür. Fason ilişkilerin küçük, orta ve büyük ölçekli kapitalist firmalar arasında kurulduğu ünitenin fason bağlantı bölümünde aktarılmıştır. İşletmelerin büyüklüğü ile kurulan fason bağlantı arasında da önemli bir ilişki vardır. Yani küçük ölçekli bir işletme ile büyük ölçekli kapitalist işletmenin fason bağlantı kurması maliyet açısından çok da anlamlı olmayabilir. Diğer bir deyişle, fason bağlantının kurulması açısından işletmeler arasında önemli düzeyde teknolojik veya verimlilik farkının olmaması önemlidir. Fason bağlantıya giren bir firma, yani işin bir kısmını ya da tamamını başka bir firmaya yaptıran işletme; teknolojik, verimlilik ve emek maliyetlerini göz önünde bulundurmamak durumundadır (Ayata, 1987).

Sıra Sizde 4

1980 sonrası Türkiye'de ve dünyada kadınların enformel işlerde çalışma oranları erkeklere göre hızla artmaktadır. Bu sektörlerde kadın emeğinin yoğun olarak kullanılmasının ardında yatan nedenlerden biri hane gelirindeki azalma yani geçim sıkıntısıdır. Kadınların yaşları, annelik rolleri, eğitim seviyeleri de enformel sektörde çalışmalarını etkileyen faktörlerdir. Ayrıca sermaye de bu süreçte kadın emeğinden ucuz olarak faydalanmaktadır. Kadınların enformel sektördeki konumlarını ücretli ve ücretsiz çalışma olarak ikiye ayırabiliriz. Yani enformel işletmelerde ücret karşılığı çalıştığı gibi, işletme dışında ve özellikle evde parça başı iş yaparak da çalışabilmektedir. Kadınlar işletme dışında çocuk bakıcılığı, hizmetçilik gibi işlerde de işletme dışı istihdam edilmektedirler. Kadın işgücünün önemli bir kısmı ise özellikle de tarım sektöründe ücretsiz aile işçisi olarak istihdam edilmektedir.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Akdemir, N. (2006). “Enformel Ağlar ve Mekanizmalar: Tuzla Tersaneler Bölgesinde Taşeronlaşma”, **Tes İş Dergisi Kayıtdışı İstihdam Dosyası**, s.63-71.
- Ayata, S. (1987). **Kapitalizm ve Küçük Üreticilik: Türkiye’de Halı Dokumacılığı**. Ankara: Yurt Yayınları.
- Becker, K.F. (2002). **Informal Economy**. SIDA.
- Chen, M.A. (2005). **Rethinking the Informal Economy: Linkages with the Formal Economy and the Formal Regulatory Environment**. Research Paper No.2005/10. WIDER.
- Chen, M.A., Vanek, J., ve Carr, M. (2004). **Mainstreaming Informal Employment and Gender in Poverty Reduction: A Handbook for Policy-makers and Other Stakeholders**. Commonwealth Secretariat.
- Erdut, T. (2005). “İşgücü Piyasasında Enformelleşme ve Kadın İşgücü”, **Çalışma ve Toplum**, 6 (3), s.11-49.
- Gerxhani, K.(2004). “The Informal Sector in Developed and Less Developed Countries: A Literature Survey”, **Public Choice**, vol.120, No.3-4, 267-300.
- Habib-Mintz, N. (2009). “To What Extent Can the Informal Economy Concept Adequately Explain the Dynamism of the Non-Formal Sector in Developing Countries”, **Journal of International Business and Economy**, 10 (1), s.1-19.
- Kapar, R. (2006). “Gelişmiş Ülkelerde Enformel İstihdamın Boyutları”, **Tes İş Dergisi Kayıtdışı İstihdam Dosyası**, s.46-52.
- Toksöz, G. (2006). “Enformel Sektör, Enformel İstihdam: Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşma Nedenleri”, **Tes İş Dergisi Kayıtdışı İstihdam Dosyası**, s.42-45.
- Türk-İş Raporu (2006). “Kayıtdışı İstihdamla Mücadele İçin Ulusal Eylem Planı”, **Tes İş Dergisi Kayıtdışı İstihdam Dosyası**, s.53-62.
- Selçuk, F.Ü. (2006). “Enformel Sektörde Örgütlenme Deneyimleri”, **Tes İş Dergisi Kayıtdışı İstihdam Dosyası**, s.72-77.
- Şenyapılı, T. (2000). “Enformel Sektör”, **Devlet Reformu, Yoksulluk**. A.Halis Akder ve Murat Güvenç, TESEV Yayınları.

4

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- 👁️ Feminizmi tanımlayabilecek,
- 👁️ Feminizmin yerleşik bilim anlayışına yönelttiği eleştirileri sıralayabilecek,
- 👁️ İktisadın çalışma konusunu özetleyebilecek,
- 👁️ Feminist iktisadın temel yaklaşımlarını ayırt edebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Kadın sorunu
- Feminizm
- İktisat
- Feminist iktisat
- Toplumsal cinsiyet
- Kamusal ve özel üretim
- Paranın yanlılığı/yansızlığı

İçindekiler

Ekonomi Sosyolojisi

Feminizm ve İktisat

- GİRİŞ
- KADIN SORUNU VE FEMİNİZM
- İKTİSADIN KONUSU
- FEMİNİST İKTİSAT
- SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Feminizm ve İktisat

GİRİŞ

Feminizm, son on yılın sosyal bilim literatüründe yıldızı en çok parlayan inceleme alanlarının başında gelmektedir. (Harding, 1987; Rosenberg, 1993; Lovibond, 1994; Pollak, 1994; Nelson, 1995). Doğrudan veya dolaylı bir şekilde feminizmi konu edinen her ay yüzlerce kitap yayınlanmaktadır. Uluslararası yayın yapan büyük yayınevleri 'Feminist Studies' başlığı altında ayrı kitap katalogları çıkarmaya başlamışlardır. Sadece feminizm ile ilgili yazıların yayınlandığı süreli yayınların sayısı da giderek artmaktadır. Özellikle son yıllarda feminizmin yıldızını parlatan ve onu entelektüel üretim alanları arasında "bir numara" yapan nedir? Belki bu soruya çok basit ve kolay cevaplar verilebilir. Ancak, feminist literatürün bugünkü düzey ve hacmi, sadece "kadın özgürlüğü"nü sağlamaya yönelik çalışmalarla sınırlanabilecek gibi gözükmemektedir. Neredeyse her geçen gün feminist çalışmalara yenileri eklenmektedir. Feminist sosyolojiden feminist çevreciliğe, feminist antropolojiden feminist mimariye, feminist felsefeden feminist epistemolojiye kadar yeni yeni çalışma alanları ortaya çıkmaktadır. Mevcut beşeri birikimin erkek egemen olduğu ve kadın deneyim, eğilim ve yönelimlerini dışladığı varsayımı feminizmin giderek bir uygarlık eleştirisine dönüşmesine yol açmaktadır.

Sosyal bilimlerdeki temel varsayımların sorgulanması ve insan bilimlerinin yeni ve alternatif feminist bir eksene oturtulması girişimi, öncelikle tüm kültürel, siyasal ve ekonomik yapı ve kurumların köklü bir sorgulanmasının yapılmasını gerekli kılmaktadır. Bu yüzden, hemen hemen bütün sosyal bilim dallarında, eleştirel ve alternatif bir yaklaşım olarak feminist bakış açısını uyarlama çabaları yeni akademik uğraş alanları ortaya çıkarmaktadır.

Bu ünite, böyle bir çerçeve içerisinde, feminizmin metodolojik ve epistemolojik tezlerinin iktisat özelinde ne anlama gelebileceğini ele almaktadır. Yazının ilk bölümünde ana hatlarıyla yerleşik düşünce tarzına alternatif bir sosyal teori ve eleştirel metodoloji olarak feminizme bir çerçeve çizilmeye çalışılacak, ikinci bölümde iktisadın çalışma konusu özetlenecek ve üçüncü bölümde ise, feminist bakış açısının yerleşik iktisat bilimine getirdiği eleştiriler ele alınacaktır.

KADIN SORUNU VE FEMİNİZM

Gerek erkekler, gerekse kadınlar tarafından kadınlar üzerine yazılmış birçok eser vardır. '*Kadın sorunu*', '*kadın hakları*', '*kadın eğitimi*', '*kadının eğitimdeki konumu*', '*yönetici kadınlar*', '*iş hayatında kadın*', '*kadın kütüphanesi*', '*akademik uğ-*

raş içinde kadınlar, *'toplumsal değişme ve kadın'*, *'kadın liderler'* gibi başlıklar altında yazılar tüm eserlerin örtük olarak ima ettiği bir durum vardır.

İktisadi, sosyal ve siyasi yapı, kurum ve ilişkilerde erkekler hep merkezde yer aldıkları ve konumları veri kabul edildiği için kadınların durumu “sorun” olarak ele alınmaktadır. Mesela, ‘çalışma hayatının sorunlarından’ söz edildiğinde, örtük olarak bu, ‘erkeklerin çalışma hayatının sorunları’ anlamına geldiği için, eğer kadınlar da hesaba katılacaksa bunun ayrıca belirtilmesi gerekmektedir. Örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Mesela bir antropolog kitabına *'tarih boyunca erkek'* yerine *'tarih boyunca kadın'* başlığını koyuyor. Çünkü eğer çalışmasının konusunu erkekler oluşturacaksa bunu ayrıca belirtmesine gerek yoktur. Zira zaten tarih ağırlıklı olarak erkeklerin tarihidir.

Peki, bu niçin böyledir? Yani, neden erkek esas, kadın türevidir? Yahut neden erkek değil de, hep kadın araştırma veya inceleme nesnesidir? Neden kadın ve erkek arasındaki farklılık, oldukça değişik coğrafyalarda yer alan ve birbirleriyle çok dolaylı ilişki içinde bulunan toplumlardaki insanlar arası ilişkilerde, erkeklerin arasındaki farklılıktan çok daha değişik ama oldukça birbirine benzer sorunlar taşımaktadır? Kısaca, *kadınları erkeklere göre ikincil konuma iten temel etken nedir?*

Bir Sosyal Teori Olarak Feminizm

Kadın sorununa ilişkin çalışmaların çoğu, bu temel sorudan yola çıkmaktadır. Ancak bu temel sorunun sanıldığından da daha fazla cevabı vardır.

Farklı versiyonları ile **feminizm** işte bu ve benzeri sorulara verilen cevaplardan oluşmaktadır. Feminizm, İngilizceden Türkçeye geçmiş bir kelime. Aşağı yukarı tüm Latince kökenli dillerde farklı telaffuzlarla da olsa aynı anlamda kullanılmaktadır. Çok yaygın olarak kullanılan bu kavramın ne anlama geldiğine dair uzun etimolojik tartışmalara girmeden **“kadın hakları savunuculuğu”** olarak Türkçeye tercüme edilmesinin mümkün olduğu söylenebilir. Hemen ilk bakışta, erkek hakları savunuculuğu anlamına gelen ve eşit düzeyde yaygın kullanımı olan bir karşıt kavramın olmamasının, feminizmin, aslında, kadın-erkek ilişkilerinde bir dengesizliği yahut kadınlar aleyhine kurulan bir dengeyi ima ettiği ve erkek egemenliğine dayalı yapıya bir başkaldırı anlamı taşıdığı fark edilecektir. Böyle olduğu için de, tüm versiyonlarıyla feminizm sürekli bir muhalefet ideolojisi olmaya mahkûm olmuş, henüz statükonun korunmasına hizmet eden bir iktidar ideolojisi haline gelmemiştir. Bu yüzden feminizm kelimesinin sıfat olarak içinde yer aldığı bütün tamlamalar, egemen söylem tarafından yadırganmaktadır. Egemen, yerleşik söylemin feminizme bir muhalefet ideolojisi olarak bakması popüler kültürde de ona negatif, horlanan, küçümsenen içerimler yüklemektedir. Kadın-erkek ilişkilerinde, kadınlar aleyhine olan düzenlemelerden bahsetmek isteyen kişilerin “Sen de mi feministsin?” biçiminde “kınayıcı” ve “küçümseyici” bir soru ile karşılaşmaları veya kendisini doğrudan “feminist” sıfatıyla tasvip etmeyi uygun bulmayan ancak feminist söylem içinde haklı bulduğu konuları dile getirmek isteyenlerin de “Feminist değilim ama...” diyerek söze başlamaları da bundandır. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, feminizmin sadece kadın hakları savunuculuğu olduğunu söylemek yeterli ve tatmin edici değildir. Kadının toplumsal ve ekonomik yaşamdaki eşitsizliğini ele alan farklı feminist bakış açıları vardır.

Feminist teori hakkında daha geniş bilgi için “Zekiye Demir (1997) Modern ve Postmodern Feminizm. İz Yayıncılık” kitabına bakınız.

K İ T A P

Feminizme genel ve olumlu bir anlam yükleyenler, onu, bir uygarlık eleştirisi, sosyal bilimlerde yeni bir yöntem, felsefede yeni bir düşünce tarzı, sosyal hayatın örgütlenmesinde alternatif bir model olarak sunmaktadırlar. Caroline Ramazanoğlu (1989) kesin bir tanım vermeden feminizmin çerçevesini şöyle çizmektedir;

1. Tüm versiyonları ile feminizm, kadınları erkeklere tabi kılan cinsler arası mevcut ilişkilerin memnuniyet verici olmadığını ve değiştirilmesi gerektiğini savunur.
2. Feminizm, birçok toplumda doğal, normal ve istenilir olarak kabul edilen şeyleri eleştirmektedir.
3. Feminizm, tüm insanlık tarihini ve açıklama biçimlerini sorgulamaya tabi tutmaktadır.
4. Feminizm, sadece bir fikirler demeti değil, aynı zamanda, toplumun yapısını değiştirip dönüştürmeye aday uygulamalar öneren bir siyasal harekettir.
5. Feminist değişim talepleri, çoğunlukla bir toplumsal direnişle karşılaşmaktadır.
6. Feminizm mutlak değişmez bir bilgi zeminine dayanmaktan ziyade, akıl, bilim ve sosyal teorinin radikal bir eleştirisini önermektedir (s. 8-9).

Bu ünite de bir **eleştiri tarzı** ve **alternatif yöntem** olarak **feminizmin** iktisat bilimi özelinde ne anlama geldiği üzerinde durulacaktır. Genel bir bakış açısı vermek ve bir çerçeve çizmek amacıyla kadınların zaman ve mekân değişse de, niçin eşitsiz ve ikincil bir konumda bulunduğuna ilişkin soruya verilen cevapları kısaca gözden geçirmek yararlı olacaktır.

İlk cevap, biyolojik determinizmdir. Buna göre, kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklılık, onlara farklı toplumsal roller yüklemektedir. Bu yaklaşım, kadının ezilmesinin nedeninin biyolojik farklılıktan kaynaklandığını, kurtuluşunun da yine bu biyolojik farklılığı kullanmasına bağlı olduğunu savunmaktadır.

Genel olarak, hukuk, ahlak gibi norm ve bağlayıcılık niteliği olan toplumsal etkinliklerin meşruluk tartışmalarında, özelde de kadın-erkek ilişkilerinde ve sosyal rollerindeki farklılığın, cinsiyete dayalı toplumsal işbölümünün, “insan doğası”na göndermede bulunularak açıklama girişimlerinde pek dikkat edilmeyen temel bir sorun vardır. Burada çok ayrıntıya girmeden kısaca değinmek yararlı olacaktır.

Toplumu diğer canlıların birlikteliklerinden ayıran en temel unsurların başında kültür gelmektedir. Doğa (nature) bir tümel kategori olarak, insanın hazır bulduğu, kültür (culture) ise ortaya koyduğu her şeydir. Belirtmek gerekir ki, burada kullanılan anlamıyla **kültür**, insanın ortaya koyduğu maddi ve manevi her şeyi kapsayan çok geniş içerikli bir kavramdır. Kuşkusuz bu ikisi arasında çok sıkı bir etkileşim vardır. Ancak, insan doğasına, kültürel bir filtre konmadan var olma ortamının hazırlanması bugün uygarlık birikimi olarak görülen, dilden hukuka, ahlak kurallarından sosyal normlara, giyim kuşamdan yemek kültürüne kadar her şeyin yok olması anlamına gelecektir. Çünkü insan doğası kendiliğinden ne “iyi” ne de “kötü”dür. “İyi” ve “kötü” kategorilerinin içeriği kültürel olarak tanımlanmakta ve “uygarlık”(lar) bu tanımlamaların içinde yer aldığı değer ve anlam dünyasında insan doğasının disipline edilmesiyle meydana gelmektedir. İçinden geldiği gibi sesler çıkaran insan konuşmuş sayılmaz; konuşmanın kuralları vardır. İçinden geldiği gibi davranan kişi de “insan” olamaz; insan olmak için birçok davranış kodunu içselleştirmek gerekmektedir. Dolayısıyla **toplum hayatı**, doğa ile kültürün

Feminizm kadınların toplum içindeki eşitsizliklerinin ve ikincil konumlarının değiştirilmesi gerektiğini savunur; toplumda kadın aleyhine doğal ve normal olarak kabul edilen şeyleri eleştirir; insanlık tarihinin eleştirisini yapar; toplumun yapısını değiştirmeye yönelik siyasal bir harekettir; feminist hareket toplumsal bir dirençle karşılaşır ve sosyal teorinin radikal bir eleştirisini yapar.

birbirlerinin simetrileri olduklarında değil, doğanın kültür potasında yönlendirildiğinde oluşmaktadır. Bu yüzden bütün toplumsal kurumların meşruiyetinin, içeriği kültürel olarak doldurulan zıt insanların bir arada bulunduğu soyut bir insan doğasına gönderme yapılarak sağlanması mümkün değildir. Yani özel mülkiyet duygusu ne kadar “doğal” ise özel mülkiyeti ihlal etme duygusu da o kadar “doğal” kabul edilmelidir. Bu yüzden hırsızlık yapan kişiye, kendi doğasının gereklerine karşı geldiğini ve doğasını ihlal ettiğini söylemenin ötesinde hiçbir şeyin yapılmaması gerekir. Zira *“doğanın gereklerine uygun davranmanın gerekli olduğu” önermesi, “doğal” değil “ablaki” bir önermedir.* Kültürel tercihler olmadan hangi “doğal eğilimlerin” geliştirileceği, hangilerinin ise kontrol altında tutulup bastırılacağına karar verilemeyeceği için, “eğitim”den (eğitimin amacı insanı belirli amaçlar ve ilkeler doğrultusunda disipline etmektir) toplumsal düzeni sağlamaya yönelik; her türlü kural geliştirmeye kadar amaçsal içerikli hiçbir düzenleme yapmak mümkün değildir. Tabii ki kültürel kodların değişiminde ve farklılaşmasında insan doğasının önemli bir payının olduğu inkâr edilemez. Ancak biyolojik olarak çok farklı olmayan insanların çok farklı davranış geliştirmeleri siyasal, ahlaki, iktisadi kurumlar kurmaları, sistemler ortaya koymaları ancak kültürel farklılık ile açıklanabilir. Nezaket kullarındaki alışveriş kurallarına kadar, birçok toplumsal kurum ve ilişki insanların doğal eğilimlerinin yönlendirilmesi, kanalize edilmesi ve dönüştürülmesiyle ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden yalnız başına soyut bir insan doğası, toplumsal kurumların ve düzenlemelerin dayanağı ve meşruiyet kaynağı olarak alınamaz.

Burada cinsiyete dayalı toplumsal işbölümü konusuna dönecek olursak, toplumsal düzen için insan doğasının bir bölümü olarak cinsiyetin simetrisi olacak düzenlemeler yapmak zorunluluğu olmadığını belirtmek gerekir. Kadın ve erkek arasındaki farklılığın biyolojik boyutunu oluşturan **cinsellik** (sex) biyolojik bir kategoridir. Ancak kadın ve erkekler arasındaki biyolojik, fizyolojik, psikolojik ve cinsel farklılıkların toplumsal hayatın kurulmasında ne tür bir rol farklılaşmasına neden olduğu sorusu **toplumsal cinsiyet** (gender) kavramıyla açıklanmaktadır. Toplumsal cinsiyet erkek ve kadınlara atfedilen kültürel olarak biçimlenmiş özellik ve davranışlara denmektedir (Humm, 1992: 5). Kısacası, cinsiyet kavramı kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklılıkları ifade ederken, toplumsal cinsiyet kavramı ise kadın ve erkeğin tutum ve davranışlarının, toplumsal rol ve sorumluluklarının biyolojik farklılıklarından kaynaklanmadığını, bunu, sosyalleşme süreci içinde kültürel olarak öğrendiklerini ve toplum tarafından onlara atfedildiklerini anlatmaktadır.

Cinsiyet (sex) kavramı kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklılıkları ifade ederken, toplumsal cinsiyet kavramı (gender) ise kadın ve erkeğin tutum ve davranışlarının, toplumsal rol ve sorumluluklarının biyolojik farklılıklarından kaynaklanmadığını, bunu sosyalleşme süreci içinde kültürel olarak öğrendiklerini ve toplum tarafından onlara atfedildiklerini anlatmaktadır.

SIRA SİZDE

Kadınların ve erkeklerin toplumsal cinsiyet rollerini nasıl öğrendiklerini araştırınız.

Kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklılıkların neler olduğuna ilişkin, kökeni çok eskilere dayalı tartışmalar vardır. Bu tartışmaların toplumsal bir kategori olarak kadın ve erkek kavramlarının içlerinin doldurulmasında çok önemli rolleri vardır. Çünkü kadın ve erkek ayrımının biyolojik olarak temellendirilmesi, toplumsal işbölümündeki rol farklılaşmasının meşrulaştırılması için hayati önem taşımaktadır. Önce biyolojik verilerden hareketle kadın ve erkek doğasının tespit edilmesi, ardından toplumsal işbölümünün de tespit edilen bu doğal niteliklere uygun olarak yapılması kadın merkezli tartışmaların temel eksenini oluşturmaktadır. Bu yaklaşım feministler tarafından eleştirilmektedir. Toplumsal normlar, amaçlar ve inançlar çerçevesinde yapılan düzenlemeler biyolojik eğilimlerin denetlenmesi ve yönlendirilmesini gerekli kılabilir. Burada karşımıza, sözü edilen inanç, değer ve normların bağlayıcılığının ne olduğu sorusu çıkmaktadır. Dolayısıyla sorun insan doğa-

sının neleri zorunlu kıldığından, insanların hangi ilke ve normlarla kendilerini kayıtlı kılacaklarına kaymaktadır. Bu sorun, bu ünitenin konu edindiği tartışmanın kapsamı dışında kalmaktadır.

Kadınların toplumsal işbölümünde niçin ikincil bir konumda oldukları sorusuna verilen **ikinci cevap**, *psikolojik determinizmdir*. Buna göre ise, kadın ve erkeğin toplumsal rollerindeki farklılığın nedeni, biyolojik farklılık ile yakın ilişki içinde olsa da, temelde ruhsal gelişmelerindeki farklılıktır. Çocukluktan itibaren kız ve erkek çocukların ruhsal gelişimi onların toplumsal konumlarını belirlemektedir.

Üçüncü cevap, *sosyal determinizmdir*. Buna göre tarihsel olarak oluşan sosyal ilişkiler, toplumsallaştırma kurumları aracılığı ile nesilden nesile aktarılmakta, kadın ve erkeğe yüklenen rol ve işlevler de, bu süreçte hep yeniden kurulmaktadır. Bugünkü mevcut durum da bu sürecin bir sonucudur.

Dördüncü cevap ise *iktisadi determinizmdir*. Buna göre toplumların ekonomik gelişmelerine uygun olarak gelişen tüm üstyapı kurumları gibi kadın erkek ilişkileri de, iktisadi gelişmenin birer türevidirler. İktisadi yapının belirli olgunluğa erişmesini beklemeden ilişkileri değiştirmeye kalkmak tarihin akışını zorlamak olacaktır. Yapılması gereken sürecin hızlanmasına katkıda bulunmaktır.

Bunlara dilin toplumsal işlevini göz önünde tutarak, öznenin dilsel yapılar içinde kendini kurarken dilin kavramları arasındaki anlam yoğunluk farkının belirleyici olduğunu savunan dilsel determinizmi ve determinizmin tüm versiyonlarına karşı olan varoluşçu veya postmodernist yaklaşımları da eklemek gerekir (Tong, 1989; Jaggar, 1988).

Öte yandan bu sorunun formülasyonunun ne kadar doğru olduğu tartışılabilir. Bir kısım insanlar, mevcut kadın sorunlarının, kendi dünya görüşlerinin uygulanmasının bir sonucu olmadığı için, bu konuda kafa yormalarına gerek olmadığı kanaatinde dirler. Çünkü kendi dünya görüşleri egemen olduğunda tüm sorunlar bir bir çözülecek, belki bazı sorunların kendisi ortadan kalkacağı için onlara çözüm diye bir konu da söz konusu olmayacaktır. Bu yaklaşım kendi içinde tutarlı ve güven verici gözükmesine karşın, sorunların içinde boğuşan insanlara çok fazla çekici gelmeyecektir. Çünkü insanlar bugün var olan sorunlarının çözümü için neler yapılabileceğine ilişkin soruların cevaplarına daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Üstelik bugün uygulama imkânından mahrum olan dünya görüşlerinin, uygulandığında tüm sorunları çözebileceğine dair bir garanti de yoktur.

Öte yandan, kadın sorunu diye bir sorunun olmadığı, bir kısım insanların bu yapay olarak ürettikleri biçimindeki bir itirazı doğrulayacak ve onaylayacak çok az kadın vardır. Çünkü mevcut toplumsal ilişki ağı içinde kadınlar, kendilerine *tanınan* statü, hak ve rollerden erkekler kadar memnun olmadıklarını ifade etmektedirler.

Bir Metodoloji Olarak Feminizm

Yerleşik sosyal bilim metodolojisine feminist düşüncülerin yönelttiği temel eleştiri, mevcut bilimlerin erkek bakış açısının bir sonucu olduğu, dolayısıyla kadın deneyimini hesaba katmadığı noktasında toplanmaktadır. Bu eleştiriye göre, insan bilgisi büyük oranda deneyim üzerine kurulmaktadır. Kuşkusuz insan deneyimi, kişilerin giriştikleri eylem ve içinde bulundukları sosyal bağlam ve kurdukları ilişkilerin türüne göre farklılaşır. Bu çerçevede, tarihsel olarak kadınların deneyimleri erkeklerinkinden sistematik bir biçimde farklılaşma göstermektedir. Yerleşik kurumsal nitelik taşıyan bilimsel bilgiler, insan deneyiminin sadece bir bölümünü, yani erkeklerin deneyimlerini içermektedir. Feministlere göre, bunların insanlığın ortak deneyimi olarak kabul edilmesi hem insan bilgi-

Biyolojik determinizm kadın ve erkek arasındaki eşitsizliği her iki cinsin biyolojik farklılığına dayandırmaktadır. Psikolojik determinizm, kadın ve erkeğin toplumsal rollerindeki farklılık ve eşitsizliği her iki cinsin ruhsal gelişimindeki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Sosyal determinizme göre, kadın ve erkeğe yüklenen roller ve işlevler kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. İktisadi determinizme göre ise, kadın ve erkek arasındaki eşitsizlik iktisadi gelişmenin bir sonucudur.

si hem de sosyal hayat üzerinde tahrip edici sonuçlar yaratmaktadır (Harding ve Hintikka, 1983: x).

Metodolojik çerçevede modern yerleşik bilim anlayış ve uygulamalarına yöneltilen feminist eleştirileri dört grupta toplamak mümkündür.

İlk eleştiri *bilim politikası* ile ilgilidir. Buna göre bütün bilim dallarında erkekler kadınlardan daha çok eğitilmekte ve istihdam edilmektedir. Gerek doğal gerekse sosyal bilimlerde bilim insanları arasında kadın olanlarının sayısı erkeklerle kıyaslandığında görece sınırlıdır (Longino ve Hommonds, 1992: 164). Kadınların bilim topluluklarındaki azınlık durumları bilimsel kurum ve organizasyonların erkekler tarafından biçimlendirilmesi ve yönlendirilmesi sonucunu getirmektedir. Bu da bilimsel çalışmalarda, doğrudan kadınları ilgilendiren konuların önemsenmemesine, sonuçta da araştırmacıların bu sorunları çözmek için çok fazla çaba harcamalarına yol açmaktadır. Bu eleştiri, bilimsel etkinliğin doğasını ve temel kavramsal araçlarını hedef almamakta, daha çok bilim politikalarının erkekler tarafından belirlenmesinin kadınların bütün dünyada ezilmesine, bazen doğrudan bazen de dolaylı biçimde neden olduğunu ileri sürmekle yetinmektedir. Buradaki eleştiri, bilimin sonuçlarından erkeklerle oranla kadınların daha az faydalanmaları nedeniyle kadınlar aleyhine bir yapılanmanın devam etmesine bilimin katkıda bulunması biçiminde özetlenebilir (Blank, 1994: 118-19; Ferber, 1995: 357).

İkinci eleştiri, birinciye oranla biraz daha radikal nitelik taşımaktadır. Buna göre bilimin kadınlar aleyhine kurulu bulunan düzenin işleyişine olan katkısı sadece bilim politikalarının erkeklerin denetiminde olmasıyla sınırlı değildir. Bu eleştiri, konuların seçiminde, deney ve gözlemlerin tasarlanmasında ve tanımlanmasında kadınlar aleyhine bir taraflılığın olduğunu ileri sürmekte ve tarafsız bilim adı altında erkek egemen sorun tanımları ile açıklama biçimlerinin mevcut bilim anlayışına egemen olduğunu savunmaktadır.

Üçüncü eleştiri, kadın erkek ilişkilerinde kadınların ikincilleştirilmesine hizmet eden **öznel/nesnel, akıl/duygu, zihin/beden, olgu/değer, kamu/özel, birey/toplum** gibi ikilemlerin bilimsel açıklamalarda temel alınmasının yarattığı sorunları konu edinmektedir.

Son feminist eleştiri ise modern bilimi karakterize eden **nesnellik, tarafsızlık ve rasyonellik** varsayımlarının erkek egemen içerimlerini sorgulamaktadır (Rosenberg, 1993: 78-79).

İzleyen bölümde iktisadın çalışma konusu özetlenecek ve daha sonra feminist iktisat başlığı altında iktisat özelinde bir feminist eleştirinin çerçevesi çizilmeye çalışılacaktır.

İKTİSADIN KONUSU

Çok genel anlamıyla iktisat biliminin konusu ekonomidir. **Ekonomi** ise yine çok genel bir tanımla karşılıklı ilişki içindeki üretim ve tüketim faaliyetleri kümesidir. Bu genel tanımlama ayrıştırıldığında bütün üretim ve tüketim etkinliklerinin yerleşik iktisadın konusuna girmediği hemen görülecektir. **Yerleşik iktisat**, konusunu biçimlendirirken çok genel ve karmaşık olgu ve ilişkilerden meydana gelen ekonominin içinde çok özel bir bölümü büyük bir özenle seçmektedir. Bunun için önce ekonomiler temelde **güdümlü ve piyasa ekonomileri** olmak üzere ikiye ayrılmaktadırlar. Yerleşik iktisat, iktisadi kararların bir merkezden denetlendiği güdümlü ekonomileri inceleme dışına itmekte ve piyasa ekonomilerine yönelmektedir. **Piyasa ekonomileri** üretim ve tüketime ilişkin temel ve türev bütün kararlarla piyasada kararlaştırıldığı ekonomilerdir.

Metodolojik çerçevede modern yerleşik bilim anlayış ve uygulamalarına yöneltilen feminist eleştirileri dört grupta toplamak mümkündür. İlki, bilim insanları arasında kadınların sayısının erkeklerle göre daha az olmasıdır. İkinci eleştiriye göre, konuların seçiminde, deney ve gözlemlerin tasarlanmasında kadınlar aleyhine bir süreç işlemektedir. Üçüncü eleştiri, öznel/nesnel, akıl/duygu, zihin/beden, olgu/değer, kamu/özel, birey/toplum gibi kadınları ikincilleştiren ikilemlerin bilimsel açıklamalarda temel alınmasıdır. Son olarak, feministler, nesnellik, tarafsızlık ve rasyonellik varsayımlarını eleştirmektedir.

Yerleşik iktisat, iktisadi kararların bir merkezden denetlendiği güdümlü ekonomileri inceleme dışına itmekte ve piyasa ekonomilerine yönelmektedir. **Piyasa ekonomileri** üretim ve tüketime ilişkin temel ve türev bütün kararların fiyatların hakemliğinde serbest bir biçimde üretici ve tüketiciler tarafından piyasada kararlaştırıldığı ekonomilerdir.

rın fiyatların hakemliğinde serbest bir biçimde üretici ve tüketiciler tarafında piyasada kararlaştırıldığı ekonomilerdir. Serbest piyasa ekonomilerinde kimin neyi, ne kadar üreteceği ve kimin üretimden ne kadar pay alacağına **piyasa mekanizması** yoluyla **rasyonel tercihler** yapan bireyler karar vermektedirler. Ancak piyasa ekonomilerinin bütün iktisadi etkinlikleri iktisadın konusuna girmemektedirler. Burada ikinci bir ayrıma gerek duyulmaktadır. Bu ayrım **piyasa sektörü** ve **piyasasız sektör** ayrımıdır. *Piyasa sektöründe* üretim maliyetlerinin tümü (üretim faktör maliyetleri) tüketici tarafından karşılanmaktadır. Burada hem negatif hem de pozitif dışsallığın olmadığı kabul edilmektedir. *Piyasasız sektörde* ise üretim maliyetlerini tüketici dışında üçüncü bir kişi karşılamaktadır. Ekonomide önemli bir üretim alanını oluşturan gönüllü kuruluşların (vakıf, dernek vb. kurumların) iktisadi faaliyetleri piyasa mekanizması mantığına uygun olmadıkları için inceleme nesnesi olamamaktadırlar (Lipsey, vd., 1993: 50). Bu yüzden yerleşik iktisat bilimi, ekonominin tümü adına sadece fiyat mekanizmasının (arz ve talebin serbestçe denge fiyat ve miktarı oluşturmamasını) işlediği piyasa sektörünü incelemekte “ekonomi”nin geri kalan kısmını göz ardı etmektedir (Heilbroner, 1991).

FEMİNİST İKTİSAT

Konuya girmeden önce, terminoloji düzeyinde bir ayrıma dikkat çekmek uygun olacaktır. İktisat literatüründe kadınların konu edildiği araştırmaların sayısı oldukça yüksektir. İş dünyasında, verimlilikte, değişik sektörlerde kadınların konumu ve durumunu konu edinen çalışmalar feminist iktisat kapsamında düşünülmemelidir. Çünkü bu çalışmalar yerleşik iktisadi kavramsal şemanın uygulanmasından öteye gitmemektedirler. Feministlere göre yerleşik iktisadi kavramsal da, niteliği gereği, erkek egemenliğinin bilgi alanında da sürdürülmesine hizmet etmektedir. Hâlbuki feminist iktisat, iktisat teorisinin yeniden kurulmasını önermektedir (Pujol, 1992: 1-2; Pollak, 1994: 152; Nelson, 1995: 134; Strassmann, 1994:153).

Feminist iktisat terimi, biri yerleşik iktisada feminist bir epistemolojik çerçeveden yöneltilen eleştiriler; diğeri de birinci aşamayı geçerek mevcut iktisada alternatif bir iktisat sunan teorik yaklaşımlar olmak üzere iki anlamda kullanılmaktadır. Dolayısıyla kadını konu edinen bütün iktisadi çalışmalar feminist iktisat kapsamına girmemektedir.

Feminist iktisadın tarihini araştırınız.

Feminist iktisatçıların çalışmalarının biri politik, diğeri de entelektüel olmak üzere iki boyutu bulunmaktadır. Feminist iktisadın politik boyutu ile kadınların mevcut ilişkilerini iyileştirmeye katkıda bulunulması; entelektüel boyutu ile de mevcut iktisadi bilgi birikiminin sorgulanması ve mümkünse feminist eleştirilerin ışığında yeniden kurulması amaçlanmaktadır (Strober, 1994: 143). Bu iki boyut feminist iktisat çalışmalarının birbiriyle ilişkili ama farklı iki gündem maddesini meydana getirmektedir.

Doğal olarak feminist iktisadın hareket noktasını, feminist tezlerden hareketle yerleşik iktisadın köklü bir eleştirisinin yapılması oluşturmaktadır. Buna göre genelde Batı bilimi, özelde de yerleşik iktisat **cinsiyetçi, erkeksi, sınıfsal, ırkçı** ve **empyrialist** niteliklidir. Bu temel varsayımdan yola çıkılarak diğer tüm sosyal etkinlikler ve bilimler gibi iktisadın da sosyal olarak kurulduğu vurgulanmakta kültürün aracı olmadığı herhangi bir bilginin olamayacağı savunulmaktadır (Waller ve Jennings, 1990: 616-21; Nelson, 1995: 132). *Böyle bir girişim, iktisat literatürün-*

Serbest piyasa ekonomilerinde kimin neyi, ne kadar üreteceği ve kimin üretimden ne kadar pay alacağına **piyasa mekanizması** yoluyla **rasyonel tercihler** yapan bireyler karar vermektedirler.

Piyasa sektöründe üretim maliyetlerinin tümü (üretim faktör maliyetleri) tüketici tarafından karşılanmaktadır. Burada hem negatif hem de pozitif dışsallığın olmadığı kabul edilmektedir. **Piyasasız sektörde** ise üretim maliyetlerini tüketici dışında üçüncü bir kişi karşılamaktadır. Ekonomide önemli bir üretim alanını oluşturan gönüllü kuruluşların (vakıf, dernek vb. kurumların) iktisadi faaliyetleri piyasa mekanizması mantığına uygun olmadıkları için inceleme nesnesi olamamaktadırlar.

Feminist iktisat terimi, biri yerleşik iktisada feminist bir epistemolojik çerçeveden yöneltilen eleştiriler; diğeri de birinci aşamayı geçerek mevcut iktisada alternatif bir iktisat sunan teorik yaklaşımlar olmak üzere iki anlamda kullanılmaktadır.

SIRA SİZDE

Feminist iktisatçıların çalışmalarının biri politik, diğeri de entelektüel olmak üzere iki boyutu bulunmaktadır. Feminist iktisadın politik boyutu ile kadınların mevcut ilişkilerini iyileştirmeye katkıda bulunulması; entelektüel boyutu ile de mevcut iktisadi bilgi birikiminin sorgulanması ve mümkünse feminist eleştirilerin ışığında yeniden kurulması amaçlanmaktadır.

de kullanılan tüm kavram ve ilkelerin sosyal ve tarihsel bağlamları göz önüne alınarak bir eleştiri sürecinden geçirilmesini gerektirmektedir. Feminist iktisat ilk aşamada bunu yapmayı amaçlamaktadır.

Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet

Bu çerçevede yerleşik iktisada yöneltilen **en temel eleştiri**, bütün toplumsal organizasyonun temel çerçevesini oluşturan toplumsal cinsiyet ilişkilerinin iktisadi teori sürecinde hiç dikkate alınmamış olmasıdır (Blank, 1992; Nelson, 1995). Bilindiği üzere cinsiyet insanlar arasında kadın ve erkek olarak biyolojik özelliklere dayalı olarak yapılan bir ayrımı, farklılığı ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Toplumsal cinsiyet ise, kadın ve erkeğe toplumsal ve kültürel olarak yüklenen cinsiyet rollerini ifade etmektedir.

Feminist iktisatçılar, cinsiyete dayalı işbölümüne paralel olarak ve onu yenisinden üretecek bir tarzda, geleneksel iktisatta erkeğin tercihlerine çok fazla, buna karşılık kadının kısıtlarına çok az yer verildiğini vurgulamakta, bu çerçevede uzun yıllar iktisat teorisyenleri tarafından göz önüne alınmayan kadınların iktisadi verimliliklerini, başarılarını ve refah düzeylerini sınırlayan sosyal rol ve kurumsal kısıtların iktisat teorisinin dışında yer almasına özellikle dikkat çekmektedirler. Onlara göre, bireyi kısıtlayan faktörler, ağırlıklı olarak erkeği kısıtlayan faktörler biçiminde anlaşılabilir. Diğer alanlarda olduğu gibi, iktisadi faaliyet alanında da toplumsal cinsiyet ilişkilerinin kadınlara yeni kısıtlar getirdiğinin ele alınmamasının, yerleşik iktisadın erkek egemen toplumsal ilişkilerin güçlenmesine katkıda bulunduğu ileri sürülmektedir (Persky, 1995: 229).

Bazı feministler, geleneksel epistemolojilerin bilerek ya da bilmeyerek kadınların bir bilen özne olabileme imkânını daima göz ardı ettiklerini savunmaktadırlar. Bunlara göre bilimin sesi erkeksi bir sestir ve tarih erkeklerin bakış açısından yazılmıştır (Harding, 1987: 3). Bu geleneksel düşünme biçimine göre *nesnellik, mantıksal tutarlılık, bireysel başarı, matematik, soyutlama, duygularını kontrol etme* ve bilim gibi özellikler tarihsel süreç içerisinde kültürel olarak *güçlülük, sertlik* ve **erkeksilik** ile, buna karşılık, *özneellik, dostluk, sezgisel anlama, işbirliği, niteliksel çözümleme, somutluk, duygu ve doğa ise zayıflık, yumuşaklık* ve **kadınsılık** ile ilişkilendirilmektedir (Nelson, 1995: 133). Buradan hareketle feministler, bireylerin düşünce ve yaşayış biçimleri içerisine gömülü olan bu toplumsal cinsiyet ilişkilerinin göz ardı edilmesinin, fiili iktisadi hayatın yanlış bir tasviri ve kavramsallaştırmasını ortaya çıkaracağı sonucuna varmaktadırlar.

Kamusal ve Özel Üretim

Toplumsal hayatın kamu ve özel olarak ikiye ayrılmasının kökeni çok eskilere gitmez. Kamusal ve özel alan ayrımı kadın ve erkek ilişkilerinde önemli bir dönüşüm yaratmaktadır. **Kamusal alan** erkeksi olarak nitelenen özelliklerle tanımlandığı için erkeklere, **özel alan** da kadınsı kabul edilen özelliklerle tanımlandığı için kadınlara ayrılmaktadır. Çoğunlukla biyolojik ve psikolojik gerekçelere dayandırılan bu ayrım, sonuçta, **kamusal olanı değerli, özel olanı ise değersiz** kılan bazı mekanizmalarla kurumsal nitelik kazanmıştır. Patriarkal devletler kamusal alan dışındaki faaliyetleri ikincilleştirmekte ve önceleri sadece kamusal alana ilişkin düzenlemelere katılanları "vatandaş" kabul etmekteydi. Bu yüzden seçme ve seçilme hakkı sadece erkeklere aitti. Zaman içinde seçme seçilme hakkının kadınlara da verilmesi, kadınların kamusal alandaki işlerde ça-

Bazı feministler, geleneksel epistemolojilerin bilerek ya da bilmeyerek kadınların bir bilen özne olabileme imkânını daima göz ardı ettiklerini savunmaktadırlar. Bunlara göre bilimin sesi erkeksi bir sestir ve tarih erkeklerin bakış açısından yazılmıştır.

ışmaya başlamaları kadınların kamusal alana çıkışı biçiminde değerlendirilmiştir (Waller ve Jennings, 1990: 619; Einstein, 1981: 16; Jennings ve Waller, 1990).

İktisadi terminoloji ile ifade edilirse, üretimin piyasa ilişkilerine konu olan kısmı kamusal alanda, piyasa ilişkileri dışında kalan kısmı da özel alanda kalmıştır. Aile içi üretimde toplumun varlığını sürdürebilmesi için çok hayati mal ve hizmetlerin üretilmesine karşın, piyasa üretimi gibi mübadele ilişkileri söz konusu olmamaktadır. Yani aile içi üretimin piyasası olmadığı için piyasa üretimine göre ikincilleşmektedir (Olson, 1990: 634).

Parasal mübadelenin geçerli olduğu piyasa ilişkileri dışında kalan bütün iktisadi etkinliklerin iktisadın konusundan dışlanması, feminist iktisatçıların temel eleştiri noktasını oluşturmaktadır. Bugünkü çağdaş ekonomilerde piyasa ilişkilerinin egemen olduğu iktisadi etkinlikler ağırlıklı olarak erkekler, eviçi üretim başta olmak üzere piyasa dışı iktisadi etkinlikler ise kadınlar tarafından yürütülmektedir. İktisat biliminin sadece piyasa sektörünü göz önünde bulundurarak tüm ekonomi üzerinde genellemeler yapması, her ne kadar toplumsal organizasyonun devamı için hayati önem taşısa da; piyasa dışı etkinliklerin iktisadi olmayan olgular olarak görülmesine ya da iktisadi olarak görülseler bile inceleme konusu dışında tutularak göz ardı edilmelerine yol açmaktadır.

Eviçi üretimin toplumsal organizasyonun devamı için çok hayati bir işleve sahip olmasına karşın iktisadın konusuna girmemesi, değer paradoksuna benzer bir mantıkla açıklanabilir. Bilindiği üzere **değer paradoksu**, kullanım değeri çok yüksek olan bazı malların, mesela suyun, kullanım değeri çok daha düşük olan başka bir mala göre, mesela mücevhere göre, çok daha ucuz olmasını, kullanım değeri ile değişim değeri arasındaki farkla açıklanmasıdır. Su, insanın bedensel varlığının hayatiyetinin sürdürülebilmesi için çok önemli bir fonksiyona sahiptir ve kullanım değeri çok yüksek olmasına karşın, piyasada bol bulunduğu için değişim (mübadele) değeri mücevhere göre oldukça düşüktür. Hâlbuki mücevherin, su gibi hayati bir işleve sahip olmadığı için, kullanım değeri düşüktür ve az bulunduğu için de değişim değeri oldukça yüksektir. Benzer biçimde, toplumda tarihsel süreç içerisinde kadınların denetim ve yükümlülüğünde bulunan eviçi üretim toplumsal organizasyonun devamı için oldukça önemli bir işleve sahiptir ve kullanım değeri de yüksektir. Ancak yaygın bir değişim değeri olmayan eviçi üretim, değişim değeri olan ve erkeklerin denetiminde bulunan diğer iktisadi faaliyetlere göre “değersiz” hale gelmektedir. Piyasa ekonomilerinden önce kadın ve erkeklerin yürüttükleri iktisadi faaliyetlerin birbirinden ayrışmasını sağlayan ölçütler yoktu. Bu nedenle kadın ve erkek arasındaki işbölümü kadınları erkeklere göre ikincilleştirecek biçimde sonuçlanmıyordu.

İktisadi etkinliğin değeri piyasada oluşmaya başlayınca, eviçi üretimin değeri ölçülemediği için “değersiz” hale gelmeye başlamıştır. Zaman içinde eviçi üretimin bir kısmının piyasaya aktarılması, kıyaslama yoluyla kadın emeğinin değerinin belirlenmesini sağlamaktadır. Örneğin 4 çocuklu bir ailenin babasının 1500 TL’lik bir gelir karşılığı piyasada çalıştığını, buna karşılık eviçi üretimin ise tamamen kadın tarafından yürütüldüğünü düşünelim. Eviçi üretim olarak piyasa değerlendirme sürecinin dışında kalan ancak piyasa koşullarında yaptırılacak işleri 5 grupta toplayarak değerlendirelim. Aylık olarak 6 kişilik bir ailenin yemeklerini, malzemesini vererek bir aşçıya pişirttiklerini varsayalım. Böyle bir etkinliğin piyasa fiyatı ortalama 400 TL civarında olsun. Bu dört çocuğun ikisinin okul öncesi bakıma gerek

Yerleşik iktisat piyasa ilişkileri dışında kalan üretim, bölüşüm, değişim ve tüketim ilişkilerini iktisadın konusu dışında yani analiz dışı bırakmaktadır. Çağdaş ekonomilerde piyasa ilişkilerinin egemen olduğu iktisadi etkinlikler ağırlıklı olarak erkekler, eviçi üretim başta olmak üzere piyasa dışı iktisadi etkinlikler ise kadınlar tarafından yürütülmektedir.

Piyasaya yönelik yapılan üretim faaliyetleri değerli ve anlamlı kabul edilirken piyasa dışı kabul edilen eviçi ekonomik faaliyetler değersiz kılınmaktadır. Bu anlamda kadının eviçi emeği de değersizleştirilmektedir. Feminist iktisatçılar iktisadın analiz dışı bıraktığı ve kadın tarafından önemli bir kullanım değeri yaratılan eviçi ekonomik faaliyetleri görünür kılarak yerleşik iktisadi eleştirmektedir.

duyduğunu varsayarsak bunu piyasa bedeli ise 800 TL civarındadır. Ev temizliği ve çamaşır ve bulaşık işlerinin de yaklaşık 400 TLye yaptırıldığını düşündüğümüzde en iyimser ve düşük rakamlardan hesaplandığında bile bir ev hanımının bir ayda “piyasa değeri” 1600 TL civarında bir eviçi üretim gerçekleştirdiğini söylemek mümkündür. Öte yandan bu rakam, ilden ile ve çevreden çevreye değişiklik göstermekle birlikte “normal piyasa faaliyetlerine” göre daha düşük olacaktır.

Eviçi üretimin görece piyasa değerinin düşük olmasının bir nedeni eviçi üretimin tümüyle piyasaya devredilmemesi nedeniyle, gerçek piyasa değerinin oluşmamış olmasıdır. Yani ortalama olarak eviçi üretimin piyasa değeri, kadın emeğinin ucuzluğundan dolayı daha düşüktür. Bu, kadın emeğinin piyasa değerinin de düşük olması sonucunu getirmektedir. Kadın ve erkeklerin aynı işi yapmalarına karşın farklı ücret almalarının nedeni de budur.

Ekonominin piyasa sektörü ile özdeşleştirilmesi, üretkenlik ve bunun doğal sonucu olarak parasal yüksek gelir kazanmanın, topluma en yüksek düzeyde katkıda bulunmakla özdeşleştirilmesini getirmektedir. Topluma en yüksek ve değerli katkının piyasa yoluyla yapılması, piyasadışı üretimlerin tümünü üretken olmayan ve değersiz kılmaktadır. Cinsiyete dayalı işbölümünün kadınları piyasadışı sektörde çalışmaya zorlaması, sonuçta, kadınların topluma olan iktisadi katkılarının da değersiz veya ikincil olarak görülmesine neden olmaktadır. Bu yüzden **feminist iktisatçılar**, *iktisadın konusuna sadece piyasa üretiminin girmesini, toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü sonucu kadınların yürüttüğü iktisadi faaliyetlerin iktisadın inceleme alanının dışına düşmesine, incelenmeye değer bulunmamasına neden olduğu için eleştirmektedirler* (Nelson, 1995: 141; Jennings, 1994: 559).

İktisadın konusu bağlamında bu söylenenlerin yerleşik iktisadi bağlayacağı hemen belirtilmelidir. Yerleşik iktisadın dışında inceleme nesnesi oldukça geniş iktisat ekolleri bulunmaktadır. Ancak bu yaklaşımların da toplumsal cinsiyete dayalı olarak ortaya çıkan ilişkiler konusunda çok farklı şeyler söylememeleri böyle bir genellemeyi çok fazla mahsurlu olmaktan çıkarmaktadır (Pujol, 1992: 3).

Paranın Yanlılığı/Yansızlığı

İktisat teorisinde paranın rolü ve konumu en çok tartışılan konuların başında gelmektedir. Paranın iktisadi hayatın içindeki konumuna ilişkin görüşler, hem iktisat teorisi hem de iktisat politikası ile ilgili ekollerin farklılaşması konusunda önemli ipuçları vermektedir. Ancak yerleşik iktisadın, **paranın yanlılığı/yansızlığı** tartışması, parasal ve reel kesimlerin ilişkileri bağlamında gündeme gelmektedir. Para, reel değişkenleri etkilemeyen sadece basit bir örtü müdür? Para arzının artması reel değişkenler üzerinde nasıl bir etkide bulunur? Kısa ve uzun dönem etkiler birbirine zıt mı yoksa paralel eğilimler mi taşımaktadır? Adam Smith'den bugüne iktisat teorisinde, iktisadi refahı etkileyen yahut belirleyen temel faktörün para değil, reel mallar olduğu, iktisadi kıtlığın da para miktarına değil reel mal ve kaynakların kıtlığına işaret ettiği konusu üzerinde genel bir ittifak var gibidir. Ancak bazı iktisatçılar paranın reel faktörler üzerinde sadece bir örtü biçiminde değil, uzun dönemde olmasa da en azından kısa dönemde reel etki yaratan özelliğe sahip olduğunu savunmaktadırlar. Her ne kadar iktisadi değerleri para cinsinden ifade ediyor isek de, sonuçta paranın mübadele ilişkilerinde yansız olduğu genel kabul görmektedir.

Feminist iktisatçılar, iktisadın konusuna sadece piyasa üretiminin girmesini, toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü sonucu kadınların yürüttüğü iktisadi faaliyetlerin büyük kısmının iktisadın inceleme alanının dışına düşmesine, incelenmeye değer bulunmamasına neden olduğu için eleştirmektedirler.

Feminist iktisatçılar, bu paranın yansızlığı tartışmasına yeni bir boyut katarak paranın yansızlığı tezinin ekonomik ilişkilerin içine nüfuz etmiş olan toplumsal cinsiyet ilişkilerini örttüğünü savunmaktadırlar. Buna göre, toplumsal cinsiyet ilişkileri göz önüne alındığında, özellikle de emek piyasasında bir değişim aracı olarak para, asimetrik bir ilişkiyi yansıtmaktadır. Neredeyse bütün dünyada **kadın emeği** tarihsel ve sosyal koşullar nedeniyle erkeğinkine oranla daha az “satılabilir” nitelik taşımaktadır. Daha az satılabilir olmak, daha az değerli olmaya, sonuçta da mübadele sürecinin dışında bırakılmaya neden olmaktadır. Paranın bu asimetrik konumu, kadınların iktisadi etkinliklerinin değersizleştirilmesine katkıda bulunmakta ve uğraşlarının boş zaman olarak nitelenmesi sonucunu getirmektedir. İktisadi düşünce tarihi açısından bakıldığında da iktisadın merkezi konularını erkeklerin faaliyetlerinin oluşturduğu görülmektedir. Dolayısıyla iktisat büyük bir bölümüyle kadınların iktisadi davranışlarını görmemektedir (Jennings, 1994: 558; Nelson, 1995: 132).

Feminist iktisatçılar, paranın yansızlığı tartışmasına yeni bir boyut katarak paranın yansızlığı tezinin ekonomik ilişkilerin içine nüfuz etmiş olan toplumsal cinsiyet ilişkilerini örttüğünü savunmaktadırlar. Buna göre, toplumsal cinsiyet ilişkileri göz önüne alındığında, özellikle de emek piyasasında bir değişim aracı olarak para, asimetrik bir ilişkiyi yansıtmaktadır. Paranın bu asimetrik konumu, kadınların iktisadi etkinliklerinin değersizleştirilmesine katkıda bulunmakta ve uğraşlarının boş zaman olarak nitelenmesi sonucunu getirmektedir.

Dualite Sorunu ve Yerleşik İktisadın Bireyleri

Yerleşik iktisat teorisi **metodolojik bireyciliği** esas almaktadır. Buna göre, ekonominin genel davranışlarını o ekonomiyi meydana getiren temel birimler olan üretici ve tüketicilerin davranışlarına indirgemek mümkündür. Yani ekonomi, onu oluşturan bireylerin davranışlarından daha fazla bir şey değildir (Paqué, 1985: 413; Arrow, 1994: 1). Bu neoklasik çözümlemeye göre ekonomiye biçim veren temel unsur, **rasyonel, özerk, kendi çıkarını gözetken** ve dışsal kısıtların çerçevesinde en uygun şekilde tercihlerini yapan bir **öznedir** (Lawson, 1995: 2). Bütün karmaşık iktisadi olgular, birey davranışlarına indirgenerek açıklanmalıdır. Bundan başka uygun bir açıklama biçimi de yoktur.

Feminist iktisatçıların bu yaklaşıma yönelttikleri eleştiri, iktisat biliminin bu birey kavramsallaştırmasının yanlış varsayımlara dayandığıdır. Çünkü böyle bir birey tanımı insanlar arası farklılaşmaları ortadan kaldıran ve sadece erkek davranışlarını yansıtan, kadın davranış biçimlerini dışlayan bir bireydir (Blank, 1992: 113). Benzer eleştiriler uzun süreden beri siyaset bilimine de yöneltilmiştir. Bu çerçevede siyaset bilimciler, siyasal olaylarda kadınların davranışlarının erkeklerinkilerden farklılaştığını gösteren bir dizi deneyler yapmaktadırlar. Bu yüzden siyasal eğilimlere ilişkin anketlerin en temel özelliklerinden birisi, değerlendirmede farklılık yaratan bir unsur olarak ankete katılan kişinin cinsiyetinin belirlenmesidir. Örneğin, bazı araştırmalar, kadınların erkeklerle karşılaştırıldığında sadece siyasal değil iktisadi davranışlarında da önemli farklılaşmaların olduğunu göstermektedir. Bir araştırmanın sonucuna göre erkeklerin tersine kadınların, askeri harcamaların azaltılması ve devletin sosyal politikalar için daha fazla kaynak ayırmasına taraftar oldukları ortaya konmuştur (May ve Stephenson, 1994: 533).

Feministler siyaset biliminde önemli ve görülebilir kadın erkek farklılaşmasının, iktisadi ilişki ve tercihlerde de geçerli olduğunu, ancak buna karşın iktisat biliminin yerleşik birey anlayışının sadece erkek davranışlarını göz önünde tuttuğunu savunarak bunun değiştirilmesi gerektiğini ileri sürmektedirler (Pujol, 1992: 3).

Bu feminist eleştirinin daha iyi anlaşılabilmesi için yerleşik iktisadın temel karar birimi olan bireyin özellikleri üzerinde biraz durmak gerekecektir. Bilindiği üzere **neoklasik iktisad**ı karakterize eden üç temel kavram vardır: **Kıtlık, bencillik** (kendi çıkarını gözetme) ve **rekabet**. Kuşkusuz bu kavramlar gerçek hayattaki bir kısım iktisadi ilişkileri yansıtmaktadır. Ancak bütün iktisadi ilişkileri değil. Yani, bu üç kavram tablonun sadece bir kısmını yansıtmaktadır. Tablonun diğer

Neoklasik iktisadi karakterize eden üç temel kavram vardır: Kıtılık, bencillik (kendi çıkarını gözetme) ve rekabet. Kıtılık/Bolluk, Bencillik/Diğergamlık ve Rekabet/İşbirliği birer ikilem oluşturmaktadır. İkilemin her iki unsuru da hayatın içinde yer almaktadır. İkilemin bir yanı erkekse diğeri kadınsı kabul edilmektedir.

kısmında bolluk, diğergamlık ve işbirliği bulunmaktadır. Daha doğrusu **Kıtılık/Bolluk**, **Bencillik/Diğergamlık** ve **Rekabet/İşbirliği** birer ikilem oluşturmaktadır. İkilemin her iki unsuru da hayatın içinde yer almaktadır. İkilemin bir yanı **erkekse** diğeri yanı da **kadınsı** kabul edilmektedir. Yerleşik iktisat kadınsı gördüğü unsurları ihmal ederek sadece erkekse gördüğü noktalarda yoğunlaşmaktadır. Bu da iktisat biliminin çizdiği ekonomi tablosunun “gerçek” durumdan oldukça farklılaşmasını getirmektedir (Tickner, 1993: 60).

Ayrıca sadece iktisadi hayatın kıtılık, bencillik ve rekabet yönünün ele alınması statükonun korunması ve yeniden üretilmesini sağlamaktadır. Bunun doğal bir sonucu olarak toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü tarafından biçimlendirilen iktidar yapısı ile onunla paralel giden genel olarak toplumdaki bireyler arasında, özellikle de kadın ve erkekler arasında; refahın dağılımının yeniden düzenlenmesinin zorlaşmasına neden olmaktadır. Diğer yandan toplumdaki fiili ilişkilerin erkekse olarak görülen özellikler taşıyan kıtılık, bencillik ve rekabet ile karakterize edilecek kısmının konu edinilmesi bu biçimde davranmayı da özendirmektedir (Strober, 1994: 145). *Bir örnek vermek gerekirse*, yerleşik iktisadın fayda fonksiyonu ek gelirin ek bir tüketime harcanmasının faydayı artıracağını varsaymaktadır. Bu yaklaşım, gelirini diğergam bir biçimde başkalarının tüketimini artırmak için harcayan insanın sağladığı faydayı yok kabul etmektedir. Yani bencillik esasına dayalı bir fayda fonksiyonu, gelir dağılımının düzeltilmesinin insanların fayda fonksiyonlarını etkileyebileceğini yok saymaktadır. Hatta, emeğin marjinal verimliliği teorisine göre, eğer emek piyasasında cinsiyet ayrımının giderilmesinin maliyeti getirisini aşıyorsa cinsiyet ayrımını korumak iktisadi açıdan tercih edilmelidir. Bu, cinsiyet ayrımının kaldırılmasının çok pahalı olduğu ve sonuçta maliyetleri artıracağı için çok istenen bir durum da olmadığını ima etmektedir (Becker, 1976; Blank, 1992; Pollak, 1994; Ferber, 1995).

Burada iki yönlü bir sorunla karşılaşmaktadır. **İlk aşamada**, mevcut iktisadi ilişkilerin belirli bir kısmı öne çıkarılmaktadır. Yerleşik iktisadın, kadınların ekonomik faaliyetlerini göz ardı ederek erkeklerin iktisadi etkinliklerini konu edinmesi, “gerçek” iktisadi hayatın iktisatçılar tarafından tasvir edilenden oldukça farklı olduğu anlamına gelmektedir. **İkinci olarak**, pozitif bilgi adına “olması gereken”in (normatif bilginin) değer yargılarına bağlı olarak değişeceği gerekçesiyle göz ardı edilerek olanın öne çıkarılması, kadınlar aleyhine olan statükonun yeniden üretilmesine ve böylece var olan ilişkilerin güçlenmesine hizmet etmektedir. Bu, pozitif bilgiyi öne çıkaran bütün metodolojilerin ortak özelliğidir (Demir, 1992; 1995).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yerleşik iktisada yöneltilen feminist eleştirinin temel iki boyutu bulunmaktadır. **İlk eleştiride**, bilgi sosyolojisi çerçevesinde mevcut iktisadi olay, olgu, kurum ve ilişkilerin erkek bakış açısıyla kavramsallaştırıldıkları için kırıma uğratıldıkları ve olduğu gibi yansıtılmadıkları ileri sürülmektedir. Buradaki sorun, yerleşik iktisat biliminin çizdiği iktisadi dünya ile gerçekteki iktisadi dünyanın çakışmamasından kaynaklanmaktadır. **İkinci eleştiri**, sosyolojik olmaktan ziyade epistemolojiktir. Buna göre bilgi büyük oranda deneyime dayanmaktadır. Ancak yerleşik bilgi ve bilim anlayışı kadınları dışlayan deneyimlere dayalı olarak üretilmiş ve erkek egemen değer yargılarıyla biçimlenmiştir. Bu yüzden mevcut bilimsel etkinlik, teorik çerçevesi ve uygulayıcılarının kompozisyonu bakımından erkek egemendir. Kulla-

nılan analitik kavramlar, bilgi nesnelerinin seçimindeki kriterler ve bilgilenme yöntemleri erkek deneyimlerini temel almaktadır. Bu nedenle iktisat bilimi, aynen diğer bilimler gibi erkeksilikten arındırılmadan, hem erkek hem de kadın deneyimini kapsayan bir anlamda nesnel bir bilim haline gelemez.

İlk eleştirinin büyük oranda geçerli olmasına karşın ikinci eleştirinin dayandığı bazı varsayımların tartışmaya açılması gerekmektedir. İlk olarak, kadın-erkek farklılığının, epistemolojik düzeyde farklılığa neden olacak sonuçlar doğurduğunu göstermek için deneyim farklılığını göstermek yeterli değildir. Çünkü deneyim açısından aynı olan iki insan bulmak hem mantıken hem de olgusal olarak mümkün değildir. Bütün insanlar farklı zaman ve mekânlarda farklı deneyimlerle hayatı kucaklamaktadırlar. Fakat insanları farklılaştıran değişkenler kadar onları ortaklaştıran, ortak bir paydada birleştiren unsurlar da bilgi sürecinde önemli bir role sahiptir. Bu yüzden kadın olduğu için kadınca, erkek olduğu için de erkekçe düşünme arasındaki farkın, kadın-siyah, erkek-siyah, kadın-beyaz; erkek-beyaz, kadın-Yahudi, erkek-Yahudi, kadın-Hristiyan-beyaz, erkek-Müslüman-siyah, erkek-siyah-ışçı, kadın-beyaz-doktor... gibi ek değişkenlerle elde edilebilecek kombinezonlar arasındaki farklılıklarla mukayesesi yapıldığında ve bu kombinezonlara değişken olarak yaş, gelir durumu, ülke, eğitim durumu vb faktörler de eklendiğinde, cinsiyet faktörünün bu farklılaşmalarda ne kadar önemli ve belirleyici olduğu oldukça karmaşık hale gelmektedir. Bu yüzden deneyim farklılığından hareketle, epistemolojik farklılığa temel oluşturmak için kadın-erkek ayrımı çok net gözükmemektedir. Kuşkusuz bu, kadınlar ile erkeklerin dünyayı aynı biçimde gördükleri ve deneyimledikleri anlamına gelmemektedir. Fakat epistemolojik tartışmaların sonuçsuz bir gündem maddesi olan öznel arasılığın tespiti sorunu burada da karşımıza çıkmaktadır. Çünkü iki ayrı özne bilgisinin aynı olup olmadığının tespitini mümkün kılacak her iki deneyime sahip bir üçüncü -hakem-özne olmadığı için, öznel arası algının aynı olup olmadığının nihai olarak bilinmesi mümkün değildir. Bu yüzden bilgi, öznel arası uzlaşma üzerine kurulur. Fakat insanların algılarının, bu algılara dayalı olarak yaşadıkları deneyimlerinin diğer insanlarınkilerle ne kadar aynı ya da onlardan ne kadar farklı olduklarına karar verebilmeleri çok kolay değildir. Sadece bunun için bile, ortak bir referans sistemi gereklidir. İşte cinsiyet temelinde deneyime dayalı bu bilgi farklılaşması tezinin, yani kadın ve erkeğin; yukarıda bahsedilen değişkenlerin farklılaştırıcı özelliklerinden daha üst ve temel düzeyde bir deneyim farklılığı olduğu tezi; ancak, bir imkânsızlığı ifade etmek bakımından değişik bir cümle kullanmak gerekirse, hem erkek hem de kadın olan birisi tarafından tespit edilebilir. Bu durumda da sorun bitmez, çünkü hem kadın hem de erkek olan kişi ne kadındır ne de erkektir. O üçüncü bir insan kategorisidir ve onun deneyimi de ilk ikisinininkinden farklı olacağı için aynı sorun bu sefer üç farklı kişinin deneyimleri için geçerli olacaktır.

Sonuç olarak, feminist iktisatçılar iktisat metodolojisinde önemli bir eleştiri kapısı aralamaktadırlar. Ancak feminizmin epistemolojik tezleri, politik öneri ve toplumsal değişim taleplerini temellendirebilecek bir eksenden henüz yoksundur. Bu yüzden alternatif bir feminist iktisat biliminin olabilirliği, geliştirilecek alternatif epistemolojik tezlerden ziyade toplumsal ilişki ağının feminist talepler doğrultusunda yeniden düzenlenip düzenlenmemesine bağlıdır. Toplumun belirli (feminist) amaçlar doğrultusunda yönlendirilmesi ve yeniden örgütlenmesi de, pozitif bilimin ilgi alanı dışında kalmaktadır.

Özet

Feminizmi tanımlayabilmek.

Feminizm kadınların erkeklerle karşılaştırıldıklarında toplumsal ve ekonomik yaşamdaki eşitsiz ve ikincil konumlarını sorgulayan ve bunların değiştirilmesini talep eden toplumsal bir teori ve siyasal bir harekettir. Feminizm, kadınları erkeklerle tabi kılan cinsler arası mevcut ilişkilerin memnuniyet verici olmadığını ve değiştirilmesi gerektiğini savunur. Feminizm, birçok toplumda doğal, normal ve istenilir olarak kabul edilen şeyleri eleştirmektedir. Feminizm, tüm insanlık tarihini ve açıklama biçimlerini sorgulamaya tabi tutmaktadır. Feminizm, sadece bir fikirler demeti değil, aynı zamanda, toplumun yapısını değiştirip dönüştürmeye aday uygulamalar öneren bir siyasal harekettir. Feminist değişim talepleri, çoğunlukla bir toplumsal direnişle karşılaşmaktadır. Feminizm mutlak değişmez bir bilgi zemini ne dayanmaktan ziyade, akıl, bilim ve sosyal teorinin radikal bir eleştirisini önermektedir.

Feminizmin yerleşik bilim anlayışına yönelttiği eleştirileri sıralayabilmek.

Metodolojik çerçevede modern yerleşik bilim anlayış ve uygulamalarına yöneltilen feminist eleştirileri dört grupta toplayabiliriz. **İlk eleştiri** bilim politikası ile ilgilidir. Buna göre bütün bilim dallarında erkekler kadınlardan daha çok eğitilmekte ve istihdam edilmektedir. Gerek doğal gerekse sosyal bilimlerde bilim insanları arasında kadın olanlarının sayısı erkeklerle kıyaslandığında görece sınırlıdır. Kadınların bilim topluluklarındaki azınlık durumları bilimsel kurum ve organizasyonların erkekler tarafından biçimlendirilmesi ve yönlendirilmesi sonucunu getirmektedir. Bu da bilimsel çalışmalarda, doğrudan kadınları ilgilendiren konuların önemsenmemesine, sonuçta da araştırmacıların bu sorunları çözmek için çok fazla çaba harcamalarına yol açmaktadır. Bu eleştiri, bilimsel etkinliğin doğasını ve temel kavramsal araçlarını hedef almamakta, daha çok bilim politikalarının erkekler tarafından belirlenmesinin kadınların bütün dünyada ezilmesine, bazen doğrudan bazen de dolaylı biçimde neden olduğunu ileri sürmekle yetinmektedir. Buradaki eleştiri, bilimin sonuçlarından erkeklere oranla

kadınların daha az faydalanmaları nedeniyle kadınlar aleyhine bir yapılanmanın devam etmesine bilimin katkıda bulunması biçiminde özetlenebilir. **İkinci eleştiri**, birinciye oranla biraz daha radikal nitelik taşımaktadır. Buna göre bilimin kadınlar aleyhine kurulu bulunan düzenin işleyişine olan katkısı sadece bilim politikalarının erkeklerin denetiminde olmasıyla sınırlı değildir. Bu eleştiri, konuların seçiminde, deney ve gözlemlerin tasarlanmasında ve tanımlanmasında kadınlar aleyhine bir taraflılığın olduğunu ileri sürmekte ve tarafsız bilim adı altında erkek egemen sorun tanımları ile açıklama biçimlerinin mevcut bilim anlayışına egemen olduğunu savunmaktadır. **Üçüncü eleştiri**, kadın erkek ilişkilerinde kadınların ikincilleştirilmesine hizmet eden öznel/nesnel, akıl/duygu, zihin/beden, olgu/değer, kamu/özel, birey/toplum gibi ikilemlerin bilimsel açıklamalarda temel alınmasının yarattığı sorunları konu edinmektedir. **Dördüncü eleştiri** ise modern bilimi karakterize eden nesnellik, tarafsızlık ve rasyonellik varsayımlarının erkek egemen bakış açısını içermesidir.

İktisadın çalışma konusunu özetleyebilmek.

İktisat biliminin konusunu oluşturan ekonomi çok genel bir tanımla karşılıklı ilişki içindeki üretim ve tüketim faaliyetleri kümesi olarak betimlenebilir. Bütün üretim ve tüketim etkinliklerinin yerleşik iktisadın konusuna girmemektedir. Yerleşik iktisat, iktisadi kararların bir merkezden denetlendiği güdümlü ekonomileri inceleme dışına itmekte ve piyasa ekonomilerine yönelmektedir. *Piyasa ekonomileri* üretim ve tüketime ilişkin temel ve türev bütün kararların fiyatların hakemliğinde serbest bir biçimde üretici ve tüketiciler tarafında piyasada kararlaştırıldığı ekonomilerdir. Serbest piyasa ekonomilerinde, kimin neyi, ne kadar üreteceği ve kimin üretimden ne kadar pay alacağına piyasa mekanizması yoluyla rasyonel tercihler yapan bireylerin karar verdiği varsayılmaktadır. Ancak piyasa ekonomilerinin bütün ekonomik faaliyetleri yerleşik (anaakım) iktisat biliminin konusuna girmemektedirler. Burada ikinci bir ayrıma gerek duyulmaktadır. Bu ayrım piyasa sektörü ve piyasadışı sektör ayrımıdır. *Pi-*

yasa sektöründe üretim maliyetlerinin tümü (üretim faktör maliyetleri) tüketici tarafından karşılanmaktadır. *Piyasası dışında* ise üretim maliyetlerini tüketici dışında üçüncü bir kişi karşılamaktadır. Ekonomide önemli bir üretim alanını oluşturan gönüllü kuruluşların (vakıf, dernek vb. kurumların) iktisadi faaliyetleri piyasa mekanizması mantığına uygun olmadıkları için inceleme nesnesi olamamaktadırlar. Bu yüzden yerleşik iktisat bilimi, ekonominin tümü adına sadece fiyat mekanizmasının (arz ve talebin serbestçe denge fiyat ve miktarı oluşturmalarını) işlediği piyasa sektörünü incelemekte “ekonomi”nin geri kalan kısmını göz ardı etmektedir.

Feminist iktisadın temel yaklaşımlarını ayırt edebilmek.

Feminist iktisat terimi, yerleşik iktisada feminist bir epistemolojik çerçeveden yöneltilen eleştiriler ve mevcut iktisada alternatif bir iktisat sunan teorik yaklaşımlar olmak üzere iki anlamda kullanılmaktadır. Dolayısıyla kadını konu edinen bütün iktisadi çalışmalar feminist iktisat kapsamına girmemektedir. Feminist iktisatçıların çalışmalarının biri politik, diğeri de entelektüel olmak üzere iki boyutu bulunmaktadır. Feminist iktisadın politik boyutu ile kadınların mevcut ilişkilerini iyileştirmeye katkıda bulunulması; entelektüel boyutu ile de mevcut iktisadi bilgi birikiminin sorgulanması ve mümkünse feminist eleştirilerin ışığında yeniden kurulması amaçlanmaktadır. Yerleşik iktisada yöneltilen en temel eleştiri, bütün toplumsal organizasyonun temel çerçevesini oluşturan toplumsal cinsiyet ilişkilerinin iktisadi teori sürecinde hiç dikkate alınmamış olmasıdır. Yerleşik iktisat piyasa ilişkileri dışında kalan üretim, bölüşüm, değişim ve tüketim ilişkilerini iktisadın konusu dışında yani analiz dışı bırakmaktadır. Çağdaş ekonomilerde piyasa ilişkilerinin egemen olduğu iktisadi etkinlikler ağırlıklı olarak erkekler, eviçi üretim başta olmak üzere piyasa dışı iktisadi etkinlikler ise kadınlar tarafından yürütülmektedir. Piyasaya yönelik yapılan üretim faaliyetleri değerli ve anlamlı kabul edilirken piyasa dışı kabul edilen eviçi ekonomik faaliyetler değersiz kılınmaktadır. Bu anlamda kadının eviçi emeği de değersizleştirilmektedir. Feminist iktisatçılar iktisadın analiz dışı bıraktığı ve kadın tarafından önemli bir kullanım

değeri yaratılan eviçi ekonomik faaliyetleri görünür kılarak yerleşik iktisadi eleştirmektedir. Feminist iktisatçılar, paranın yansızlığı tartışmasına yeni bir boyut katarak paranın yansızlığı tezinin ekonomik ilişkilerin içine nüfuz etmiş olan toplumsal cinsiyet ilişkilerini örttüğünü savunmaktadırlar. Buna göre, toplumsal cinsiyet ilişkileri göz önüne alındığında, özellikle de emek piyasasında bir değişim aracı olarak para, asimetrik bir ilişkiyi yansıtmaktadır. Paranın bu asimetrik konumu, kadınların iktisadi etkinliklerinin değersizleştirilmesine katkıda bulunmakta ve uğraşlarının boş zaman olarak nitelenmesi sonucunu getirmektedir. Son olarak, feminist iktisatçılar iktisadın temel kavramlarının belirli bir anlayışı meşrulaştırdığı için eleştirilmektedir. Buna göre neoklasik iktisadi karakterize eden üç temel kavram olan kıtlık, bencillik (kendi çıkarını gözetme) ve rekabet erkek egemen bir dünyayı resmetmektedir. Kıtlık/Bolluk, Bencillik/Diğergamlık ve Rekabet/İşbirliği birer ikilem oluşturmaktadır. İkilemin her iki unsuru da hayatın içinde yer almaktadır. İkilemin bir yanı erkekse diğer yanı da kadınsı kabul edilmektedir.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi feminizmin özelliklerinden biri **değildir**?

- a. Feminizm siyasal bir harekettir.
- b. Feminizm toplumsal bir teoridir.
- c. Feminizm kadın hakları savunuculuğunu yapar.
- d. Feminizm erkeklerinde kadınlar gibi ezildiğini savunur.
- e. Feminizm toplumsal bir dirençle karşılaşır.

2. “Kişisel olan politiktir” sloganıyla özel alanın sorgulanmasına neden olan feminist yaklaşım aşağıdakilerden hangisidir?

- a. Liberal feminizm
- b. Sosyalist feminizm
- c. Eşitlikçi feminizm
- d. Postmodernist feminizm
- e. Radikal feminizm

3. Kadınların ezilmişliğini kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklılıklara dayandıran yaklaşım aşağıdakilerden hangisidir?

- a. Kültürel determinizm
- b. Sosyal determinizm
- c. Biyolojik determinizm
- d. Psikolojik determinizm
- e. Ekonomik determinizm

4. Aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?

- a. Cinsiyet kadın ve erkek arasındaki toplumsal rolleri açıklayan bir kavramdır.
- b. Cinsiyet kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklılıkları anlatan bir kavramdır.
- c. Toplumsal cinsiyet ekonomik eşitsizlikleri anlatmaktadır.
- d. Ataerkillik kadınların erkekler üzerindeki otoritesini ifade etmektedir.
- e. Toplumsal cinsiyet rolleri sadece ailede öğrenilir.

5. Aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?

- a. Toplumsal cinsiyet kadın ve erkeğe toplum tarafından atfedilen rolleri anlatmaktadır.
- b. Cinsiyet kadın ve erkek arasındaki toplumsal farklılıkları anlatan bir kavramdır.
- c. Toplumsal cinsiyet ekonomik eşitsizlikleri anlatmaktadır.
- d. Ataerkillik kadınların erkekler üzerindeki otoritesini ifade etmektedir.
- e. Toplumsal cinsiyet rolleri sadece ailede öğrenilir.

6. Toplumsal cinsiyet rollerinin öğrenilmesinde aşağıdakilerden hangisi etkili **değildir**?

- a. Fabrika
- b. Okul
- c. Oyunlar
- d. Aile
- e. Kitle iletişim araçları

7. “Feminist Economics” isimli süreli akademik dergi hangi yıldan bu yana yayımlanmaktadır?

- a. 1997 yılından bu yana yayımlanmaktadır.
- b. 1995 yılından bu yana yayımlanmaktadır.
- c. 1999 yılından bu yana yayımlanmaktadır.
- d. 2001 yılından bu yana yayımlanmaktadır.
- e. 1980 yılından bu yana yayımlanmaktadır.

8. Aşağıdaki kavramlardan hangisi kadına atfedilmektedir?

- a. Özel
- b. Zihin
- c. Olgu
- d. Kamu
- e. Duygu

9. ‘Uluslararası Feminist İktisatçılar Birliği’ hangi yılda kurulmuştur?

- a. 1997 yılında
- b. 1998 yılında
- c. 1995 yılında
- d. 1980 yılında
- e. 1990 yılında

10. Aşağıdaki iktisadi kavramlardan hangisi kadının konumunu ihmal etmekte ve erkeğin durumunu anlatmaktadır?

- a. Tüketim
- b. Üretim
- c. Bolluk
- d. Rekabet
- e. Bölüşüm

Okuma Parçası 1

Feminist iktisat: Bu bir iktisat ekolü müdür? Bu bir tanımlama mıdır? Neoklasik, Keynesyen, Marksist, yapısalci, kurumsalcı vb. farklı iktisat yaklaşım ve kuramlarının birisinin uzanımı mı, yoksa rakibi midir? Yeni bir paradigma mı getirmekte, mevcut paradigmalardan mı yola çıkmaktadır? İktisat Kuramı ile mi, politikası ile mi, tarihi ile mi, yoksa yöntemi ile mi ilgilenmektedir?

Pek çok insan için alışılmamış bir kavram olan feminist iktisat bunlardan biri değildir, ya da tümüdür. Ne olmadığı, hangi sıfatlar ya da tanımlamalar ile bağdaşmayacağını söyleyerek başlayabiliriz feminist iktisat yaklaşımını tanıtmaya: Tek sesli, sınırlandırıcı, kural koyucu, ırkçı, cinsiyetçi ve emperyalist değildir.

Feminist iktisat, iktisat disiplininin tüm yaklaşım, model, yöntem, kavram ve tanımlarının ve hatta kapsam ve konusunun eleştirel bir bakışla, öncelikle de kadınların iktisadi durumlarını - kadın ve erkek arasındaki iktisadi eşitliği sağlayacak şekilde - geliştirme amacıyla, kadınların iktisadi konumlarının, davranışlarının, bunların sonuçlarını hesaba katarak, yeniden gözden geçirilip, irdelenmesidir. Bir başka değişle, iktisat disiplinin tüm ayrımcı unsurlarıyla, özellikle de cinsiyetçi yapısı temelinde sorgulanmasıdır. Bu yeniden gözden geçirme ve sorgulama, bir yan ürün olarak (ya da dışsal faydası ile) yeni iktisadi yöntem, kuram, politikalarının oluşturulmasının ve iktisat eğitiminin geliştirilmesinin de önünü açacaktır.

Böylesine büyük iddialarına rağmen tekil bir tanımlamaya sığdırılmayan feminist iktisat hangi süreç (ler) in ürünüdür? Hangi (toplumsal) eleştiri paradigmlarına dayanmaktadır? Ne tür kuram ve politikalar geliştirmektedir?

İktisat - toplumsal cinsiyet (gender) ve bilimin kesişim noktalarının keşfi çabalarının ürünü olan feminist iktisat, yukarıdaki sorulara verilen yanıtları temelindeki literatürüyle anlamaya, algılamaya çalıştığımızda, söz konusu keşif sürecinin içerdiği aşamalar yol gösterici olacaktır.

Feminist iktisat çok sesli olduğu için, gerek bu aşamaların değerlendirilmesinde, gerekse etkileri - sonuçları bağlamında farklı görüşler ortaya konulmaktadır... Şöyle ki, feminist iktisat üzerinde çalışan iktisatçılar farklı iktisat okullarından geliyorlar. Anaakım (neoklasik, Keynesyen), kurumsalcı ya da Marksist kökenlere sahipler. Feminizm anlayışları açısından da farklı geçmişler (kökler) söz konusu: Liberal, radikal, Marksist, eşitçi, ayrımcı, postmodernist vb. Feminist iktisatçıların ajandalarına

bakıldığında da içerdikleri, odaklandıkları konular açısından farklılıklar görülüyor. Sadece toplumsal cinsiyet temelindeki analizlerin yanı sıra, ırk-toplumsal cinsiyet, ırk-toplumsal cinsiyet-sınıf temelindeki analizler de yer alıyor. Ama bu görüşlerin en temel uzlaşım noktalarından birisi "farklı ama eşit" şiarı ile farklılıklara saygı olduğu için, farklı feminist iktisatlar şeklinde değil, bütünü asimile edilmeyen parçaları olarak sunuyorlar.

Anaakım -neoklasik- iktisadın davranış modeli, rasyonel, özerk, kendi çıkarını gözetken, dışsal kısıtlar altında optimizasyonunu kıt kaynakları etkin bir biçimde dağıtmaya çalışarak sağlayan, tercih ve seçimlerinde birbirlerinden bağımsız iktisadi bireylere dayanmaktadır. Bu modelleştirme çerçevesinde iktisadın karar birimi olarak ele alınan bireyin özellikleri neoklasik iktisadi karakterize eden üç temel kavram (kıtlık, bencillik, rekabet) üzerine kurulmuştur. Bu kavramlar gerçek hayattaki iktisadi ilişkilerin sadece bir yanını yansıtmaktadır. Diğer tarafta ise bolluk (abundance), diğergamlık (altruizm) ve işbirliği gibi özellikler bulunmaktadır. Bu farklı tarafların eril ve dişil özellikler olarak kadın ve erkek davranışları ile özdeşleştirildiği argümanından hareket eden feminist iktisatçılar, yerleşik iktisadın dişil gördüğü özellikleri (bolluk, diğergamlık, işbirliği) göz ardı ederek, eril gördüğü kavramlar (kıtlık, bencillik, rekabet) üzerine kurulduğunu ve böylece iktisatta kadın davranışlarını ve çoğunluğu kadınlarca yerine getirilen üretim faaliyetlerini iktisat dışında bıraktığını iddia ederken; 'bu özelliklerin kadın ve erkek stereotiplerini tanımlamadığı, toplumsal cinsiyetçi bir anlayışa dayanan kimliklendirme-nin sonucu olduğu' şeklindeki görüşlerini de saklı tuttuklarına dikkati çekiyorlar. Feminist iktisatçılar ayrıca, kıtlık, bencillik ve rekabet üzerinde odaklaşan ve bu bağlamda rasyonel, özerk ve sadece kendi çıkarını düşünen, birbirlerinden bağımsız fayda fonksiyonlarına sahip tüketici ve tek amaçları kar maksimizasyonu olan üretici birimler temelinde modelleştirilen bir iktisadın, insanları anlamlı iktisadi davranışlara yöneltme konusunda motive etmediğini, günümüz dünyasında yaşanan pek çok soruna da, ajandasına dahil ederek, çözüm üretme niyetinde olmadığını iddia ediyorlar (Strober, 1994, 145; Wooley, 1993, 487; Demir, 1996, 69).

Kaynak

Serdaroğlu, Ufuk. (1999) "Kişisel Olan Sadece Politik değil, Aynı Zamanda İktisadidir! Feminist İktisat", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt: XXI Sayı: 197, 3-10.

Okuma Parçası 2

Feminist iktisatçılar, Kartezyen felsefesinin benimsediği düalizme dayanarak kadınların ikincilleştirildiğini ve bunun iktisada yansımalarıyla geleneksel iktisatçıların çoğu tarafından, kadınların rasyonel karar alma yeteneklerinden mahrum olduğunun düşünüldüğünü belirtmektedir. Bu açıdan iktisadi bilginin kavramsal temellerini toplumsal cinsiyetçi bir yanlılığın kurulduğu ve yeniden ürettiğini dile getirmektedirler. Dolayısıyla geleneksel iktisatçıların, teorilerinde modelleştirilen kişiyi erkek olarak aldıklarını, bu bağlamda da kadın deneyimlerini iktisat bilimine yansıtmadıklarını iddia etmektedirler. Hem eril hem dişil tanımlanmış pozitif niteliklerin daha kusursuz ve kapsayıcı bir bilim uygulaması imkânı sağlayacağını düşünmektedirler. Bu bağlamda, çeşitli insan davranışlarını açıklayabilmek için, sadece ekonomik bir model; geleneksel iktisadın modelleştirmede dayandığı kıtlık, bencillik, rekabet gibi kavramları reddetmeyerek, zıtları olan bolluk, fedakârlık ve işbirliğini de içine alacak şekilde dinamik ve açık bir modelleştirme anlayışı önermektedirler. İktisadi bilgi onu üretenlerin yaşam ve deneyimlerinden bağımsız olamadığı için görecelidir. Bu nedenle feminist iktisatçıları farklı bilme biçimlerinin insan bilgisine dahil edilmesini ve kantitatif yöntemlerin yanı sıra metaforik, hikayeli ve retorik anlatılara da önem verilmesini savunmaktadırlar. Bilim insanının duyguları, kültürel ve ideoloji arka planı ile bilimsel yöntemlerin rasyonelitesi birbirinden ayrılmaz. Bu bağlamda, ancak akıl ve duygu, nesnellik ve öznel, evrensellik ve yerellik birlikteliğiyle toplumsal yaşamdaki ilişkileri değerlendirebilecek uygun bilimsel yöntemler geliştirilebilir. Sonuç olarak, feminist iktisadın amacı, yeni iktisadi yöntem, teori ve politikalarla iktisadın sınırlarını genişletmektir.

Kaynak

İşler, Ruhi. (2010) "Feminist İktisadın geleneksel İktisada Metodolojik Açıdan Getirdiği Eleştiriler", **Ekonomi Bilimleri Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, s:120-121.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. d	Yanıtınız yanlışsa "Bir Sosyal Teori Olarak Feminizm" konusunu gözden geçiriniz.
2. e	Yanıtınız yanlışsa "Sıra Sizde 1 Sorusunun Yanıtını" gözden geçiriniz.
3. c	Yanıtınız yanlışsa "Bir Sosyal Teori Olarak Feminizm" konusunu gözden geçiriniz.
4. b	Yanıtınız yanlışsa "Bir Sosyal Teori Olarak Feminizm" konusunu gözden geçiriniz.
5. a	Yanıtınız yanlışsa "Bir Sosyal Teori Olarak Feminizm" konusunu gözden geçiriniz.
6. a	Yanıtınız yanlışsa "Sıra Sizde 2 Sorusunun Yanıtını" gözden geçiriniz.
7. c	Yanıtınız yanlışsa "Sıra Sizde 3 Sorusunun Yanıtını" gözden geçiriniz.
8. e	Yanıtınız yanlışsa "Bir Metodoloji Olarak Feminizm" konusunu gözden geçiriniz.
9. e	Yanıtınız yanlışsa "Sıra Sizde 3 Sorusunun Yanıtını" gözden geçiriniz.
10.d	Yanıtınız yanlışsa "Dualite Sorunu ve Yerleşik İktisadın Bireyleri" konusunu gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Toplumsal bir teori ve siyasal bir hareket olarak feminizm kendi içinde teorik olarak farklılaşmaktadır. Feminist yaklaşımları temel olarak liberal feminizm, radikal feminizm ve sosyalist feminizm olarak sınıflandırabiliriz. Liberal feminizm kadın hakları için mücadele eden bir yaklaşımdır ve kadınların erkekler gibi eşit hak ve özgürlüklere sahip olmasını talep etmektedir. Kadın ve erkekler arasındaki güç ilişkilerini sorgulamaz ancak kadınların kadın olmasından kaynaklı ezildikleri kabul eder. Radikal feminizm kadınların ezilmişliğinin nedenini ataerkil yapı ve ilişkilere dayandırmaktadır. Radikal feminizme göre, kadınların ezilmişliğinin nedeni ataerkilliktir ve “kişisel olan politiktir” sloganıyla özel alanı sorgulamaya açmıştır. Marksist/sosyalist feminizm işçi sınıfı kadınlar ile üst sınıf kadınların aynı ezilmişliği yaşamadığını savunmaktadır. Sosyalist feminizme göre kadının ezilmişliği kapitalist toplumun sınıfsal yapısından bağımsız değildir. Sosyalist feminizm kadınların ezilmişliğini toplumun sınıfsal yapısıyla ilişkilendirir.

Sıra Sizde 2

Kız ve erkek çocukları toplumsal cinsiyet rollerini doğdukları günden başlayarak sosyalleşme süreciyle birlikte öğrenirler. Aile, eğitim, kitaplar, çizgi filmleri, oyunlar, kitle iletişim araçları kadın ve erkek rollerin öğretilmesinde oldukça etkilidir. Aile içinde kız çocukları annelerini erkek çocukları da babalarının toplumsal rollerini örnek alarak büyümektedir. Kız çocukları ev işlerinde annelerine yardım ederken, erkek çocukları da babalarıyla birlikte bazı işleri paylaşırlar (örneğin, arabanın yıkanması, tamiri vb). Aile içindeki cinsiyete dayalı işbölümü toplumsal cinsiyet rollerinin pekiştirilmesinde etkili olmaktadır. Sosyalleşme sürecinde kız çocuklarına atfedilen toplumsal roller ise iyi bir ev kadını, iyi bir eş ve iyi bir anne olmalarıdır. Toplum tarafından erkeklerle atfedilen en önemli toplumsal cinsiyet rolü ev geçindirmekle sorumlu birey olmasıdır.

Sıra Sizde 3

1980’lerin başlarından itibaren kadın bakış açısıyla iktisat disiplini teorik ve metodolojik olarak sorgulanmaya başlanmıştır. Bu dönemin önde gelen feminist iktisatçıları P. England, N. Folbre, A. Jennings, J. A. Nelson, M. Pujol, D. Strassmann ve M. Ferber’dir. ‘Uluslararası Feminist İktisatçıları Birliği’ (International Association for Feminist Economics-IAFFE) ‘Amerikan İktisatçıları Birli-

ği’nin (American Economic Association) 1990’daki yıllık toplantısının sonunda kurulmuştur. 1995 yılında bu yana “Feminist Economics” isimli süreli bir akademik dergi yayınlanmaktadır. Yıllık kongrelere neoklasik, Marksist, postkeynezyen, Avusturya okulundan, kurumsalci, yapısalcı ve postmodernist v.b. farklı ekonomist anlayışa sahip birçok feminist iktisatçı katılmaktadır.

Sıra Sizde 4

Feminist iktisatçılar yerleşik iktisadın ilgilenmediği, tali bulduğu veya analiz dışı bıraktığı eviçi üretim, eviçi kadın emeği, çocukların bakımı, kadın ve yoksulluk arasındaki ilişki gibi konuları incelemektedir. Kadınların eviçinde gerçekleştirdikleri yemek, temizlik, çocuk bakımı, onarım, eviçi üretim gibi işler iktisadın çalışma alanı dışında kalmaktadır. İktisat sadece piyasa yönelik yapılan üretim, bölüşüm, tüketim faaliyetleriyle ilgilenmediği için hanede kadınlar tarafından yapılan bu faaliyetler dikkate alınmaz. Oysa kadınların gerçekleştirdikleri bu işleri piyasa yönelik yapıldıklarında değerli sayılmaktadır. Feminist iktisatçılar eviçi kadın emeğini analiz ederek iktisadın analiz alanını genişletmeye çalışırlar. Örneğin, yoksulluk konusu iktisadın ilgilendiği ve analiz ettiği temel meselelerden biridir. Ancak yoksulluk analizinde hane birimi temel alınmakta ve yoksulluk hanenin gelir ve tüketim düzeyine göre analiz edilmektedir. Oysa kadın ve yoksulluk araştırmaları kadınların yoksulluk deneyimi erkeklerinde yoksulluk deneyiminden farklı olduğunu ortaya koymaktadır. Yerleşik iktisat haneyi homojen bir birim olarak ele almakta hane içine kaynak aktarma mekanizmalarında, hane içi kaynakların bölüşüm ve tüketim ilişkilerinde yaşanan eşitsizlikleri ve kadınların yoksullaşmasını analiz dışı bırakmaktadır.

* Bu bölümde yer alan ana metin daha önce aynı adla “İktisatta Yöntem Tartışmaları” (Vadi yayınları, 1996: 51-73) isimli kitapta yayımlanmıştır.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Arrow, K. J. (1994) "Methodological individualism and social knowledge", **The American Economic Review**, Papers and Proceedings, 84(2) 1-9.
- Becker, G. S. (1976) **The Economic Approach to Human Behavior**. Chicago: University of Chicago Press.
- Blank, R. M. (1992) A Female Perspective on Economic man İçinde Zalk, S. R. (der.) **Revolutions in Knowledge** (111-24). Oxford: Westview Press.
- Blank, R. M. (1994) "Committe on the Status of Women in the Economic Profession", **The American Economic Review**, Papers and Proceedings, 84(2), 491-94.
- Demir, Ö. (1992) "Normatif-Pozitif Ayrımının Sosyal İşlevi ve Pozitif İktisat", **AÜ. İİBF. Dergisi**, 10(1/2), 97-107.
- Demir, Ö. (1995) **İktisat ve Yöntem**. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Demir, Z. (1997) **Modern ve Postmodern Feminizm**. İz Yayıncılık.
- Einstein, Z. R. (1981). **The Radical Future of Liberal Feminism**. Boston: Northeastern University Press.
- Ferber, M. A. (1995) "The Study of Economics", **The American Economic Review**, Papers and Proceedings, 85(2), 357-61.
- Harding, S. (der.).(1987) **Feminism and Methodology**. Indiana University Press. .
- Harding, S. ve Hintikka, M.B. (1983). "Introduction". İçinde S. Harding and M.B. Hintikka (Der.), **Discovering Reality: Feminist Perspectives on Epistemology, Metaphysics, Methodology and Philosophy**, (ixxix). Dordrecht: Reidel.
- Heilbrunner, R. (1991) "Economics as Universal Science", **Social Research**, 58(2), 457-474.
- Humm, M. (1992). **Modern Feminisms: Political, Literary, Cultural**. New York: Colombia University Press.
- İşler, Ruhi. (2010) "Feminist İktisadın Geleneksel İktisada Metodolojik Açından Getirdiği Eleştiriler", **Ekonomi Bilimleri Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, 115-122.
- Jaggar, A. M. (1988) **Feminist Politics and Human Nature**. Rowman and Littlefield Publishers.
- Jennings, A. ve Waller W. (1990) "Constructions of Social Hierarchy: The Family, Gender, and Power", **Journal of Economic Issues**, 24(2), 623-31.
- Jennings, A. L. (1994) "Toward a Feminist Expansion of Macroeconomics: Money Matters", **Journal of Economic Issues**, 28(2), 555-65.
- Lawson, T. (1995). "A Realist Perspective on Contemporary 'Economic Theory'", **Journal of Economic Issues**, 29(1), 1-32.
- Lipsey, R. vd. (1993) **Economics**. Harper Collins College Publishers.
- Longino, H. E. ve Hammonds, E. (1992) "Conflicts and Tensions in the Feminist Study of Gender and Science" In M. Hirsh and E. F. Keller (der.). **Conflicts In Feminism** (164-83). New York: Routledge.
- Lovinbond, S. (1994) "Feminism and the 'Crisis' of Rationality", **New Left Review**, 207, 72 - 86.
- May, A. A. ve Stephenson, K. (1994) "Women and Great Retrencment: The Political Economy of Gender in the 1980s," **Journal of Economic Issues**, 28(2), 533-41.
- Nelson, J. A. (1995). "Feminism and Economics", **Journal of Economic Perspectives**, 9(2), 131-148.
- Olson, P. I. (1990). "Mature Women and the Rewards of Domestic Ideology", **Journal of Economic Issues**, 24(2), 633-43.
- Paqué, K. (1985) "How far is Vienna from Chicago? An Essay on the Methodology of Two Schools of Dogmatic Liberalism", **Kyklos**, 38(3), 412-34.
- Persky, J. (1995) "The Ethology of Homo Economicus", **Journal of Economic Perspectives**, 9(2), 221-231.
- Pollak, R. A. (1994) "For Better or Worse: The Roles of Power in Models of Distribution within Marriage", **American Economic Review**, 84(2), 148-152.
- Pujol, M. A. (1992) **Feminism and Anti-Feminism in Early Economic Thought**, Aldershot: Edward Elgar.
- Ramazanoğlu, C. (1989) **Feminism and the Contradictions of Oppression** London: Routledge.
- Rosenberg, A. (1993) **Philosophy of Social Science**. Oxford: Westview Press.
- Serdaroğlu, Ufuk. (1999) "Kişisel Olan Sadece Politik Değil, Aynı Zamanda İktisadidir! Feminist İktisat", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt: XXI Sayı: 197, 3-10.
- Strassmann, D.L. (1994). "Feminist Thought and Economics: or What do the Visigoths Know?", **American Economic Review**, 84(2), 153-158.

-
- Strober, M. H. (1994). "Rethinking Economics Through a Feminist Lens", **American Economic Review**, 84(2), 143-147.
- Tiekner, J. A. (1993). "States and Markets: An Ecofeminist Perspective on International Political Economy", **International Political Science Review**, 14(1), 59-69.
- Tong, R. (1989). **Feminist Thought: A Comprehensive Introduction**. London: Unwin Hyman.
- Waller, W. ve Jennings A. (1990) "On the Possibility of a Feminist Economics: The Convergence of Institutional and Feminist Methodology", **Journal of Economic Issues**, 24(2), 613-22.

5

Amaçlarımız

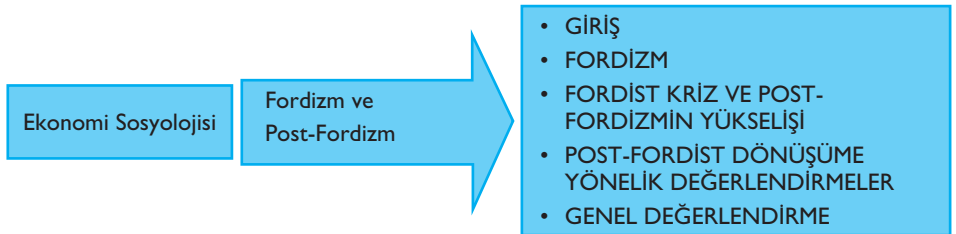
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Endüstri devriminin içeriğini değerlendirebilecek ve endüstriyel kapitalizm kavramını tanımlayabilecek,
- Fordizm kavramını açıklayabilecek ve fordizmin temel özelliklerini sıralayabilecek,
- Post-fordizm kavramını açıklayabilecek ve post-fordizmin temel özelliklerini sıralayabilecek,
- Fordist ve post-fordist üretim tarzlarını karşılaştırabilecek,
- Post-fordist dönüşüme yönelik değerlendirmeleri özetleyebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Endüstri Devrimi
- Endüstriyel kapitalizm
- Fordizm
- Post-fordizm
- Taylorizm

İçindekiler

Fordizm ve Post-Fordizm

GİRİŞ

Endüstri Devrimi ve Endüstriyel Kapitalizm

Endüstri devriminin içeriğini değerlendirebilmek ve endüstriyel kapitalizm kavramını tanımlayabilmek.

İnsanoğlu varlığını devam ettirebilmek için üretim ve tüketim faaliyetlerinde bulunmak zorundadır. Üretim ve tüketim faaliyetlerinin yapısı ve işleyişi sosyal ve ekonomik yaşamı derinden etkilemektedir. Tarihsel sürece bakıldığında ise 18. yüzyıl öncesinde tarıma dayalı bir üretim ve tüketim yapısının var olduğunu ve bu yapının uzun yıllar devam ettiğini görmekteyiz. 18. yüzyıldan itibaren tarım toplumunun yerini endüstri toplumu almıştır. Endüstriyel üretim ve tüketim yapısı ile tarımsal üretim ve tüketim yapısı birçok noktada birbirinden ayrılmaktadır. Özellikle üretim sürecinde kullanılan teknoloji, işgücünün niteliği, işbölümü ve uzmanlaşma ve bu süreçte ortaya çıkan sosyal ve ekonomik kurumsal yapı çok farklı bir toplumsal düzeni karşımıza çıkarmaktadır. Endüstri toplumu **endüstriyel kapitalizm** olarak da tanımlanmaktadır.

Tarım toplumundan endüstri toplumuna geçiş “endüstri devrimi” olarak tanımlanmaktadır. Çünkü endüstri devrimi toplumsal ve ekonomik yaşamı çok radikal bir şekilde değiştirmiştir. Bu değişimi kısaca şu alt başlıklar altında toplamak mümkündür.

- Tarımsal üretim yerini endüstriyel üretime bırakmıştır.
- İş bölümü ve uzmanlaşma artmıştır.
- Endüstrileşme ile birlikte kırsal kesimlerden kentlere doğru yoğun bir göç yaşanmıştır.
- Emek yoğun üretimden teknoloji yoğun üretime geçilmiştir.
- Üretim miktarlarında çok büyük artışlar olmuştur.
- İşçi sınıfı ve burjuvazi yeni toplumsal sınıflar olarak ortaya çıkmıştır.
- Üretim ve tüketim süreçleri küreselleşmiştir.

Yukarıda ana hatlarıyla ifade edilen radikal değişimlere siyasal, kültürel ve sınıfsal alanlarda da önemli ilaveler yapılabilir. Sosyal ve ekonomik açıdan yukarıda sözü edilen endüstriyel gelişme modelinin 1800’lü yıllardan 1970’li yıllara kadar etkili olduğu söylenebilir. Bu dönemin bir başka ayırt edici özelliği ise endüstri

Endüstriyel kapitalizm endüstriyel mal ve hizmetlerin üretilmesi, dağıtılması ve tüketilmesine dayanan bir sosyal ve ekonomik sistemdir. Bu sistemin işleyişi serbest piyasa ekonomisinin temel kuralları çerçevesinde gerçekleşmektedir.

devrimi ile birlikte küçük ölçekli üretim yapan işletmelerin ortaya çıkmasıdır. Ancak artan rekabet ortamı ile birlikte küçük işletmelerin önemli bir bölümü yok olmuştur. Bununla birlikte başarılı olan kimi işletmeler güçlenmiş ve bu yolla orta ve büyük boy işletmeler ortaya çıkmıştır. Endüstri toplumunda büyük ölçekli işletmeler modern teknolojiyi kullanarak üretim miktarlarında devasa artışlar sağlayabilmişlerdir. Artan üretim miktarları yerel ve ulusal sınırların ötesinde yeni pazar arayışını beraberinde getirmiştir. Bu arayış küreselleşmenin itici gücü olmuştur.

18. yüzyıldan 1970'li yıllara kadar geçen süre içerisinde egemen olan endüstriyel model *fordist dönem* olarak da adlandırılmaktadır. Fordizm kapitalist gelişmeyi anlamak ve açıklamak açısından önemli bir kavramdır. Fordizmin ne olduğunu açıklamadan önce şunu belirtmekte büyük fayda vardır. Kapitalizmin gelişimini ve değişimini farklı kavramlarla açıklayan yaklaşımlar bulunmaktadır. Ancak bu ünite de endüstriyel kapitalizmin gelişimi ve değişimi fordist ve post-fordist tartışmalar çerçevesinde incelenecektir. Bu incelemede Suğur'un (1999) yaklaşımı esas alınacaktır.

FORDİZM

Fordizm kavramını açıklayabilmek ve fordizmin temel özelliklerini sıralayabilmek.

Fordizm endüstriyel kapitalizmin kitlesel üretim ve kitlesel tüketim modelini tanımlamak için kullanılan genel bir kavramdır.

Henry Ford
(1863-1947)

Fordizm genel olarak Amerika'da Henry Ford tarafından geliştirilen ve daha çok endüstriyel kapitalizmin üretim sürecinde uygulanan ilkeleri tanımlamada kullanılan bir kavramdır. İlk önceleri Antonio Gramsci tarafından Amerikan endüstriyel yaşam biçimini belirtirken kullanılmıştır (Allen 1992). Fordizm en kısa ve özlü tanımıyla endüstriyel kapitalizmin kitlesel üretime ve kitlesel tüketime dayalı bir örgütlenme modelidir.

Henry Ford (1863-1947): Ünlü Amerikalı işadamı. Otomobil firması Ford'un (Ford Motor Company) kurucusudur. Dünyada seri üretime dayalı olarak tasarlanan *yürüyen bant sisteminin* kurucusudur. 1908 yılında Ford tarafından geliştirilen T Model aracı bant sistemi ile üretilmiştir. Yürüyen bant sistemi sayesinde üretimde otomasyona geçilmiş, maliyetler düşürülmüş, işçi ücretleri yükselmiş ve üretim miktarları çok büyük oranlarda artmıştır. Henry Ford'un geliştirdiği bu sistem yalnızca otomotiv sektöründe değil diğer tüm sektörlerde de hızla yayılmıştır. Bu nedenle 1990'lerin başlarında ortaya çıkan kitlesel üretim modeline Henry Ford'un isminden yola çıkılarak *fordizm* adı verilmiştir.

Resim 5.1

Henry Ford'un 1908 yılında geliştirdiği ve \$850 fiyatla satışa sunduğu T Model otomobil.

Kaynak:
<http://autotimemacbine.blogspot.com/tarih/04.03.2011>

Kitlesel üretim ve kitlesel tüketim olgusu kendiliğinden oluşan bir yapı değildir. Güçlü bir piyasa düzenlemesi, etkili sosyal politika uygulamaları, uygun bir teknolojik donanım, verimli bir işgücü ve de denetim ile kontrol odaklı bilimsel yönetim ilkeleri fordizmin olmazsa olmaz unsurlarıdır. Fordizmi tanımlarken tüm bu unsurları hesaba katmak gerekir. Fordizmin hangi alanları kapsamına aldığı hala tartışmalı bir konu olmakla birlikte aşağıda genel olarak belirtilen özellikleri içerdiği söylenebilir.

a. Üretimin standartlaştırılması: Fordizm standart üretime dayanmaktadır. Standart üretim tek veya sınırlı farklılıklara sahip bir ürünün çok sayıda üretilmesi demektir. Diğer bir ifadeyle standart üretim aynı tasarıma sahip bir ürünün kitlesel olarak üretilmesi demektir. Örneğin X model bir buzdolabının aynı renk, aynı tasarımı, aynı boyutlar ve aynı fonksiyonlar çerçevesinde üretilmesidir. Dolayısı ile üretimde standardizasyon her bir buzdolabının diğeriyle tamamıyla aynı özelliklere sahip olarak üretilmesi anlamına gelmektedir. Fordist üretim sisteminin temeli üretilmekte olan ürünün yalnızca belirli bir amaca göre tasarlanmış olan bir teknolojiye uygun olarak üretilmesidir. Çünkü fordist modelde belli bir ürünün renk, model, tasarım ve teknik özellikleri açısından standart olarak üretilmesi üretim maliyetlerinin düşürülmesi açısından son derece önemlidir. Ürünlerin standart olarak üretilmesi belli bir teknolojik alt yapıyı zorunlu kılmaktadır. Bu teknolojik alt yapının standart üretimi gerçekleştirebilecek özelliklere sahip olması gerekir. Gerçekten de Henry Ford ile birlikte üretim sürecinde kullanılan makine, teçhizat ve aletlerin standart üretime uygun olarak geliştirildiği görülmektedir (Suğur 1994). Fordist üretim çeşitliliği az olan malların üretimine uygun olacak şekilde işletmenin bütün teknik ve insan gücü gibi kaynaklarının sistematik bir şekilde eşgüdümlemesine dayalıdır. Bu yolla işletmeler standart üretim yapabilme olanağını elde etmiş olmaktadır.

Standart üretim tek veya sınırlı farklılıklara sahip bir ürünün çok sayıda üretilmesi demektir.

b. Otomasyon yolu ile kitlesel üretim

yapılması: Fordist üretim sisteminin en önemli amaçlarından biri ise üretim sürecinde maliyeti en aza indirmek ve işletmeye istikrarlı bir kârlılık kazandırmaktır. Bunun için üretim sürecinde özel amaçlı makinelerin ve teçhizatların kullanıldığı otomasyonun sağlanması gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle, firmalar ilk önce üretimde standartlaşmayı ve daha sonra ise üretim sürecinde teknolojik olarak otomasyona geçmeyi hedeflemektedirler. Fordist üretimde esas amaç büyük ölçekli standart ürünleri çok büyük miktarlarda kitlesel olarak üretmek ve bu yolla büyük kârlar elde etmektir (Taymaz 1993). Çünkü fordist işletmeler otomasyon sayesinde kitlesel üretimin maliyetini oldukça aşağılara çekebilmektedir.

Resim 5.2

1920-30'lu yıllarda yürüyen bant sistemine dayalı kitlesel üretim.

Kaynak:

http://news.bbc.co.uk/2/shared/spl/hi/picture_gallery/07/business_rise_and_fall_of_mass_production/html/1.stm/ tarih 04.03.2011

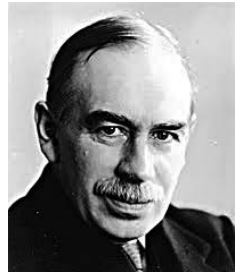
Ünlü sinema oyuncusu Charlie Chaplin'in 1936 yılında hem yönettiği ve hem de oynadığı "Modern Zamanlar" filmi izleyiniz. Sizce bu film neden dünya sinema tarihinin en büyük yapıtlarından biri olmuştur? Sizce Charlie Chaplin Modern Zamanlar filmi ile endüstri toplumuna yönelik ne tür bir eleştiri getirmektedir?

SIRA SİZDE

c. Sosyal refah devletinin düzenleyici ve kontrol edici rolü: Büyük ölçekli standart üretim sistemi ancak piyasadaki istikrarlı bir kitlesel talebin yaratılması ile beslenebilir. Piyasalarda istenen kitlesel talebin yaratılması da ancak sosyal refah devletinin etkin bir şekilde gelir dağılımını düzenlediği ve makro ekonomik dengeleri kurmaya çalıştığı 'Keynesyen' politikalarla mümkündür.

Gelir artırıcı Keynesyen politikalarla talep artışı sağlanmış, fordist üretim sisteminin belki de en önemli dayanağı olan kitlesel üretimin kitlesel tüketim ile besle-

John Maynard Keynes (1883-1946)

Keynesyen politikalar 1929 yılında tüm dünyayı etkisi altına alan ekonomik krizden çıkılmasına yönelik olarak ünlü iktisatçı John Maynard Keynes tarafından geliştirilen para ve maliye politikalarına verilen genel addır. Bu politikalar özü itibarıyla üretim, tüketim ve gelir arasında bir denge ve istikrarın sağlanması için devletin piyasaya müdahale etmesi gerektiği tezine dayalıdır.

Frederick Winslow Taylor (1856-1915)

Resim 5.3

Taylorist yönetim.

Kaynak:

<http://waynemelling.er.blog.friendster.com/tarih>
04.03.2011

Taylorizm Frederick Winslow Taylor' un 1911 yılında yayınlanan *Bilimsel Yönetimin İlkeleri* adlı kitabında geliştirdiği yönetim anlayışına verilen bir isimdir. Taylorizm vasıfsız işgücü istihdamına, üretim sürecinin en küçük ve en basit parçalara kadar bölünmesine, parça başı ücret ödeme sistemine ve çalışanların üretimin her aşamasında sıkı bir kontrol ve denetim altında tutulması gerektiğine dayalı otoriter bir yönetim anlayışıdır. Taylorist işletmelerde yönetsel yapı dikey olduğu için karar alma mekanizması üst yönetimden aşağıya doğru olarak gerçekleşmektedir.

nebilmesi gerçekleştirilmiştir. Böylece üretim süreci ile tüketim sürecinin iç içe geçtiği bir bütünlük oluşturulabilmiştir (Allen 1992). Fordist dönemin yükselişi ve düşüşünün özellikle Avrupa'da sosyal demokrasinin yükselişi ve düşüşü ile çakışması sosyal refah devleti anlayışı ile fordist sistem arasındaki ilişkinin ne kadar iç içe olduğunu göstermektedir. Öte yandan kitlesel talebin yaratılmasında sosyal refah devletinin yanı sıra 1970'li yıllara kadar daha çok batı toplumlarında ekonomik gelişmelere paralel olarak insanların otomobil, televizyon, buzdolabı, çamaşır makinesi gibi belirli dayanıklı tüketim mallarına karşı yoğun bir talep göstermesi de çok etkili olmuştur. Özellikle işçi sınıfından ayrı olarak geliri kısmen daha yüksek bir orta sınıfın geniş bir tüketici kesim olarak ortaya çıkması kitlesel tüketimin istikrarlı bir şekilde yükselmesi üzerinde olumlu bir etki yaratmıştır.

d. Üretimde merkezi örgütlenme ve Taylorist yönetim anlayışı: Fordist üretim örgütlenmesi merkeziyetçi bir yönetim anlayışına dayanır. Yani kararlar merkezi birimler tarafından alınmakta ve daha sonra da işletme içinde tepeden aşağıya doğru uygulanmaktadır. Üretim sürecinde ise çalışanların çok sıkı denetlendiği "bilimsel yönetim anlayışı" yani *Taylorizmin* ilkeleri uygulanmaktadır (Yentürk 1993). Burada esas hedef işletme içi verimliliği ve karlılığı artırmak olduğu için üretim sürecinde kontrolün tümü yönetime geçmekte ve işçilerin yapacağı bütün işler en ince ayrıntısına kadar önceden belirlenmektedir.

Taylorizmin özellikleri literatürde genel olarak üç temel ilke çerçevesinde sınıflandırılarak ele alınmaktadır (Belek 1999, s.579). Bunlar sırasıyla;

- üretim sürecinin basitleştirilmesi,
- kafa (veya zihinsel) emeğin üretimden alınarak planlama düzeyinde merkezileştirilmesi,
- işçinin yapacağı işin her aşamasının yönetimce planlanarak işçiye direktifler biçiminde iletilmesidir. Böylece işçilerin üretim süreci hakkında bilgi sahibi olmaları ve üretim sürecini kontrol etmeleri engellenebilmektedir.

e. Kitlesel işgücünün büyük ölçekli işletmelerde yoğunlaşması: Çeşitliliği az ancak miktar olarak çok sayıda ürettiği ifade eden kitlesel üretim ve buna uyumlu hâle getirilmiş olan teknolojik donanım kalifiye düzeyi kısmen az ancak

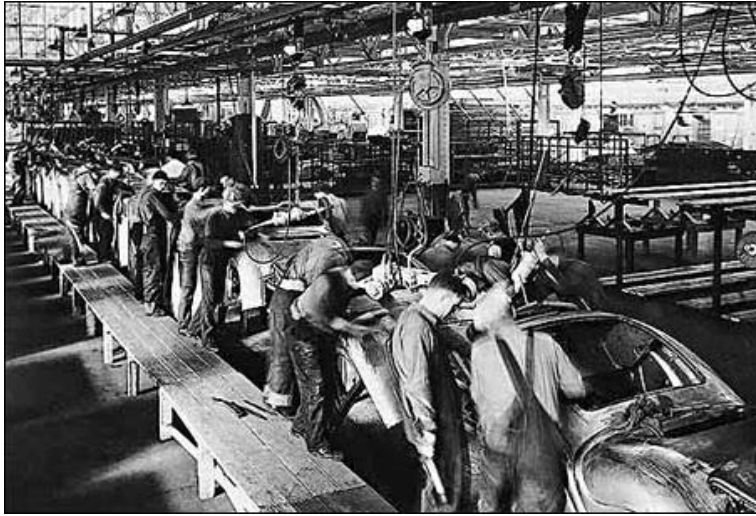
üretim sürecinde rutin işleri yapan işgücünün kullanımını gerekli kılmaktadır. Bu üretim süreci büyük ölçekli işletmeleri zorunlu kıldığı kadar buralarda çok sayıda işgücünün istihdam edilmesini de gerekli kılmaktadır. Bu nedenle literatürde fordizm çok defa kitlesel üretim ve kitlesel tüketim olgularının yanı sıra üretim sürecinde de kitlesel işgücü kullanımına dayalı bir üretim organizasyon biçimi olarak da anılır. Ancak fordist üretim sisteminin bu yönü kaçınılmaz bir şekilde işletme içinde işçilerin sendikalaşma hareketlerinin gelişimi için olumlu bir zemin oluşturmaktaydı. Zira aynı üretim biriminde çalışan yüzlerce ve hatta binlerce işçinin sendikal faaliyetler içerisinde yer alması daha kolay olmaktadır.

Resim 5.4

1920-30'larda fordist bir fabrika önünde işçiler.

Kaynak:

<http://www.ogilvie.fastmail.co.uk/healthyfuture/bauman.html/> tarih/04.03.2011

Resim 5.5

1930'lu yıllarda fordist üretim bandı.

Kaynak:

<http://knol.google.com/k/the-body-and-soul-project#/ tarih> 04.03.2011

Sonuç olarak fordizmin temel ilkeleri (a) üretimde standartlaşma, (b) otomasyonlu kitlesel üretim, (c) sosyal refah devletinin düzenleyici rolü, (d) Taylorist-merkeziyetçi yönetim, (e) kalifiye olmayan kitlesel işgücü kullanımı ve (f) büyük ölçekli işletmelerin yoğunluğu şeklinde sıralanabilir.

DİKKAT

Yukarıda belirtilen fordizmin temel ilkelerine yeni eklemeler yapılabileceği gibi bu ilkelerin bir kapitalist ülkeden diğerine göre farklılıklar göstermesi de gözden kaçırılmaması gereken önemli bir noktadır. Ancak, İkinci Dünya Savaşı'ndan 1970'li yıllara kadar süren fordizmin temel özelliklerini en iyi yansıtan ekonominin Amerikan kapitalizmi olduğu belirtilmektedir (Piore ve Sabel 1984). Amerikan kapitalizmi savaş sonrasında endüstriyel olarak yoğun bir şekilde büyük ölçekli kitlesel üretime yönelmiş ve bunu üretim sürecinde Taylorist yönetim anlayışı ile desteklemiştir.

Fordizm literatürde sıklıkla kitlesel üretim, kitlesel tüketim ve de kitlesel işgücü kullanımına dayalı bir üretim organizasyon biçimi olarak anılır.

Fordizm ile modernizm arasında yakın ilişki vardır. Şöyle ki 18. yüzyıldaki aydınlanma ile birlikte kapitalist gelişim sürecinin pozitif bilimler yolu ile daha çok kârlılığa, verimliliğe ve işlerliğe ulaşabileceği inancı kendini özellikle Taylorist bilimsel yönetim anlayışı ile ortaya koymuştu. Her ne kadar fordist-kapitalist üretim süreci sendikaların etkisiyle belli ölçülerde insanı merkeze alan yaklaşımlar içerse de maksimum verimliliği ve kârlılığı hep ön planda tutmuştur. Bu çerçevede son yıllarda ortaya çıktığı iddia edilen önemli toplumsal ve kültürel değişimlerin sosyal bilimlerdeki modernizm ve post-modernizm tartışmalarındaki ağırlığı ne ise ekonomik ve endüstriyel olarak ortaya çıktığı iddia edilen değişimlerin fordizm ve post-fordizm tartışmalarındaki ağırlığı odur.

SIRA SİZDE

Modernizm ile post-modernizmin ne olduğunu araştırınız.

Diğer taraftan Murray'a (1989:41) göre fordizmin temel ilkeleri kapitalist ülkelerin yanı sıra sosyalist ülkelerin de endüstriyel yapılarını içermektedir. Murray temelini Stalin döneminden alan eski Sovyetler Birliği'nin endüstriyel gelişim sürecinde genel olarak fordist özellikleri içeren büyük ölçekli kitlesel üretimin esas alındığını öne sürmüştür. Diğer bir deyişle, sosyalist ülkelerde büyük işletmelerde kitlesel üretime uygun teknoloji kullanılmış ve üretim sürecinde kullanılan işgücü fordist-Taylorist ilkelere benzer bir şekilde makine ve teçhizatların rutin ve belirli bir amaca göre belirlenmiş hareketlerine uyumlu olarak çalıştırılmıştır. Sosyalist ülkelerde uygulanmış olan endüstriyel model dahi makro dengeleri kurmaya yönelik Fordist-Keynesyen anlayışa benzer şekilde piyasayı düzenleme, merkezden karar verme, ekonomik gelişmeyi planlama ve üretim ile tüketim arasındaki uyumluluğu sağlama anlayışı ile hareket etmiştir (1989:41).

Makro ekonomik dengeler üzerine kurulan fordist sistemin kapitalist ekonomilerde üretim ve tüketim süreçlerinde ortaya çıkan kriz sonucu sarsılmaya başladığı ve kapitalizmin yeniden yapılanma süreci içerisinde yerini post-fordizme bırakmakta olduğu öne sürülmüştür. Ancak kapitalist ekonomilerde ortaya çıkan yeniden yapılanma süreci literatürde çok yönlü tartışmalara zemin hazırlamış ve bu süreçte ortaya çıkan dönüşümler farklı kavramlar ve tanımlamalar ile açıklanmaya çalışılmıştır. Bu tartışmalarda "fordizm/post-fordizm", "endüstriyel toplum/post-endüstriyel toplum", "örgütlü kapitalizm/örgütsüz kapitalizm" ve modernizm/post-modernizm en çok sözü edilen kavramlaştırmalar olarak göze çarpmaktadır. Ancak bu ünitenin esas amacı kapitalist ekonomilerde ortaya çıktığı öne sürülen dönüşümleri fordist ve post-fordist kavramlaştırmaları çerçevesinde ele alan yaklaşımları incelemek olduğu için diğer tartışmalar kapsam dışı bırakılmıştır.

Endüstriyel kapitalizmin yeniden yapılanma sürecini farklı kavramlarla tanımlayan yaklaşımlar da mevcuttur. İlgili literatürde endüstriyel toplum-post-endüstriyel toplum, örgütlü kapitalizm-örgütsüz kapitalizm, modernizm-post-modernizm, üretim toplumu, bilgi toplumu, ağ toplumu, tüketim toplumu, risk toplumu, gözetim toplumu ve geç modernlik gibi kavramlar kullanılmaktadır.

FORDİST KRİZ VE POST-FORDİZMİN YÜKSELİŞİ**Post-fordizm kavramını açıklayabilmek ve post-fordizmin temel özelliklerini sıralayabilmek.**

1970'li yıllarla birlikte fordist üretim sisteminin daha çok yaygın olarak uygulandığı gelişmiş kapitalist ülkelerde kitlesel üretimin iç ve dış pazarlarda meydana gelen ani talep değişikliklerine yanıt veremediği ve sistemin kendi içinde hızlı bir şekilde tıkanmaya doğru gittiği öne sürülmektedir (Piore ve Sabel 1984, Amin 1994, Şenkal 2008). Kitlesel olarak üretilen mallara olan talebin doyması, taleplerde meydana gelen aşırı farklılaşma, kullanılan teknolojik donanımın farklı tür-

den üretim yapabilecek bir esnekliğe sahip olmaması ve artan krize bağlı olarak endüstri ilişkilerinin bozulmasının fordist sistemi oldukça olumsuz etkilediği belirtilmektedir. Fordist krizin ve buna bağlı olarak post-fordist koşullarda yeniden yapılanmaların neleri kapsadığını biraz daha ayrıntılı olarak aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür.

a. Taleplerde farklılaşma: 1970'li yıllar ile birlikte kitlesel talepte bir daralma yaşanmasının fordist sisteme en büyük darbelerden birini vurduğu belirtilmektedir (Lipietz 1982). Talepteki daralmada hem kitlesel talepte bir doygunluğa ulaşılmış olması hem de artan işçi hareketleri sonucu kâr oranının üretimdeki artışa ters orantılı olarak düşmeye başlaması etkili olmuştur. Kitlesel talepteki doygunluk tüketiciler açısından herkesin sahip olmadığı farklı türden malların talep edilmesine neden olmuştur. Bu da kitlesel talep ile uyumlaştırılmış olan kitlesel üretim yapısının yanıt veremeyeceği bir değişim sürecini ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle, standart ürün talebinin sınıra dayanması ile birlikte fordist üretimin dayandığı kitlesel üretim ile kitlesel tüketim dengesi de bozulmaya başlamıştır.

b. Üretimde farklılaşma: Taleplerde ortaya çıkan farklılaşma ister istemez üretimde de bir farklılaşmayı gerekli kılmaktadır. Fordist üretim anlayışında asıl amaç ürün çeşitliliği az ancak miktar bazında büyük ölçekli bir üretimi gerçekleştirebilmektir. Ancak günümüz koşullarında piyasalardaki talep farklılaşmalarına ve talep miktarlarındaki dalgalanmalara göre işletmelerin kendilerini hem ürün çeşitliliği bazında hem de miktar bazında ayarlayabilmesi gerekmektedir. Aynı zamanda, başarılı bir işletme üretim sürecinde yenilikler yaratarak piyasaya özgün ve yeni ürünler sürebilir ve böylece piyasada kendi talebini bizzat kendisi yaratabilir. Yeni ve özgün ürünler ortaya çıkarabilen bir işletme henüz piyasaya o ürünleri sürebilen başka rakip işletmeler olmadığı için rekabetin olumsuz etkilerinden belirli bir süre kurtulabilmektedir. Bu nedenle günümüzün değişken piyasa koşullarında bir işletme için asıl hedef miktar bazında çok az dahi olsa tüketicilerin her türlü istek ve zevklerini karşılayabilecek farklı ürünleri piyasaya sürebilmektir. Bunun gerçekleştirilebilmesi için işletmelerin esnek teknolojik donanımına sahip olmaları zorunludur.

Üretim sürecinde gelişmiş bir teçhizat, makine ve araç-gereç donanımını ifade eden teknolojik esneklik kapitalist işletmelere farklı türden üretim yapabilme potansiyeli ile birlikte üretilmekte olan bir ürünün piyasada değişmekte olan talebe bağlı olarak değiştirilmesi ve geliştirilmesi olanağını sağlamaktadır. Sonuç olarak az çeşitlilikte standart ürünler üretmek üzere geliştirilmiş olan fordist teknoloji taleplerdeki farklılaşmaya karşılık olarak üretimde bir farklılaşmaya gidememiş ve böylelikle verimlilik artırıcı potansiyelini önemli ölçüde yitirmiştir.

c. Esnek üretim: Günümüz piyasa koşullarında taleplerde bir farklılaşma işletmeler açısından yalnızca üretimde bir farklılaşmayı değil aynı zamanda istihdam edilen işgücü ve kullanılan teknolojinin de esnek üretime uyumlu hâle getirilmesini zorunlu kılmaktadır. Fordist üretim anlayışında istihdam edilen işgücü ve kullanılan teknoloji kitlesel üretime uygun bir şekilde daha önceden belirlenmiş özel amaçlı işlevleri yerine getiren bir üretim sistemine sahipti. Buna karşın esnek üretim yapan bir işletmenin istihdam ettiği işgücü beceri düzeyi yüksek olmakla birlikte üretim sürecinde birden fazla işlevi yerine getirebilecek bir özelliğe de sahiptir. Aynı şekilde esnek işletmenin kullandığı teknoloji çok amaçlı olduğu için işletmenin üretimde yapacağı değişikliklere bağlı olarak yeni bir amaca göre düzenlenebilmekte/ayarlanabilmekte ve böylece işletme üretim sürecinde bir esnekliğe sahip olabilmektedir. Çünkü esnek üretimde kullanılan teknolojik donanım bilgisa-

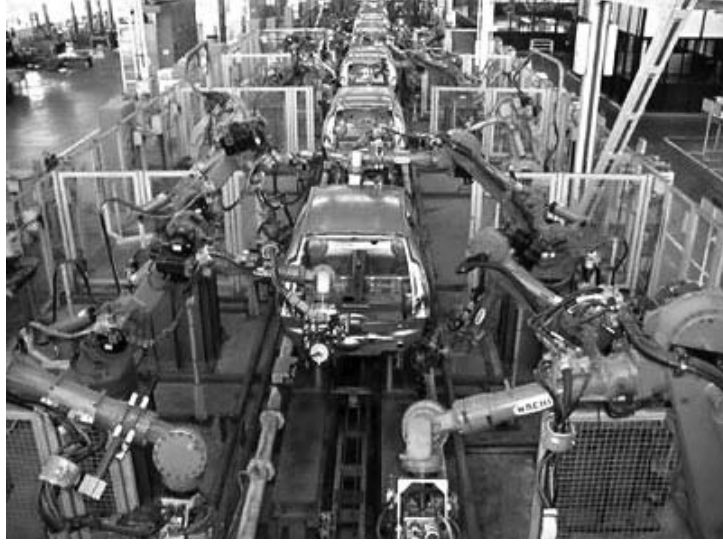
yar kontrollü olduğu için oldukça kolay bir şekilde sayısal komutlar yüklenerek yeni tasarlanmış bir ürüne göre ayarlanabilmektedir. Ayrıca, bilgisayar kontrollü robotik makineler ve gelişmiş teçhizatlar yolu ile işletmeler hem *miktar* ve hem de *çeşit* açısından esnek üretim yapabilmektedirler. Zira esnek teknolojik donanım işletmelere piyasadaki talepler doğrultusunda istenilen malı gereken miktarlarda üretebilme olanağı vermektedir.

Resim 5.6

Esnek üretim

Kaynak:

<http://www.iqsnewsroom.com/post/2010/01/20/Automation-Equipment-Lost-Jobs-or-Efficient-Production.aspx/>
04.03.2011

Post-fordizmi açıklamada kullanılan kavramların başında esnek üretim ve esnek uzmanlaşma kavramları gelmektedir.

Bu açıdan esnek bir işletmenin değişik üretim birimlerini eşzamanlı olarak farklı türden üretim amaçları için kullanabilmesi hem kaynak israfını önlemekte hem de üretim kaynaklarını daha etkin bir şekilde denetleme imkânı sağlamaktadır. Piyasadaki değişimlere uyum sağlayabilen esnek işletme artık ihtiyaç fazlası ürün derdinden yani fordist işletmelerden farklı olarak gereksiz aşırı stok yapma zorunluluğundan kurtulmaktadır (Sayer ve Walker 1992). Çünkü günümüz koşullarında aşırı stok yapmak işletme açısından kaynak israfı doğuracağından işletmeler ürünlerini tam zamanında (just-in-time) yani piyasalardaki taleplere bağlı olarak az miktarlarda stoklamak durumundadırlar. Fordist üretimin yapısı ise piyasalardaki değişime uyum sağlayabilecek ve söz konusu bu yeni gereksinimleri karşılayabilecek bir esnekliğe sahip değildir.

d. Küçük ölçekli üretim: Fordizm standart ürünlerin büyük ölçekli işletmelerde kitlesel olarak üretildiği bir üretim yapısına dayalıdır. Post-fordizm ise piyasaya göre değişebilen daha küçük çaplı esnek üretimin yine daha küçük esnek işletmelerde yapıldığı bir üretim yapısına dayalıdır. Nitekim piyasalarda giderek artan talep farklılaşması ve buna bağlı olarak ürün bazında ortaya çıkan çeşitlilik yalnızca esnek üretimi değil, esnek üretimin yapılacağı daha çok küçük ölçekli üretim yapısını da gerekli kılmıştır. Bu nedenle günümüz koşullarında büyük ölçekli işletmeler ya kendi içinde küçük üretim birimleri kuracaklar ve bu birimler yolu ile esnek üretime yönelerek varlıklarını devam ettirecekler ya da hâlihazırda kullandıkları esnek olmayan teknolojik donanımı piyasadaki taleplerde ortaya çıkan değişimlere paralel olarak sürekli yenilemek zorunda kalacaklardır (Suğur 1994:119-121). Kuşkusuz, bu çözüm yolu büyük işletmeler için çok pahalı ve ekonomik olmayan yeni bir teknolojik yapılanmayı ifade etmektedir. Bu açıdan küçük ölçekli

işletmelerin büyük işletmelere göre daha avantajlı olduğu öne sürülmektedir (Pio-re ve Sabel 1984). Diğer taraftan büyük işletmeler küçük işletmeler ile fason türü iş bağlantıları kurarak ürün bazında bir esnekliğe de gidebilirler. Buna göre belirli bir mekânda kümelenmiş bulunan değişik büyüklükteki işletmeler sahip oldukları belirli avantajları (üretim bilgisi, nitelikli işgücü ve gelişmiş teknolojik donanım gibi) karşılıklı işbirliği yolu ile kullanarak esnek üretimi gerçekleştirebilirler (Sayer ve Walker, 1992:217). İşletmeler arasında ürün bazında işbirliğine yönelik karşılıklı ilişkiler her iki taraf içinde yararlı olabilmektedir. Eraydın'ın (1992) Bursa'da dokuma sanayi üzerine olan çalışmasında belirtildiği üzere **fason üretimin** ürün kalitesini artırmaya yönelik olumlu bir etkisi olabilmektedir. Her ne kadar fason ilişkiler daha çok büyük işletmelerin lehine işleyen karşılıklı ilişkileri ifade etse de küçük ölçekli işletmeler de bu ilişkiler sayesinde en azından varlığını devam ettirebilecek bir kâr oranına sahip olabilmektedir.

Ancak fason ilişkilerin hangi sektörde gerçekleştiğine ve bu çerçevede ne tür bir esnek üretim yapılacağına (yani ara mallarında mı yoksa tüketim mallarında mı olduğuna) bağlı olarak önemli farklılıklar gösterebileceği unutulmamalıdır. Diğer taraftan küçük işletmelerin mekânsal ve sektörel yakınlıklarından dolayı kendi aralarında teknik bilgi, araç-gereç ve nitelikli işgücü kullanımında işbirliği sağlayarak ortak bir esnek üretimi gerçekleştirebilecekleri öne sürülmektedir (Schmitz 1992). Burada söz konusu olan küçük işletmeler kümesinin bir ürün etrafında ortak olarak esnek uzmanlaşmaya yönelmesidir. Bunun için de küçük işletmeler kümesindeki her bir küçük işletmenin ürünün yalnızca belirli bir kısmında uzmanlaşması gerekmektedir.

Sonuç olarak standart ürünlerin büyük ölçekli işletmelerdeki kitlesel üretiminde sona gelmesi, öte yandan özel amaçlı teknolojilerle donatılmış büyük işletmelerin piyasalarda sürekli değişen talep dalgalanmalarına uyum sağlayamaması fordizmin krizini giderek derinleştirmiştir.

e. Üretim sürecinde yetkilendirme ve yatay işbölümü: Esnek üretim karar verme sürecinde çalışanların daha aktif bir katılımına dayanmaktadır. Bu nedenle üretim sürecindeki örgütlenme ve işbölümü **yatay** olmaktadır. Fordist üretim yapısının dayandığı Taylorist yönetim anlayışı ise dikey bir hiyerarşik örgütlenmeyi ortaya çıkarmış ve çalışanların işgücü becerilerini üretim sürecinde yalnızca belirli işleri yapmaya yönlendirerek hem rutin işlere dayalı bir işbölümünün ortaya çıkmasına zemin hazırlamış hem de kafa emeği ile kol emeği arasında kesin bir ayrımın oluşmasına neden olmuştur (Murray, 1989:40). Böylece çalışanlar üretim sürecinde var olan makineler ve teçhizatların belirli ritmik ve rutin hareketlerinin bir parçası haline getirilmiş ve bu da çalışanların işe yabancılaşmasına neden olmuştur. Bunun aynı zamanda işçilerin sahip olduğu becerilerin kalitesini düşürücü bir etkisi de olmuştur (Yentürk:1993). Oysa esnek üretim sistemi daha farklı bir işletme yönetim anlayışını ve işbölümünü gerekli kılmaktaydı. Buna göre, çalışanların sahip olduğu işgücü niteliğinin yüksek olması gerekmektedir. Çünkü işletme üretimini yaptığı malın türüne ve miktarına göre işçileri üretim sürecinin farklı birimlerinde çalıştırabilmek zorundadır. Bu durum (i) işçilerin sahip olduğu işgücünün niteliğini artırmış ve (ii) çalışan herkes işletme için vazgeçilmez işlevleri yerine getirdiği için de üretim sürecinde yatay örgütlülüğün oluşmasına zemin hazırlamıştır. Diğer taraftan, üretim sürecinde herhangi bir yenilik yapabilmede, üretimde kaliteyi artırabilmede ve maliyeti düşürebilmekte her çalışan yüksek teknik bilgi ve beceriye sahip olduğundan olumlu bir katkıda bulunabilmekte, bu nedenle karar alma sürecinde de bir adem-i merkeziyetçilik söz konusu olabilmektedir.

Fason üretim, iki firma arasında belli bir ürünün tedarik edilmesine yönelik olarak yapılan bir anlaşma türüdür. Bu anlaşma belirli bir ürünün, belirli bir miktarda ve sürede tedarik edilmesine yönelik olarak yapılır.

Fordizmin dikey iletişim ve bilgi akışına dayalı hiyerarşik örgütlenmesinin yerini esnek üretimde çok yönlü bir iletişim ve bilgi akışına dayalı yatay bir örgütlenme almıştır.

Özetle post-fordizm ile birlikte fordizmin oldukça merkeziyetçi ve hiyerarşik yönetim yapısının yerini daha esnek bir iş örgütlenmesine ve ademi-merkeziyetçi bir yönetim anlayışına bıraktığı öne sürülmektedir.

f. İş ve işgücü istihdamı esnekliği: Esnek teknolojik donanım üretim sürecinde kullanılan işgücünün fordist anlayıştan farklı olarak değişen üretim miktarlarına ve ürün çeşitlenmelerine paralel olarak birden fazla işlevi yerine getirebilecek el becerisine sahip olmasını gerekli kılmaktadır. Böylece işçiler işletmenin üretim hedefleri doğrultusunda diğer üretim ünitelerine kaydırılabilmekte ve işgücünden maksimum ölçüde yararlanılması sağlanmış olmaktadır. Diğer bir deyişle esnek üretim yapan bir işletmede istihdam edilen işgücü çok yönlü kafa ve kol becerisine sahip olduğu için işletmenin üretim sürecinde birden fazla işlevi yerine getirebilmektedir. Böylece esnek üretim yapan bir işletme hem işgücünden maksimum yararlanabilmiş hem de çalışanları yaptıkları işlerden daha fazla haz alabilmiştir. Özellikle Atkinson'un (1984) geliştirdiği **esnek işletme modeli** bu açıdan oldukça önemlidir. Atkinson'un yaklaşımına göre fordist ekonomilerde var olan Taylorist yönetim anlayışı yapılan üretimin özelliğine göre çalışanların çok büyük bir kısmının rutin işleri yaptığı ve çalışanlar arasında gerek el becerisi gerekse iş güvencesine sahip olabilmede çok fazla ayrımlaşmanın olmadığı bir işletme yönetim anlayışına dayanmaktadır. Burada söz konusu olan işletmenin kullandığı işgücünün sayısal olarak istikrarlı bir şekilde istihdam edilmesinin ve işletmenin amaçları doğrultusunda bilimsel olarak en verimli şekilde kullanılmasının sağlanmasıdır. Ancak fordizmin krizi aşabilmesinde yeni teknolojik donanım yani esnek üretim teknolojisi söz konusu olacağından dolayı işletme yönetim anlayışında bir yenilik kaçınılmaz olmaktadır. Atkinson'a göre esnek işletmenin temel amacı işgücü kullanımında işletmeye esnekliğin kazandırılmasıdır. Bunun için kullanılan işgücünün işletme açısından önemine ve işgücünün niteliğine göre çalışanların ayrımlaştırılması gerekmektedir. Buna göre işletme açısından belirlenen hedeflere ulaşmada kalifiye düzeyi yüksek olan ve işletme açısından önemli işlevleri yerine getiren işçiler diğerlerine göre daha yüksek ücret ve daha fazla iş güvencesine sahip olabilmektedirler. Atkinson'a göre vasıflı işgücü çok yönlü bir beceriye sahiptir. İhtiyaç duyulduğunda firmaların üretim ve yönetim süreçlerinin farklı birimlerinde çalıştırılabilirler. Bu vasıflılık firmalara *işlevsel bir esneklik* kazandırmaktadır. Atkinson bunlara *merkez işçileri* demektedir. Diğer taraftan işgücü niteliği düşük ve işletme açısından önemi az olan işçi gurubu ise *çevre işçilerini* meydana getirmektedir. Çevre işçileri hem düşük ücret almakta hem de iş güvenceleri az olmaktadır. Merkez işçiler ile çevre işçiler arasında bulunan diğer bir grup ise yarı çevre işçilerden meydana gelmektedir. Yarı çevre işçilerin iş güvenceleri ve ücretleri merkez işçilerden az buna karşılık çevre işçilerden daha fazla olmaktadır. Ancak esnek işletme içerisinde sayısal olarak en büyük gurubu çevre işçileri oluşturmaktadır. Çevre işçilerinin iş güvencelerinin az olması işletmeye çok önemli bir *sayısal esneklik* sağlamaktadır. Yani işletme üretim miktarını azaltma veya artırma yoluna gittiğinde çevre işçilerin sayısında da bir azaltma veya artırma yoluna rahatça gidebilmekte ve bu yolla işgücü maliyetini denetim altına alabilmektedir. Esnek işletmenin çevre işçilerin sayısını azaltma veya artırma yoluna rahatça gidebilmesi için bu işçilerin daha çok sendikasız ve de kısa dönemli sözleşmeli olarak istihdam edilmiş olmaları gerekmektedir. Hem ücreti hem de iş güvencesi az olan çevre işçilerin bu duruma düşürülmeye çalışılması çok şiddetli eleştirileri de beraberinde getirmiştir (Şenkal 2008). Örneğin Pollert (1988) esnek işletme modelinin işçi sınıfı arasında bir ayrımlaştırma yapılarak çevre işçilerinin sendikasız, zayıf ve savunmasız bırakıl-

Atkinson'un geliştirdiği esnek işletme modeli esnek üretim yapan işletmelerin işgücünü de fonksiyonel ve sayısal açılarından esnekleştirmesi gerekliliği üzerine kuruludur.

Esnek üretim işgücü piyasalarında tam zamanlı (full-time), yarı zamanlı (part-time), sözleşmeli, geçici, mevsimlik ve taşeron işçi çalıştırma gibi yeni istihdam biçimlerinin yaygınlaşmasına neden olmuştur.

maya çalışıldığını öne sürmektedir. Pollert'e göre esnek istihdam ilkesi sermayenin emek üzerindeki sınırsız denetiminin dayatılmasından başka bir şey değildir.

Sonuç olarak esnek üretim iş ve işgücü istihdamında da esneklığe yol açmış ve işgücü de işletmeye *işlevsel esneklik* ile *sayısal esneklik* kazandırabilecek şekilde istihdam edilmeye başlanmıştır. Buna göre işletmenin birden çok biriminde çalıştırılabilen dolayısıyla işletmeye işlevsel esneklik kazandıran vasıflı-merkez çalışanları görece iş güvenceli ve yüksek ücretli olarak istihdam edilirler. Diğer taraftan, vasıfsız-çevre çalışanları ise piyasadaki gelişmelere bağlı olarak üretim miktarındaki artışa ve azalışa göre işe alınıp-ışten çıkartılarak işletmeye sayısal esneklik kazandırır. Kuşkusuz bunun ciddi bir toplumsal maliyeti olmaktadır. Çevre çalışanları genellikle kısa dönem, geçici, sözleşmeli ya da Türkiye'de yaygın olarak bilinen adıyla "taşeron" olarak istihdam edildikleri için düşük ücretli ve güvencesiz olarak çalışmak durumunda bırakılmıştır.

Fordizm	Post-fordizm
Standart ürünlerin kitlesel olarak üretilmesi	Çeşitliliği artmış ürünlerin daha küçük ölçekte üretilmesi
Tek amaçlı makineler, standart teknoloji	Genel amaçlı makineler, esnek teknoloji
Hareketli montaj bandı	Modül üretimi, montaj hattından bağımsızlık
Vasıfsız, sadece bir iş yapan işçiler	Vasıflı, üretim süreci hakkında bilgisi olan, çok işlevli işçiler
Büyük ölçekli işletmelerde yoğunlaşmış kitlesel işgücü	Daha az sayıda işçinin çalıştığı küçük ölçekli işletmeler
Taylorist yönetim ve dikey işbölümü	Katılımcı yönetim ve yatay işbölümü
Keynesyen ekonomi politikaları	Neo-liberal ekonomi politikaları

Tablo 5.1

Fordizmin ve Post-fordizmin temel özelliklerinin karşılaştırılması

POST-FORDİST DÖNÜŞÜME YÖNELİK DEĞERLENDİRMELER

Post-fordist dönüşüme yönelik değerlendirmeleri özetleyebilecek.

Fordizmin krize girmesi ve bunun sonucunda post-fordist yapılanmaların ortaya çıkması sosyal bilimler literatüründe çok yönlü olarak tartışılmaktadır. Bu değişim ve dönüşümün boyutunun ne olduğu, ülke ekonomilerini ve insanları ne yönde etkilediği çeşitli teorik yaklaşımlar tarafından ele alınmaktadır. Bu tartışmaların kapsamı çok geniştir ve hepsini bu üniteye ele almak olanaksızdır. Bununla birlikte bu üniteye teorik yaklaşımların kısa bir değerlendirilmesi yapılacaktır.

1970'li yıllar ile birlikte kapitalizmin içine girdiği post-fordist dönüşümün çok boyutlu olduğunu ve bu dönüşüm boyutunun ve hızının ülkeden ülkeye farklılıklar gösterebildiğini gözden kaçırmamamız gerekir. İlgili literatüre bakıldığında üç farklı yaklaşımın ön plana çıktığı görülmektedir. Bu teorik tartışmaların birinci grubu post-fordist dönüşümü olumlu bir süreç olarak ele almaktadır (Piore ve Sabel) 1984). Bunlara kısaca *iyimser yaklaşımlar* diyebiliriz. Teorik tartışmaların ikinci grubu ise post-fordist dönüşümleri olumsuz bir süreç olarak ele almaktadır (Agg-lieta 1979, Pollert 1988). Bu yaklaşımlara da kısaca *kötümser yaklaşımlar* diyebiliriz.

Piore ve Sabel literatürde esnek uzmanlaşma olarak adlandırılan akımın öncüleri olarak kabul edilirler.

riz. Tartışmalarda öne çıkan üçüncü bir grup ise böylesi bir dönüşümün olduğu fikrine hiç katılmayanlardan oluşmaktadır (Williams ve diğ, 1987). Bu gruptakilere de kısaca *eleştirelci-şüpheli yaklaşım* diyebiliriz.

İyimser Yaklaşım: Bu yaklaşımlardan ilk ikisi post-fordist dönüşümlerin olduğu görüşünde hemfikirdirler. Ancak bu dönüşümlerin sosyal ve ekonomik sonuçlarının ne olduğu konusunda farklı görüşler öne sürmektedir. Örneğin Piore ve Sabel (1984) post-fordist dönüşümlerin sosyal ve ekonomik sonuçları açısından son derece iyimserdir. Piore ve Sabel post-fordist koşullara uyum sağlayabilen başta küçük işletmeler olmak üzere sendikaların, işverenlerin ve tüm ülke ekonomilerinin olumlu etkileneceğini öne sürmektedir. Piore ve Sabel daha da ileri giderek post-fordist dönüşümleri ikinci bir endüstriyel devrim olarak nitelendirmektedirler. Bu nitelermeye göre, ikinci endüstriyel devrimin sihirli anahtarı *esneklik*, aktörleri ise üst düzey teknoloji kullanan *küçük ve orta boy işletmelerdir*. Piore ve Sabel'a göre üst düzey teknoloji kullanabilme kapasitesine sahip küçük işletmeler piyasadaki taleplerde meydana gelen değişmelere anında yanıt verebilme esnekliğine sahiptir. Esnek teknolojik yapı, küçük işletmelere müşteri odaklı olma imkânını vermektedir. Küçük işletmelerin sahip olduğu esneklik, değişen koşullara göre gerek üretim miktarlarında ve gerekse de üretilen ürünün türünde bir değişiklik imkânı sağlamaktadır. Schmitz (1992) ise küçük işletmelerin bir araya gelerek oluşturacağı güç birliği sayesinde uluslararası pazarlara açılabilceğini öne sürmektedir. Ayrıca Schmitz büyük işletmelerin yeterince esnek olamadıkları için küçük işletmelerle rekabette çok zorlanacağını öne sürmektedir. Schmitz'e göre post-fordist koşullar küçük işletmelerin önünü açmaktadır. Gerek Piore ve Sabel tarafından gerekse Schmitz tarafından sözü edilen küçük işletmeler emek yoğun çalışan ve düşük teknolojik donanımına sahip olan işletmeler değildir. Tam tersine sözü edilen üst düzey teknolojik donanımına sahip, bilgisayar destekli tasarım ve üretim kapasitesine ulaşmış ve kendi aralarında işbirliğini gerçekleştirmiş olan küçük işletmelerdir. Dolayısıyla geleneksel tarzdaki küçük işletmelerin post-fordist koşullara ayak uydurabilmesi oldukça zor görünmektedir.

Fordizmi daha çok piyasalardaki değişmelere bağlantılı olarak ele alan Piore ve Sabel'a (1984) göre ise fordizm kitlesel üretim ile kitlesel tüketim arasındaki dengeğin kurulduğu bir sistemdir. Buna göre kitlesel üretim, aynı türden malların standart olarak çok sayıda ve büyük ölçekli üretimi demektir. Bu üretim yapısı, genellikle kalifiye düzeyi düşük işgücünün makineler ve tezgâhların rutin harekelerine bağlı olarak belirlenmiş işleri yapmasına yönelik bir üretim örgütlenmesini gerektirmektedir. Buradaki asıl hedef piyasadaki istikrarlı ve büyük ölçekli talebi düşük maliyetli kitlesel üretimle karşılamaktır (Taymaz 1993, Suğur 1994). Piore ve Sabel'in fordizmi ele alış biçimi daha çok ekonomik koşulların zorlaması ile ortaya çıkan teknolojik gelişmeler ve bunun toplumsal değişim süreçlerine etkisi çerçevesindedir. Williams'a göre (1994:51) Piore ve Sabel'in yaklaşımı toplumsal tartışmaların biçimlendirdiği teknolojik değişmelere dayalı bir ekonomik belirlenimciliktir. Gerçekten de Piore ve Sabel'in yaklaşımı kapitalist üretim sürecindeki değişimleri ağırlıklı olarak piyasalardaki gelişmelere bağlı olarak açıkladığından dolayı açık bir biçimde ekonomizme düşmektedir. Hâlbuki kapitalist üretim sürecindeki değişmelerde ekonomik faktörler kadar endüstri ilişkilerinin bozulmasında olduğu gibi sosyolojik faktörler ve yine aynı şekilde sosyal refah devlet anlayışının terk edilmesinde olduğu gibi siyasal faktörler de önemli bir rol oynamaktadır.

Post-fordist dönüşümler konusunda Atkinson da (1984) olumlu bir yaklaşıma sahiptir. Atkinson'a göre işletme işgücünün esnek kullanımı sayesinde çalışanlar

üzerinde daha rasyonel bir kontrol kurabilmekte ve bu yolla istenilen hedeflere rekabetçi bir ortamda daha kolay ulaşabilmektedir. Atkinson'un esnek işletme modelinde çalışanların konumu işletmenin işlevsel ve sayısal esnekliğine bağlıdır. İşletmenin gereksinim duyduğu becerilere sahip olanlar üretim sürecinde çok yönlü işlevleri yerine getirebilecek konumda olduklarından işletmeye işlevsel bir esneklik kazandırmaktadır. Bu nedenle nitelikli işgücü içinde yer alanlar merkez işçilerini meydana getirmektedirler. İşletmeye sayısal esneklik sağlayan işçiler ise gerek kol ve gerekse kafa emeği açısından merkez işçiler kadar nitelikleri olmadıkları için işletme tarafından daha düşük ücret ve daha az iş güvencesi verilerek istihdam edilmektedirler. Atkinson'a göre belirli rasyonel esaslara göre hareket eden her işletmenin işgücü maliyetlerini en aza indirmek için çalışanlar arasında böyle bir ayrıma gitmesinin bir gereklilik olduğu kadar aynı zamanda günümüzün rekabet koşullarında oldukça önemli bir avantaj da olduğunu öne sürmektedir.

Kötümser Yaklaşım: Bu yaklaşımlar genel olarak fordist dönemden post-fordist döneme geçildiği görüşüne katılmaktadırlar. Örneğin Marksist bir gelenekten gelen **Fransız Düzenleme Okulu** böylesi bir dönüşümün olduğunu kabul etmektedir. Ancak bu okula göre bu dönüşüm daha çok sermaye lehine olmaktadır. Bu yaklaşıma göre post-fordist dönüşümlerden başta sendikalar olmak üzere tüm çalışanlar olumsuz etkilenecektir. Fransız Düzenleme Okuluna göre fordist kriz aslında bir sermaye birikim rejiminin krizidir. Bu okula göre post-fordist dönüşüm sermaye birikim rejiminin önündeki engellerin aşılması çabalarından başka bir şey değildir. Düzenleme Okuluna göre, fordist krizin aşılabilmesi yeni makro ekonomik büyüme rejimine sermaye birikim sürecinin uyumlaştırılması veya sermaye birikiminin yeniden sürekliliğini sağlayabilecek toplumsal ve ekonomik ortamın oluşması ile mümkün olabilmektedir (Lipietz 1982). Diğer bir deyişle, sermaye birikim rejimine uyumlu bir düzenleme biçiminin oluşturulması fordist birikim rejiminden post-fordist birikim rejimine geçişi meydana getirmektedir. Düzenleme Okulu için söz konusu olan ekonominin sermaye birikim rejimi açısından uyumlu bir şekilde düzenlenmesidir. Bu nedenle yeni birikim rejimi için uygun koşulların sağlanmasında kurumlara ve özellikle de devlete çok önemli görevler düşmektedir.

Fransız Düzenleme Okulu fordizmi ele alırken iki temel dinamiği esas almaktadır; (i) *birikim rejimi* ve (ii) *düzenleme biçimi*. Fordist birikim rejimi daha çok sermaye birikimine bağlı olarak kapitalist üretim süreci ile nihai tüketim arasındaki uyumluluğa tekabül etmektedir (Jessop:1994). Fordist birikim rejimi devletin makro ekonomik politikalar ile piyasa ilişkilerini düzenlemesine, sosyal refah devletinin toplumsal hizmetleri etkin bir şekilde sağlamasına ve piyasadaki kitlesel talebe karşılık olarak kitlesel üretimin standart olarak üretilmesine dayanmaktadır. Düzenleme biçimi ise gerek üretim sürecinde ve gerekse piyasada ortaya çıkan değişmelere paralel olarak var olan birikim rejiminin kendisini değiştirebilmesi ve geliştirebilmesidir. Burada söz konusu olan bütün kurumsal yapıların, normların, politik uygulamaların, kültürel değerlerin ve piyasa ilişkilerinin uyumlu bir şekilde birikim rejimine bağlı olarak istikrarlı bir bütünlük gösterebilmesi durumudur. Örneğin fordist birikim rejiminde sosyal refah devletinin izlemiş olduğu "*Keynesyen politikalar*" piyasa ilişkilerini birçok yönden düzenlemiş ve kapitalist ekonomilerde planlı ve istikrarlı büyümeyi sağlamıştır. Böylece üretim artışının talep artışı ile desteklenmesi sosyal refah devleti uygulamaları aracılığı ile başarılmıştır. Fordist dönemde devletin ekonomide etkin bir rol oynaması bir ölçüde makro düzeyde arz-talep dengesinin kurulması gerekliliğinden kaynaklanmıştır. Bu yolla iç piyasaların

Fordizmi bir sermaye birikim rejimi ile bu birikim rejiminin sürdürülebilmesini sağlayan bir düzenleme rejimi olarak gören Fransız Düzenleme Okulu literatürde Regülasyon Okulu adıyla da anılmaktadır.

devletin bilinçli müdahaleleri ile planlanması, korunması, çalışanlara göreceli yüksek ücret verilmesi ve böylece ekonomik dengelerin kontrol altına alınmaya çalışılması düzenleme biçiminin işlevlerini oluşturmaktadır.

Fransız Düzenleme Okulu fordizmi daha çok sermaye birikim rejimlerine bağlı olarak açıklamakta ve üretim ile tüketim arasındaki dengenin kurulmasını ve bunun devletin makro ekonomik politikaları ile düzenlenmesini esas olarak almaktadır. Hâlbuki fordizm ve post-fordizm tartışmalarında sözü edilen olgular sermaye birikim rejimlerinin düzenlenmesi ile sınırlı değildir. Her ne kadar kendi içerisinde farklı yaklaşımları içeren bir yaklaşım olsa da Düzenleme Okulu fordizmi irdelerken genellikle sermaye birikim rejimini ve düzenleme biçimini esas almakta ve kapitalist üretim süreci içerisinde oldukça önemli bir rol oynayan diğer olgulara gereken önemi verememektedir. Oysa fordizm teknolojik donanımdan devletin yapısına, endüstriyel yönetim anlayışından piyasadaki tüketim kalıplarının değişimine, işgücünün istihdam edilmiş biçiminden üretimdeki farklılaşmaya kadar birçok etkeni içermektedir.

DİKKAT

Düzenleme okuluna göre, fordizmin krizi aslında fordist birikim rejiminin kendi içinde bir sınırlılığa ve hatta tıkanıklığa ulaşılmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü fordist ekonomik yapı içerisinde varlığını devam ettiren birikim rejimi kısmen dış pazarlardan korunmuş bulunan iç piyasa ile tüketicilerin gelirlerinde düzenli bir artışın sağlanması ile varlığını devam ettirmekteydi. Bu krizi aşabilmek için yeni bir düzenleme biçimi oluşturulması kaçınılmazdır. Çünkü iç piyasada ani talep değişikliklerine yanıt verebilecek bir esnek üretimin gerekliliği, kitlesel üretime uyumlu olan büyük ölçekli fordist teknolojik donanımın terk edilmesi anlamına gelmekteydi. Bu aynı zamanda kitlesel üretim yaparak düşük bir maliyetle kâr oranını artırmaya yönelik fordist anlayışın kendisini yeniden yapılandırmasını zorunlu kılmıştır.

Lipietz'e (1985) göre kâr marjındaki düşüş ister istemez endüstriyel üretimde bir azalmayı beraberinde getirmiş bu da kaçınılmaz bir şekilde işsizliğin daha da artmasına neden olmuştur. Fordizm kendi içindeki krizi ve sermaye birikiminin önündeki sınırlılıkları aşabilmek için üçüncü dünya ülkelerindeki ucuz emeği ve hammaddeyi yeniden keşfetmiştir. Merkez ülkeleri bunu başta tekstil ve elektronik gibi emek yoğun sektörler olmak üzere fordist endüstrileri üçüncü dünyaya transfer ederek fordist krizi çevre ülkelere yaymış ve böylece fordist kriz küreselleştirilmiştir. Merkez fordist ülkeler çok uluslu şirketler aracılığıyla üçüncü dünyadaki ucuz emek ve hammadde avantajlarından yararlanmaya ve kendi içlerindeki sermaye birikimine engel olan bu krizi dışarıya taşıyarak aşmaya çalışmaktadır. Ancak bu da kesin bir çözüm olmayacaktır çünkü az gelişmiş çevre ülkeleri kendi içlerindeki fordist krizi aşabilmek için bir borçlanma kısır döngüsü içerisine gireceklerdir ve böylece fordist kriz küresel olarak daha da derinleşecektir.

Fordizmden post-fordizme doğru olan dönüşümü kabul eden ancak bunun kötümser bir gelişme olduğunu öne süren Pollert'e (1988) göre ise günümüzde var olan yeni gelişmeler kapitalizmin emek ve emek süreci üzerindeki kontrolünün güçlendirilmesinden başka bir şey olmamaktadır. Pollert'e göre kapitalist sermayenin verimliliğini ve karlılığını artırmak için üretim sürecinde kullandığı teknolojik donanıma ve işgücü istihdamı açısından esnekliğe her zaman gereksinimi olmuştur. Şu an var olan ise yeni koşullara kapitalist sermayenin uyum sağlamasından başka bir şey değildir. Pollert'e göre üretim sürecinde ortaya çıkan esnekliğin emek açısından hiçbir olumlu getirisi yoktur. Çünkü kapitalist işletmeler işçiler arasında

nitelikli olan ve olmayan ayırımına giderek sayısal olarak az ancak işgücü niteliği yüksek olan işçilere göreli yüksek ücret ve iş güvencesi sağlarken sayısal olarak oldukça fazla olan ancak gereksinimi az olduğu işçilere düşük ücret ve az iş güvencesi vererek bir avantaj elde etmeye çalışmaktadır. Pollert'e (1988) göre yarı zamanlı iş, geçici iş ve mevsimlik işçilik yapanlarda çok büyük artış olması çalışan çok büyük bir kesimin yeterli bir ücret ve iş güvencesinden yoksun olması demektir.

Eleştirel-Şüpheli Yaklaşım: Fordizmden post-fordizme doğru bir dönüşümün olmadığı görüşü daha çok yeni Marksistler tarafından (Williams ve diğ. 1987) öne sürülmüştür. Williams ve diğerleri (1987:426) fordist anlayışla çalışan ve kitlesel üretim yapan büyük işletmelerin sanıldığı gibi birkaç ürün üzerinde yoğunlaşmadıklarını, aksine kitlesel üretim yapan işletmelerin üretim çeşitliliğinin sanıldığından çok daha fazla olduğunu öne sürmektedirler. Aynı şekilde Hyman'a (1988:52) göre belirli bir sektördeki değişimleri bütün bir ekonomiye genellemek yanlıştır. Çünkü sanayi sektörü kapitalist ekonomilerde üçte bir civarında bir ağırlığa sahip olduğundan bunu diğer bütün sektörlerle genellemek Hyman'a göre pek gerçekçi değildir. Clarke (1990:133) açısından ise sözü edilen değişimler birer ütopyadan başka bir şey değildir. Clarke'a göre post-fordizm ne bir gerçeklik ne de geleceğin makul bir görünümü değildir. Yani bu tür kavramlaştırmaların temel dayanak noktası, kapitalist gelişimin kendisinin günümüz sözde fordist kriz koşullarında tek alternatif olduğunun ima edilmesinin bir başka ifadesidir. Clarke'a göre Batı toplumlarında Sosyal Demokrasi'nin düşüşü ile Neo- Liberalizm'in yükselişinin fordizmin düşüşü ve post-fordizmin yükselişi ile aynı döneme tekabül etmesi bir tesadüf değildir. Yani fordist dönemde devletin ekonomik ve sosyal gelişmedeki düzenleyici rolü kendini sosyal demokrat politikaların yürütülmesi gerekliliği ile meşrulaştırmış iken günümüzdeki sözde post-fordist dönemde devletin değil piyasanın evrensel olarak gelişmenin gerçekleştirilmesinde düzenleyici olması gerektiği neo-liberal politikalarla meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır (Clarke, 1990:134).

Fordist dönemden post-fordist döneme geçişin ya da var olan değişimin kendisinin bir süreklilik mi yoksa radikal bir kopuş olarak mı ele alınması gerektiği kuşkusuz oldukça çetrefilli bir noktadır. Ancak radikal bir kopuş olduğu yaklaşımını savunanlar fordizmi olduğundan çok daha katı görmekte ve onun sadece birkaç ürün üzerine odaklanmış bir kitlesel üretime olanak tanıdığını belirtmektedirler. Bunun bir sonucu olarak da Piore ve Sabel (1984) bugünkü endüstriyel üretim yapısının tarihsel olarak çok önemli ve küresel boyutta büyük ölçekli kitlesel üretim yapısından küçük ölçekli esnek üretim yapısına doğru geliştiğini ve bu açıdan 18. yüzyıldaki sanayi devrimine benzer bir dönemecin yani ikinci bir *endüstriyel bölünmenin* yaşandığını öne sürmüşlerdir.

Aynı şekilde içinde bulunduğumuz dönüşümleri fordist ve post-fordist kavramlardan daha farklı bir şekilde ele alan yaklaşımlar da bulunmaktadır. Örneğin Urry'e (1990) göre dünya kapitalist ekonomileri büyük ölçekli örgütlülük, bütünsellik, toplumsallık, kitlesellik ve eşgüdümlülük biçiminden örgütsüzlüğe, farklılığa, bireyselliğe, değişkenliğe ve ayrılaşmaya doğru değişmektedirler. Aynı süreç Hall ve Jacques (1995) tarafından da "yeni zamanlar" kavramlaştırılması ile açıklanmaktadır. Buna göre başta özellikle gelişmiş kapitalist toplumlar olmak üzere dünyamız niteliksel olarak standart, bütünsel ve ölçek ekonomisiyle bilinen kitlesel toplum yapısından benzeşmeyen, farklılaşan ve başkalaşan bir toplum yapısına doğru gelişmektedir.

Piore ve Sabel (1984) günümüz endüstriyel üretim yapısının tarihsel olarak çok önemli ve küresel boyutta büyük ölçekli kitlesel üretim yapısından küçük ölçekli esnek üretim yapısına doğru geliştiğini ve bu açıdan 18. yüzyıldaki sanayi devrimine benzer bir dönemeci yani ikinci bir endüstriyel bölünmeyi yaşadığını öne sürmüşlerdir.

Konu ile ilgili daha ayrıntılı bilgiyi Stuart HALL ve Martin JACQUES'in "Yeni Zamanlar: 1990'larda Politikanın Değişen Çehresi" (Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995) ile Krishan KUMAR'ın "Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma" (Dost Kitabevi, Ankara, 1999) kitaplarından edinebilirsiniz.

K İ T A P

Sonuç olarak belirtmek gerekirse bu dönüşümler literatürde fordizm ve post-fordizm tartışmalarında olduğu kadar modernizm ve postmodernizm üzerine olan tartışmalarda da büyük bir yer işgal etmiştir. Ancak bu tartışmalarda gözden uzak tutulmaması gereken bir nokta da fordizmin olduğundan çok daha katı ve esnek olmayan bir sistem olarak ele alınması ve buna bağlı olarak fordist krizin de abartılması ve böylelikle radikal bir dönüşüm olduğu yönündeki tezin temellendirilmeye çalışılmasıdır. Örneğin daha çok batı ekonomilerinde ortaya çıkan kitlesel üretimdeki düşüşün küresel olarak bütün dünya ekonomilerini kapsayan bir kriz olarak ele alınması ister istemez eksik yorumları da beraberinde getirecektir. Kaldı ki bir ekonomi içerisindeki bir sektörde kitlesel üretimin düşüşe geçmesi demek bunun diğer bütün sektörlerde de böyle olabileceği sonucunu doğurmaz. Bu açıdan dayanıklı tüketim mallarının kitlesel üretiminin günümüzde oldukça başarılı bir şekilde sürdürüldüğünü görebilmekteyiz. Yine aynı şekilde fordizmin oldukça katı ve durağan olduğu düşüncesi de yanlıştır. Bir ekonominin belirli sektörlerinde ağırlıklı olarak esnek olmayan bir üretim (dayanıklı tüketim mallarının üretiminde olduğu gibi) söz konusu olabilir. Ancak, tekstil sektöründe yapılan üretimin aynı özelliğe sahip olmadığını rahatlıkla görebilmekteyiz. Zira tekstil sektöründe üretimin doğası gereği ürün çeşitliliğini ve zenginliğini sağlayabilecek bir esneklik vardır. Yine aynı şekilde, tekstil sektöründe farklı türden üretim hem esnek olarak yapılabilen hem de bu ürün çeşitliliği kitlesel olarak üretilebilmektedir. Diğer bir deyişle, her sektör diğer sektörlerle benzerliklerin yanı sıra kendine özgü ayrı bir teknolojik donanım ve işgücü kullanımına sahip olabildiğinden fordist kitlesel üretim ilkelerinin ekonominin tümüne genelleştirilebilmesi oldukça güçleşmektedir.

Diğer taraftan bazı ürünler doğası gereği hep kitlesel olarak üretilmek zorundadır. Bu özellikle demir çelik üretiminde sanayi sektörüne girdi sağlayan ve ara malları üretiminde bulunan demir çelik işletmeleri için söz konusudur. Diğer taraftan bazı mamul ve yarı mamul mallar da doğası gereği kitlesel olarak üretilmek zorundadır. Özellikle gıda, seramik, lastik, kâğıt ve çimento sektöründe yapılan üretimleri bunlara birer örnek olarak verebiliriz. Örneğin gıda sektöründe üretim (çay, şeker, konserve, makarna, vb.) piyasa koşullarındaki değişimler ne olursa olsun kitlesel olarak yapılmaktadır.

Gözden kaçırılmaması gereken bir önemli nokta da kapitalist endüstriyel üretimin yalnızca seri imalat teknolojisine dayanmadığıdır. Her ne kadar seri imalat teknolojisi dayanıklı tüketim mallarının üretiminde olduğu gibi belirli endüstri kollarında çok sık olarak kullanılsa da diğer sektörlerde üretimin doğası gereği farklı teknolojik donanım kaçınılmaz olmaktadır (Öncü 1982). Örneğin, gemi imalatında, inşaat malzemeleri üretiminde ve matbaacılıkta seri imalat teknolojisi yerine birim imalat teknolojisi kullanılmaktadır. Zira bu sektörlerde üretilen ürünlerin bir öncekinden az ya da çok farklı olması standart üretime olanak vermemektedir. Bu da seri imalat teknolojisi yerine birim imalat teknolojisinin kullanılmasını gerekli kılmaktadır. Çünkü birim imalat teknolojisi standart olmayan ürünlerin üretimini yapan farklı bir imalat teknolojisidir. Yine aynı şekilde belirli sektörlerde imalatın kesintisiz yapılması zorunlu olduğu için üretim sürecinde seri imalat teknolojisi yerine aralıksız imalat teknolojisi kullanılmaktadır. Örneğin petrol, kimya, bisküvi, çimento, orman ürünleri, tereyağı ve peynir imalatında hammaddenin mamul hâle dönüşümüne kadarki üretim sürecinin tümü sürekli bir akış halinde olduğu için bu sektörlerde aralıksız imalat teknolojisi kullanılmaktadır.

Farklı imalat teknolojileri ister istemez farklı türden endüstriyel örgütlenmelerde beraberinde getirecektir. Zira farklı imalat teknolojisini kullanan işletmelerde

üretim maliyetleri içerisinde verimlilik, teknolojik donanım ve işgücü maliyet oranlarının farklı olması kaçınılmaz olacağı için işletmelerin uygulayacağı yönetim politikaları da farklı olacaktır. Buna göre aralıksız imalat teknolojisine sahip bir işletmede işgücü maliyet oranı görece olarak düşük olduğundan verimliliğin artırılmasında işletmenin yeni teknolojik yatırımlara gitmesi beklenen bir durumdur. Oysa seri imalat işgücü maliyet oranlarının görece olarak yüksek olması verimliliğin artırılmasında çalışanlar üzerinde kontrol ve denetimin sıklaştırılmasını daha çok ön plana çıkarabilmektedir. Yine aralıksız imalat teknolojisinde işçinin çalışma temposu ve hızı daha çok makinelerin rutin hareketlerine göre belirlendiğinden idari denetim mekanizması çok katı olmayabilir. Zira aralıksız imalat teknolojisinde daha çok makine insanı çalıştırmaktadır. Oysa seri üretim yapan bir işletmede işgücünün verimliliğinin artırılmasında denetim ve kontrol daha katı olabilir. Çünkü yetersiz denetimin olduğu bir ortamda işçilerin çalışma temposu ve hızı düşebilir. Zira seri üretim yapılırken üretim sürecinin bir bölümünde meydana gelen yavaşlama ya da aksama diğer bölümleri de anında etkileyebilmektedir. Buna karşın birim imalat teknolojisini uygulayan işletmeler (örneğin gemi ve uçak sanayisi) daha çok sipariş üzerine çalıştığı için üretim sürecinde planlama, eşgüdüm ve işbirliği daha fazla önem kazanmaktadır.

Aralıksız imalat, seri imalat ve birim imalat teknolojilerinin ağırlıklı olarak hangi sanayilerde kullanıldığını Ayşe Öncü'nün kitabından (Örgüt Sosyolojisi, Turhan Kitabevi, Ankara, 1982) araştırınız.

SIRA SİZDE

3

Post-fordist yapılanmalar için genellikle İtalya, Almanya ve Japonya gibi gelişmiş ülkelerdeki belirli endüstri bölgeleri örnek olarak gösterilmektedir. Bu bölgelerde işletmelerin post-fordist koşullara uyum sağlayabilecek bir esnek teknolojik donanıma ve nitelikli işgücüne sahip olduğu belirtilmektedir. İddia edildiği gibi bu bölgelerde tam bir esnek üretimin gerçekleştirildiği varsayılsa bile aynı türden esnek üretimin başka bölgelerde de gerçekleşebileceğini gösteren yeterli bir kanıt yoktur. Diğer bir deyişle, esnek üretimin belirli bir sanayi bölgesinde gerçekleştirilmiş olması bize bunun bütün ülke bazında öyle olacağı sonucunu vermez. Kaldı ki bunu az gelişmiş ülkelere genellemek çok daha zor olmaktadır. Özellikle Türkiye açısından olaya bakıldığında **küçük ölçekli işletmeler** piyasada genellikle ikinci ve hatta üçüncü elden sipariş ve/veya fason türü işler yaptıkları için kâr oranı oldukça düşük olarak çalışmaktadırlar (Suğur, 1994). Düşük kâr oranından dolayı yetersiz bir işletme sermayesi ile varlığını devam ettirmeye çalışan bir küçük işletmenin esnek üretim için gerekli olan ve oldukça pahalı olan bilgisayar kontrollü makine ve teçhizatları nasıl satın alabileceği önemli bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Bu koşullar altında gerek ülke ve gerekse ülkeler bazında genelleme olanağı çok zor olduğu hâlde böyle bir endüstriyel yapılanmayı hem de küresel boyutta radikal olarak göstermeye çalışmak günümüz koşullarında pek gerçekçi gibi görünmemektedir.

Diğer taraftan Sayer ve Walker'in (1992:196-198) öne sürdüğü gibi, küçük ölçekli üretimin yaygınlaşması büyük ölçekli üretimin düşüşü anlamına gelmemelidir. Aynı şekilde kitlesel üretim yapan işletmelerin çözüm yollarını yine fordizmin kendi yöntemleri ile aşmaya çalışmaması için de hiçbir neden yoktur. Özellikle otomobil sanayisi taleplerde ortaya çıkan farklılaşmalara paralel olarak fordist ilkelere bağlı olarak ürün bazında yeniliklere gidebilmiştir. Örneğin, otomobil sektöründeki ürün zenginliğini küçük, orta ve büyük boy otomobiller, lüks otomobiller,

Türkiye'nin ekonomik yapısı içinde büyük işletmelerin yanı sıra, hem kayıtlı hem de kayıt dışı olarak işleyen, çok sayıda küçük ve orta boy işletme yer almaktadır. Türkiye ekonomisinde bu kadar önemli bir ağırlığa sahip olan ve literatürde KOBİ (Küçük ve Orta Boy İşletme) adıyla anılan bu işletmelerin önemli bir bölümü piyasadaki aşırı rekabet nedeniyle düşük bir kâr marjı ile çalışmaktadır.

yakıt tüketiminde ekonomik olan otomobiller ve güç ve tasarım olarak farklı olan otomobiller olarak görebilmekteyiz. Diğer bir deyişle fordist üretim teknikleri ile günümüzde esnek üretim kadar olmasa bile belirli bir ürün zenginliği ve çeşitliliği yapılabilmektedir. Yine aynı şekilde piyasalarda kitlesel talebin giderek azalmaya başlamasının nedeninin kitlesel üretimden kaynaklandığını gösterebilecek yeterli bir kanıt da yoktur (Sayer ve Walker, 1992:197). Örneğin kitlesel talepteki daralma fazla miktarda ithal malların iç piyasaya girmesiyle de açıklanabileceği gibi piyasada daha önce hiç bulunmayan yeni ürünlerin belirli bir miktar talep çekmesi ile de bağlantılı olabilir.

İşgücü kullanımında esnekliğin işletmeler açısından post-fordist koşullara uyum sağlamada önemli olduğunun öne sürülmesi birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. İlk önce işgücü kullanımında esnekliğin önemi vurgulanırken tek yönlü bir ekonomist bakış açısı kullanılmaktadır. Elbette teknik olarak esnek işgücünü istihdam eden işletmeler çok büyük bir avantaja sahip olmaktadır. Ancak işgücü istihdamı esnekliğinin ortaya çıkaracağı sonuçlar çalışma barışını sağlamaktan çok uzaktır. İnsana verilen değerın arka plana itildiği, kârlılık ve verimlilikteki artışın ön plana çıktığı esnek işletme yönetim anlayışının Taylorizmden pek farklı olmadığı apaçık ortadadır. Sosyolojik olarak işgücü istihdamı esnekliği özellikle az gelişmiş ülkelerde ekonomik gelişmenin durakladığı dönemlerde işletmelerde istihdam edilen çok sayıda çevre işçisini işten çıkarma gibi bir özgürlük verdiği için ekonomik krizin faturasını işçilerden çıkarmaktadır. Tabii bunun da toplumsal adalet ve çalışma barışının sağlanabilmesi açısından savunulacak bir tarafı yoktur. Kaldı ki çevre işçilerin sendikal haklardan mahrum kalması işçi işveren ilişkilerinde bütün inisiyatifin işverene bırakılması ister istemez çalışan çok büyük bir kesimin işveren karşısında güçsüzleştirilmesine neden olmaktadır. Türkiye’de özellikle özelleştirme sonrası hiçbir iş güvencesi olmayan ve oldukça düşük bir ücretle istihdam edilen kısa dönemli-sözleşmeli **taşeron** işçilerin sayısının (örneğin özelleştirilen belirli belediye hizmetlerinde ve çimento fabrikalarında olduğu gibi) giderek artması böyle bir eğilimin ülkemizde giderek yaygınlaştığını bize göstermektedir.

SIRA SİZDE

Taşeronlaşmanın işgücü üzerinde ne tür etkileri olduğunu araştırınız.

Gerçekten de fordizmden post-fordizme doğru radikal bir dönüşüm olduğunu öne sürebilmek için ilk önce fordizmin bir bütün olarak bir ekonomiyi kapsadığının belirlenmesi gerekmektedir. Hâlbuki böylesi bir kapsamın söz konusu olmadığını ve her bir sektörün diğer sektörlerle benzerliklerin yanında kendine özgü bir üretim sürecini içerdiğini biliyoruz. Fordizmin kendi içindeki farklılığı belirlenmeden fordist bir krizden söz edilebilmesi mümkün görünmemektedir. Ancak gözden uzak tutulmaması gereken bir nokta da kapitalist üretim sürecinin kaçınılmaz bir şekilde sürekli bir değişim içerisinde olduğudur. Bu nedenle de bir işletme için üretim süreci ile piyasalardaki değişimin karşılıklı uyumlaştırılması her zaman esas amaç olmuştur. *Bu uyumlaştırma sürecinin kendi içinde radikal bir kopuştan çok birbirini izleyen ve kendini sürekli yenileyen bir gelişim dinamiği olarak ele alınması gerekir.*

GENEL DEĞERLENDİRME

Fordist ve post-fordist kavramlaştırmalarda gerek üretim sürecinde gerekse piyasalarda ortaya çıktığı öne sürülen yeni oluşumlar ayrı bir endüstriyel dönemeç olarak değil de, kapitalizmin gerek teknolojik donanım gerekse işgücü kullanımı açı-

sından bu değişimlere karşı ne kadar uyum sağlayabildiği şeklinde ele alınmalıdır. Fordizmden post-fordizme doğru radikal bir dönüşüm olduğunu öne süren yaklaşımlar genellikle fordizmi basit bir bütün olarak ele almışlar ve bunu ekonominin tamamına genellemeye çalışmışlardır. Bunun yanı sıra fordizmin içinde bulunduğu krizin niteliği üzerine yeterli düzeyde sektörel farklılık analizi yapılmadığı için krizin kendisi olduğundan fazla abartılmış ve bu yolla radikal bir dönüşüm olduğu tezi doğrulanmaya çalışılmıştır. Yine aynı şekilde fordist üretim tekniklerinin esnek üretim teknikleri kadar olmasa da belirli bir esnekliğe sahip olabildiği ve bu yolla ürün bazında belirli bir çeşitliliği gerçekleştirebileceği gözden kaçırılmıştır.

Post-fordist kavramlaştırmalarda dolaylı olarak öne sürülen bir görüş ise sosyal refah devleti anlayışının artık piyasalardaki dengeleri kuramayacağıdır. Sosyal devlet anlayışından liberal devlet anlayışına geçilmesi ekonomik kalkınmalarını gerçekleştirmiş batı toplumlarında çok olumsuz sonuçlar doğurmayabilir ancak Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkede devletin belirli sosyal hizmetlerden kendini geri çekmesi telafisi mümkün olmayan sosyal krizlere neden olabilir. Diğer taraftan esnek işletme modeli ile çalışanların çok büyük bir kısmının düşük ücret ve sosyal güvenceden yoksun bir şekilde istihdam edilmesi işletmelere işgücü maliyetlerini düşürebilmeye ve verimliliğin artırılmasında belirli avantajlar sağlayabilmektedir. Ancak bu çalışanların oldukça zor şartlarda yaşamlarını sürdürebilmeleri sonucunu doğuracaktır ki bunun da *toplumsal maliyeti ekonomik getirisinin çok üstünde* olacaktır. Bu aynı zamanda üretim sürecindeki verimliliğin ve kârlılığın artırılmasında yalnızca ekonominin kavramlarıyla yola çıkılmasının ne kadar yetersiz ve tek yönlü bir açıklama olabileceğini de göstermektedir. Kaldı ki fordist üretim sistemi içerisinde Taylorist yönetim anlayışı çalışanlara belirli bir ölçüde de olsa yüksek ücret ve iş güvencesi sağlamıştı oysa esnek işletmedeki çalışanların çok az bir kısmı (merkez işçileri) yeterli bir ücret ve iş güvencesine sahip olabilirken büyük bir kısmı bu haklardan mahrum kalmaktadır. Yani çalışan kesim için post-fordizm hiç de olumlu çalışma koşulları sunmamaktadır. Bu şartlar altında çalışma barışının nasıl sağlanabileceği yanıtlanması gereken bir soru olarak önümüzde durmaktadır.

Toplumsal ve ekonomik değişim süreçlerini yalnızca sermaye birikim rejimi çerçevesinde açıklamak da tek yönlü bir bakış açısını yansıtmaktadır. Ekonomik boyuttaki değişimler elbette toplumsal değişim dinamiklerini etkilemektedir. Ancak bunu tek yönlü bir süreç olarak ele almak bizi *ekonomizmin* sınırlılığına götürmektedir. Toplumsal değişim dinamikleri elbette piyasada var olan ekonomik ilişkilerden önemli derecede etkilenmektedir; ancak siyasal, kültürel ve toplumsal ilişkilerin etkilerini de bu çerçeve içerisinde göz ardı etmemek gerekir.

Diğer taraftan küçük ölçekli işletmelerin esnek üretimi sağlamada büyük işletmelere göre daha başarılı olduğu belirtilmektedir. Oysa işletme sermayesi açısından oldukça zor durumda bulunan küçük işletmelerin esnek üretim için gerekli olan oldukça pahalı bilgisayar kontrollü modern makine ve teçhizatları nasıl satın alabileceği yanıtlanması gereken bir diğer sorudur. Özellikle azgelişmiş ülkelerde küçük ölçekli işletmelerin büyük işletmeler ile fason ve/veya sipariş türü iş bağlantıları kurduğu ve bunun daha çok ikinci ve hatta üçüncü elden aldığı düşünüldüğünde kâr marjının oldukça düşük olacağı bir gerçektir. Dolayısı ile Piore ve Sabel'in kapitalist ekonomilerde büyük işletmelerden küçük işletmelere doğru radikal bir geçişin yani ikinci bir endüstriyel dönüşüm olduğu tezi temelsiz kalmaktadır. Oysa yapılması gereken kapitalist üretim yapısının hem küresel ve yerel düzeydeki değişimlere nasıl uyum sağlayabildiğini ekonomik olduğu kadar sosyolojik araştırmalarla da ortaya koymaktır.

Ekonomizm, toplumsal gerçekliği yalnızca ekonomik ölçülerle değerlendiren ve gerçekliği salt bir ekonomik gerçekliğe indirgeyen, bu nedenle de ekonomik indirgemecilik olarak adlandırılan yaklaşıma karşı eleştirel olarak kullanılan bir kavramdır.

Özet

Endüstri devriminin içeriğini değerlendirebilme ve endüstriyel kapitalizm kavramını tanımlayabilmek.

Endüstri devrimi, tarım toplumundan endüstri toplumuna geçiş döneminde yaşanan önemli dönüşümlere verilen addır. 18. Yüzyılda yaşanan bu dönüşümle birlikte toplam üretim miktarı çok büyük oranda artmış, tarımsal üretimin yerini endüstriyel üretim almış, işbölümü ve uzmanlaşma artmış, emek yoğun üretimden teknoloji yoğun üretime geçilmiş, kırsal alandan kentlere doğru kitlesel göçler yaşanmış ve yeni toplumsal sınıflar ortaya çıkmıştır. Bu dönüşüm sürecinde endüstri toplumu, diğer bir deyişle endüstriyel kapitalizm gelişmiştir.

Fordizm kavramını açıklayabilme ve fordizmin temel özelliklerini sıralayabilmek.

Fordizm endüstriyel kapitalizmde standart ve çeşitliliği az ürünlerin kitlesel olarak üretilip tüketildiği bir üretim ve tüketim tarzıdır. Temel özellikleri itibarıyla fordizmde ürünler standarttır, ürün çeşitliliği az, üretim hacmi yüksektir, üretim otomasyon yoluyla kitlesel olarak yapılır. Kitlesel olarak üretilen ürünlerin kitlesel olarak tüketilebilmesini sağlamak üzere piyasada talep yaratmak amacıyla sosyal refah devleti düzenleyici ve kontrol edici bir rol üstlenir. Üretim süreci merkezîyetçidir, işçilerin üretim süreci hakkında sahip oldukları bilgi düzeyi ve kararlara katılım düzeyi düşüktür, üretim sürecinin kontrolü yönetimdedir ve işçiler sıkı bir şekilde denetlenmektedir. Üretim büyük ölçekli işletmelerde kitlesel işgücü tarafından yapılmaktadır.

Post-fordizm kavramını açıklayabilme ve post-fordizmin temel özelliklerini sıralayabilmek.

Post-fordizm, fordizmin krize girmesiyle birlikte 1970'lerden itibaren farklılaşan üretim ve tüketim tarzına verilen addır. Piyasada farklılaşmış olan taleplere yanıt verecek şekilde nispeten az miktarda ama çok çeşitli ürünlerin üretilmesi, işin, üretimin ve işgücünün de esnek olması, kullanılan makinelerin ve çalışan işçilerin fordizmde olduğundan farklı şekilde birden fazla işleve sahip olması, küçük ölçekli üretim yapılması, vasıflı ve birden fazla işleve sahip olan işçilerin kararlara katılması, yabancılaşmanın azaldığı, yatay bir örgütlenmenin görülmesi post-fordizmin temel özellikleridir.

Fordist ve post-fordist üretim tarzlarını karşılaştırmak.

1900'lerin başından 1970'lere dek endüstride yaygın olan fordizm standart ürünlerin üretilmesine dayanırken post-fordizm ürün çeşitliliğinin artırılmasına dayanır. Fordizmde ürünler büyük ölçekli işletmelerde, standart, tek amaçlı makinelerle kitlesel olarak üretilirken post-fordizmde küçük ölçekli işletmelerde esnek teknolojiyle, genel amaçlı makinelerle üretilir ve üretilen ürün miktarı fordizmdeki gibi kitlesel değildir. Fordist üretim tarzında işçiler vasıfsızdır, üretim süreci hakkında bilgiye sahip değildirler, yönetim tarafından belirlenmiş sınırlı ve tek bir işi yaparlar ve üretim süreciyle ilgili kararlara katılımları söz konusu değildir. Post-fordizmde ise işçiler vasıflıdır, birden fazla işi yaparlar, üretim süreci hakkında bilgi sahibidirler ve kararlara katılım düzeyleri yüksektir. Bu çerçevede fordizmde işçiler Taylorist yönetim anlayışıyla hiyerarşik bir şekilde yönetilirken post-fordizm katılımcı bir yönetim anlayışına ve hiyerarşinin az olduğu yatay bir işbölümüne sahiptir. Fordizm, kitlesel üretime karşılık Sosyal Refah Devleti'nin kitlesel tüketimi mümkün kılacak Keynesyen ekonomi politikalarına paralel iken post-fordizm Sosyal Refah Devleti'nin zayıflamasına ve neo-liberal ekonomi politikalarına paralel bir üretim tarzıdır.

Post-fordist dönüşüme yönelik değerlendirmeleri özetleyebilmek.

İyimser yaklaşım fordizmden post-fordizme doğru bir dönüşüm yaşandığını kabul etmekte ve bu dönüşümlerin sosyal ve ekonomik sonuçlarının genel olarak olumlu olduğunu savunmaktadır. Piore ve Sabel post-fordist koşullara uyum sağlamanın sendikaların, işverenlerin ve tüm ülke ekonomilerinin yararına olacağını savunmaktadır. Schmitz (1992) bu dönüşümlerin özellikle küçük işletmelerin önünü açacağını, güç kazanacaklarını ileri sürmekte, Atkinson ise bu dönüşümün sağlayacağı esnekliğin işletmeler açısından önemli avantajlar sağlayacağını savunmaktadır. Kötümser yaklaşım da fordizmden post-fordizme doğru bir dönüşüm yaşandığını kabul etmekte, ancak bu dönüşümlerin sosyal ve ekonomik açıdan genel olarak olumsuz sonuçlar doğurduğunu savunmaktadır. Fransız Düzenleme Okulu bu dönüşümün daha çok sermaye lehine olduğunu, Pollert de bu dönüşümün emek açısından hiçbir olumlu yönü olmadığını, sadece kapitalizmin emek ve emek süreci üzerindeki kontrolünün güçlendirilmesinden ibaret olduğunu savunmaktadır. Eleştirel-şüpheli yaklaşım ise fordizmden post-fordizme doğru bir dönüşümün yaşanmadığını savunur. Williams ve diğerleri fordizmin olduğundan daha katı, daha az çeşitliliğe sahipmiş gibi gösterildiğini, Hyman bu değişimlerin sadece bazı sektörlerde yaşandığını ve bunların ekonominin bütününe genellenmemesi gerektiğini, Clarke ise böyle bir dönüşüm yaşanmadığını, bu tip argümanların neo-liberal ekonomi politikalarını meşrulaştırma görevi gördüğünü savunmaktadır.

Kendimizi Sınavalım

1. Aşağıdakilerden hangisi endüstri devriminin yarattığı değişimlerden biridir?

- Toplam üretim içinde tarımsal üretimin payının artması
- İlk kentlerin kurulmaya başlanması
- Esnek teknolojinin yaygınlaşması
- Bir toplumsal sınıf olarak işçi sınıfının ortaya çıkması
- Kitlesel üretimden küçük ölçekli üretime geçilmesi

2. Aşağıdakilerden hangisi fordizmin özelliklerinden biridir?

- Kitlesel ürünlere olan talebin azalıp ürün çeşitliliği talebinin artması
- Değişen taleplere uygun çeşitliliği yüksek ürünlerin üretilmeye başlanması
- Esnek ve teknoloji yoğun üretim
- Üretimde yatay işbölümü
- Gelir artırıcı Keynesyen politikalar aracılığıyla taleplerin artırılması

3. Aşağıdakilerden hangisi post-fordizmin özelliklerinden biridir?

- Üretimin standartlaştırılması
- Otomasyon yoluyla kitlesel üretim yapılması
- Sosyal refah devletinin düzenleyici ve kontrol edici bir rol üstlenmesi
- Çalışanların karar verme sürecine aktif katılımı
- İşgücünün büyük ölçekli işletmelerde kitlesel olarak çalışması

4. Fordizm ve post-fordizm ile ilgili aşağıda verilen bilgilerden hangisi doğrudur?

- Temel olarak Amerikan üretim tarzı olan fordist üretim tarzı Sovyetler Birliği'nde hiç uygulanmamıştır.
- Fordizm standart ürünlerin büyük ölçekli işletmelerde kitlesel olarak üretildiği bir üretim yapısına dayalıdır.
- Post-fordizmin başarılı olmasında kitlesel üretimi destekleyecek kitlesel bir tüketici kitlesinin yaratılması etkili olmuştur.
- Fordizm kapitalist gelişmenin üretimle ilgili yönünü ifade eden bir kavram iken post-fordizm bu gelişmedeki sosyal, siyasal ve kültürel süreçleri ifade eder.
- Taylorist yönetim anlayışı, post-fordist üretim biçiminin temel özelliklerinden biridir.

5. Aşağıdaki yazarlardan hangisi fordizmden post-fordizme dönüşümün etkileri konusunda iyimser görüşlere sahiptir?

- A. Lipietz
- A. Pollert
- J. Atkinson
- R. Hyman
- S. Clarke

6. Aşağıdakilerden hangisi fordizmden post-fordizme geçişi ikinci bir endüstriyel bölünme olarak nitelendirmiştir?

- Fransız Düzenleme Okulu
- Piore ve Sabel
- H. Schmitz
- S. Hall ve M. Jacques
- A. Lipietz, M. Aglietta ve A. Pollert

7. Aşağıdakilerden hangisi fordizmden post-fordizme geçiş tartışmalarında birikim rejimi ve düzenleme biçimi kavramlarını kullanmaktadır?

- Fransız Düzenleme Okulu
- M. Piore ve C. Sabel
- H. Schmitz
- J. Atkinson
- R. Hyman

8. Üretim sürecinin en küçük ve en basit parçalara kadar bölünmesine, parça başı ücret ödeme sistemine ve çalışanların üretimin her aşamasında sıkı bir kontrol ve denetim altında tutulması gerektiğine dayalı otoriter yönetim anlayışının adı aşağıdakilerden hangisidir?

- Ademi merkezîyetçilik
- Taylorizm
- Fordizm
- Post-fordizm
- Yatay örgütlenme

9. Post-fordist dönüşüm için "yeni zamanlar" nitelendirmesini yapan aşağıdakilerden hangisidir?

- Fransız Düzenleme Okulu
- M. Piore ve C. Sabel
- H. Schmitz
- S. Hall ve M. Jacques
- A. Lipietz, M. Aglietta ve A. Pollert

10. Fordizmden post-fordizme dönüşüm konusundaki tartışmalar hakkında aşağıda verilen bilgilerden hangisi doğrudur?

- İyimser yaklaşım fordizmden post-fordizme doğru bir dönüşüm yaşandığını kabul etmektedir.
- Kötümser yaklaşım fordizmden post-fordizme doğru bir dönüşüm yaşandığını kabul etmemektedir.
- J. Atkinson bu dönüşümün yaratacağı esnekliğin işletmeler açısından olumsuz sonuçlar doğuracağını ileri sürmüştür.
- S. Clarke'a göre post-fordizme doğru bir dönüşüm gerçekleşmemektedir, bu kavram devletin düzenleyici rolünü piyasanın üstlenmesini meşrulaştırmaya hizmet etmektedir.
- A. Pollert, bu dönüşümün firmaların ihtiyaç duyduğu esnekliği sağladığını ileri sürmüş ve genel ekonomik ve sosyal sonuçlarının olumlu olduğunu savunmuştur.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

- d Yanıtınız yanlış ise "Giriş" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
- e Yanıtınız yanlış ise "Fordizm" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
- d Yanıtınız yanlış ise "Post-fordizm" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
- b Yanıtınız yanlış ise "Fordizm" ve "Post-fordizm" konularını yeniden gözden geçiriniz.
- c Yanıtınız yanlış ise "Post-fordist Dönüşüme Yönelik Genel Değerlendirmeler" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
- b Yanıtınız yanlış ise "Post-fordist Dönüşüme Yönelik Genel Değerlendirmeler" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
- a Yanıtınız yanlış ise "Post-fordist Dönüşüme Yönelik Genel Değerlendirmeler" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
- b Yanıtınız yanlış ise "Fordizm" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
- d Yanıtınız yanlış ise "Post-fordist Dönüşüme Yönelik Genel Değerlendirmeler" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
- d Yanıtınız yanlış ise "Post-fordist Dönüşüme Yönelik Genel Değerlendirmeler" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Ünlü sinema oyuncusu Charlie Chaplin'in "Modern Zamanlar" filmi endüstri toplumuna ve endüstrideki çalışma koşullarını, özellikle de fordist üretim tekniğinin işgücü üzerindeki monoton, rutin ve yabancılaştırıcı etkilerini mizahi bir üslupla eleştirmiştir. Bu da filmi dünya sinema tarihinin en büyük yapıtlarından biri hâline getirmiştir.

Sıra Sizde 2

Modernizm 18. yüzyıl Aydınlanma Döneminde ortaya çıkan ve evrensel olduğu düşünülen akılcı ve bilimsel düşünceler çerçevesinde toplumsal gelişme, ilerleme, örgütlenme ve düzenlemeye genel olarak verilen bir addır. Postmodernizm ise modernizme karşıt olarak gelişmiş ve modernizmin dayandığı akılcı ve bilimsel düşünceler çerçevesinde gelişme, ilerleme, örgütlenme ve düzenlemeye duyulan iyimser yaklaşımı eleştiren ve sorgulayan bir yaklaşımdır.

Sıra Sizde 3

Bir işletme içerisinde üretilen ürünlerin birbirinden az ya da çok farklı olması durumunda, yani standartlaşma düzeyi az olan ürünlerin üretiminde (örneğin, gemi inşaatı veya matbaacılık gibi) birim imalat teknolojisi kullanılır. Üretilen ürünler arasında pek fark olmaması durumunda, yani standartlaşma düzeyi yüksek ürünlerde (örneğin, buzdolabı, televizyon, otomobil, sigara gibi) seri imalat teknolojisi kullanılır. Standartlaşma düzeyi yüksek ancak akış halinde olan sıvı maddelerin üretiminde (örneğin, şeker, makarna, bisküvi, tereyağı, petrokimya gibi) aralıksız imalat teknolojisi kullanılır.

Sıra Sizde 4

Bir işverenin bazı işleri başka bir alt işverene (yani taşeronla) vermesi anlamına gelen taşeronlaşmanın amacı işgücü maliyetlerinin düşürülmesidir. Taşeron uygulaması Türkiye'de özellikle 1980'li yıllarda yaygınlaşmaya başlamıştır. Bir işletme bir bölüm işleri taşeronla verme aracılığıyla işletmesini küçültebilir ve böylece işçi sayısını azaltarak işyerinin büyüklüğüne bağlı bazı yükümlülüklerden (örneğin iş güvencesine ilişkin düzenlemenin getirdiği yükümlülükten) kurtulabilir. Taşeronlaşma istihdam edilen işgücü açısından sendika ve toplu pazarlık gibi en temel hak ve özgürlüklerin kaybolmasına yol açan oldukça olumsuz etkiler yaratmıştır. Bu nedenle taşeronlaşma literatürde sıklıkla kayıt dışı istihdamın özelliklerinin kayıtlı ekonomiye taşınması olarak değerlendirilmektedir (Şafak, 2004).

Yararlanılan Kaynaklar

- Aglietta, M. (1979). **A Theory of Capitalist Regulation: The U.S. Experience**, London, New Left Book.
- Allen, J. (1992). "Post-Industrialism and Post-Fordism", S. Hall ve diğerleri (der.) **Modernity and Its Future**, Polity, Cambridge.
- Amin, A. (1994). "Post-Fordism: Models, Fantasies and Phantoms of Transition", A. AMIN (der.), içinde **Post-Fordism**, Blackwell, Oxford.
- Atkinson, J. (1984). **Flexibility, Uncertainty and Manpower Management**, Institute of Manpower Management, University of Sussex, Report No.84.
- Clarke, S. (1990). "New Utopias for Old: Fordist Dreams and Post-fordist Fantasies", **Capital and Labour**, no.42.
- Eraydın, A. (1992). **Post-fordizm ve Değişen Mekansal Öncelikler**, ODTÜ, Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Hall, S. ve Jacques, M. (1995). **"Yeni Zamanlar: 1990'larda Politikanın Değişen Çehresi"**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Hyman, R. (1988). "Flexible Specialisation: Miracle or Myth?", R. Hyman and W. Streech (der.), **New Technology and Industrial Relations**, Basic Blackwell, Oxford.
- Jessop, B. (1990). "Regulation Theories in Retrospect and Prospect" **Economy and Society**, vol.19.
- Krishan Kumar (1999). **Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları**, Dost Kitabevi, Ankara.
- Lipietz, A. (1982). "Towards Global Fordizm?" **New Left Review**, no.132.
- Lipietz, A. (1985). "The World Crisis: The Globalisation of the General Crisis of Fordism", **Institute of Development Studies**, vol.16, no.2.
- Murray, R. (1989). "Fordism and Post-Fordism", S. Hall ve M. Jacques (der.), içinde **New Times: The Changing Face of Politics in the 1990s**, Lawrence & Wishart, London.
- Öncü, A. (1982). **Örgüt Sosyolojisi**, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Piore, J. M., Sabel, C.(1984). **The Second Industrial Divide**, Basic Books, New York.
- Pollert, A. (1988). "Dismantling Flexibility", **Capital and Class**, vol.37.
- Sayer, A. Ve Walker, R. (1992). **The New Social Economy: Reworking the Division of Labour**, Blackwell, Oxford.

- Schmitz, H. (1992). "On The Clustering of Small Firms", **IDS Bulletin**, vol.23, no.3.
- Suğur, N. (1994). "Türkiye'de Esnek Üretim ve Küçük Sanayi", **Toplum ve Bilim**, Sayı 63.
- Suğur N. (1999). "Fordizm, Post-Fordizm ve Ötesi", Anadolu Üniversitesi, **Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 1, Sayfa: 134-153.
- Şafak, C. (2004). "4857 Sayılı İş Kanunu Çerçevesinde Taşeron (Alt İşveren) Meselesi", **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı: 51.
- Şenkal, A. (2008). "Endüstri İlişkilerinde Yeni Paradigmalar: Mobilizasyon, Kolektivizm ve Esneklik Tartışmaları", **Çalışma ve Toplum**, No.1.
- Taymaz, E. (1993). "Kriz ve Teknoloji", **Toplum ve Bilim**, sayı 56-61.
- Urry, J. (1990). "The End of Organised Capitalism", S. Hall ve M. Jacques (der.), içinde **New Times: The Changing Face of Politics in the 1990s**, Lawrence & Wishart, London.
- Williams. F. (1994). "Social Relations, Welfare and the Post-fordism debate", R. Burrows ve B. Loader (der.) içinde **Towards a Post-fordist Welfare State**, Routledge, London.
- Williams, K., Cutler, T., Williams, J. And Haslam, C. (1987). "The End of Mass Production?", **Economy and Society**, vol.16, no.3.
- Yentürk, N. (1993). "Post-fordist Gelişmeler ve Dünya İktisadi İş Bölümünün Geleceği", **Toplum ve Bilim**, sayı 56-61.

6

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Teknoloji ve teknolojik gelişmenin ekonomik yaşamla ilişkilerini kurarak tanımlayabilecek,
- İnovasyonu ortaya çıkartan temel kriterleri sıralayabilecek,
- Sanayi devriminin ortaya çıkışında temel rol oynayan etkenleri özetleyebilecek,
- Yönetim kavramının tanımını yapabilecek ve yönetim teorisindeki temel ilkeleri açıklayabilecek,
- Enformasyon teknolojilerini ve karakteristik özelliklerini özetleyebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Teknoloji
- Teknolojik gelişme
- Enformasyon teknolojileri
- Sanayi devrimi
- İnovasyon
- Bilgi toplumu
- Yeni ekonomi
- Hizmetler sektörü

İçindekiler

Ekonomi Sosyolojisi

Yeni Teknolojiler,
Ekonomi ve Toplum

- GİRİŞ
- TEKNOLOJİK GELİŞMELERİN ÖNEMİ VE SOSYO-EKONOMİK YAŞAM ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ
- TEKNOLOJİYİ, SANAYİ TOPLUMU VE KAPİTALİZM BAĞLAMINDA ANALİZ EDEN KLASİK KURAMLAR
- SANAYİ TOPLUMUNUN KRİZİ VE ENFORMASYON TOPLUMUNA GEÇİŞ
- ENFORMASYON TEKNOLOJİLERİ VE YENİ TOPLUMSAL YAPIYA YÖNELİK GENEL BİR BAKIŞ AÇISI

Yeni Teknolojiler, Ekonomi ve Toplum

GİRİŞ

Medeniyet ve kültür, sosyo-ekonomik ve politik açılardan toplumlar arasında farklılaşsa da; günümüzde neredeyse yerkürenin tamamını kaskacına alan yeni teknolojiler, bir yandan geri dönüşü olmayan bir biçimde toplumlar üzerinde hükümlanlığını ilan ederken, diğer yandan da toplumları giderek daha çok birbirlerine benzeştirmektedir. **Enformasyon** ya da **bilışim teknolojileri (BİT)** olarak adlandırılan bu devrimsel yenilikler sayesinde; sahip oldukları ekonomik sistemler, idare edildikleri yönetim biçimleri veya geçmişten devraldıkları kültürel kodlar her ne olursa olsun, tüm kültürler giderek homojenleşmektedir.

Ritzer'in iddia ettiğı gibi “*toplumun McDonaldlaşması*” gerçekleşmiş midir sorusu tartışılır ama siber-ağlar sayesinde toplumun ve ekonominin sanallaşması tartışma götürmeyen tek gerçek haline dönüşmektedir.

Amerikalı sosyolog George Ritzer; bireysel yaratıcılığı engelleyen ve toplumsal ilişkileri insancıl olmaktan uzaklaştıran tek düze standartların kabul ettirilmesine işaret etmek için, “*Toplumun McDonaldlaşması*” kavramını ortaya atmıştır. Bu kavram aynı zamanda, Amerikan kültürünün giderek dünyanın tamamına hakim olmaya başlamasına neden olan sosyo-ekonomik ve kültürel süreci de anlatmaktadır. Buradaki temel felsefe, “fast-food” şirketlerinin ilkelerinin, giderek toplumun geniş kesimlerini ve dünyanın her yanını büyük oranda hakimiyeti altına almakta olduğunu göstermektedir.

DİKKAT

Toplumsal dönüşümün daha geniş yorumlaması için, George Ritzer'in “*Toplumun McDonaldlaşması*” (Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011) kitabını okuyabilirsiniz.

K İ T A P

Yeni teknolojiler ile ekonomi arasındaki etkileşim çifte işlevselliğe sahiptir. Enformasyon teknolojileri, bir yandan ekonomiye **merkeziyetçi** bir karakteristik kazandırırken diğer yandan da ekonomiyi **atomize** etmektedir. Böylece, teknolojiye hakim olan ve hükmeden gençler, girişimciler, şirketler, toplumlar ve ülkelerden oluşan yeni bir elit sermaye sınıfı ortaya çıkmaktadır:

1. Yeni teknolojilerin ekonomiye kazandırdığı merkeziyetçi özellik; çokuluslu şirketlerin giderek ulus-devletlerin yerini alacağı bir dünyanın kapılarını da aralamaktadır. Birçok küçük devletin bütçesinden daha yüksek olan Ar-Ge finansmanları, inovasyon temelli olarak piyasa hakimiyetini hedef alan yüksek vasıflı çalışanları ve son teknolojilerin sağladığı rekabet avantajları saye-

sinde çokuluslu şirketler, küreselleşmenin de öngördüğü gibi ulus-devletler ile hükümetleri yönetir hale gelmektedir.

2. Yeni teknolojiler, çokuluslu şirketler karşısında KOBİ olarak adlandırılan küçük ve orta ölçekli şirketlerin de -başta internet olmak üzere- sanal dünyada kendilerini göstermelerine imkân sağlamasıyla, rekabeti artık tüm şirketler için mümkün kılmaktadır. Bu fırsatlar, hem omurgasını bir gecede oluşturduğunu iddia ettiği Facebook gibi yeni alanlar sayesinde Mark Zuckerberg gibi dahilere “Amerikan Rüyası”nı sunmakta, hem de J. Schumpeter’in literatüre kazandırdığı “yaratıcı yıkım”ı en radikal şekliyle ekonomik yaşama geçirmektedir.

Bu üniteye yeni teknolojiler, ekonomi ve toplum arasındaki ilişkileri ortaya koymak amacıyla, **ilk olarak**, teknolojik gelişmelerin önemi ve sosyo-ekonomik yaşam üzerindeki etkileri üzerinde durulacaktır. **İkinci bölümde**, teknolojiyi sanayi toplumu ve kapitalizm bağlamında analiz eden klasik kuramlar açıklanacaktır. **Üçüncü bölümde**, sanayi toplumunun krizi ve enformasyon toplumuna geçiş süreci aktarılacaktır. **Son olarak** ise, enformasyon teknolojileri ve yeni toplumsal yapıya yönelik genel bir akışı sunulacaktır.

Jacques Ellul
(1912-1994)

TEKNOLOJİK GELİŞMELERİN ÖNEMİ VE SOSYO-EKONOMİK YAŞAM ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Ünlü düşünür Jacques Ellul (2003:13), alanında hala bir klasik olarak kabul edilen “The Technological Society” adlı ünlü eserine “*hiçbir sosyal, insani veya manevi gerçek, modern dünyamızda teknoloji gerçeği kadar önemli değildir*” sözleriyle başlar. Kitabın önsözünü yazan Columbia Üniversitesi öğretim üyesi Prof.Dr. Robert K. Merton’da; artan bir sermaye birikimine yol açmasından dolayı, teknolojinin hayati etkisinin en fazla ekonomide belirgin olduğunu vurgular.

Gerçekten de, teknoloji ile ekonomi arasındaki ilişkiselliğin yoğunluğu, ekonominin diğer sistemlerle olan ilişkiselliğinin yoğunluğundan çok daha fazladır. Her şeyden önce, teknolojik yeniliklerin pratiğe aktarıldığı ve fiilen hayat bulduğu öncelikli alan ekonomidir. Teknolojinin gündelik yaşam ve toplum üzerine etkisi, ancak ekonomik süreçlerle ortaklığı sonrasında -politik ve kültürel çevre gibi- diğer alanlara yansır. Bu noktada ekonomi, teknolojik yeniliğin taşıyıcısı, geliştiricisi ve yaygınlaştırıcısı olma gibi temel rolleri üstlenir. Bu karşılıklı ve döngüsellik içeren ilişkisellikten dolayı, teknolojik unsurlar öncelikle ekonomik bir öge olarak kabul edilmiştir (Erkan, 2004: 108).

Bundan dolayı, literatürde ve sözlüklerde, hem içerimleri hem de bağlamı açısından çok geniş bir anlam portföyüne sahip olmasına rağmen; **teknolojinin**, “*bilimin, özellikle sınai ve ticari amaçlar için kullanılması*” ya da “*sınai ve ticari amaçların gerçekleştirilebilmesi için, bilimsel metot veya materyallerin kullanılması*” şeklindeki tanımları ilk sırada gelir (Kar ve Taban, 2005:14). Kısacası, ekonomi ile ilişkiselliği bağlamında **teknolojiyi**; “*bir mal veya hizmetin üretimi için gerekli bilgi, organizasyon ve tekniklerin bütünü*” olarak tanımlamak mümkündür. **Teknolojik gelişme** ise, “*daha büyük miktarlarda çıktı üretme veya belli bir kaynaktan daha üstün kaliteli çıktı üretme olanağı sağlayan çeşitli bilgilerdir.*”

Kuramsal olarak ele alındığında; ekonominin temel amacı, sınırsız insan ihtiyaçlarının sınırlı kaynaklarla karşılanmasıdır. Ancak kıt ekonomik kaynaklar nedeniyle bu amacın gerçekleşmesi, sadece üretim ve verimlilik artışına neden olacak faktörlerle mümkündür. Bu faktörlerin başlıcası da; hem ülkeler hem şirketler hem de girişimciler için teknolojik gelişmeler olmuştur.

Robert MERTON
(1910 - 2003)

Teknoloji, “bir mal veya hizmetin üretimi için gerekli bilgi, organizasyon ve tekniklerin bütünü” olarak tanımlanmaktadır.

Teknolojik gelişme ise, “daha büyük miktarlarda çıktı üretme veya belli bir kaynaktan daha üstün kaliteli çıktı üretme olanağı sağlayan çeşitli bilgilerdir.”

Anlaşılabacağı üzere **teknoloji**, verimlilik artışı, kalite ve yüksek kârlılık oranları gibi faktörlerle eşdeğer olarak kabul edilmektedir. Ekonomik yaklaşımlarda, istihdamın verimliliğe dayalı şekilde arttığı ve verimlilik artışlarının da genellikle teknolojik değişimlerden kaynaklandığı görüşü yaygındır. Örneğin **neo-klasik iktisata göre teknolojik gelişme**, “*aynı malın aynı ölçekte daha az girdi kullanılarak üretimi*” olarak kabul edilir.

Makro iktisat açısından da, ülkelerin ekonomik gelişmişlik seviyeleri ile teknolojik gelişmişlik seviyeleri arasında doğrusal bir ilişki bulunduğu varsayılır. Bu varsayımın İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra giderek bir kalkınma ideolojisine dönüştüğü ve gelişmiş ülkeler tarafından azgelişmiş ülkelere bir model önerisi olarak sunulduğu bilinmektedir. Özellikle iletişim teknolojileri ile ekonomik kalkınma arasında dolaysız bir ilişkinin olduğu, akademik çevrelerden tartışmasız kabul görmüştür. Enformasyon sistemlerindeki gelişmenin kalkınma sürecini hızlandırarak “**modernleşmeyi**” sağlayacağı görüşü de, yine Amerikan akademik çevrelerinde 1960’ların sonlarına kadar etkisini devam ettirmiştir (Atabek, 2001: 23). Bu etkenlerden dolayı, sanayileşmiş ülkelerde teknolojik gelişmelere yönelik genel kabul, uzun vadeli ekonomik büyümenin en önemli belirleyicisi oldukları yönündedir.

Kısacası, iktisatçılar teknolojik gelişmeyi sanayi devrimi ile birlikte yeni buluşların hız kazanması üzerine incelemeye almışlar ve ekonomik büyüme üzerine etkisine dikkat çekmişlerdir. İktisat kuramında teknolojik gelişmenin içselleştirilmesine yönelik çabaların çıkış noktasını özellikle Schumpeter’in görüşleri oluşturur. Schumpeter, kapitalist sistemin işleyiş dinamiklerini ortaya çıkarmak amacıyla, ekonomik gelişmenin büyük ölçekli bir analizini yapmış ve bu işleyiş içinde teknolojik yenilikleri merkezi bir konuma yerleştirmiştir (Ansal, 2004: 41). O, kapitalist ekonomide yeniliklerin, rekabetçi üstünlüğün en başında yer aldığını belirtmiş ve teknolojik gelişmenin kalkınma süreçlerine olan etkisine vurgu yapmıştır (Kar ve Taban, 2005: 14).

Schumpeter (1974: 64), sağlıklı bir ekonominin durağan olmaması gerektiğini ve sürekli olarak teknolojik yeniliklerle rahatsız edilmesinin zorunluluğunu vurgulamıştır. Bu bağlamda, günümüzde **inovasyon** olarak adlandırılan teknolojik yeniliklerin ekonomik büyüme üzerine etkilerine ilk değinen ve “*yeni ürünlere dayanan rekabetin, piyasadaki mevcut ürünlerin fiyatları üzerindeki marjinal değişikliklerden daha önemli*” olduğunu ilk vurgulayan kuramcıdır. Teknolojik yenilikleri, ekonomik gelişmenin ve ekonomideki dalgalanmaların temel etkeni olarak kabul ederek; analizinde, “*zayıflayan sektörlerin yaratıcı yıkımı ile ortaya çıkabilen, ekonomideki yeni teknolojilerin ve yeni endüstrilerin oluşumunu içeren evrimsel bir süreç*”e geniş yer vermiştir. Bu süreç, ekonomik büyüme ve yapısal değişimle tanımlanan teknolojik yeniliklerle doğrudan bağlantılıdır. Teknolojik yenilik, sürekliliği olmayan ve mevcut teknolojilerden kopuşu ifade eden, nitel ve radikal bir değişikliktir. Teknolojik yeniliklerin ortaya çıkışında çok önemli bir rol oynayan girişimciler, bu sayede normalin çok üzerinde bir kârlılık oranı sağlar ve monopol durumuna gelirler. Bu yeniliğin zamanla diğer işletmelerce de adapte edilmesiyle, kârlılık oranları normal düzeylere iner. Bu durum, başka bir girişimci tarafından başka bir teknolojik yenilik ortaya çıkarılana kadar devam eder. Bu da, ekonomik yaşamda iş çevrimlerine neden olur. Dolayısıyla, girişimcilerin olağanüstü gayretleriyle ortaya çıkan teknolojik yenilik, ekonominin içsel bir unsuru olarak, ekonomik gelişmenin dinamiğini sağlayan en önemli etkindir (Ansal, 2004: 40, 41).

Schumpeter, kapitalist sistemin işleyiş dinamiklerini ortaya çıkarmak amacıyla, ekonomik gelişmenin büyük ölçekli bir analizini yapmış ve bu işleyiş içinde teknolojik yenilikleri merkezi bir konuma yerleştirmiştir (Ansal, 2004: 41).

Joseph Alois Schumpeter (1883-1980)

BİLGİ NOTU: Schumpeter'in kapitalizm kuramı, dinamik bir özellik gösterir ve girişimcilerin rolüne yapılan vurgu etrafında oluşur. Girişimci, sıradan bir kapitalist değildir. O, çeşitli dönüşümlere yol açan, sınai devrimlerin ilk adımlarını atan ve üretime yönelik işleyişlerde yenilikleri ortaya çıkartan; ister teknolojik icatlardan ister çevresindeki başka faktörlerden kaynaklanmış olsun, yeni yatırımlara yönelik her çeşit imkanı hemen kavrayan kişidir. Yeni imkânların girişimci ile birlikte ortak aktivite alanını oluşturan bu yenilikçi eylemler, kapitalist sistemin kurumlarının da yardımıyla, kapitalist sistemi harekete geçiren dinamoyu oluşturur. Rekabet, yenilik sahibi girişimcilerin, getirdikleri yeniliklerle birlikte sektördeki mevcut işletmelerin yerini almalarını öngörür. Bu rekabet, hem rakiplere karşı ortaya konan bir tehdit şeklinde hem de diğer kapitalistlerin de ortaya çıkan bu yeni kar imkânlarından yararlanmak amacıyla aynı yolu izlemeleri suretiyle kendini ortaya koyar. Schumpeter, özellikle teknolojik gelişmeler etrafında ve organik bir evrim sonucunda ortaya çıkan bu durumu, "yaratıcı yıkım" olarak adlandırmış ve dinamik bir rekabet şekli olarak görmüştür. Bu paralelde, verimlilik ve yatırım gücü yüksek olan teknoloji kaynaklı yeniliklerin, rekabet yoluyla görece olarak güçsüz durumda bulunan firma ve sektörleri ortadan kaldıracığını ileri sürmüştür. (Sievers, 2001: 270)

Görüldüğü üzere, bilim ve teknolojiyi, ekonomik ve toplumsal faydaya dönüştürebilme becerisi, **yenilikçilik** ve **inovasyon** gibi kavramlarla ifade edilmektedir. Buna paralel olarak, teknoloji temelli olarak inovasyonu belirlemede aşağıda verilen bazı kriterler söz konusudur (Kaya, 2004: 240-241):

- Araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) harcamalarının GSMH'ye oranı,
- Ar-Ge hizmetlerinde çalışan bilim adamı ve mühendis sayısı,
- Patent sayısı,
- Bilimsel yayın sayısı,
- Bilgisayar, internet ve iletişim araçlarından yararlananların sayısı,
- Toplam ihracat içinde ileri teknoloji ürünlerinin oranı.

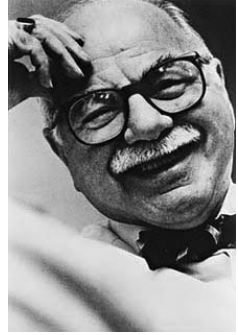
Kısacası, teknolojinin ve teknolojik gelişmelerin toplumsal değişimler üzerindeki etkisi, öncelikle ekonomik refahı artırmak ve ardından da mevcut kültürü dönüştürmek suretiyle gerçekleşir. Beraberinde yeni ölçüt ve kriterleri getiren teknoloji, Daniel Bell'in de belirttiği gibi toplumsal değişmeyi beş farklı yoldan gerçekleştirir (Dura ve Atik, 2002: 164):

- Teknoloji, daha düşük maliyetle daha fazla mal üretmeye imkân sağlar. Buna bağlı olarak, hem toplumsal yaşam standardını yükseltmenin hem de -ekonomik gelişmenin ileri aşamalarından itibaren- toplumsal eşitsizlikleri azaltmanın başlıca aracıdır.
- Teknoloji, teknisyen ve teknokrat olarak bilinen yeni sınıfları ortaya çıkartmıştır. Bu sınıflar da, ekonomik yaşamın "planlayıcı kadro"larını oluşturmuştur.
- Teknoloji, "fonksiyonel ilişkiler" ile "nicel alan"ı öne çıkaran yeni bir "rasyo-nellik" tanımını gündeme getirmiştir. Bu anlayış, kaynakları en az maliyetle ve en az gayretle kullanma felsefesine dayanmaktadır.

- Teknoloji sayesinde ulaştırma ve haberleşme alanlarında yaşanan devrimler, yol açtıkları ekonomik ve sosyal etkileşimlerle; en dar ilişki biçimlerinden başlayarak mesleki ve teknik alanlara doğru, yeni sosyal ilişki ağları ortaya çıkartmışlardır.
- Başta zaman ve mekân ile ilgili olmak üzere, algı anlayışları en radikal şekilde değişmiştir. Örneğin “hız” kavramı, sanayi toplumunun bant sisteminde daha önce hiç olmadığı kadar önem kazanmıştır.

Söz konusu etkenlerin geniş yayılım alanı açısından; **teknoloji, ekonomi ve toplum** arasındaki ilişkiselliği incelerken, konuya özellikle sanayi toplumu noktasından yaklaşmak gerekir. Gerçi teknolojinin tarihi, neredeyse insanlık tarihi kadar eskidir. Ancak sanayi devrimi sonrasında, insanlık tarihi daha önce hiç olmadığı kadar birbiri üzerinde yükselen ve sürekli olarak birbirini destekleyen iki etkenin, bilim ve teknolojinin gelişimi arasındaki çifte dinamikle hız kazanmıştır. Bu dinamikler, bir yandan sosyo-ekonomik gelişmeyi nedenlerken diğer yandan uygarlığın gelişimini zirve noktasına taşımıştır. Bu paralelde dünya, teknolojik ve bilimsel anlamda olduğu kadar sosyo-ekonomik anlamda da önemli bir değişim sürecinden geçmiştir. Daha fazla refah getireceği öngörülen bu süreç, aynı zamanda az-gelişmiş ülkeleri gelişmiş ülkelere bağımlı kılacak yeni bir sömürü sistemini de beraberinde taşımıştır.

Teknolojinin ve teknolojik gelişmelerin toplumsal değişimler üzerine etkisi, öncelikle ekonomik refahı artırmak ve ardından da mevcut kültürü dönüştürmek suretiyle gerçekleşir.

Daniel BELL
(1919-2011)

BİLGİ NOTU: Nitelikleri ve neden oldukları toplumsal dengeler açısından; ekonomik, siyasal, kültürel ve yaşam tarzı üzerindeki etkileri birbirlerinden oldukça farklı olan teknolojinin günümüze kadarki gelişim evrelerini üç ana döneme ayırmak mümkündür. İlki, buhar makinesinin kullanılmaya başlanmasıyla tarımdan sanayi sektörüne işçi akımının yaşandığı, kitle üretimlerinin gerçekleştirildiği birinci sanayi devrimi sonrası dönemdir. İkincisi, büyük üretim hatları kullanılarak daha önce insan esaslı olan üretim ve montaj işinin büyük bir kısmının önceden programlanmış otomatik makinelerde yapıldığı ikinci sanayi devrimi dönemidir. Bu aynı zamanda, mini ve makro bilgisayarların üretim hatlarına adapte edildiği dönemdir. Son evre ise, özellikle 1970'lerin ikinci yarısından itibaren çok amaçlı makinelerin ve robotların yaygın kullanımıyla, nitelik bakımından otomasyondan çok daha farklı özellikler içeren üçüncü sanayi devrimidir. (Kurtulmuş, 1996:125)

Bilim, teknoloji ve sanayi üçlüsü arasındaki bu yarışın, modernite içinde kontrol edilemez hale geldiğini belirten Morin ve Kern (2001:107); sosyal bilimciler tarafından **ilerleme** nosyonu ile nitelenen bu dönem için, söz konusu gelişmelerden dolayı “**tekno-bilim**” kavramlaştırmasını tercih etmişlerdir. Teknoloji ürünü akıllı makineler, bir yandan verimlilik ve kalite gibi ekonomik işlevlere sahipken, öte yandan da egemenlik çıkarları doğrultusunda giderek gündelik yaşamı empoze etmişlerdir. Tekno-bilim, sadece devindirici bir etken olmakla kalmamış, dünyaya egemen olma ideallerini de yeniden tutuşturmuştur.

Felsefi düşüncenin sergilediği dönüşüm sonrasında, entelektüel gelişme açısından olağanüstü bir önem kazanan **bilim**; insanların dünyayı akıl ve ampirik araştırmalar yoluyla kontrol altına almaları ve anlamlandırmaları sayesinde, insanlığa daha rasyonel ve daha iyi bir dünya sunmayı hedeflemiştir. Aydınlanma dönemi sonrasında, bilimin özgürlükçü bir ortama kavuşması ve -akademik anlamda- insanlığın hizmetine girmesiyle birlikte, rasyonel olmayan tutumlar ile geleneksel otoriteye dayalı güç kalıpları kırılırken, dünyanın daha yaşanılır ve mutlu bir yer olacağı varsayılmıştır. Ancak, entelektüel birikimler ile akademik uğraş-

Teknoloji ürünü akıllı makineler, bir yandan verimlilik ve kalite gibi ekonomik işlevlere sahipken, öte yandan da egemenlik çıkarları doğrultusunda giderek gündelik yaşamı empoze etmişlerdir. Tekno-bilim, sadece devindirici bir etken olmakla kalmamış, dünyaya egemen olma ideallerini de yeniden tutuşturmuştur.

W. W. Rostow
(1916-2003)

Rostow, doğrusal kalkınma modellerinin en önemlilerinden birini temsil eden “İktisadi Gelişmenin Merhaleleri” adlı çalışmasında, toplumların tarihsel olarak beş aşamadan geçtiklerini belirtir: Geleneksel toplum, bazırlık aşamasındaki toplum, kalkış aşamasındaki toplum, iktisadi olgunlaşma yolundaki toplum ve kitle tüketimi çağındaki toplum. Bu aşamalardan geçen toplumlar, ekonomik kalkınmalarını tamamlamış olacaktırlar. (Rostow, 1980: 45)

ların meyvesi olan bilimsel çalışmalar, düşünsel alandaki ‘teorik’ karakteristiklerini sanayi devrimiyle yaşanan dönüşümler sonrasında kaybetmeye başlayarak, teknoloji ile kurdukları uyumlu birliktelik sonucunda daha ‘pratik’ ve ‘eylemsel’ bir niteliğe bürünmüşlerdir.

BİLGİ NOTU: On sekizinci yüzyılda Avrupa’da ortaya çıkan ve kurucu ilke olarak akli temel alan Aydınlanma Çağı’nın ana fikri, akıl aracılığıyla doğru bilgilere ulaşılabileceği ve toplumsal yaşamın düzenlenebileceği varsayımlarına dayanır. Bilimsel alandaki önemli gelişmeler bu döneme eşlik etmiş ve çok sayıda yeni teknolojik icatlara imza atılmıştır. Metodolojik ilke olarak öne çıkan deney ve gözlem, doğa bilimlerindeki gelişmelerin zeminini oluşturmuştur. Rönesans ve Reformasyon’la ivme kazanan bu süreç, aynı zamanda modernitenin de alt yapısını teşkil etmiştir. Sanayi devrimi, bu sürecin maddi temelini oluşturur. Tüm bunlar sonucunda da, modern yaşamın temelleri atılmıştır

Örneğin Rostow (1971: 260), sanayi devriminin ortaya çıkışında hayati rol oynayan ve önceki uygarlıklarda bulunmayan üç etkenden bahseder: **İlki**, tabiatın anlaşılabilmesi ve ona egemen olunabileceği fikrine sahip olunmasıdır; sanayi devrimi sonrasında, tabiat kanunlarının matematiksel araştırmalar yoluyla bilinebileceğinden hareketle, tabiat üzerinde yeni bir iktidara sahip olunduğu duygusu egemen olmuştur. **İkincisi**, yeni bilim adamları artık sadece matematikçi değil, aynı zamanda araştırmacı ve deneycidirler; bunların mikroskop, termometre, barometre, vb. gibi aletlere ihtiyaçları vardır. Dolayısıyla bilim adamları ile alet yapan zanaatkarlar birlikte çalışmaya başlamışlar, modern bilim ile birlikte bu iki kesim arasındaki bağ giderek güçlenmiştir. Bunun en bilinen örneği, buhar makinesini icat eden Watt’ın bilim adamlarıyla birlikte çalışan bir alet yapımcısı olmasıdır. **Üçüncüsü** de, bilim adamları/mucitler ve sermayedarların aynı kulüplerde bir araya gelmeleri olmuştur.

K İ T A P

Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için, W.W. Rostow’un “İktisadi Gelişmenin Merhaleleri” (Ötüken, 1999, İstanbul) kitabını okuyabilirsiniz.

Bunun yanında, -sadece kâğıt üzerinde ve teorik olarak kalmış olsalar da- ilk hesap makinesi ile bilgisayarın tasarımlarına daha on dokuzuncu yüzyılın başlarında imza atan -ve “bilimsel yönetim” ilkeleriyle yeni bir dönemi başlatan Taylor’un çalışmalarına ilham kaynağı olan- Cambridge Üniversitesi matematik profesörü Charles Babbage, 1832’de yazdığı “Economy of Machinery and Manufactures” adlı eserinde, kuramsal bilginin üretim etkinliklerinin hizmetine girmesini ön gören geniş çaplı bir sınaî planlama projesini ortaya koymuştur. Bu proje, sermaye sahiplerinin insan emeğine olan ihtiyaçlarını asgari düzeye indirmek için, kafa ve kol emeğini otomatikleştirme amacını taşıyordu. Babbage’nin meslektaşları olan Ure ise, dönemsel koşulların şekillendirdiği atmosfer içinde ve 1835’de yayınladığı “The Philosophy of Manufacture”un sonuç bölümünde, “*sermaye, bilimi kendi hizmetine soktuğunda, emeğin dik başı uysallıkla boyun eğmeyi öğrenecektir*” demektedir (Witheyford, 2004: 40).

Sanayi toplumuna yönelik eleştirisinde Marx, bilimsel icatlar ile teknolojik uygulamalar arasında giderek sistematikleşen bir ilişkiselliğin kurulmaya başlandığını, güç ile servetin buna bağımlı hale geldiğini ve teknolojinin hem kurtarıcı hem de tahakkümcü bir potansiyeli ifade ettiğini belirtir. Diğer bir deyişle, gerçek ser-

vetin yaratılmasının, ‘emek zamanı’ ile ‘istihdam edilen emek’ miktarından öte, bilimin genel durumuna ve teknolojinin ilerlemesine bağımlı hale geldiğini öne sürer (Witheford, 2004: 8). Buna göre, bilimin sistematik olarak sanayiye uygulanmaya başlanması ve teknolojik yeniliklerin süreklilik kazanması sonrasında; sömürü, iş saatlerinin ‘mutlak’ olarak uzatılması yerine üretkenliğin ‘nispi’ bir şekilde yoğunlaşması üzerinde odaklanacaktır.

Bu noktada teknoloji, ekonomi ve toplum arasındaki etkileşim, daha önce hiç olmadığı kadar direkt bir hal alırken; teknoloji içerisinde toplumsal olayların etkilediği dönüşümler gibi, toplumsal olaylar üzerinde de teknoloji artan oranda bir etkiye sahip olmuştur. Çok yönlü olan bu etkiler, toplumun maddi temelleri ile onu besleyen ve dönüştüren düşünceler üzerinde ortaya çıkmışlardır. İktidarlar ve işletmeler bu aşamayla birlikte, artık teknolojiyi sadece ayakta kalmak ve güçlerini muhafaza etmek için kullanmaya başlamışlardır. Bunun en karakteristik örneklerinden olan “bilimsel yönetim ilkeleri”, bu bağlamda sanayi toplumuna ait yaşam tarzının kurallarını belirleme misyonunu üzerine almıştır. Anlaşılacağı üzere, modern dünyadaki iktidar modelleri, genelde teknolojinin maddi etkinliklerinin bir sonucudur (Dolgun, 2008: 190).

Tüm bu gelişmeler paralelinde, gerek toplumun kendisi gerekse toplumsal ilişkilerde yeni bir dönüşüm söz konusu olmuştur. Bu, ilk olarak toplumdaki ekonomik düzenin değişmesine ve ardından da teknolojinin diğer üretici güçlerle entegrasyonuna yol açan bir dönüşümdür. Böylece, iktidarların teknolojik etkinliklere dayalı olarak çevre üzerinde denetimleri gündeme gelmiş; sanayi devrimi de, insanın organik ve inorganik çevresi üzerinde teknik ve örgütsel denetimini sağlamıştır (Bernal, 2002: 58).

Sonuç olarak, bilimsel keşifler ile teknolojik uygulamalar arasındaki ilişkiselliğin sonucunda; bu ikili, bir yandan maddi ve ekonomik yaşama yön veren düşünce ile eylemlerin ayrılmaz bir parçası haline gelirken; diğer yandan da gücün ve servetin bilgiye bağımlı hale dönüştüğü toplumsal yapı içinde sistematik şekilde kontrol edilmeye başlanan toplumsal düzeni ifade etmeye başlamıştır. Bunun gündelik yaşam üzerindeki etkileri, hem bilimsel ve teknolojik örgütlenmelerin ortaya çıkışı hem de ‘öteki’ toplumsal güçler üzerinde elde edilen egemenlik olmuştur (Dolgun, 2005: 22). Böylece, daha iyi ve yaşanabilir bir dünyaya yönelik değişimleri nedenlemek için yola çıkan bilim ve teknoloji, giderek toplumsal alanda radikal dönüşümlere yol açmaya başlamış ve Aydınlanma döneminin kendilerine attettiği misyonu yitirerek iktidarların güdümüne girmiştir. Bu durum, en radikal biçimiyle “enformasyon toplumu”, “bilgi toplumu” ya da “yeni ekonomi” gibi adlandırılmalarla karakterize olarak günümüzde kendini göstermektedir. Ancak konuya bir arka plan oluşturması için, öncelikli olarak söz konusu ilişkiselliği sanayi toplumu ile kapitalizm bağlamında analiz eden klasik sosyal bilimcilerin görüşlerine yer vermek gerekir.

TEKNOLOJİYİ, SANAYİ TOPLUMU VE KAPİTALİZM BAĞLAMINDA ANALİZ EDEN KLASİK KURAMLAR

Teknoloji, verimlilik ve üretkenlik gibi hedefleri izleme amacındaki kararlar ile süreçlerin sonucu olarak yayılım göstermektedir. Bununla bağlantılı biçimde gerek günümüzdeki gerekse sanayi toplumundaki gelişimini, gündelik yaşamın tüm alanlarını kapsayacak şekilde devam ettirmiştir. Bu anlamda, toplumsal yaşamın kaçınılmaz bir boyutu haline gelen teknoloji, sosyo-ekonomik analiz biçimlerini gerektirir.

Marx, bilimsel icatlar ile teknolojik uygulamalar arasında giderek sistematikleşen bir ilişkiselliğin kurulmaya başlandığını, güç ile servetin buna bağımlı hale geldiğini ve teknolojinin hem kurtarıcı hem de tahakkümcü bir potansiyeli ifade ettiğini belirtir.

Modern dünyadaki iktidar modelleri, genelde teknolojinin maddi etkinliklerinin bir sonucudur.

MICHEL FOUCAULT
(1926-1984)

Foucault'a göre; sanayi toplumu ile birlikte burjuva sınıfı, üretim sürecinde servetini, 'karşı taraf' olan işçi sınıfına emanet etmek zorunda kalmıştır.

Sanayi uygarlığı ile birlikte modern toplumu da anlatan temsili bir kavram olarak "modernite" ifadesi kullanılmaktadır. Bu anlamda ekonomik sistemin, daha önceki toplumlarda olduğundan daha özgül ve derin etkilere sahip olduğu söylenebilir. Çağdaş dünyanın ekonomik sisteminin bir ifadesi olarak modernite, sınıfsal kapitalist düzenin ortaya çıkışıyla eş anlamlıdır. (Giddens, 2001: s. 83)

Teknoloji, bir yandan asıl işlevselliğini sınıfsal kapitalizm içinde elde ederken, diğer yandan da sanayi toplumunun yeni mekanizmalarını oluşturmak üzere kurduğu bilgi sistemleri yoluyla "**epistemolojik iktidarı**" oluşturmuştur. Bireylere bilgi nesnesi olarak yaklaşan bu iktidar, özellikle ekonomik alana yönelik olarak, bireyler hakkında her türlü bilgiyi elde etme peşine düşer (Foucault, 2000: 251):

"Fabrika gibi bir kurumda, işçi emeği ve işçinin kendi çalışması üzerine bilgisi, teknik iyileştirmeler, küçük icat ve keşifler, işçinin çalışma sırasında yapabileceği mikro-uyarlamalar anında not edilir ve kaydedilir; dolayısıyla, işçinin kendi pratiğinden elde edilir, gözetleme aracılığıyla onun üzerinde uygulanan iktidar tarafından biriktirilir. Bu şekilde, işçinin çalışması, yavaş yavaş, denetimin güçlenmesini sağlayacak olan belli bir üretkenlik bilgisine ya da teknik bir üretim bilgisine dahil olur. Böylelikle, bireylerin davranışlarından yola çıkarak bizzat kendilerinden elde edilen bir bilginin nasıl oluştuğu görülür."

Böylece pozitivist Aydınlanma düşüncesine dayanan sanayi toplumu ve modernite, bilgi-iktidar ilişkileri üzerine kurulu olan ve bilimsel bulgular ile teknolojik yeniliklerin bireyleri yaşamın tüm alanlarında etkilediği ve geleneksel toplumdaki ne benzemeyen keskinlikteki radikal kopuşları ortaya çıkartır. Sanayi toplumuyla birlikte kendini gösteren ve söz konusu durumların neden olduğu yaşam tarzları, modern insanı geleneksel toplumlara ait düzen biçimlerinden geri dönüşü olmayan bir şekilde çekip almıştır. Bunlar, yaygınlıkları ve yoğunlukları açısından önceki dönemlere göre çok daha etkilidir (Giddens, 1994: 14). Modern toplumlar ile geleneksel toplumları nihai aşamada birbirinden ayıran temel farklılık da, sınıfsal teknoloji ile kapitalizm tarafından şekillenen sosyo-ekonomik ilişkilerin karmaşık yapısallığıdır. Bir dizi özgül kurumsal özelliklere ve mekanizmalara sahip olması nedeniyle, kapitalist toplum yapısı modern toplumların bir alt türü olarak kabul edilmektedir. (Giddens, 1999: 179)

Sanayi toplumlarının çalışma düzeninde *bilimsel yönetim ilkeleri* ile karakterize olan kapitalizm, üretim etkinliklerinin özel girişimin elinde bulunan sermayeyi arttırmaya yönelik şekilde artı-değeri ortaya çıkardığı fabrikalar ile söz konusu sürecin emeği içeren malların para mübadelesi standartları doğrultusunda alınıp satıldığı örgütlü pazarlarda işlerliğe kavuşmaktadır.

Moderniteye ve sanayi toplumuna yönelik analizlerde bilimsel yönetim ilkelelerinin böylesine öne çıkmasının nedeni, çalışma yaşamında egemenliğini yavaş yavaş ilan etmeye başlayan teknolojinin, kapitalist sistem içindeki fabrika ve atölyelerde işçilerin sermaye adına disipline edilmelerini zorunlu kılmasıdır. Böylece teknoloji; ekonomik bir yapısallığa sahip olmanın yanında toplumsal ve siyasi anlamlar da kazanır. Çünkü **geleneksel toplum** ve **feodalite** içinde servet, toprak ile paraya dayanmaktaydı. Toprak sahibi **burjuvazi**, sahip oldukları servetlerini, hem kraliyet ile feodal hukuka hem de köylülerin küçük hırsızlıkları ile yağmalarına karşı korumak zorundaydı. Ancak ellerindeki servetleri sanayiye -yani teknolojiye ve buna dayalı fabrika sistemine- yatırdıkları andan itibaren, her şeylerini işçi sınıfına teslim etmiş oluyorlardı (Foucault, 2000: 134). Bu anlamda, burjuva servetinin bu yeni biçimlerinin karşı karşıya geldiği ortam; disiplinel teknikleri, gözetimi ve yönetim pratiklerini en sıkı şekliyle gerekli kılmıştır.

Teknolojik dönüşüm doğrultusunda, çalışanları otorite ve kurallar tarafından hizaya sokarak baskı altında tutma, sanayi toplumunun ilk dönemlerinde -ancak ayrıcalıklı ve zengin sınıfların muaf olduğu- "bütünleştirici" bir mekanizmalar kü-

mesi oluşturmıştır. Teknolojik yeniliklere dayalı bu yeni mekanizmalar, söz konusu grup dışında kalan çalışanları, potansiyel emek gücü olarak görüldükleri fabrikalarda işletme yönetimlerinin ihtiyaçlarına sunmaktaydı. Böylece çalışma yaşamındaki teknolojilerle birlikte, çalışanları **'disipline'** etmenin yeni ve daha etkili yöntemleri uygulanmaya konulmuştur. Çalışma yaşamı ve çalışanlar üzerinde bu disiplin; teknolojik eşgüdümüne dayalı olarak işin zamanlanması, çalışanların en uygun şekilde çalışma alanlarına yerleştirilmeleri, üretim esnasında çalışanların sürekli olarak sıranmaları gibi yöntemlerle fabrikalarda işlerliğe sokulmuştur. Bu bağlamda modernite, sanayi toplumu ve kapitalizm açısından, fabrikalar kilit konumdadır; çünkü teknolojiye bağlı olarak yeni dönemin işleyiş mantığı ile kuralları fabrikalarda belirlenmektedir.

Çalışma ilişkileri tarihi boyunca mekânların dönüşümünü tartışınız?

SIRA SİZDE

Çalışma Yaşamı ve Teknoloji

Anlaşılabileceği üzere, teknolojiyle birlikte hem sosyo-ekonomik hem de siyasal alanlarda büyük bir dönüşüm yaşanmış ve bu da kapitalist toplumun mabedi olan fabrikalarda ortaya çıkmıştır. Sanayi toplumu ile modernitenin bu boyutunun anlaşılması, teknolojik imkânlar üzerinde yükselen fabrika sisteminin çok yönlü analiziyle mümkündür. Bu analizde **teknoloji, makineler, teknolojik yeniliklere dayalı olarak zamanın ve mekânın kontrolü, standartlaştırma, uzmanlaşma, iş bölümü ve işyerinde eğitimidir.**

Fabrikayla ortaya çıkan ilk büyük dönüşüm, geleneksel toplumlarda genellikle kırsal alanlarda gerçekleşen ve çok küçük bir bölümü de ev merkezli olan çalışma yaşamının, teknolojinin gelişimine paralel olarak merkezi ve kapalı bir mekân içinde toplanması olmuştur. Buradaki devrimsel nitelik, sınıfsal kapitalizmle birlikte beliren teknolojik gelişmeler sonucunda, tüm yaşamı biçimlendirmeye yönelik fabrika merkezli bir mantık ile işleyişin, toplumsal yaşamın tüm alanlarına hızla yayılmasıdır.

Ev ve çalışma ortamlarının kesin şekilde birbirlerinden ayrılmasına ve fabrika üretiminin yayılmasına yol açan temel itici güç, teknolojiye art arda yaşanan büyük devrimlerdir. Buhar makinesinin keşfiyle harekete geçen ve kısa sürede dokuma sanayinden başlayarak tüm sanayi kollarını egemenliği altına alan makineler imparatorluğu sayesinde, çalışma yaşamı tümüyle fabrikalara kaymıştır. Böylece fabrika sisteminin gelişimi, ücretli emeği disipline etmek için yeni siyasi tekniklerin ortaya çıkması ile mümkün olmuştur (Braverman, 1974:s. 69).

Bu öylesine köklü bir değişime yol açmıştır ki, teknolojiye ve makineye bağımlılık bir tapınma şeklinde tüm uygarlığı etkisi altına almıştır. Newton evreni makine düzeniyle işleyen dev bir saate benzetmiştir. **Newton** sonrası kültür ortamında yetişen aydınlar da, teknolojiye olan bu hayranlığı zirve noktasına taşımışlardır: Fransız fizikçisi ve filozofu **La Mettrie**, 1748'deki eserinde "*insanın bir makine olduğunu*" ileri sürmüştür. Bundan 28 yıl sonra "Ulusların Zenginliği" adlı dünyaca ünlü eserinde **Adam Smith**, "*ekonomi bir sistemdir ve sistemler birçok bakımdan makineye benzerler*" tanımlamasını yapmıştır. Amerikan anayasasının hazırlanmasında görev yapan **James Madison**, anayasayı büyük bir saate benzetmiş ve onun çeşitli "*fren ve dengelerden*" oluştuğundan söz etmiştir. **Jefferson**'ın "*devlet mekanizması*" tanımı ise, daha sonraları çok kullanılacak bir terim haline gelmiştir. On dokuzuncu yüzyıl İngiltere'sinde **Lord Cromer** de, siyasi alandaki planlarından bahsederken "*makinenin çeşitli parçalarının uyumlu bir şekilde çalışmasını sağ-*

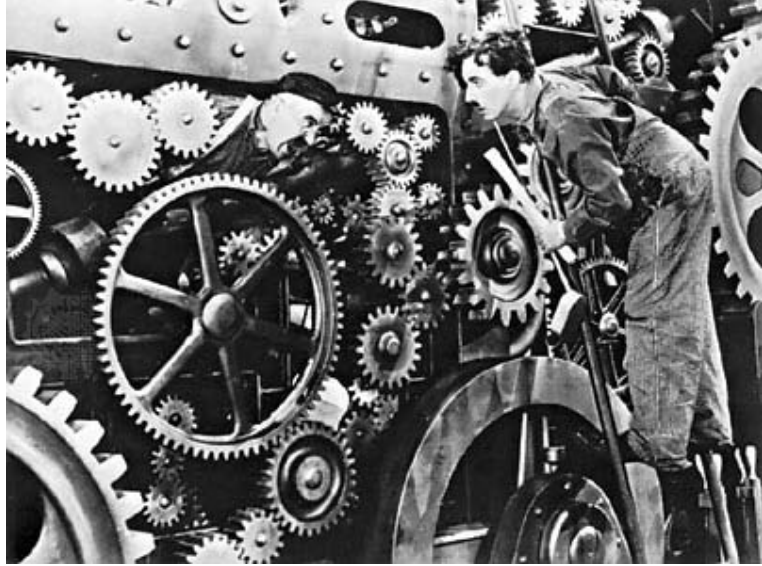
layacak” özellikteki bir hükümete vurgu yapmıştır. Ancak bu benzetmeler sadece kapitalizmle sınırlı kalmamış ve benzerlerine sosyalist dünyada da sık sık rastlanmıştır. **Lenin**, devleti “*işçileri baskı altında tutmak için kapitalistlerin kullandığı bir makine*” olarak betimlemiştir. **Troçky** ise, “*burjuva sosyal mekanizmasının çarklarından, vidalarından*” bahsederek, partiyi bir “*aygıt*” olarak nitelemiştir (Toffler, 1981: 107-108). Modern sosyoloji içinde ise **Weber**, bürokrasiyi düzenli olarak çalışan bir makineye benzeterek, buradaki emir-komuta zincirini makine çarklarının işlevleri olarak görmüştür. Görüldüğü gibi sanayinin egemenliği altındaki dünyada, kapitalist olsun sosyalist olsun tüm sistemler teknolojinin büyüsüne kapılmışlar, siyasal kurumları ile düşünce sistemlerini oluştururken teknolojinin mantığını ve makinelerin işleyiş özelliklerini temel almışlardır.

Ayrıca konuya çalışanlar açısından yaklaşıldığında, teknolojiye ve makinelere karşı söz konusu bağımlılık, ileri düzeyde *uzmanlaşma* ve mekanikliği getirmiştir. Teknolojinin mekanik işleyiş mantığına çalışanların boyun eğmesini dayatan bu anlayış, Weberci anlamda bir rasyonelliği sanayiye taşımış; çalışanları, teknolojik işleyişe dayalı olarak kronometrikleşmiş zamana ve mekanik bir mantık içindeki uzmanlaşmaya dayanan normlara köle haline getirmiştir. Bunun yanında teknolojinin yan ürünleri olan; verimlilik, hesaplanabilirlik, tahmin edilebilirlik, ivedilik ve uzmanlık gibi getirilerin sanayi toplumlarında genel kabul görmesinin sonucu olarak, sanayi dışına da hızla nüfuz eden teknolojinin mantığı gündelik yaşamı da ele geçirmiştir. Bürokratik organizasyonların temel çatısını oluşturduğu idari yapıları egemenliği altına alarak, tekno-bürokratik sistemler gündeme gelmiştir. (Morin ve Kern, 2001: 107)

Şekil 6.1

Modern Zamanlar
filminden bir kare,
(1936)

Kaynak: <http://ecrens.ebiristanbul.blogspot.com/2010/12/modern-times-modern-zamanlar-1936.html>

Teknolojik Gelişmelerin Zaman ve Mekân Anlayışlarını Dönüştürmesi

Söz konusu gelişmelerin, sanayi devrimiyle birlikte hemen ortaya çıktığını söylemek mümkün değildir. İlk dönemlerde işverenler, eski tarımsal kuralları aynen fabrikalarda uygulama yoluna gitmiş; aileler tarlalarda birlikte çalıştıkları için, fabrikalarda da aileyi tüm bireyleriyle birlikte işe almışlardır. Bu sistem on bin yıldır tarımsal üretim-

de verimli olmasına karşılık, fabrikalarda aynı sonucu vermemiş; yaşlılar makinelerin temposuna ayak uyduramazken, buldukları ilk fırsatta oyun oynamaya kaçan çocuklar ayaklarından zincirlerle bağlanmışlar, aile bireyleri tarlaya gider gibi işe farklı zamanlarda gelmişler ve tüm bunlar fabrika üretiminin verimliliğini engellemiştir. Bunun sonucunda, yeni teknolojinin sunduğu imkânlar içinde aileyi bir üretim ekibi olarak kullanma uygulamasından vazgeçilerek, fabrikalara özgü disiplin temelli yeni çalışma koşulları kendini göstermiştir. Makine başındaki çalışmayı orak ve sabanın başındaki çalışma gibi örgütlemenin mümkün olmadığı görülünce de, yeni tekniklere uygun olarak modern bir disiplin anlayışı ortaya çıkmıştır (Toffler, 1992: 223).

Bunlardan başlıcası, günlük yaşamdaki alışkanlık ile rutinlerde görülen değişimlerdir. Ev ile işyerinin ayrışmasına bağlı olarak, fabrika içi yaşam ile özel yaşam da birbirinden kopmuş; çalışanların gündelik yaşantılarındaki zaman dilimi, teknolojik gelişmelere bağlı olarak 'zaman-mekân ilişkileri' bağlamında yeniden düzenlenmiştir. Artık teknolojinin egemenliğindeki çalışma yaşamında *metalaşmış zaman* anlayışına göre hesaplanmaya başlayan "*iş günü*", çalışanlar ve çalışma yaşamı açısından temel bir önem arz etmeye başlamış; böylece iki karşıt zaman bilinci belirterek, çalışma zamanı ile çalışanın kendine ayırdığı dinlenme süreleri arasında bölünme yaşanmıştır. Bu da, **çalışma yaşamı** ile **gündelik alışkanlıklarda** keskin bir karşıtlık ortaya çıkmıştır: Geleneksel toplumlardaki çalışma, mevsim koşulları, gün ışığı, kutsal günler ve ritüellere bağlıyken; kapitalist sistemde, teknolojik yenilikler ile gelişmelere bağlı olarak zaman unsuru temel alınmış ve her şey teknolojik işleyişe odaklanmış şekilde saat, dakika ve saniyelere bağlanmıştır. Sonuç olarak, teknoloji merkezli kapitalist toplumlarda zaman kavramı evrilmiştir.

Çalışma yaşamında teknolojik gelişmelerin yol açtığı bir diğer önemli etken, mekânsal düzenlemeler olmuştur. Sanayinin gelişimiyle birlikte, kırsal kesimlerde yaşayanlar yoğun şekilde bu bölgelerden büyük kentlere göç etmişlerdir. Bu merkezleşmenin, işlevsel açıdan en karakteristik biçimine yine fabrikalarda rastlanmaktadır. Geleneksel toplumlarda her yerde -evde, tarlada- yapılabilen çalışma; sanayi toplumlarında, binlerce çalışanı aynı çatı altında barındıran ve disiplinli bir düzen içinde örgütleyen fabrikalarda yapılmaya başlanmıştır. Burada amaç, çalışanların üretim sürecine odaklanabilmeleri için tecrit edilebilecekleri belli bir mekân içinde sistematize edilmiş dağılımlarının sağlanmasıdır. Bu dağılım, bir sonraki aşamada işbölümü ile uzmanlaşmaya dayalı bir mekânsal düzen anlayışı getirecek ve teknolojik gelişmeler doğrultusunda dönüşen çalışma yaşamında her işlem tipine göre ayrı ayrı uzmanlaşmış atölyelerin meydana gelmesine yol açacaktır. Bu sayede belirli bölümlere ayrılan çalışma süreci, emek gücünün teknolojik gelişmeler sayesinde çözülmesiyle -hız, beceri, deneyim, süreklilik, vb. gibi- değişkenler yoluyla çalışanları tümüyle denetim altına almış olacaktır. Anlaşılacağı gibi, sanayi toplumu ile kapitalizmin karakteristiğini oluşturan teknolojik gelişmeler bağlamında, çalışma yaşamı gibi zaman ve mekân da dönüşmüştür.

Bu arada, sanayinin temel işlevlerinden bir diğeri de, çift yanlı bir etkiye sahip olmasıdır. İnsan birikimi ve sermaye birikimi gibi iki farklı süreç, hem çalışanları besleyecek hem de onların emek güçlerinden yararlanacak şekilde bir bütünsellik sergiler. Marx'ın da belirttiği gibi tüm bunlar, geleneksel toplumların yaşam biçimi ile feodal düzenin çalışma ilişkilerinden farklı olarak, üretim aygıtındaki teknolojik sıçramalarla mümkün olmuştur.

Bu anlamda kapitalist sanayinin temel unsurlarını, teknolojik gelişmelerin sonucu olarak ve birbirini bütünleyen bir işlevsellik içinde işbölümü, uzmanlaşma ve eşgüdüm oluşturmaktadır. Tüm bunlar sonucunda, çalışanlardan azami düzeyde verim alınabilmesi de, ancak teknolojik gelişmelerle mümkün hale gelmiştir.

Kapitalist sanayinin temel unsurlarını, teknolojik gelişmelerin sonucu olarak ve birbirini bütünleyen bir işlevsellik içinde işbölümü, uzmanlaşma ve eşgüdüm oluşturmaktadır.

K İ T A P

Konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için, Veysel Bozkurt'un "Endüstriyel ve Post Endüstriyel: Dönüşüm" (Ekin Yayınları, 2006, Bursa) kitabını okuyabilirsiniz.

Teknolojinin Yol Açtığı Verimlilik Patlaması

Çalışma yaşamındaki genişlemenin devrimsel bir önem kazandığı sınaî kapitalizm içinde, işbölümü tümüyle toplumsal bir güce ulaşır. İşbölümünde görülen karşılıklı ekonomik bağımlılık, kapitalist toplumların bütünleşmesinin temel özelliklerindendir. Marx'a göre işbölümü, hem "toplumsallaştırıcı" hem de "bölücü" bir pratiği ortaya çıkarmaktadır (Giddens, 2000: 173).

Bu gerçeği ilk fark edenlerden Adam Smith, üretici emek gücündeki en önemli gelişmenin işbölümü sayesinde sağlandığını ortaya koymuştur. Bilinen örnek olayında da gösterdiği gibi, iğne üretiminde tüm işlemleri tek başına yapan eski üretim sistemindeki bir çalışan, günde tek başına en fazla yirmi iğne üretebilmektedir. Sanayi üretimindeki teknolojiye dayalı işbölümü, uzmanlaşma ve eşgüdüm ilkeleri doğrultusunda üretimde bulunan on çalışan ise, on sekiz farklı işlemde bir ya da birkaçını yaparak günde 48 bin iğne üretebilmektedir (Galbraith, 1989:24). Teknoloji temelli sisteme yönelik karakteristik örneklerden bir diğeri de, Henry Ford'un "T Modeli" arabalarıdır. Ancak buradaki teknolojik çeşitlenme ve yoğunlaşma sonrasında, bir arabanın üretimi için 18 değil tam 7 bin 882 farklı aşama gerekmektedir. Bu aşamalarda, çalışmanın aksamadan gerçekleşmesi ve işlerin montaj bandı üzerinde birbirine bağlı oluşu, teknoloji ile çalışanlar arasında çok katı nitelikte bir eşgüdümü gerektirmektedir. Bir çalışanın üretimin sadece tek bir aşamasını aksatması, montaj bandı üzerindeki tüm aşamalarda tıkanma ve gecikmelere yol açacaktır. Önceki dönemlerde o kadar önemli olmayan zaman unsuru, teknoloji sayesinde fabrika üretiminde olmazsa olmaz bir zorunluluk haline gelmiştir. Makinelerin temposuna uymayı gerektiren bu zorunluluk, dinlenme ve yemek saatleri ile kahve molalarının standart sürelerle bağlanmasına yol açmıştır. Bunun daha ileri bir aşamasında da, sadece fabrikayla sınırlı kalmayıp yaşamın tüm alanlarına yansımış; dünya üzerindeki sanayi uygarlıkları eşgüdüm benimsemek zorunda kaldıklarından, bütün ülkelerdeki çalışanlar sanki tek bir aileymiş gibi, aynı zaman dilimi içinde yatar, kalkar, işe gider ve eve döner olmuşlardır (Toffler, 1981: 79-84).

K İ T A P

Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için, J. K. Galbraith'ın "Kuşku Çağı: Ekonomik Gelişmeler Tarihi" (Altın Kitaplar, 1989, İstanbul) kitabını okuyabilirsiniz.

Şekil 6.2

Henry FORD ve
ünlü T Model'i
araba ile çekilmiş
bir fotoğraf

Kaynak:

<http://www.bilimseverler.com/tag/henry-ford/>

Çalışma Yaşamında Teknoloji ve Siyasi Tekniklerin İşlevi

Bu sistem, başta Karl Marx olmak üzere birçok kuramcının eleştirilerine uğramıştır.

Marx, insanlık tarihini beş aşamalı bir süreç şeklinde ele alarak, her aşamada ortaya çıkan farklı toplumsal ve politik örgütlenme biçimlerinin öncelikle teknoloji ve daha sonra da ona bağlı olarak üretim tarzı tarafından belirlendiğini söyler. İnsanlık tarihi içinde kapitalizmin ortaya çıkışını, devrimsel etkenler yerine teknoloji ile ilişkilendirirken; toplumsal yapının teknolojik gelişmeler tarafından şekillendiğini özellikle vurgular (Dura ve Atik, 2002:7).

Marx, modern toplumların karakteristik özelliğinin, *kapitalist ekonomi sistemi* olduğunu belirtir. Kapitalist üretim sisteminin diğerlerinden ayrılan devrimsel özelliğini, özgür ücretli emek ile sermayenin karşı karşıya gelmesiyle bağlantılandırır ve bu mücadelede kilit unsuru oluşturan teknolojiyi ilk sıraya yerleştirir. Biçimsel açıdan özgürlüğüne kavuşan işçi sınıfının, teknoloji desteğiyle en düşük maliyetle en fazla üretimi sağlamasını, kapitalizm için temel araç kabul eder. İşçileri disiplin altına alınmış bir güç olarak boyun eğdirmek üzere “yönetim” adı verilen teknikler dizisinin ortaya çıkmasına atıfta bulunarak; kapitalist toplumda çok daha fazla yeni siyasi teknolojilerin geliştirileceğini iddia eder. Bunların toplum üzerinde egemen olabilmelerinin ön şartını da, verimliliği kat kat arttıran ve sömürüyü azami noktaya taşıyan teknolojik gelişmeler olarak görür.

Marx, üretimin içinde gerçekleştiği üç farklı zeminden söz eder: Meta üretimi, çalışanlar tarafından metanın üretildiği toplumsal ilişkiler ve bu toplumsal ilişkilerin ifade edilmiş şekli olarak bilgi üretimi. Teknik bir nitelik sergileyen meta üretimi içindeki teknolojik faaliyetlerde; buraya özgü kuralları, tarihsel açıdan özgül bir iktisadi sistem olarak kapitalist üretim tarzı içinde analiz eder. Burada, “*değişim değeri*” ortaya çıkarmak üzere teknoloji yoğun karakteristikteki fabrika ve/veya *montaj bandı* üzerinde çalışan işçinin, işbölümü-uzmanlaşma ve eşgüdüm gibi uygulamalar sonucu ‘kurulması’ ve ustabaşılar tarafından sürekli olarak gözlenmesi kendini gösterir. Bunun sonucunda, genel anlamı içinde **üretim**, teknolojiye dayalı olarak hem metanın hem de öznenin içinde şekillendiği toplumsal ilişkilerin üretimine işaret eder. İkinci biçimsellik içindeki üretim faaliyetleri ise, sadece ekonomik alanı değil aynı zamanda toplumsal, siyasi ve hukuki alanları da kapsar. Burada, toplumsal ilişkiler ağı içinde insanın üretimi söz konusudur: “*İnsanlar kapitalist üretim tarzı tarihi ile birlikte toplumsal ilişkilerin şekilleniş tarihi süzgecinden geçerek bireylere dönüşürler.*” (Çalışkan, 1996: 14, 19). Bu aşama, daha çok siyasi teknolojilerin uygulanması sonrasında gerçekleşir.

Ancak üretimin hangi zemininden bahsedilirse edilsin, üretimin maksimum verimliliğini sağlayan ve sömürünün ortaya çıkışında asıl olan unsur teknoloji ve disiplin teknikleridir. Fabrika, teknolojiye dayalı olarak gerekli düzenlemeler ve siyasi teknikler sağlanmadan, kapitalist üretim için tek başına fazla bir anlam ifade etmemektedir.

Korporatif nitelikteki geleneksel toplumlardaki küçük atölyelerin yerini on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda büyük atölyeler ve ardından da ilk fabrikalar alıncaya; ortaya çıkan sorun, işçileri sanayi öncesi döneme ait gelişigüzel çalışma alışkanlıklarından çekip almak ve onları kompleks bir nitelik sergileyen teknolojinin değişmeyen düzenliliğiyle özdeş hale getirmek olmuştur. Bu da, fabrikalarda teknolojinin nedenlediği çalışma hızına ayak uydurulabilmesi için hazırlanan disiplin yönetmelikleriyle mümkün olmuştur.

Bu anlamda kapitalizmin asıl başarısı, bir uygarlık düzeni oluşturmada teknolojinin oynadığı rol ve bu süreçte disiplinler yönetmeliklerin fabrikalarda uygulanmasıdır.

Konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için, Orhan Türkdoğan'ın "Türk Sanayi Toplumu" (Timaş Yayınları, 2009, İstanbul) kitabını okuyabilirsiniz.

Teknoloji Yoğun Üretim Sürecinin Çalışanları Mekanikleştirmesi

Çalışma yaşamında teknolojiye dayalı analizler, en yoğun haliyle bilimsel yönetim ilkeleri içinde ortaya çıkmıştır. Bu ilkeler içerdikleri mantık ve işleyiş gereği, teknolojinin şekillendirdiği sanayi toplumunun can damarını oluşturmuşlar ve sistem tümüyle bunlar üzerine inşa edilmiştir.

BİLGİ NOTU: Hiyerarşik otorite ve katı örgüt yapısına dayanan bilimsel yönetim anlayışında, özellikle üç nokta öne çıkar: Bir dizi basit deneylere dayalı olarak çalışma sürecinde ortaya çıkan savurganlıkları gözler önüne sermek; mevcut sorunların olağanüstü becerilere sahip çalışanlar yerine disipline dayalı bir yönetim anlayışıyla çözüleceğini kanıtlamak; en yüksek verimi sağlayacak yönetim anlayışının da, kurallara ve belirlenen ilkelere dayandığını ispat etmek. (Sabuncuoğlu, 1987: 12)

Çalışanların bedensel güçlerinin, teknoloji temelli üretim süreçlerine esgüdümüne yönelik olarak titizlikle ölçümleri ve program altına alınmaları sonucu ortaya çıkan teknikler bütünü, **yönetim** adı verilen kesin bir komuta sistemini gerektirmekteydi. Disipline edilen çalışanların faaliyetleri bölümlere ayrılmalı ve etkinlikler de rahatça anlaşılabilmesi için kısa, net emirlerle desteklenmeliydi.

Ayrıca fabrikalardaki teknoloji yoğun üretim süreçlerinin gerektirdiği uzmanlaşma ve işbölümüyle yaşanan bölünmeler, amaçlanan verimlerin sağlanması doğrultusunda parçaların yeniden ve planlı şekilde bütünleştirilmesini gerektiriyordu. Bunu sağlamak üzere, vasıf düzeyleri yüksek olan ve üretim teknolojileri üzerinde hakim olan "**şef**", "**yönetici**" ve "**koordinatör**" gibi çeşitli tanımlamalar adı altında yeni yönetsel yapılar ortaya çıktı. Bu birimlerde, teknolojik işlerin ne şekilde yürütüleceği veya kimlere verileceği, kapasite kullanımlarının ölçülmesi ve üretim hedeflerine yönelik planlar yanında; üretim, dağıtım ve haberleşme gibi alanlar arasında bağlantılar da kurulmaktaydı.

İşletme içinde bunlara yönelik çözümler, yönetim ve organizasyon sorunları üzerine eğilerek bilimsel yönetimin ana ilkelerini ortaya atan **Frederick Winslow Taylor**'dan geldi. Üretim alanındaki maddi koşulların düşünsel alandaki yansıması olan bu yaklaşım, fabrikadaki üretim sürecini zamanlama ve disiplin teknolojilerine bağlı düzenlemeler yapılmasına imkân verecek şekilde, en basit işlemlere bölme ve bu sayede üretim sürecinin detaylı analizini yapma üzerine temellenmişti (Giddens, 2009: 327). Mühendis kimliğiyle teori yerine uygulama üzerine odaklanan Taylor, hem teknolojiye hem de üretim aşamalarına tümüyle egemen olan bir teknik adamdı. Üretim sürecini, tamamen teknolojiye dayalı biçimde ve verimlilikler ile karlılıkları arttırmaya yönelik olarak, en küçük ve en basit işlemlere bölmüştü (Bozkurt, 2011: 304). Ancak bu süreçte, çalışanların kişilikleri yok sayılıyor ve sorumluluk, yaratıcılık, kişisel gerektiren işlerden uzak bir iş örgütlenmesi ortaya konuyordu. Bunun sonucunda da, teknolojinin mantığı doğrultusunda "**mekanikleşmiş**" ve "**makineleşmiş**" itaatkâr bir çalışanlar grubunun ortaya çıkması hedefleniyordu.

Taylor, işi gözlenebilir en küçük parçalara ayırmış ve her parçayı yapabilmek için gerekli çalışma süresini, kronometre yardımıyla saptamak suretiyle hareket ve zaman etütlerine dayandırmıştır. İş akışı ve siyasi teknikler gibi konulara yönelik

olarak, üretim sürecinde verimliliği sağlayıcı rasyonalizasyonu hedefleyerek; hem organizasyonlarla ilgili fonksiyonel örgüt modelini geliştirmek suretiyle örgütlerde uzmanlaşma üzerine eğilmiş, hem de **zaman** ve **hareket etütlerine** bağlı olarak adıyla anılan ücret sistemini geliştirmiştir (Dereli, 1976: 31). Tüm bunlar, “**standartlaştırma**” ile mümkün olmuştur. İşçinin attığı her adımın ve yaptığı her birim işin, standart hale getirilmesi ve kesin biçimde tanımlanmasıyla bilimsel bir özellik kazanaacağına inanan Taylor’a göre; yüksek verimliliği hedefleyen bir iş, standart özellikteki tek bir aletle ve standart bir süre içinde yapılabilirdi. Bilimsel yönetim gereği, sadece üretim aşamasındaki standartlaştırma yeterli değildi; kişilerin kapasitelerini ortaya koyacak testlere dayalı olarak işe alma yöntemleri de standartlaştırılmalıydı.

Bu durum sadece işçilerle sınırlı kalmamış, Fransa’da da **Henri Fayol Genel ve Sınai Yönetim** adı altında yeni ilkeler geliştirmiştir. Taylor’cu işleyişi daha da öteye götüren bu ilkeler, işletmelerin işlevlerini teknik, yönetim, ticaret, finans, güvenlik ve muhasebe olarak altı kategoride toplayarak, sorunların yönetsel beceri noksanlığından kaynaklandığını varsaymışlardır. Fayol yönetimin işlevlerini ise; denetleme, eşgüdüm, örgütlenme, planlama ve yöneltme olarak belirlemiştir. En üst düzeyde verim sağlanabilmesi için de, yönetimde geçerli on dört temel ilke belirlenmiştir: İşbölümü, otorite, disiplin, hiyerarşi, merkezi yönetim, yönetim birliği, komuta birliği, personelin birliği, personelin işe bağımlılığı, özel çıkarların genel çıkarlar doğrultusunda sınırlandırılması, emir verme, ücretleme, inisiyatif ve eşitlik. Bu ilkelerin tümü, felsefi anlamda teknolojik bir mantığı gerektirmekte; uygulaması da, montaj bandı başındaki işçiden -idari ve yönetici sınıf da dahil- tüm çalışanlara kaymaktadır (Dolgun, 2008: 27).

Görüldüğü gibi, işgücünü teknoloji ile koordine eden sanayi toplumuyla birlikte, teknolojinin mantığı da değişmiştir. İlkel imalat döneminde sadece üretimin tipi, hammadde miktarları, kullanılan alet cinsleri, ürünlerin boyut ve nitelikleri denetlenirken; sanayi toplumuyla bunlara, işçilerin faaliyetlerine, hızlarına, iş konusundaki yeterliliklerine, istekliliklerine, hal ve gidişlerine yönelik teknikler de eklenmiştir. Burada hem teknoloji hem de onun neden olduğu siyasi teknikler, üretim sürecinin genişlemesi ve daha da karmaşıklaşması doğrultusunda kompleks hale gelmiştir. Böylece sınaî üretimin, özel mülkiyetin ve kâr sisteminin ayrılmaz bir unsuru olarak teknoloji, otomatikman üretim sürecinin bütünleyici bir parçası haline gelirken; bu konuda uzmanlaşmış ve işçilerden ayrılmış olan personel sayesinde de yeni bir hiyerarşi düzeni ortaya çıkmıştır.

SANAYİ TOPLUMUNUN KRİZİ VE ENFORMASYON TOPLUMUNA GEÇİŞ

Sosyal devlet anlayışına dayalı refah politikalarının çalışma yaşamında egemen olmasından dolayı emek tarihinin altın yılları olarak kabul edilen dönem, 1974 *petrol krizi* sonrasında ciddi bir krizle karşı karşıya kalmıştır.

Kitle üretimi merkezli olarak imalat sektörüne dayanan ve mavi yakalı işlerle karakterize olan sanayi toplumu; karşı karşıya kaldığı bu krizle baş etmekte yetersiz kalmış ve çoğu kuramcılara göre -ileri derecede gelişmiş ülkelerde- yerini “*enformasyon toplumu*”, “*bilgi toplumu*” ya da “*yeni ekonomi*” diye bilinen yeni bir sosyo-ekonomik düzene bırakmıştır.

Yüksek teknolojiye (high-tech) dayanan yeni paradigmanın oluşumu, içinde gerçekleştiği sosyo-ekonomik koşullara ait karakteristiklerle ilişkilendirilmelidir. Ancak öncelikle, sanayi toplumunun krizi ya da sonu olarak görülen dönüşümlere yol açan etkenler üzerinde kısaca durmak gerekir. Söz konusu krizi ateşleyen

faktörler arasında; piyasaların istikrarlı yapılarını kaybetmeleri, giderek daha çok seçeneğe sahip olan tüketicilerin standart tüketim kalıplarından vazgeçerek yeni arayışlar içine girmeleri, keynezyen politikaların iflas etmesi ve artan petrol fiyatlarının devletlerin sosyal refah harcamalarını kısımlarına neden olması gibi pek çok unsur bulunmaktadır. (Bozkurt, 2006: 124) Bu noktada, görüldüğü gibi çok sayıda etkenden bahsetmek mümkünse de, bunlardan başlıcasını 1974 petrol krizinin ABD ve kapitalist dünya üzerindeki etkileri etrafında odaklanan görüşler oluşturur. Petrol krizi sonrasında sanayi ile beraber tüm sektörlerin petrol ve petrol ürünlerine tümüyle bağımlı olduğunu çarpıcı biçimde fark eden gelişmiş ülkeler, bu bağımlılığı ortadan kaldırmak veya asgari seviyeye indirmek için imalat sektöründen hizmetler sektörüne doğru bir geçiş yaşamışlardır.

Yine de bazı kuramcılar, 1974 petrol krizinin kapitalist sistemin küresel çapta yeniden yapılanmasını teşvik ettiğini ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında ait kapitalist süreçte tarihsel bir kesintiye yol açarak yeni bir sermaye birikimi modelini zorunlu kıldığını kabul etmekle birlikte, tek başına bu etkeni yeterli bulmamakta ve bu yeni paradigmanın alt yapısal koşulları içinde başka etkenlere de vurgu yapmaktadırlar.

Bu etkenlerin başında yüksek teknoloji yer almaktadır. Teknolojik gelişmelerin çeşitliliği ve “sipariş usulü çalışma”yı ucuzlatması ya da giderek ucuzlayan teknolojilerin KOBİ'lere piyasanın devleri karşısında rekabet şansı vermesi, bir yandan söz konusu krizi daha da derinleştirirken diğer yandan da yeni dönemin müjdecisi olmuştur (Bozkurt, 2006: 124). Paul David ve Dominique Foray (1995:21) gibi bazı yazarların belirttiği üzere, yeni bilişim teknolojileri sayesinde inovasyon sürecinin doğasına ilişkin kavrayışlar da son çeyrek yüzyılda önemli paradigmatik değişimlere uğramıştır. İnovasyon süreci artık, yeni teknolojik keşiflerden ziyade, hali hazırdaki bilgi kümesinin yeni bileşimlerinden ve yeni işleyiş tarzlarının neden olduğu etkenlerden sinerjik şekilde ve sistematik olarak faydalanma yeteneğinin yoğunlaşması olarak kabul edilmektedir.

Manuel Castells (2005: 76-77), 1970'lerde belirginleşen bu yeni teknolojik sistemin izini, kilit teknolojiler arasındaki sinerjik etkiler de dahil olmak üzere, teknolojik keşiflere ve söz konusu yayılmanın özerk dinamiklerine dek sürmek gerektiğini belirtir. Bu bakış açısına göre, mikro-işlemciler sayesinde bilgisayarlar -sadece devletlerin veya büyük şirketlerin kullanabildiği çok özel ve pahalı ürünler olmaktan çıkarak- kişiselleşmeye başlamış ve telekomünikasyon alanındaki gelişmeler de kişiselleşen bilgisayarların ağlar halinde işlemelerine olanak tanıyarak onların güçlerini ve esnekliklerini arttırmıştır. Bu teknolojik uygulamaların elektronik sektöründeki üretim süreçlerine adapte edilmesi, yarı iletkenlere ait yeni tasarım ve üretim teknolojilerinin potansiyellerini güçlendirince, kullanıcı dostu bu teknolojiler temelinde büyük bir patlama yaşanmış ve bunun sonuçları da katlanarak devam etmiştir. 1980'lere gelindiğindeyse, çokuluslu büyük şirketler ile G-7 ülkesi hükümetlerin önderliğindeki kapitalist sistem, enformasyon teknolojilerinin hem temel bir rol üstlendiği hem de bu rol tarafından şekillendirildiği geniş kapsamlı bir ekonomik ve örgütsel yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Örneğin, küreselleşme rüzgârları ile aynı döneme denk düşen 1980'lerde, -küresel sistemin temel aktörleri haline gelen- şirketlerin başını çektiği *deregülasyon* ve *liberalizasyon* yönündeki hareketlilik, telekomünikasyon sektörünün yeniden örgütlenmesi ve büyümesinde belirleyici olmuştur. Bunlara ilaveten, yeni telekomünikasyon ağlarının ve enformasyon sistemlerinin artık kolaylıkla erişilebilir olması da; finans piyasalarının küresel çapta bütünleşmelerinin ve ürünlerin/ ticaretin dünya ölçeğinde böl-

Keynezyen politikalarla desteklenen kitle üretimindeki **merkeziyetçi** yapıya karşın, enformasyon toplumunda üretim **adem-i merkeziyetçi** bir yapıya bürünmüştür.

Yeni bilişim teknolojileri sayesinde inovasyon sürecinin doğasına ilişkin kavrayışlar da son çeyrek yüzyılda önemli paradigmatik değişimlere uğramıştır. İnovasyon süreci artık, yeni teknolojik keşiflerden ziyade, hali hazırdaki bilgi kümesinin yeni bileşimlerinden ve yeni işleyiş tarzlarının neden olduğu etkenlerden sinerjik şekilde ve sistematik olarak faydalanma yeteneğinin yoğunlaşması olarak kabul edilmektedir.

gesel olarak eklemelenmesinin önünü açmıştır. Anlaşılabacağı gibi, 1970'lerde tam teşekküllü bir sistem haline dönüşen bu yeni teknolojilere erişebilirlik, 1980'lerdeki sosyo-ekonomik yeniden yapılanma sürecinin de temelini oluşturmuştur. Aynı şekilde, yeni teknolojilerin 1980'ler boyunca kazandıkları işlerlik, 1990'lardaki kullanımlarını ve izleyecekleri yönü belirlemiştir.

Enformasyon toplumu olarak da adlandırılan yeni dönemin, insanlık tarihinde daha önce görülmemiş bir hızla gerçekleşmesinin temel nedeni, bu teknolojilerin gelişme hızı yanında ekonomik sektörlerin, sermayenin ve bireylerin bunlara uyum sağlama esnekliklerinin yoğunluğundan kaynaklanmaktadır. Böylece kısa bir sürede, buhar makinesinin yerini bilgisayarlar, fiziksel emeğin yerini zihinsel emek, mekanik üretim tarzının yerini robotik sistemler ve mal/hizmet üretiminin yerini de teorik bilgi ve yüksek teknolojiye dayalı ürünler almıştır (Erkan, 2004: 206-207).

Freeman'ın da belirttiği üzere; bir tekno-ekonomik paradigma, yararları sadece bir dizi ürün veya sistemde değil, üretim aşamalarındaki tüm olası girdilerin göreceli maliyet yapılarının dinamiklerinde de görülen, birbirleriyle bağlantılı teknik, örgütsel ve yönetsel yeniliklere işaret eder. Her yeni paradigma içinde, belli bir girdi ya da girdiler kümesi; başlıca özellikleri göreceli maliyetlerin düşmesi ve evrensel düzeyde erişilebilirlik olan, söz konusu paradigmanın "kilit ögesi" olarak tanımlanır. Günümüzde yaşanan paradigmatik değişim ise, ucuz enerji girdilerini temel alan bir teknolojiden, -mikroelektronik ve telekomünikasyon alanlarındaki gelişmelerin neden olduğu- ucuz enformasyon girdilerini temel alan yüksek teknolojilere geçiş olarak kabul edilmektedir (Castells, 2005: 88).

Dönemin en karakteristik gelişmelerinden bir diğeri de, tüm dünyayı tek bir pazar şeklinde birbiriyle etkileşim haline geçiren **küreselleşme** olmuştur. 1980'ler itibarıyla yaygınlık kazanmaya başlayan yeni teknolojiler, mesafe kavramının klasik anlamını ortadan kaldırarak, dünyayı birbirine bağlama anlamında ilk ve en güçlü etkilerini finans sektöründe göstermişlerdir (Bozkurt, 2011: 345). Bununla beraber, bu sürece iş dünyası da hızla adapte olmayı bilmiştir. 1990'ların ikinci döneminden itibaren Amerika çikışlı olarak yerküre genelinde tam anlamıyla bir patlama yaşayan web temelli teknolojiler ve internet, sanal şirketlerin yeni bir sektör olarak ortaya çıkmalarına yol açmıştır. Sayıları her geçen gün artmakta olan -ve "dot-com" olarak bilinen- bu şirketler, kısa zamanda tüketicilerden genel kabul görüp popüler hale gelmiştir (Akın, 2001: 2).

ENFORMASYON TEKNOLOJİLERİ VE YENİ TOPLUMSAL YAPIYA YÖNELİK GENEL BİR BAKIŞ AÇISI

Amerika ve Japonya gibi ileri derecede gelişmiş ülkelerde, 1960'lardan itibaren yapısal özellikleri itibarıyla farklılıklar arz eden köklü değişimler ortaya çıkmıştır. 1980'lerde tümüyle belirginleşen söz konusu değişimler paralelindeki toplumu tanımlamak için; Paul Holmes "**kişisel hizmet toplumu**", Ralf Dahrendorf "**kapitalizm-sonrası toplum**", Zbigniew Brzezinski "**teknokratik çağ**", Daniel Bell "**sanayi-sonrası toplum**", Peter F. Drucker "**bilgi toplumu**", Yoneji Masuda "**enformasyon toplumu**" ve Manuel Castells "**network toplumu**" gibi kavramlar kullanılmışlardır (Kumar, 1999: 23). Son yıllarda ise, enformasyon teknolojilerinde yaşanan hızlı ve devrimsel gelişmeler sonrasında "**dijital ekonomi**", "**network ekonomisi**", "**ağ ekonomisi**" ve en çok kabul edileni olan "**yeni ekonomi**" gibi kavramlaştırmalar giderek daha fazla rağbet görmektedir.

Yeni toplumun dinamosu olan teorik bilgi, yüksek teknolojiye dayalı bilgi-işletim sistemleri tarafından, bilimsel yöntem ve süreçlerce işlenip elde edilir. Kısaca buradaki dönüşüm, teorik ve sistematize edilmiş bilgi ve teknolojilerin üretimidir.

Yeni sosyo-ekonomik yapı içinde, bir yandan enformasyon teknolojilerinin ürünü olan *teorik bilgi* öne çıkarken diğer yandan da *hizmetler sektörü* ilk sıraya yerleşmiştir.

Bilgi, her zaman için toplumların temel yapıtaşlarından biri olmuştur. Ancak bugün karşı karşıya olunan yenilik, enformasyon teknolojileri sayesinde bilginin birikme ve yayılma hızında ortaya çıkan artıştır. Bunun sonucu olarak toplumsal yaşam, ekonomi, çalışma, piyasalar, vb. yeniden tanımlanmaktadır.

Bu dönüşüm, teknolojiadaki ilerlemeler sayesinde, toplumsal yapıyı tüm kurumları ve yeni yaşam tarzlarıyla her yönden içine almakta ve geri dönüşü olmayan bir şekilde sarmalamaktadır. Bu anlamda *dönüşen*; kurumları, değer yapıları, kültürel alanları, ekonomik sistemi ve politik yapılanmasıyla gündelik yaşam biçimleridir (Bell, 1976: 488). Bilgi, her zaman için toplumların temel yapıtaşlarından biri olmuştur. Ancak bugün karşı karşıya olunan yenilik, enformasyon teknolojileri sayesinde bilginin birikme ve yayılma hızında ortaya çıkan artıştır. Bunun sonucu olarak toplumsal yaşam, ekonomi, çalışma, piyasalar, vb. yeniden tanımlanmaktadır. Bu dönüşüme ilişkin görüşleriyle öne çıkan Drucker (1994:72,254), artık bilgiyle kastedilenin sadece entelektüel birikimler olmadığını ve bilginin enformasyon teknolojileri sayesinde hızla metalaştığını belirtmektedir. Bu anlamda bilgi, neredeyse tümüyle ekonomik alana hapsolarak, hammadde ve/veya üretim faktörü haline gelmiştir. Dünya ekonomisi, piyasa ekonomisi içinde kalıp bu piyasanın mevcut kurumlarını muhafaza etmesine rağmen, içeriği büyük ölçüde değişmiştir. Dünya ekonomisi yapısal özellikleri açısından hala kapitalist karakteristikleri içerdiğinden, “*enformasyon kapitalizmi*” adı altında yeni bir biçimselliğe bürünmektedir. Bunun sonucunda da, son 60 yıldır sermaye yoğun üretime dayalı olan sanayiler, artık enformasyon teknolojileri kanalıyla teorik bilginin üretimi ve dağıtımı gibi alanlara yönelmekte. Bu alanlar, hem bilgisayar ve yazılım programları gibi enformasyon işleme araçlarını üreten sektörler ile bunları dağıtan şebekelerdir hem de teorik bilginin üretimi ve uygulamasıyla ilgilenen -eğitim ve sağlık hizmetleri alanındakiler gibi- kurumlardır.

Anlaşılabileceği üzere, bilginin sadece var olması ya da yığılmış durumda bulunması günümüzde pek bir şey ifade etmemektedir; artık önemli olan, enformasyon teknolojileri sayesinde işlenir hale getirilmesi ve üretime yöneltilmesidir.

Bilgi, elbette yeni bir kavram değildir. Bilginin ekonomik büyüme açısından taşıdığı önem, on sekizinci yüzyıl sonu ile on dokuzuncu yüzyıl düşüncesinin büyük bölümünde temel rol oynamıştır. Marx ve Schumpeter gibi klasik iktisatçıların bilgiye atfettikleri önemi düşünmek, iktisatçıların da tıpkı tarihçiler ya da sosyologlar gibi bilgi birikiminin uzun dönemli büyüme açısından taşıdığı vazgeçilmez önemi her zaman farkında olduğunun kanıtıdır. Bununla birlikte, yeni olan bazı yapısal unsurlar öne çıkmaktadır. Bunları kısaca aşağıdaki gibi sınıflandırmak mümkündür (Soete, 2004: 47):

- Bilgi birikimi sürecinin çeşitli unsurlarına ilişkin formel büyüme modellerindeki ekonomik entegrasyon,
- Yeni enformasyon teknolojilerinin, bilgi birikimi süreci ile buna bağlı olarak büyüme süreci üzerindeki etkileri (yeni ekonomi ve açık küresel elektronik ağların ortaya çıkışı),
- Giderek büyüyüp genişleyen bir kodlanmış bilgi tabanının daha rutin kullanımını sayesinde ortaya çıkan bilgi iyileştirmelerinin kazandığı önem (öğrenen ekonominin çeşitli yorumları gibi).

BİLGİ NOTU: Lundval’ın geliştirmiş olduğu ve “öğrenen ekonomi” olarak bilinen teori, teknolojik sıçramalara gerek duymadan yenilikler ortaya koyabilen teknolojik tabana işaret etmektedir. “Enformasyon toplumu” dendiğinde, mikro-elektronığa dayalı yüksek teknolojilerin üzerinde yükselen olağanüstü enformasyon patlaması ve bu patlamanın potansiyel sosyo-ekonomik sonuçları anlaşılmaktadır. Buna karşılık “öğrenen toplum” kavramlaştırması ise, bilişim teknolojilerinin giderek birbiriyle bütünleşmesine ve küreselleşmenin rekabet gücünü nasıl etkilediğine ilişkin kaygılara dayanıyor. Öğrenen toplum vizyonu, bilginin üretimi, yayılması ve kullanımının bir servet kaynağı olarak ileride çok daha büyük önem kazanacağını öngörmektedir. Bi-reyler ve örgütler, bilgiyi kullanma biçimlerine dayanarak, kendi performanslarını diğerlerinden ayırtmaktadırlar. (Lindley, 2004: 116)

Genel bir bakış açısıyla; tarım toplumlarında üretime yönelik stratejik kaynak *toprak* ve *emek*, sanayi toplumlarında *sermaye* ve *hammaddeler*, günümüzde ise *enformasyon teknolojileri* ve *teorik bilgidir*. Hammaddelere bağımlı olan sanayi toplumu, üretim açısından makinelerin ve insanların koordinasyonuna dayanırken; yeni toplumsal yapı, enformasyon teknolojileri ile bilginin sunduğu imkânlar etrafında örgütlenmektedir. Bu teknolojiler bilgisayar işletim sistemleri, küresel bilgisayar ağları, uydu yayınları ve telekomünikasyon sistemlerinden beslenmektedir. Diğer bir deyişle, sanayi toplumunda dinamo görevi gören buhar makinesinin yerini, enformasyon toplumunda bilgisayar ve telekomünikasyon sistemleri başta olmak üzere yüksek teknolojiler üstlenmiştir. Teorik bilgi temelli bu ekonomiyi, sanayi ekonomisi ile daha önceki ekonomilerden ayıran temel farklılık, bilginin üretim faktörleri içinde birincil ve en önemli sıraya yerleşerek, bilişim teknolojileri sayesinde üretimde ortaya çıkardığı devrimsel artışlardır. Teorik bilgi ile geleneksel maddi sermaye malları arasında bazı temel farklar bulunmaktadır. Öncelikle, bilginin üretimi fiziksel bir donanım biçiminde ortaya çıkmayıp, genellikle bir tür -patent, tasarım, yazılım, metin, vb. gibi- “spesifik plan” şeklinde ya da insanlar ile örgütlere ait düşünsellikler vasıtasıyla ortaya çıkar (Soete, 2004: 48).

Yeni toplumun başlıca kuramcılarında olan Yoneji Masuda (1985: 65); enformasyon şebekeleri, veri bankaları ve enformasyon üretiminin çekirdek örgütlenmesini oluşturan hizmet sektöründeki kurumların, “*toplumsal simge olarak fabrikanın yerini alacağı*”nı savunmaktadır. Hizmet sektörü içinde yer alan bu kurumlar, altyapı görevi üstlenecekler ve ekonomik yapıda yaşanan dönüşüm sonrasında da enformasyon sermayesi maddi sermaye karşısında üstünlük sağlayacaktır.

Bu açıdan enformasyon teknolojileri, sanayi toplumunun demiryolları ile otayollarına benzetilmiş; enformasyon toplumunun altyapısını, başta internet olmak üzere bunların oluşturacağı öngörülmüştür. Bunlar sayesinde, emsalsiz bir teknolojik yenilenme ve dönüşüm yaşanmış; teknolojik ilerlemelere bağlı olarak da ekonomik imkânlar, politik gelişmeler ve kültürel dönüşümler sınır tanımaz bir hale gelmiştir (Naisbitt ve Aburdene, 1990: 11). Enformasyon teknolojileri; yatırımdan (değişmeyen sabit sermaye), işgücünden (değişken sermaye), hammaddelerden (değişmez dolaşan sermaye) ve özellikle de enerjiden eş zamanlı olarak tasarruf sağlamaktadırlar. Devrimsel olan yanı sıra, elektrik motorunun icadından bu yana ilk kez, birinci sektördeki -üretim araçlarının üretimindeki- üretkenlik, ikinci sektördeki -tüketim mallarının üretimindeki- üretkenlikten daha hızlı ve kalıcı biçimde değişmektedir (Gorz, 1985:52).

Bu teknolojiler, kendilerinden öncekilerden ayrılan bazı temel özelliklere sahiptir: İlk olarak, -robotlar, insansız üretim hatları ve telekomünikasyon sistemleri gibi- diğer teknolojilere uyarlanma kabiliyetleri çok yüksektir. İkinci olarak, eldeki mevcut makine ve araçlara adapte edilerek, onların güncelleştirilmelerine imkân tanır. Üçüncü olarak da, çok sayıda yüksek teknolojinin bir arada uygulanarak, yeni ürünler ve üretim teknolojileri ortaya koymasını sağlarlar (Kurtulmuş, 1996:129). Bu teknolojilerin tümünü şemsiyesi altında toplayan enformasyon teknolojisinin genel bir tanımını yapmak gerekirse; yüksek teknolojinin sunduğu imkânlar doğrultusunda enformasyon ile bilginin, insanlar ve bilgisayarlar tarafından elektronik ortamda yeniden yapılandırılması, biriktirilmesi, işlenmesi, aktarılması, sergilenmesi, organizasyonu ve kullanılmasıdır (Bennet, 1994: 263).

Enformasyon teknolojilerindeki çeşitlilik her geçen gün giderek artar ve daha da karmaşılaşırken, bu teknolojileri genel anlamda üç alanla sınırlamak mümkündür: İlki mikro-elektronik olarak adlandırılan elektronik ve optik alanlar ile yazılım

Teorik bilgi ile geleneksel maddi sermaye malları arasında bazı temel farklar bulunmaktadır. Öncelikle, bilginin üretimi fiziksel bir donanım biçiminde ortaya çıkmayıp, genellikle bir tür -patent, tasarım, yazılım, metin, vb. gibi- “spesifik plan” şeklinde ya da insanlar ile örgütlere ait düşünsellikler vasıtasıyla ortaya çıkar

Günümüzde tüm bilgi merkezleri, tek bir küresel şebekeye (network'e) bağlanmaktadır.

Enformasyon teknolojileri; yatırımdan (değişmeyen sabit sermaye), işgücünden (değişken sermaye), hammaddelerden (değişmez dolaşan sermaye) ve özellikle de enerjiden eş zamanlı olarak tasarruf sağlamaktadırlar. Devrimsel olan yanı sıra, elektrik motorunun icadından bu yana ilk kez, birinci sektördeki -üretim araçlarının üretimindeki- üretkenlik, ikinci sektördeki -tüketim mallarının üretimindeki- üretkenlikten daha hızlı ve kalıcı biçimde değişmektedir.

sistemleridir; ikincisi telekomünikasyon ve üçüncüsü de biyo-teknolojidir (Belek, 1993: 137). Enformasyon teknolojilerinin inanılmaz bir hızla büyümeye devam etmeleri ve çeşitlenmelerindeki temel unsur, mikro-elektronik ile telekomünikasyon sistemlerinin birbirlerine giderek daha bağımlı hale gelmesi ve bütüncül biçimde sistemleşmeye başlamasıdır.

SIRA SİZDE

Organize kapitalizm ve örgütsüz kapitalizmi açıklayınız?

Enformasyon Teknolojilerinin Toplumsal Yaşama Yansıma Süreci

Enformasyon teknolojilerinin ekonomik hayatta işletimlerine imkân tanınması amacıyla, telekomünikasyon alt yapısının ve bunun üzerinde kurulacak enformasyon ağının tartışıldığı çok sayıda toplantı düzenlendi. Dönemin ABD Başkanı Clinton ile yardımcısı Gore, üretkenliği azalmakta olan ekonominin yeniden düzene sokulabilmesi için dönüm noktası olacak bir dönüşümü hedeflediler ve yoğun çalışmalar başlattılar. Bu çalışmalar, elektronik olarak taşınan enformasyonun optik olarak taşınmasına imkan sağlamak amacıyla; enformasyonun çok büyük hızlarda işlenmesi, saklanması ve iletilmesi yönünde güvenilir bir optik iletişim ağının mevcut telekomünikasyon altyapısı üzerine kurulması yönündeydi. Çeşitli evrelerden geçen bu çalışmaların sonucu, “*Ulusal Enformasyon Ağı Altyapısı*” olarak bilinmektedir. (Clinton&Gore, 2000: 80) Ardından Kyoto’da 1994’te düzenlenen “*Dünya Telekomünikasyon Konferansı*”nda, ülkelerin sadece kendileri için Ulusal Enformasyon Ağı Altyapısı oluşturma çabalarının yeterli olmayacağına karar verilerek; posta, telefon ve telgraf altyapısı gibi enformasyon altyapısının da küreselleşmesi gerektiği vurgulandı. Ortak olarak alınan “*Küresel Enformasyon Ağı Altyapısı*” kararı doğrultusunda 1995’de düzenlenen G-7 toplantısıyla, Türkiye’nin de üyesi olduğu OECD ülkelerinin, devletlerin öncülüğü ve desteğiyle, özel sektöre kurulması planlanan Küresel Enformasyon Ağı Altyapısı için uygulayacakları politikaların çerçevesi çizildi (Ceyhun ve Çağlayan, 1997: 78).

DİKKAT

Enformasyon altyapısı ile enformasyon sektörü birbirine karıştırılmamalıdır. Üstyapı özelliği gösteren enformasyon sektörü; bilgi ve enformasyonun elektronik ortamda yeniden üretiminin, toplanmasının, dağıtımının, değerlendirilmesinin ve işlenmesinin, hem üretim hem de tüketim amacıyla kullanımını kapsamaktadır. Enformasyon altyapısı ise, tüm bunların yapılabilmesinin önkoşulu olan enformasyon, telekomünikasyon ve ağ donanım sistemlerini içerir. Bu sektörün ürünü olan enformasyon ve bilgi, bahsedilen altyapı ile tüm sektörlerin hizmetine sunulmaktadır. (Erkan, 1998: 118)

Bugünün ve geleceğin küresel güçleriyle ilgili bu tabloyu bütünsellik içinde görebilmek; enformasyon teknolojilerine tek tek bakmak yerine, bunların sahip olduğu ortak güçleri bütüncül şekilde teşhis etmekle mümkündür. Küresel Enformasyon Ağı Altyapısı’na paralel olarak ilerleyen çalışmalar, bu eğilimleri her geçen gün daha da güçlendirmektedir. Kullanımı kolay ve ucuz olacak şekilde planlanan telefon, televizyon ve bilgisayar şebekesi, bu çalışmaların en bilinen örneğidir. Bu sayede kişisel bilgisayarlarla tek bir hat üzerinde işlem yapmak mümkün olmuş ve merkezileşme sağlanmıştır (Ohmae, 2000: 78). Teknolojide ortaya çıkan gelişmeler ve merkezileşme eğilimi, bu kadarla da sınırlı kalmamaktadır; teknoloji bugün o denli boyutlara ulaşmıştır ki, evlerde kullanılan kişisel bilgisayarların işlem gücü ilk insanı aya götüren bilgisayarlarından daha yüksektir (Buick&Jevtic, 1997: 80).

Aynı şekilde, modern bir evdeki eşyalarda yüzden fazla mikro-işlemci bulunmakta; içinde elliden fazla mikro-işlemci barındıran bir arabanın elektronik tesisatı, içerdiği çeliğin maliyetinden çok daha fazla bir yekûn tutmaktadır (Negroponte, 1995: 196).

“Bilgi ekonomisine geçişle birlikte sendikallaşma oranı olumsuz yönde etkilenmiştir” önermesini tartışınız.

Yeni Teknolojiler, Yeni Toplumsal Yapı ve “Yeni Ekonomi”

Buraya kadar bahsedilenlerden de anlaşılabilceği gibi, yirminci yüzyılın son çeyreğinde dünya çapında arka arkaya devrimsel gelişmelere yol açan yüksek teknolojiler tarih sahnesine çıkarak, yeni bir ekonomik sistem için gerekli tüm maddi temelleri hazırlamışlardır. Gerçi bilgi ve enformasyon, tüm çağlarda ekonomik büyümenin kritik bileşenlerini oluşturmuşlardır. Bu bağlamda teknolojinin değerlendirilmesi de; toplumun kapasitesini, hayat standartlarını ve bunların yanı sıra ekonomik örgütlenmenin toplumsal biçimlerini belirlemiştir.

Ancak yirminci yüzyılın son çeyreğindeki farklılık, tarihsel bir kopuşun yaşanmasıdır. Yeni, daha güçlü ve daha esnek karakteristikteki enformasyon teknolojileri etrafında örgütlenmiş yeni bir teknolojik paradigmanın ortaya çıkması, enformasyonun bizzat kendisinin de üretim sürecinin bir ürünü olmasını mümkün kılmıştır. Diğer bir deyişle, yeni enformasyon teknolojilerinin ürünleri, aynı zamanda enformasyon işleyen aygıtlar ve enformasyon işlemenin de kendisidir. Bu teknolojiler, enformasyon işleme süreçlerini dönüştürerek, toplumsal faaliyet alanları ile insanların gündelik yaşamlarına ait etkinliklerin tümünde ilk sırada yer almaya başlamışlardır. En önemlisi de, buna yönelik etkenler ile aktörler arasında olduğu kadar, farklı alanlar arasında da sonsuz bağlantılar kurulması mümkün hale gelmektedir. Böylece teknoloji, bilgi ve yönetim aşamaları arasında, karşılıklı bağımlılık ve sinerjinin belirleyici olduğu döngüsel bir yeni ekonomik sistem ortaya çıkmıştır. Bu döngü, aynı ölçüde büyük örgütsel ve kurumsal değişiklikler de sağlandığında, daha büyük bir üretkenliğe ve verimliliğe yol açacaktır. **Yeni ekonomi** olarak adlandırılan bu sistem, yapısal olarak üç temel etkene dayanmaktadır (Castells, 2005: 88, 100):

1. **Enformasyoneldir;** bu yeni ekonomide -şirketler, bölgeler ve ülkeler gibi- birimler ya da aktörlerin üretkenliği ile rekabet gücü, en yüksek verimliliği sağlayacak şekilde enformasyon üretme, işleme ve uygulama kapasitelerine dayalıdır.
2. **Küreseldir;** üretim, tüketim ve dolaşım faaliyetlerinin -sermaye, emek, hammadde, yönetim, piyasalar, teknoloji ve enformasyondan oluşan- bileşenleri yanında, kilit faaliyetleri de ya doğrudan doğruya ya da ekonomik aktörler arasındaki bağlantılar ağı üzerinden küresel ölçekte örgütlenmiştir.
3. **Ağ örgütlenmesine dayalıdır;** yeni bir döneme işaret eden tarihsel koşullar içinde hem üretim hem de rekabet, küresel girişim ağları arasındaki etki-leşim ağı üzerinden gerçekleşir.

Yeni ekonomi ile ilgili çok sayıda tanım ve kavramlaştırma söz konusuysa da, içerimi ve temel karakteristikleri konusunda aşağı yukarı tüm kuramcılar görüş birliği içindedirler. Örneğin yeni dönemin önde gelen kuramcılarından Manuel Castells yukarıdaki sınıflandırma ölçeğinde konuya yaklaşırken, diğer kuramcılar da benzer kriterler açısından gelişmeleri ele almaktadırlar. Soete'ye (2004:40) göre, yeni ekonominin temelinde; enformasyon ve bilişim teknolojilerinde yaşanan

ve bazen söz konusu gelişmelere neden olan bazen de bunları kolaylaştıran hızlı teknolojik değişimler yer almaktadır. Bu teknolojilerin sahip olduğu üç temel karakteristik; toplumsal, ekonomik ve örgütsel çerçevede yeni yapısal dönüşümlere yol açmıştır:

- Enformasyon ve bilişim sektörlerindeki maliyetlerde görülen dramatik düşüş,
- Bilişim ve bilgisayar teknolojilerini tek noktada birleştiren teknoloji güdüm-lü “dijital buluşma”,
- Uluslararası elektronik ağ ilişkilerindeki hızlı büyüme.

Kısacası, bu tarihsel kopuş; dünya tarihinde daha önce hiç rastlanmadık oranda kalabalık insan gruplarının, oransal olarak kendilerinden çok daha fazla insan gruplarıyla, daha yoğun ve çeşitli iş biçimleri üzerinden, dünyanın pek çok köşesinde ve daha eşit bir zeminde sürece katılarak gerçek zamanlı rekabette yer almasıyla mümkün hale gelmiştir. Bilgisayarlarla, e-postalarla, network ağlarıyla, telekonferanslarla ve dinamik yeni yazılımlarla desteklenen yeni ekonomi, her geçen gün daha da güçlenmektedir (Friedman, 2006: 18).

Özet

Teknoloji ve teknolojik gelişmeyi ekonomik yaşamla ilişkisini kurarak tanımlayabilmek.

Ekonomi ile ilişkiselliği bağlamında teknolojiyi; “bir mal veya hizmetin üretimi için gerekli bilgi, organizasyon ve tekniklerin bütünü” olarak tanımlamak mümkündür. Teknolojik gelişme ise, “daha büyük miktarlarda çıktı üretme veya belli bir kaynaktan daha üstün kaliteli çıktı üretme olanağı sağlayan çeşitli bilgilerdir.”

İnovasyonu ortaya çıkartan temel kriterleri sıralayabilmek.

1. Araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) harcamalarının GSMH'ya oranı,
2. Ar-Ge hizmetlerinde çalışan bilim adamı ve mühendis sayısı.
3. Patent sayısı, Bilimsel yayın sayısı, Bilgisayar, internet ve iletişim araçlarından yararlananların sayısı, Toplam ihracat içinde ileri teknoloji ürünlerinin oranı.

Sanayi devriminin ortaya çıkışında temel rol oynayan etkenleri özetleyebilmek.

Bunlardan ilki, tabiatın anlaşılabilmesi ve ona egemen olunabileceği fikrine sahip olunmasıdır; sanayi devrimi sonrasında, tabiat kanunlarının matematiksel araştırmalar yoluyla bilinebileceğinden hareketle, tabiat üzerinde yeni bir iktidara sahip olunduğu duygusu egemen olmuştur. İkincisi, yeni bilim adamları artık sadece matematikçi değil, aynı zamanda araştırmacı ve deneycidirler; bunların mikroskop, termometre, barometre, vb. gibi aletlere ihtiyaçları vardır. Dolayısıyla bilim adamları ile alet yapan zanaatkarlar birlikte çalışmaya başlamışlar, modern bilim ile birlikte bu iki kesim arasındaki bağ giderek güçlenmiştir. Bunun en bilinen örneği, buhar makinesini icat eden Watt'ın bilim adamlarıyla birlikte çalışan bir alet yapımcısı olmasıdır. Üçüncüsü de, bilim adamları, mucitler ve sermayedarların aynı kulüplerde bir araya gelmeleri olmuştur.

Yönetim kavramını tanımını yapabilme ve yönetim teorisindeki temel ilkelerini açıklayabilmek.

Çalışanların bedensel güçlerinin, teknoloji temelli üretim süreçlerine eşgüdümü için titizlikle ölçümleri ve program altına alınmaları sonucu ortaya çıkan teknikler bütünü, “yönetim” adı verilen kesin bir komuta sistemini gerektirmekteydi. Fayol yönetimin temel ilkelerini; işbölümü, otorite, disiplin, hiyerarşi, merkezi yönetim, yönetim birliği, komuta birliği, personelin birliği, personelin işe bağlılığı, özel çıkarların genel çıkarlar doğrultusunda sınırlandırılması, emir verme, ücretleme, inisiyatif ve eşitlik olarak açıklar.

Enformasyon teknolojilerini ve karakteristik özelliklerini sıralayabilmek.

Enformasyon teknolojilerinin genel bir tanımını yapmak gerekirse; yüksek teknolojinin sunduğu imkânlar doğrultusunda enformasyon ile bilginin, insanlar ve bilgisayarlar tarafından elektronik ortamda yeniden yapılandırılması, biriktirilmesi, işlenmesi, aktarılması, sergilenmesi, organizasyonu ve kullanılmasıdır. Bu teknolojiler, kendilerinden önceki teknolojilerden ayrılan bazı temel özelliklere sahiptirler: İlk olarak, -robotlar, insansız üretim hatları ve telekomünikasyon sistemleri gibi- diğer teknolojilere uyarlanma kabiliyetleri çok yüksektir. İkinci olarak, eldeki mevcut makine ve araçlara adapte edilerek, onların güncelleştirilmelerine imkân tanırılar. Üçüncü olarak da, çok sayıda yüksek teknolojinin bir arada uygulanarak, yeni ürünler ve üretim teknolojileri ortaya koymasını sağlarlar.

Kendimizi Sınayalım

1. İktisat kuramında teknolojik gelişmenin içselleştirilmesine ve teknolojik yeniliklerin ekonomik büyüme üzerine etkilerine **ilk** değinen kuramcı aşağıdakilerden hangisidir?

- a. Karl Marx
- b. Robert Merton
- c. George Ritzer
- d. Joseph Schumpeter
- e. Daniel Bell

2. Teknolojiyi, ekonomik faydaya dönüştürebilme becerisi olarak da tanımlayabileceğimiz inovasyonu belirlemede, aşağıdaki kriterlerden hangisi geçerli **değildir**?

- a. Daha düşük maliyetle daha fazla mal üretmeye imkân tanıyan teknolojik gelişmeler
- b. Araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) harcamalarının GSMH'ya oranı
- c. Bilimsel yayın sayısı
- d. Ar-Ge hizmetlerinde çalışan bilim adamı ve mühendis sayısı
- e. Patent sayısı

3. Aşağıdakilerden hangisi, Aydınlanma Düşüncesi'ne özgü karakteristiklerden biri **değildir**?

- a. Ampirik bakış açısı
- b. Akılcılık ve rasyonelleşme
- c. Bilimci anlayış
- d. Gelenekselciliğe başkaldırı
- e. Heterarşik düzen anlayışı

4. Aşağıdakilerden hangisi, Sanayi Devrimi'nin ortaya çıkışında rol oynamış olan etkenlerden biri **değildir**?

- a. Tabiatın ve dünyanın anlaşılabilirliği ve ona egemen olunabileceği fikri
- b. Bilim adamlarının artık kendilerini sadece teori ile sınırlamayıp, araştırmacı ve deneyci bir karakteristik de kazanmaları
- c. Aristokratlar ile elit kesimin toplumsal fonksiyonlarının giderek artış göstermesi
- d. Bilim adamları, mucitler ve sermayedarların aynı kulüplerde bir araya gelmeleri
- e. Bilim ve teknoloji arasındaki ilişkiselliğin belirleyici ve öncül bir rol oynaması

5. Aşağıdakilerden hangisi, sanayi toplumu ile modernitenin analizinde kilit öneme sahip olan fabrika sisteminin karakteristiklerinden biri **değildir**?

- a. Teknoloji
- b. Feodalizm
- c. Standartlaştırma
- d. Uzmanlaşma
- e. İşbölümü

6. Aşağıdakilerden hangisi, Fayol'a göre yönetimin işlevleri içinde **yer almaz**?

- a. Gözetleme
- b. Denetleme
- c. Eşgüdüm
- d. Örgütlenme
- e. Planlama

7. Aşağıdakilerden hangisi, sanayi toplumunun krizine yol açan etkenler arasında **değildir**?

- a. Piyasaların istikrarlı yapılarını kaybetmeleri
- b. Tüketicilerin standart tüketim kalıplarından vazgeçerek yeni arayışlar içine girmeleri
- c. Keynezyen iktisat politikasının iflas etmesi
- d. Kitle üretiminde yaşanan talep patlamasının yüksek enflasyona yol açması
- e. Artan petrol fiyatlarının devletlerin sosyal refah harcamalarını kısmalarına neden olması

8. Aşağıdakilerden hangisi, ileri derecede gelişmiş ülkeler için kullanılan nitelemelerden biri **değildir**?

- a. Ağ ekonomisi
- b. Sanayi sonrası toplum
- c. Enformasyon toplumu
- d. Yeni ekonomi
- e. Tarım sonrası toplum

9. Aşağıdakilerden hangisi, enformasyon toplumlarının genel karakteristikleri içinde **yer almaz**?

- a. Bilişim teknolojileri
- b. Bant tipi üretim
- c. Teorik bilgi
- d. Beyaz yakalı emek
- e. İnovasyon

10. Aşağıdakilerden hangisi, enformasyon toplumlarına ait meslek gruplarından biri **değildir**?

- a. Sağlık sektörü
- b. Eğitim sektörü
- c. İmalat sektörü
- d. Gönüllü sosyal hizmetler
- e. Yazılım sektörü

Yaşamın İçinden

“

11/04/1988

DEVİRİM DEVİRİM...

Sanayi devrimi yaklaşık 1750'lerde ortaya çıkmış... İngiltere'de pamuklu dokuma tezgâhları "buhar gücü"nü keşfetmiş ve böylece "devrim" başlamış. O günden beri de hiç durmadan devam ediyor. Bugün ise "Bilgisayar çağı"nı yaşıyoruz. Sanayi devriminin başlangıcı ile insanoğlu üretimi için harcadığı emeği azaltma sürecine girmiş. Bakmış, sadece kendi gücüne kalsa bu işin sonu yok. Vücudu gibi çalışan ama kendi gücünün çok üstünde bir güce sahip makineleri yaratmış. Örneğin, bir insanın gücü kaldırsa kaç kilo kaldırır... Tutun ki haltercisiniz... Bilemediğiniz 300 kilo. Halbuki bir ekskavatör ne kaldırıyor? En azından birkaç ton. Halbuki, insan kolundan ne farkı var... Sadece gücü fazla. İnsan gücünü çok aşan makineler ilk başta işçileri tedirgin etmiş Hatta, makinelerin kendi yerlerini aldığını gören İngiliz işçileri Ned Ludd adlı liderleri önderliğinde makinelere saldırmışlar. O günden beri de, yeniliğe karşı olan işçi hareketleri "Luddizm"olarak adlandırılır olmuş 18.yüzyılın başından bu yana çok şey değişti. Şimdi artık ne dokuma tezgâhlarının başında amansızca sömürülen küçük bedenleriyle çocuklar var, ne de makinelere saldıran işçiler. Sanayi devrimi de "Bilgisayar çağı"na ulaştı. Yani insanın bedensel gücünden, zihinsel gücüne. Nasıl ki ekskavatör "Tanrısal bir kol gücüne"benziyor-sa... Bilgisayarlar da neredeyse "Işık hızı"nda çalışan insan aklına benziyor. Sırf kendi aklınızla yapmaya kalktığınızda günler sürececek bir hesaplama, insan beyni gibi çalışan bilgisayar sayesinde bir iki dakikada sonuçlanıyor. İnsan gücünü çoğaltan ilk sanayi devriminden,"hız kazanmış "insan beynine Tabi ki, yeryüzü çok hızlı değişir.

İlk başta sadece emek ihtiyacı azalıyordu... Şimdi ise "akıl "büyüyor.

Büyüyen bir akıl ile sonsuz bir kol gücünü andıran makineler yeryüzünü çok daha çabuk değiştiriyor.

Şu çalışma saatlerine bakın...

Sanayi devriminin başında makine düşmanı "Luddist" işçiler boş yere korktu...

Yeryüzü o makineler ve "hızlı çalışan insan beyni" sayesinde artık çalışmaya gerek duymayacak yere geliyor.

Almanya'da metalurji sektöründe haftalık çalışma saatleri 36.5'a indi...

Teknoloji sayesinde "iş"yavaş yavaş ortadan kalkıyor.

Hala kalkıp hiçbir şey değişmiyor diyebilir miyiz?

Böyle bir iddiada bulunuyorsak, o zaman değişmeyen tek şeyin "kendimiz"olduğu tehlikesini de göze almalıyız. (Altan:1989,117)

MEHMET ALTAN

”

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. d Yanıtınız yanlış ise; "Teknolojik Gelişmelerin Önemi ve Sosyo-ekonomik Yaşam Üzerindeki Etkileri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. a Yanıtınız yanlış ise; "Teknolojik Gelişmelerin Önemi ve Sosyo-ekonomik Yaşam Üzerindeki Etkileri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. e Yanıtınız yanlış ise; "Teknolojik Gelişmelerin Önemi ve Sosyo-ekonomik Yaşam Üzerindeki Etkileri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. c Yanıtınız yanlış ise; "Teknolojik Gelişmelerin Önemi ve Sosyo-ekonomik Yaşam Üzerindeki Etkileri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. b Yanıtınız yanlış ise; "Teknolojiyi, Sanayi Toplumu ve Kapitalizm Bağlamında Analiz Eden Klasik Kuramlar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. a Yanıtınız yanlış ise; "Teknoloji Yoğun Üretim Sürecinin Çalışanları Mekanikleştirmesi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. d Yanıtınız yanlış ise; "Sanayi Toplununun Krizi ve Enformasyon Topluma Geçiş" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. e Yanıtınız yanlış ise; "Enformasyon Teknolojileri ve Yeni Toplumsal Yapıya Yönelik Genel Bir Bakış Açısı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. b Yanıtınız yanlış ise; "Enformasyon Teknolojileri ve Yeni Toplumsal Yapıya Yönelik Genel Bir Bakış Açısı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. c Yanıtınız yanlış ise; "Enformasyon Teknolojileri ve Yeni Toplumsal Yapıya Yönelik Genel Bir Bakış Açısı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

İnsanlık tarihi boyunca üretimin yapıldığı mekânlar, dönemsel şekilde bazı dönüşümlere uğramışlardır. Gelecekteki toplumlarda üretim, evde ve evin eklentilerinde, küçük atölyelerde, tarlalarda yapılmaktayken; sanayi toplumlarında merkezîyetçi bir yapıya bürünerek fabrikalarda yapılmaya başlanmıştır. Günümüzde ise, enformasyon toplumuna geçişle birlikte üretim; yüksek teknolojilerin, esnekleşmenin ve yeni ekonominin de etkisiyle, adem-i merkezîyetçi bir yapıya kavuşmaktadır.

Sıra Sizde 2

Organize kapitalizm; on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Batı Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Sermaye birikimi, mülkiyetin denetimden ayrılması, devletin artan rolü ve emek piyasasında kolektif örgütlerin gelişimi -özellikle de bölgesel ve ulusal işçi işveren örgütlerinin gelişimi- gibi karakteristiklere sahiptir. Örgütsüz kapitalizm; John Urry, Scott Lash ve Claus Offe gibi siyaset sosyologlarının, ileri kapitalizmin ekonomisi, devleti ve sivil toplumundaki sosyo-ekonomik gruplarda gözlenen parçalanmayı karşılamak üzere kullandıkları terimdir (Marshall, 1999:564). 1960'lerden sonraki Batı toplumlarının karakteristiklerinden biri olan örgütsüz kapitalizmin gelişiminde; dünya piyasalarının eklenmesi, hizmet sektörüne paralel olarak beyaz yakalıların sayısındaki artış, imalat sanayinin gerilemesi, fabrikaların boyutlarındaki küçülme, siyasal partilerin ideolojik ve sınıfsal karakterlerinin gerilemesi, yeni toplumsal hareketler, toplu pazarlığın öneminin ve etkinliğinin azalması gibi çok sayıda faktör rol oynamıştır (Bozkurt, 2006:195).

Sıra Sizde 3

Bilgi ekonomisine geçiş, sendikalaşma oranlarını negatif yönde etkilemiştir. Bunun nedenleri şu şekilde sıralanabilir;

- Ekonomideki yapısal değişme ve hizmetler sektöründeki istihdam olanaklarının artırılması,
- Sanayi toplumunun temel karakteristiklerinden olan örgütlü mavi yakalı sanayi işçilerinin yerine beyaz yakalı hizmetler sektörü çalışanlarının artışı,
- İşsizliğin artması,
- Küçük ve orta ölçekli işletmelerin sayısındaki artış,
- Yeni çalışma şekillerinin ortaya çıkışı (part-time çalışma, geçici çalışma, tele çalışma, vb. gibi esnek çalışma türlerinin yaygınlaşması),
- Sanayi toplumunda sendikalar, işçiler ile işverenler arasında tampon işlevi görerek; çalışma yaşamında uyumu sağlardı. Fakat ekonomideki yapısal dönüşümle birlikte; işletmelerde kurulan kalite çemberleri ve insan kaynakları yönetimi gibi yeni yöntemler, sendikaların işlevini kısmen üstlenerek işçi ile işveren arasındaki uyumu sağlayan tampon bölgeler (departmanlar) haline gelmişlerdir.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Akın, B. H. (2001) **Yeni Ekonomi**, Konya: Çizgi Kitabevi
- Altan, M. (1989) **Marks'tan Sevgilerle**, İstanbul: Güneş Yayınları
- Ansal, H. (2004) "Geçmiş ve Gelecekte Ekonomik Gelişimde Teknolojinin Rolü", **Teknoloji**, Ankara: Türk Mühendis ve Mimarlar Odaları Birliği
- Atabek, Ü. (2001) **İletişim ve Teknoloji**, İstanbul: Seçkin Yayınları
- Belek, İ. (1993) **Bilimsel Teknolojik Devrim ve "Endüstriyel Demokrasi"**, İstanbul: Sorun Yayınları
- Bell, D. (1976) **The Coming of Post-Industrial Society**, Harmondsworth: Penguin
- Bennet, R. (1994) **Management**, London: The M&E Handbook Series
- Bernal, J. D. (2002) "Bilimin Yeri ve Görevi", **Evrensel Bilim Dergisi**, No: 2, Bahar
- Bozkurt, V. (2011) **Değişen Dünyada Sosyoloji**, 6. Baskı, Bursa: Ekin Yayınevi
- Bozkurt, V. (2006) **Endüstriyel & Post-endüstriyel Dönüşüm**, Bursa: Ekin Yayınevi
- Braverman, H. (1974) **Labour and Monopoly Capital**, New York: Monthly Review Press
- Buick, J. & Jevtic, Z. (1997) **Siber-Uzay**, İstanbul: Milliyet Yayınları
- Castells, M. (2005) **Ağ Toplumunun Yükselişi**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Ceyhan, Y. ve Çağlayan, M.U. (1997) **Bilgi teknoloji-leri Türkiye İçin Nasıl Bir Gelecek Hazırlamakta**, Ankara: İş Bankası Yayınları
- Clinton, W. J. & Gore, A. (2000) **Global Elektronik Ticaret**, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Çalışkan, K.: (1996) "Kapital ve Disiplin", **Birikim Dergisi**, Sayı: 90, Ekim.
- David, P.A. & Foray, D. (1995) "Accessing and expanding the science and technology knowledge base", STI Outlook, **STI Review**, 16, OECD.
- Dereli, T. (1976) **Organizasyonlarda Davranış**, İstanbul: İ. Ü. İktisat Fakültesi Yayınları
- Dolgun, U. (2005) **İşte Büyük Birader**, İstanbul: Hayy Kitap
- Dolgun, U. (2001) **Sosyo-ekonomik Perspektif**, Bursa: Asa Kitabevi.
- Dolgun, U. (2008) **Şeffaf Hapishane yahut Gözetim Toplumu**, İstanbul: Ötügen Yayınları
- Dura, C. ve Atik, H. (2002) **Bilgi Toplumu, Bilgi Ekonomisi ve Türkiye**, İstanbul: Literatür Yayınları
- Drucker, P. F. (1994) **Kapitalist Ötesi Toplum**, İstanbul: İnkılap Yayınevi
- Ellul, J. (2003) **Teknoloji Toplumu**, İstanbul: Bakış Yayınları
- Erkan, H. (1998) **Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme**, İstanbul: İş Bankası Yayınları
- Erkan, H. (2004) **Ekonomi Sosyolojisi**, İzmir: Barış Yayınları
- Feenberg, A. (2010) "Eleştirel Teknoloji Teorisi", **Teknoloji ve Toplum**, İstanbul: Kalkedon Yayınları
- Foucault, M. (2000) **Büyük Kapatılma**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Friedman, T. L. (2006) **Yirmi Birinci Yüzyılın Kısa Tarihi: Dünya Düzdür**, İstanbul: Boyner Yayınları
- Galbraith, W.W. (1989) **Kuşku Çağı**, İstanbul: Altın Yayınları
- Giddens, A. (1994) **Modernliğin Sonuçları**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Giddens, A. (1999) **İleri Toplamların Sınıf Yapısı**, İstanbul: Birey Yayınları
- Giddens, A. (2000) **Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi**, İstanbul: Paradigma Yayınları
- Giddens, A. (2009) **Sosyoloji**, Ankara: Kırmızı Yayınları
- Giddens, A. - Pierson, C. (2001) **Modernliği Anlamlandırma**, İstanbul: Alfa Yayınları
- Gorz, A. (1985) **Cennetin Yolları**, İstanbul: Afa Yayınları
- Kar, M. ve Taban, S. (2005) "İktisadi Gelişmenin Temel Dinamikleri ve Kaynakları", **İktisadi Kalkınmada Sosyal, Kültürel ve Siyasal Faktörlerin Rolü**, Bursa: Ekin Kitabevi
- Kaya, A. A. (2004) "Uygun Teknoloji Seçimi ve Kalkınma", **Kalkınma Ekonomisi**, Bursa: Ekin Kitabevi
- Kumar, K. (1999) **Sanayi Sonrası Toplumdan Post-modern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları**, Ankara: Dost Kitabevi
- Kurtulmuş, N. (1996) **Sanayi Ötesi Dönüşüm**, İstanbul: İz Yayıncılık
- Lindley, R.M. (2004) "Bilgi Temelli Ekonomiler: Yeni Bir Bağlamda Avrupa'nın İstihdam Tartışması", **Avrupa'nın Yeni Bilgi Ekonomisi**, İstanbul: Dışbank Kitapları

- Marshall, G. (1999) **Sosyoloji Sözlüğü**, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları
- Masuda, Y. (1985) “*Computopia*”, **The Information Technology Revolution**, In: Forester, Oxford: Basil Blackwell
- Morin, E. - Kern, B. A. (2001) **Dünya Vatan**, İstanbul: İletişim Yayınları
- Naisbitt, J. & Aburdene, P. (1990) **Megatrends 2000**, İstanbul: From Yayınları
- Negroponte, N. (1995) **Being Digital**, New York: Alfred A. Knopf
- Ohmae, K. (2000) **The Invisible Continent: Four Strategic Imperatives of the New Economy**, New York: Harper Collins Publishers
- Rostow W. W. (1980), **İktisadi Gelişmenin Merhaleleri**, İstanbul: Kalem Yayıncılık.
- Rostow, W.W. (1971) “Sanayi Devrimi Nasıl Başladı”, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, 30. Cilt, Eylül-Ekim, No: 1-4
- Sabuncuoğlu, Z. (1987) **Çalışma Psikolojisi**, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi
- Schumpeter, J. A. (1974) **Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi** (I. Cilt), İstanbul: Varlık Yayınevi
- Sievers, A. M. (2001) “Schumpeter’e Göre Kapitalist Uygarlık”, **Sosyo-ekonomik Perspektif**, Bursa: Asa Kitabevi.
- Soete, L. (2004) “Küreselleşmiş Bir Dünyada Bilgi Temelli Ekonominin İnşası: Güçlükler ve Gelişme Potansiyeli”, **Avrupa’nın Yeni Bilgi Ekonomisi**, İstanbul: Dışbank Kitapları
- Toffler, A. (1981), **Üçüncü Dalga**, İstanbul: Altın Yayınları
- Toffler, A. (1992), **Yeni Güçler Yeni Şoklar**, İstanbul: Altın Yayınları
- Witthford, N. (2004) **Siber-Marx: İleri Teknoloji Çağında Sınıf Mücadelesi**, İstanbul: Aykırı Yayınları
- Yalçın, C. ve Yalova, Y. (2005) **Bilim ve Teknoloji Politikaları Işığında Türkiye**, İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım

7

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Tüketim toplumu kavramını detaylarıyla tanımlayabilecek,
- Tarihsel süreçte tüketim toplumu kavramının gelişimini etkileyen olayları sıralayabilecek,
- Tüketim toplumunun özelliklerini açıklayabilecek,
- Tüketim toplumuna yönelik olumlu ve olumsuz eleştirileri karşılaştırabilecek,
- Günümüzde tüketim toplumunun yeniden yapılanmasını ve kriz sonrası dönemin etkilerini özetleyebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Tüketim toplumu
- Tüketim kültürü
- Kapitalizm
- Küresel kriz
- Yeni tüketici
- Tüketici vatandaşlığı

İçindekiler

Ekonomi Sosyolojisi

Tüketim Toplumu

- GİRİŞ
- TÜKETİM TOPLUMU KAVRAMI VE GELİŞİMİ
- TÜKETİM TOPLUMUNA YÖNELİK ELEŞTİRİLER
- YENİ BİR TÜKETİM TOPLUMU OLUŞUMU

Tüketim Toplumu

GİRİŞ

Tüketim toplumu, 18 ve 19. yüzyıllarda sanayi devrimi ve kapitalizmin gelişmesi sonucu, seri ve standart ürünlerin daha geniş coğrafi alanlardaki pazarlara ulaşma olanağına kavuşması ile oluşmaya başlamıştır demek, yanıltıcı olmaz. Geleneksel olarak ihtiyaçlar için ne kadar tüketilecekse o kadar üretim yapma devri yavaş yavaş yerini daha geniş kesimlerin de tüketimleri için üretim yapılmasına bırakmıştır. Teknoloji başta olmak üzere ticari hayatın gelişmesi ve yaygınlaşması, kentleşme ve sosyal sınıflarının oluşması gibi nedenlerle tüketim, bu yüzyıllardan başlayarak kendini, kültürünü ve toplumunu da geliştiren bir etki yaratmıştır.

Yirminci yüzyılda tüketim dünyanın birçok yerinde yaygınlaşmış ve oluşan sosyal sınıfların kendilerine göre özellikler kazanmasını sağlamıştır. Üst sınıfların yaşam biçimleri ve bunların göstergeleri olan tüketim kalıpları, daha aşağıdaki sınıflar tarafından da giderek benimsenmiş ve yaygınlaşmaya başlamıştır. Taklit edilen tüketim biçimleri ve kalıpları üst sınıftakiler tarafından terk edilmiş, yeni tüketim tarzları ve nesneleri geliştirilerek sınıfsal farklılıklar korunmaya çalışılmıştır. Veblen ve Simmel'in önerdiği kavram olan **süzülme**, yukarıdan aşağıya, aşağıdan yukarıya olduğu kadar çapraz da olabilmekte ve sosyal sınıflar ve kesimlerde her yönde oluşabilmektedir. Bu açıklama, sınıflar arasında bitmez tükenmez bir sosyal yarışın günümüze kadar süregeldiğini göstermektedir.

Günümüzde küresel kapitalizmin tüketime olan ihtiyacı sürekli artmakta ve üretimin küreselleşmesi, aynı zamanda tüketimin de küreselleşmesini ve **küresel tüketicileri** yaratmaktadır. Tüketimi biçimlendiren zevkler ve tercihler benzeşmekte, tüketiciler kendi kimliklerini ve verdikleri anlamları tükettikleri ürünlere yansıtarak farklılıklarını ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu ünite de ilk olarak tüketim toplumu kavramı ve tüketim toplumunun gelişimi açıklanacaktır. Daha sonra tüketim toplumuna yönelik yapılan eleştiriler ortaya konulacaktır. Son olarak ise tüketim toplumunun yeniden yapılanması ve kriz sonrası dönemin etkileri özetlenecektir.

Küresel Tüketiciler: Dünya ölçeğinde tüketicilerin birbirine tüketimlerinde benzeşiş göstermesi ve benzer beklentiler, zevkler, tarzlar göstererek tüketim eyleminde bulunması, onların *küresel tüketiciler* olarak adlandırılmasına neden olmuştur.

TÜKETİM TOPLUMU KAVRAMI VE GELİŞİMİ

Son yıllarda üzerinde en çok konuşulan ve yazılan kavramlardan *tüketim, tüketim kültürü ve tüketim toplumu*, günlük yaşantımızda birbirlerinin yerine sıkça kullanılır hâle gelmiştir.

Başta İngiltere’de I. Elizabeth dönemindeki, sonraları Fransa ve diğer Avrupa ülkelerindeki soyluların sarayda kendilerini fark ettirmek için girdikleri tüketimcilik rekabeti, bu ülkelerde öncelikli olarak tüketimin artmasına ve hiyerarşik bir yapı kazanmaya başlamasına neden olmuştur. İngiltere’de 18. yüzyılda Endüstri Devrimi ile tüketim toplumunun doğumu gerçekleşmiştir. Sanayi Devriminin yarattığı *kitlesel üretim* olanağı ve bunun sonucunda oluşan üretimin mutlaka tüketilmesi gereğinin yarattığı *kitlesel tüketim* yapısı birçok evrelerden geçerek günümüze gelmiştir.

Daha büyük bir pazarın daha büyük bir ölçek ekonomisi yaratmasına ek olarak var olan teknolojiye dayanan bir yenilikçiliği (inovasyonu) teşvik edici olması, büyük olmanın olası geri dönüşün çok daha fazla olacağı beklentisindendir. Ekonomide tüm üretim eylemleri ve planlamaları, bir tüketim eyleminin bu süreci izeleyeceğini ve tüketimin gerçekleşeceğini bekler. Bu sürecin aşamalarındaki önem sırasının yer değiştirmesini, toplumun yapısal dönüşümünde verilen ağırlığın birinden ötekine geçmesi olarak düşünmek gerekmektedir. Genelde değişimi iki aşamada özetleyen görüşe göre (Eğilmez, 2005):

- *İnsanın yalnızca tüketici olduğu dönem:* Tarım devrimi öncesinde çok uzun yıllar boyunca sadece tüketerek yaşamıştır.
- *İnsanın hem tüketici hem üretici olduğu dönem:* Bu aşamayı da kendi içinde ayırabiliriz;
 - Tüketiciliğin ağır bastığı tarımsal devrim sonrası dönem,
 - Üreticiliğin ağır bastığı sanayi devrimi sonrası dönem,
 - Tüketiciliğin ağır bastığı ve şu an içinde yaşadığımız bilgi teknolojisi dönemi.

Üreticiliğin ağır bastığı dönem sonrasını açıklayan kırılma noktaları olarak yakın tarihimizde iki önemli dönem vardır. *Bunlardan birincisi*, I ve II. Dünya Savaşları sonucunda barış ortamına giren ve tüm kapasitesini toplumların ihtiyaçlarını tatmin edecek üretime ve bu üretimin tüketimine yönelten yeniden yapılanmadır. Bunun sonucu olarak 1950’li ve 1960’lı yıllar tüketim toplumunun kendini gösterdiği ilk dönem olarak kabul edilebilir. *Daha fazla üretim* için çalışan insanlar, hızlı ve yaygın bir biçimde gelişen tüketim olanaklarına da sahip olmaya başlamıştır. Savaş sonrası oluşan yeni uluslar, sanayileşme yarışının içine girerek çağdaş üretim ve tüketim olgularını yaşamları içerisinde kaçınılmaz olarak bulundurmışlardır. Hiç kuşkusuz, geçmiş yıllarda oluşan birikimler bu dönemde üretim patlamasına ve bolluk ekonomilerinin yaratılmasına olanak sağlamıştır. Bilinen ve fark edilen ihtiyaçları giderecek ürünler, kitlesel olarak üretilerek tüketicilerin tüketimlerine sunulmasının yanında, işlevleri ve kullanım değerleri için de satın alınırdı.

İkinci önemli dönem ise, 1980’lerde başlayan ve günümüze kadar gelen yeni üretim biçimleri ve tüketim tarzlarının oluştuğu, *imaj* döneminin ve görselliğin öne çıktığı, *biçimin özen* önemli sayıldığı yılları içerir. Tüketiciliğin ağır bastığı, Dünya’da neoliberal ekonomilerin egemenliği, dijital devrimin gerçekleşmesi, tek kutuplu bir dünyaya gidilmesi gibi önemli etkilerin tetiklediği ve dönüştürdüğü yeni bir tüketim dünyası söz konusudur.

Bu durum, ürün ile ilgili üç tür değer olan *mübadele değeri*, *bağlantı değeri* ve *kullanım değeri* kavramlarının da değişimine neden olmuştur. Bilindiği gibi *mübadele değeri*, ürün için belirlenen parasal değeri ifade eder. *Kullanım değeri* ya da diğer adlarıyla teknik ya da fonksiyonel değer, ürünün nasıl kullanıldığı ile ilgilidir. *Bağlantı değeri*, tüketicinin ürün ve o ürünün markasıyla birlikte oluşturduğu ve bununla çevresiyle iletişime geçebildiği değerdir. Ürünün fonksiyonel, kullanım ya da teknik değer olarak adlandırılabilen değeri eskisi kadar önemli olmamakta,

İnsanın hem tüketici hem de üretici olduğu dönem kendi içinde üçe ayrılmaktadır: Tarımsal devrim sonrası, sanayi devrimi sonrası ve bilgi teknolojisi dönemi.

Mübadele değeri, ürün için belirlenen parasal değeri ifade eder. *Kullanım değeri* ya da diğer adlarıyla teknik ya da fonksiyonel değer, ürünün nasıl kullanıldığı ile ilgilidir. *Bağlantı değeri*, tüketicinin ürün ve o ürünün markasıyla birlikte oluşturduğu ve bununla çevresiyle iletişime geçebildiği değerdir.

bunun yanında estetik imaj, semboller gibi kavramlar üründe ana işlevi üstlenir duruma gelmektedir. Böyle bir dünyada artık tüketim, ortaya çıkan bir ihtiyacın giderilmesine yönelik faaliyetler ve katlanılan giderlere verilen bir isim (Torlak, 2000) olarak yani sadece işlevsel özellikler dikkate alınarak değil; onun sosyal ve kültürel özellikleri ve etkileri göz önüne alınarak yapılmaktadır.

Tüketim toplumunda gözlenen değişim dönemleri nelerdir? Dönemler arasındaki belirgin farklılıkları saptayınız.

SIRA SİZDE

Tüketimi bir tutku hâline getiren tüketicilerin, tüketim etkinliğine bireysel düzeyde anlamlar vermesi ve bunu kültürel, sosyal içeriklerle yerine getirmesi imaj dönemi diye adlandırılan bir yapıya dikkat çekmektedir. Bireyselliğin geliştiği ve ürünlere bireysel, kültürel anlamlar yüklendiği bu dönemde tüketiciler de ayrıştırılmaya, farklılaştırılmaya çalışılmaktadır. Tüketicilerin, ürünlere yükledikleri anlamlar ile kendilerini ifade edebilmeleri ve başarılarını, statülerini, grup aidiyetlerini göstermeleri olanaklı hâle gelebilmektedir. Satın alma kararlarında ürünler ve hizmetler, işlevsel olarak bir ihtiyaç tatmin etmenin yanında, soyut özelliklerde ve sembolik olarak kültürel ve sosyal özelliklere göre de tercih edilir hâle gelmiştir. Bireyselliği temsil eden **“Kendim için.”, “Buna değerim.”, “Bunu tüketmek hakkım.”** türündeki ifadeler ve bunların sembolleri, anlamları, *duygusal değer*in önemsenmesini ortaya koymaktadır. Tüketim ürünleri ve tüketim kimliğimizi taşıma görevini, kimliğimizin yapılanmasına yönelerek ve böylece bizim bir parçamıza dönüşerek yerine getiriyoruz. Kim olduğunuzdan daha çok, kim olabileceğiniz üzerine inşa edilen bir yaklaşımla, tüketim toplumunda bir markayı, ürünü kullanarak kim olabilirsiniz ve bazı hizmetleri edinerek nasıl gelişebilirsiniz sorularına odaklanmış olmayı gözlemleyebiliriz. Göze batmak, başarıyı ve gücü temsil eden tüketim tarzları ile çevrelerinde hayranlık uyandırmak, önerilen kimlikler olmak, günümüz tüketim biçimlerini şekillendiren *gösteri tutkusuna* bağlanabilir. Amerikalı Sosyolog Thorstein Veblen, tüketim tutkusunun altında kıskançlığın yattığını, insanların bir üstünlük olarak gördükleri zenginliklerini sergileme ve statü düşkünlüğü çabası içine girdiklerini, yeni zengin yaşam tarzında pahalı, gösterişli alışverişlerinden oluşan bir tüketimin ön plana çıktığını ileri sürmüştür (Veblen, 2005).

Tüketim toplumunda kim olduğunuzdan daha çok, kim olabileceğiniz üzerine inşa edilen bir yaklaşım hakimdir. Tüketim toplumunda bir markayı, ürünü kullanarak “Kim olabilirsiniz?” ve bazı hizmetleri edinerek “Nasıl gelişebilirsiniz?” sorularına odaklanılmıştır.

1980 sonrası öne çıkan “imaj dönemi”ni ve göstergelerini özetleyiniz.

SIRA SİZDE

Günümüzde, insanların daha iyi, pahalı, çeşitli ve haz yaratan, sembolik değerlere de sahip ürünleri edinmeleri ve tüketmeleri, başarıların ve belli bir sosyal sınıfa ait olmanın göstergesi ve sembolü hâline geldi. 1980’lerde daha da artarak etkisini gösteren bu etki kendi kimliğini tüketimle tanımlayan *tüketim neslinin* oluşturduğu bir *tüketim toplumunun* oluşmasında önemli bir rol oynadı. Günümüz dünyasında tüketim, markalar ve bunların imajları üzerinden oluşan yeni bir anlamla tanımlanmış ve yeni bir etkileme boyutuna taşınmıştır. Tüketimin, temel ihtiyaçları tatmin etmekten ziyade tüketicinin nezdinde anlam taşıdığı yeni bir dönemden söz etmek olanaklı. Rahata, konfora, hazzı, tüketime dayanan ve daha rahat yaşamayı bir hak olarak gören toplumu açıklamak için birçok yaklaşım söz konusudur. En önemli açıklamalardan biri olarak 1980’lerde kimliğini tüketimle tanımlayan bir toplum ortaya çıktığını öne süren Fransız düşünür Baudrillard (1997), tüketim toplumunu şöyle tanımlamaktadır:

Resim 7.1

Jean Baudrillard
(1929-2007)

Kaynak:

http://lukeinlimbo.files.wordpress.com/2010/10/jean_baudrillard.jpg

“...Tüketim toplumu aynı zamanda tüketimin öğrenilmesi toplumu, tüketim toplumsal bir biçimde alıştırma toplumdur; yani yeni üretim güçlerinin ortaya çıkması ve verimlilik taşıyan ekonomik bir sistemin tekerci yeniden yapılanmasıyla orantılı yeni ve özgül bir toplumsallaşma tarzıdır.”

K İ T A P

Jean Baudrillard'ın “Tüketim Toplumu” (Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1997) isimli kitabını okuyarak daha detaylı bilgiye sahip olabilirsiniz.

Dönemsellik göz önüne alınarak yapılan bir başka tanım ise şöyledir (Fine, 2002):

“...Tüketim toplumu, özellikle 20. yüzyıl boyunca fabrika sistemi ile benzer ürünlerin kitlesel üretilmesi sonucu, kendisini geçmişten ayıran kitlesel tüketimin modern dönemini açıklar.”

21. yüzyılda satın almak ve tüketmek meta fetişizm temelinde yaygınlaşıyor ve daha çok sahip olmak - bir anlamda güç sahibi olmak - ile özdeşleşiyor. Böylece, ihtiyaçların daha fazlasını tüketmek saygınlığın, farklılığın, üstünlüğün, gücün yeni ölçüsü ve göstergesi olarak yaygınlaşıyor. Günümüzde tüketim yeni ihtiyaçlar yaratmaktan çok, düşlerin tüketilebilecek biçimde piyasada olması, dolaşmasıyla bağlantılı. Alışverişle eğlencenin birbirine karıştığı ekonomiyle kültürel simgeler ve imajlar dünyasının birbirine eklemlendiği bir dünya içindeyiz.

Tüketim Toplunun Özellikleri

Kaynakların değerlendirilmesi, ürün ve hizmetlerin üretilmesi ve bunların dağıtımının yapılması eylemlerinin sonunda ürün ve hizmetlerinin kullanılması olarak tüketim, ekonomik faaliyetlerin son noktasıdır. Tüketim toplumu sonuçta tüketimin ve tüketim kültürünün egemen olduğu bir toplumdur. Hiç şüphesiz böyle bir toplumun oluşması için bazı özellikler taşıması gerekir. Bu özellikleri şöyle sıralayabiliriz:

- Öncelikle belirtilmesi gereken özellik, *tüketim toplumunun* da durağan bir kavram olmadığı, yıllar içinde anlam ve kapsamının değişmekte olduğudur. Gelişmesini yeni yeni tamamlayan ülkelerden biri olan Türkiye’de sanayileşmenin ve üretimin geldiği düzey, tüketimin de değer olarak artışına neden olabilmektedir. Her sosyal sınıfta eşit olmasa da bu artışın görülmesi, “Tüm toplumda tüketim yaygınlaşıyor.” izlenimini verebilmektedir.
- Tüketim toplumunun var olabilmesi için öncelikle, tüketimin piyasa koşullarında, fiyat-mübadele ilişkilerinde, profesyonel yöneticilerin yönetiminde sunulması ve tüketiciler tarafından tüketilme isteği ve tüketim yeteneği gerçekleştirilmesi gerekir (Odabaşı, 2006). Sosyalist, geleneksel ve otoriter toplumlar tarafından yönetilen ekonomilerde, tüketim toplumundan söz edilebilmek oldukça zordur.
- Tüketim toplumu, tüketim kültürü ve tüketim eylemleri ile bağlantılı bir kültürü anlattığından, “Her toplumun her dönemde tüketim kültürü vardır.” de-

Tüketim artık, tüketicinin bir ürünü beğenip satın almasından çok, karşılıklı etkileşimlerini, kısaca ürünle tüketici arasındaki yaşanan her türlü diyalogu ve deneyimi kapsıyor.

nilebilir. Öte yandan, tüketim kültürünün sadece serbest piyasa koşullarında oluştuğunu ve toplumun çoğunluğundan oluşan kültürün tüketim kültürü olmadığını ileri süren görüşler de vardır. Tüketim kültürünün, geleneksel ve yalın tüketim toplumlarını daha karmaşık ve kültürel içerikteki bir tüketim toplumuna dönüşümünü gerçekleştirmedeki rolü büyüktür. Bu açıdan bakıldığında tüketim toplumu, sadece daha çok ürün satın alan ve tüketen bir toplum değildir; daha çok, insanların düşlerinin tüketim etrafında şekillenmesidir. Tüketim merkezî bir öneme geliyor ve artık tüketicinin bir ürünü beğenip satın almasından çok, karşılıklı etkileşimlerini, kısaca ürünle tüketicisi arasındaki yaşanan her türlü diyalogu ve deneyimi kapsıyor.

- d. Tüketim toplumunu oluşturan önemli ekonomik faktörler arasında kalite üretiminin ve verimliliğin artması sonucu artan boş zaman ve tüketim gösterilebilir. **Endüstriyel kapitalizmin** oluşmasında Max Weber, F. Taylor ve Henry Ford'un düşünceleri ve açıklamaları bu konularda önemli katkılarda bulunmuştur. Kitle üretiminin verimli ve akılcı yöntemlerle yapılması konusunda bilimsel temeller böylece atılmıştır.
- e. Tüketmek için çalışmak ve üretmek gerekmede ve böylece satın alabilecek ürün ve hizmetleri bulabilmek olanaklı olabilmektedir. Nesnelerin tüketilmesi fiziki ihtiyaçları karşılayan somut fayda olmaktan çok kültürel fayda olarak görülmektedir. Statü ve farklılık peşinde koşan insanların, tükettikleri ürünler ile *rekabetçi tüketim* yarışında bulunmalarının yanında, ürünlerin sık sık model değiştirilerek kullanıp atılanların yerine yenilerin konulmaya çalışılmasıyla büyük yarışın *rekabetçi üretimde* de sürdüğü bir toplumdur tüketim toplumu.

Tüketim toplumunda bireyler, statü ve farklılık peşinde koştukları için rekabetçi bir tüketim yarışı içindedirler. Rekabetçi üretim de bu yarışa eşlik ederek, ürünlerin ve modellerin sık sık değiştirilmesine hizmet etmektedir.

Endüstriyel Kapitalizm: Kapitalist zihniyetin Protestan ahlakında olduğunu öne süren Weber'e göre; Modern Endüstriyel Kapitalizm, gelişen endüstriyel teknolojinin bürokratik bir örgütlenme aracılığı ile en fazla kâr elde etmeyi amaçlayan "modern işletmeler"in olduğu, burjuva sınıfının geliştirdiği, kentleşme ve pozitif hukuk sisteminin var olduğu kapitalizmdir.

Tüketim toplumunun tüm özelliklerini ana hatlarını ön plana çıkararak birer cümle ile açıklayınız.

Tüketim toplumlarının bu temel özelliklerinin yanında, tüketim ve bununla bağlantılı değerlerin, tutumların ve davranışların oluşmasında vazgeçilemez unsurlar vardır. Bu unsurların başlıcaları şunlardır:

Alışveriş Merkezleri (AVM'ler)

Kapalı çarşılar Osmanlı'nın, pasajlar Avrupa'nın, alışveriş merkezleri ise ABD'nin dönemlerinin sembolleri olduğu çoğu zaman dillendirilir. Alışveriş merkezlerinin 1950'lerden bu yana artışının yanı sıra satın alma ve tüketim alanlarının artışı da sürmektedir. Alışveriş, bir boş zaman uğraşı olarak görülmektedir ve alışverişin değişik biçimlerinden olan katalogla satış, posta ile satış, hatta İnternet'ten satışlar da artış göstermektedir. Alışveriş merkezleri, doğal şartlardan etkilenmeyi engelleyip güvenli bir ortam yaratarak bol çeşitli ve zamandan verimli bir alışverişin huzurlu ve sürekli yapılmasına olanak sağlar. Satın alma davranışlarını etkilemek ve kontrol etmek ile tüketimde verimliliği arttırmak için akılcılaştırma üzerine oluşturulan AVM'ler, satıcıya daha fazla verimlilik sağlarken tüketicie yeni fırsatlar sunar. Böylece AVM'ler yeni tüketici davranışları açısından *mabetler* olarak algılanırken satıcılar açısından da *etkili ve verimli satış makinesi* hâline gelmiştir (Zorlu, 2006a). Tüm bu gelişmeler sonucu tüketim toplumunda *alışveriş merkezleri tapınaklar, markalar ikonlar, reklamlar ise dinsel törenler* hâline gelmiştir.

Alışveriş merkezleri, doğal şartlardan etkilenmeyi engelleyip, güvenli bir ortam yaratarak bol çeşitli ve zamandan verimli bir alışverişin huzurlu ve sürekli yapılmasına olanak sağlar.

Resim 7.2

*Alışveriş Merkezi
(AVM)*

Kaynak:

http://www.alisveris-merkezleri.gen.tr/avm_resimleri.asp?id=25

Perakendecilik, kitle üretiminin kitlesel tüketimle arasındaki bağlantıyı uyumlaştırması, sürekli kılması görevini üstlenir. Bu özellik, bir perakende türü olarak AVM'lerin gelişmesini ve tüketim toplumunun önemli kurumlarından biri olmasını sağlamıştır. Özel park yerleri, ısıtma, ışıklandırma, etkinlikler, güvenlik gibi konular, özellikleri arasındadır. Birçok mağazanın bir arada bulunduğu bir mekân olan AVM'ler zaman içerisinde yaşam biçimi alanları, outletler gibi uzmanlaşmış ve çeşitlenmiş biçimde gelişmiş ve tüketicilerin yaşantısında vazgeçilemez kurum hâline dönüşmüştür. Alışveriş merkezleri toplu ürünlerin ve çeşitlerin bulunduğu sosyalleşme mekânları olarak görülmektedir. İnsanlarla bir arada olabilmek ve vakit geçirmek önemlidir. Mağazalar heyecan ve coşku verici biçimde tasarlanarak güvenli içinde alışverişi sağlama görevi yerine getiriliyor. Tüketicilerin kendilerini iyi hissettikleri eğlenceli ortamlar ve deneyimler önem kazanıyor.

Bu açıdan AVM'ler ve mağazalar bir tür eğlence, kültür öğelerini taşıyabilen tiyatro mekânları hâline dönüşürken, tüketiciler de bu oyunda başrolü alıp kendileri de oyuna dâhil olmayı istemektedir.

DİKKAT

AVM; Alışveriş Merkezi'nin baş harfleri ile oluşturulan bu kavramla Türkiye'de ilk örneğini yirmi dört yıl önce 1988'de İstanbul'da açılan Galleria ile tanıştırıyoruz. Bugün çok ileri bir noktadayız; sadece İstanbul'da yüz civarında alışveriş merkezi var. AVM'lerde bir zamanlar yürüyen merdivenler, ışıklı mağazalar, pasajlar çok önemli ve hayranlık yaratan uygulamalar iken bugün eğlence ve kültürel etkinliklerin de olduğu önemli alanlar haline geldi. Çevre ülkelerle karşılaştırma yapıldığında, ülkemizdeki AVMler hem sayısal olarak hem de cazibe merkezleri olarak çok daha ileri durumdadır ve ihracatımızın içinde önemli bir paya sahiptir.

Kitle İletişim Araçları ve Reklamcılık

Üretim ile tüketim arasındaki denge ve sürekliliği sağlamak görevi reklamlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Reklamcılık, toplumun tüketim ağırlıklı bir kültüre doğru yöneltmesindeki etkisi ile tüketim toplumlarının vazgeçemedikleri bir kurum hâline gelmektedir. Tüketim toplumunda arzu ve duygular da tüketimin nes-

nesi hâline geliyor. Bu kültür endüstrisinin çeşitli ürünleri aracılığıyla yaydığı tüketim ideolojisi ve özellikle reklamla gerçekleştirilir (Orçan, 2004). Bu konudaki gelişmeler dönemler hâlinde şöyle özetlenebilir:

a. Dünya Savaşları öncesi dönem (kitle iletişimi öncesi ortam): *Fordist dönemi* içerir. Marconi'nin 1895 yılında radyoyu buluşu yayıncılık sektörünü değiştirmiştir. 1930'larda yaygınlaşmaya başlayan radyo ile on milyonlarca insan aynı anda aynı sesi dinleme olanağını tarihte ilk defa bulmuştur. Radyonun egemen olduğu ve geniş biçimde kullanıldığı 1920'lerde, ses ve görüntü birlikteliği gündeme gelmiştir. Londra' da ilk örneklerini vermeye başlayan *ev tiyatrosu* ile ses ve görüntü veren televizyon (TV) ve ona eklenmiş radyo ile günlük olayları görme ve duymayı gerçekleştirmiştir. Dönemin özelliği olarak fabrikaya olan ilginin magazin sayfalarına, radyo ve TV'ye kaydırılmasına şahit olunmuştur.

Fordist Dönem ve onu izleyen dönemler hakkında detaylı bilgiyi kitabınızın 5. Ünitesinde bulabilirsiniz.

DİKKAT

b. Reklam ve kitlel satışın geliştiği 1950-1990 dönemi: Kitlel izleyicilerin oluştuğu ve varlıklı ya da yoksul herkesin TV, radyo ve gazetelere ulaşabildiği bir dönemdir. Tek kişiden çok kişiye iletişim mevcuttur ve 1950-1970 yılları arası TV'nin altın çağı olarak adlandırılır. Öte yandan, 1960-1990 özellikle TV reklamcılığının gelişme gösterdiği dönemdir.

Resim 7.3

Radyo, Televizyon (TV), Bilgisayar

Kaynak: <http://www.faq.s.org/photo-dict/pbrase/438/television.html>
http://www-03.ibm.com/ibm/history/exhibits/pc/pc_1.html

c. Büyük dönüşüm yıllarının habercisi 1990'lı ve özellikle 2000'li yıllar: Birebir iletişim, doğrudan satış, internetin ve WEB'in gelişmesi gibi teknolojik yenilikler olmaktadır. 2005'ten bu yana etkileşimli iletişim, sosyal ağlar, sanal dünyalar hâkimdir. Geçmişin pasif medya izleyicisini ve tüketicisini ortadan kaldıran tıklama kültürünün geliştiği bir dönem yaşanıyor.

Resim 7.4

Kaynak: www.memurvadisi.wordpress.com

Ambalaj, ürünün kalitesinin korunmasını ve taşınabilmesini kolaylaştırmasının yanı sıra son dönemlerde alışverişini teşvik edici bir işleve de sahiptir.

Ambalaj Teknolojisi ve Marka

Ambalaj; ürünün kalitesinin korunmasını ve taşınabilmesini kolaylaştırmasının yanında alışverişini teşvik edici işlevi de son dönemlerde gelişmiştir. Böylece, ürünün uzak bölgelere güvenli biçimde gönderilmeleri olanaklı olmuş ve ticaret hacimlerinin gelişmesinde ve markalaşmada olumlu etkiler yaratılmıştır. *Sessiz satıcı* olarak da adlandırılan ambalaj konusunda meydana gelen teknolojik gelişmeler ise *konusan*, *kokan* ve ürün ile ilgili her türlü bilgileri dijital olarak sunan ambalajları olanaklı kılmıştır.

Tüketici Kredileri

Başta teknolojik gelişmeler ve bankacılık olmak üzere birçok alanda tüketicilere yönelik kredi kolaylığı getiren kredi kartı kullanımı, 20. yüzyılın son çeyreği ile 21. yüzyılın başlarında tüm dünyada yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Ülkemizde de 1980'li yıllardan itibaren ekonomik büyümede bireysel harcamaların rolünün artmaya başlaması, doğal olarak tüketici kredilerine olan talebin de yükselmesine neden olmuştur. Alışverişin kolay ve yaygın olmasını sağlamak için kredi kartlarının kullanım hızı artmış ve ülkemiz kredi kartına taksitli satış uygulamasını

bir yenilik olarak geliştirmiştir. Benzer biçimde, mağazaların kendi müşterileri ve sadece kendi mağazalarında alışveriş yapmalarını kolaylaştırmak için mağaza kartı uygulaması artmıştır.

Kredi kartlarının ve tüketici kredilerinin yaygınlaşması gibi parayı ödünç alma konusundaki kısıtların ortadan kaldırılması ve iflas kavramında anlam değişikliğinin olması, tüketim toplumlarında rahatlıkla gözlemlenmektedir.

Resim 7.5

Kaynak:
www.tuketicifinansman.net

Ev Hanesinin Tüketici Olması

Tüketim toplumlarında oluşan gelişmeler, evde yapılan üretim ve tüketimin de değişmesine neden olmuştur. Oluşturulan modern evler, tüketim toplumunun kutsal mekânı olmuştur. Ev hanımı modern çekirdek ailenin merkezine oturmuştur. Aile içerisinde, ihtiyaçları karşılaması için yapılan üretim ve sonucunda tüketim yerini parayla gerçekleştirilecek, bir bedel ödenerek yapılacak tüketime bırakmaktadır. Herkes tüketici olarak tanımlandığından ve her şey satın alınabilir olarak kabul edildiğinden tüketim, insanların çalışma nedeni haline dönüşmüştür. Endüstrileşmeyle iş yeri ve ev birbirinden ayrılmıştır. İş yeri, üretim birimi; ev ise, tüketim birimi olmuştur. Evin tüketim birimi olması, ev sahibi olmayı, barınmayı ve ortak tüketim birimi olmayı beraberinde getirmiştir (Zorlu, 2006b).

Kamu Alt Yapı Yatırımları

Günümüzde kentler arası olduğu kadar kent içi rekabet de yeni, farklı, bilinmeyen netliklerle dolaşan harcama gücüne hitap etmeye çalışıyor. AVM'ler, yollar, kent mimarisi, kent mobilyaları, eğlence parkları, tüketim toplumunun gelişmeleri olarak adlandırılabilir. Eğlence ve alışveriş birlikteliği yaratmada tüketim alanlarının geliştirilmesi konusu, yerel ve merkezî yönetimlerin başlıca çalışma alanlarıdır.

Son yirmi beş yıllık dönemde sıkça kullanılan terim ve kavramlardan biri *tüketici vatandaşlığı*dir. Bu, devletin tanımladığı ve birtakım hizmetleri vermekle sorumlu olduğu vatandaşlık türünün dışında bir kavramdır. Devletin, geleneksel olarak yerine getirdiği eğitim, sağlık, ulaşım gibi birçok alandan çekilmeye başlamasıyla birlikte, tüketim yoluyla vatandaş olabilen bir topluma gidiş var gibi görünmektedir. Bu durumun bir sonucu olarak tüketim rüzgârına kapılmayan ve tüketim katılmayan da vatandaşlıktan düşüyor gibi bir algılama da gittikçe yaygınlaşmaktadır. Ülkemiz için biraz erken ve zor olsa da sivil toplum örgütlerinin, yerel yönetimlerin tüketim alanına artan biçimde girmesi biraz da buna işaret ediyor denebilir. Artık yerel yönetimler sadece ekmek fabrikası açmıyor; kaldırımlar yapmıyor; su şebekesini geliştirmiyor. Günümüzde yerel yönetimler, parklar, spor tesisleri, eğlence mekânları açıyor ve bunları yaygınlaştırarak toplumun hizmetine sunuyor. Toplumsal taleplerin gelişmesi ve artması sonucu boş zaman etkinlikleri ve spor tüketiminin görünürlülüğünde belirgin bir büyümeye rastlanmaktadır. Tüketici vatandaş, merkezî ve yerel yönetimlere ne istediklerini ve nasıl bir hizmet almayı arzuladıklarını bildiriyor ve kamu yönetimleri de buna uygun bir şekilde hem merkezî hem de yerel düzeylerde uygulama ve politikalar geliştiriyor.

Tüketici Örgütleri

Özellikle demokratik ülkelerde tüketicilerin kurdukları politik ve sivil toplum olarak örgütlenmenin varlığı kendini hissettirmektedir. Tüketici dernekleri, Yeşiller Partisi gibi oluşumlar bu konudaki gelişmelerin göstergesidir.

Resim 7.6

Kaynak:
www.tofed.org

TÜKETİM TOPLUMUNA YÖNELİK ELEŞTİRİLER

Tüketim ve tüketim toplumuna yönelik eleştiriler hiç durmadan sürmektedir. Bakış açılarına göre farklılıklar gösteren eleştirileri belirli bir grupta içinde incelemek mümkündür.

a. Sol siyasal düşünceye göre, tüketimin emek ve işçi sömürsüne dayandığı öne sürülür. Dünyada oluşan eşitsizlik, sevgisizlik, güvensizlik gibi olguların sebebinin tüketim toplumunda oluşan bencillik olduğunu ve bu durumun kapitalizmin tüketimi körüklemesinden, arzuları yönlendirirken sahte ihtiyaçlar yaratarak bu durumu sürekli hâle getirmesinden kaynaklandığı ileri sürülür. Böylece, tüketim tutkusu gelişmiş işçi sınıfının devrim yapma isteğini, bilincini ve gücünü törpüleyeceği, zamanla yok edeceği savunulur. 19. yüzyılda da büyüyen orta sınıf ve işçi sınıfı, aynı zamanda tüketici sınıfa dönüştü ve kendilerini tüketen sınıf üyeleri olarak gördüler. Bunun yanında, üreticiler de yüksek ücret sunarak onların tüketim olanaklarının artmasına yardımcı oldu. Henry Ford, 1920'lerde işçilerin saat ücretini beş dolara çıkartıp araba fiyatlarını uygun düzeyde tuttu ve böylece işçilerinin de birer araba sahibi olma potansiyelini yaratmış oldu. Bu fikir yaygın bir tüketim ve "tüketici olarak işçi" anlayışı hâline dönüşmüştür. Özellikle Ford tarafından önerilen görüşe göre, üreticiler kendi ürünleri için talep yaratmak adına, işçilerin geleneksel tüketim alışkanlıklarını değiştirmek görevini de üstlenirler. Kitle-

Kiç (Kitch): Estetik ve sanatsal bir değeri olmayan, piyasada çokça bulunan ürünü, yapıt (vs.) tarif etmek için kullanılan bir kavram.

sel üretimin bir beklentisi olarak işçi, tüketici olabildiği ölçüde benzer şeyleri isteyecek ve benzer şeyleri satın almak isteyecektir. Böylece, kitleselleşen üretim mantığında olduğu gibi tekil ve özgün arzuları törpüleyerek ve yok ederek bir özerklik ve özgürlük mücadelesini ortadan kaldırmayı olanaklı hâle getirilecektir. Bu nedenle, sistem ürün üretmek kadar tüketici üretme ihtiyacını sürekli duymaktadır.

b. Üst kültür ve aristokrat anlayışa göre, kitle tüketimi ve onun yarattığı tüketim kültürü, basitliğe ve ortalama zevklere hitap eder. Bu durumun toplumsal gelişmeye ve bireyin üst kültüre sahip olmasına hiç katkısı olmaz. Üst kültür ve aristokrat anlayış, taklitçilik, zevksizlik ve aşırı bir tüketim aracılığıyla kendilerine benzemeye çalışılmasını pek onaylamamaktadır. Günlük ve anlık zevkleri ortaya çıkartarak toplumsal sınıfların bozulmasına neden olduğu ve böyle bir tüketim tutkusu sonucu oluşan toplumsal yarışın topluma zarar verdiği kanısındadırlar. Vasatlaşma ve zevksizleşmenin yaratıldığı, popüler kültürün egemenliğinin her tarafı sardığı ve özellikle **kiç (kitch)** ürünlerin her yanı sardığı bir tüketim toplumu olduğu eleştirisi yoğun biçimde sürmektedir.

c. Tüketim tutkusunun insanları manevi değerlerden uzaklaştırdığı ve ahlâksızlığı yaygınlaştırdığı düşüncesine göre, gelişmiş ülkelerin ya da varlıklı sınıfların tersine, onlara öykünerek gelişmekte olan toplumlar ve sosyal sınıfların ihtiyaçlarından fazla tüketmeleri sosyal, kültürel ve ruhsal sorunlar yaratmaktadır. Yarış ile öne geçip tüketmek arzusu, saldırgan ve acımasız bir hâle dönüşmektedir. Tüketim olanaklarından yoksun kalanlar da benzer duygularla hırçınlaşmakta ve suça eğilim artmaktadır. Ekonomik gücün aşılarak bütçeyi sarsacak ölçüde sürekli bir satın alma ve alışveriş yapma, savurganlık yapma tutkusu gerçekleşebiliyor.

Resim 7.7

Tüketen Birey

Kaynak:

http://www.polyvore.com/getty_images_man_holding_shopping/thing?id=23254307

Yüksek harcama-düşük gelir ve tasarruf durumu insanların bir yandan bütçelerinin bozulmasına sebep olurken, diğer yandan ise istediklerinden yoksun kalma duygusu yaratarak stres ve endişe kaynağına dönüşmektedir.

Bolluk ekonomilerinin bir sonucu olarak gelire göre ihtiyaç ve arzuların çeşitlenmesi ve artması, tasarrufun yeterli düzeyde yapılamamasına veya azalmasına neden olabilmektedir. Bu, *yüksek harcama-düşük gelir* ve tasarruf durumu insanlarda hem bütçelerinin bozulması durumu hem de istediklerinden yoksun kalma duygusu yaratarak stres ve endişe kaynağı oluyor. Tüketimin sunduğu mutluluktan dışlanmış hissedenlerin ve tüketimde istediği yeri alamayanların kendilerini “ezik” hissetmelerine neden oluyor ve hınçlar ortaya çıkabiliyor. Tüketim toplumunun ürün ve markalar gibi tüm cazibeleri her an gözlerinin önündedir ama hiçbir zaman ellerinin altında değildir. Bu durumun hemen, kolayca yaratacağı duygular ise öfke, nefret, intikam gibi olumsuz duygular olabilmektedir.

d. Gelişmiş Batı türü bir tüketim biçiminin gelişmekte olan ve gelir dağılımının adaletli olmadığı ülkelerde, kaynak israfına ve toplumsal çalkantılara neden olabileceği öne sürülür. Tüketim toplumunun aşırı, israfa varan ve

sorumsuzca yapılan tüketimin gerçekleştirildiği bir toplum yapısı olarak anlaşılması yaygın bir durumdur. Böyle bir durum, ya üretim ile tüketimin yüksek düzeylerde denge halinde olduğunu ya da ürettiğinden daha çok tüketimi olan toplumları açıklamaya yardımcı olur. İleri düzeyde kalkınmasını yapmış, sanayileşmiş refah toplumları olan ABD, Almanya, Japonya gibi ülkelerde birinci duruma yakın bir oluşum söz konusudur. *Tüketim kapitalizmi* ya da *tüketici kapitalizmi* ile adlandırılan bir yapı bu ülkelerde geçerlidir. Öte yandan, sanayileşmesini tam olarak gerçekleştirememiş ve üretiminden daha çok tüketme eğilimi olan, Yunanistan, Portekiz ve İrlanda gibi ülkeler başta olmak üzere, birçok ülkenin sıkıntılı dönemler yaşamasına neden olabilmektedir.

Geleneksel toplumdan, çağdaş topluma geçen ülkemizde, geleneksel değerler terk edilmekte ve yerine yeni değerler konulmaktadır. Güvenli, huzurlu ve mutlu bir yaşamın tüketimden geçtiği yönündeki politikalar ve propagandalar ile insanlar tüketime ve markalara esir edilmektedir. Çalışma, mal edinme, ilerleme, gelişme gibi değerler ve oldukça geniş bir çeşitlilik arasından tercih yapabilme durumu gelişebilmektedir. Yeni değerlere paralel olarak iletişimsizlik, yalnızlık, huzursuzluk, bağ kuramamak gibi durumları da ortaya çıkartmaktadır. Bunu gidermenin yolu olarak tüketim ve marka bağımlılığı ile kimliklerini, kendilerini ifade edebilecekleri, özel hissedebilecekleri ve özgür olacakları fikri aşılır ve bireylere başkaları tarafından kabulünün sağlanacağı ve dışlanmayacağı söylenmektedir.

Başkalarından iyi olma arzusunun yarattığı yarış ve rekabet ortamı ile kitleler bir eleme anlayışı -önce kendilerini sonra da herkesi ve her şeyi, yarını düşünmeden tüketmeyi- getirmektedir. Herkesin kendini kurtarmaya çalıştığı tüketim toplumunda insan yabancılaşıp başkalarını, çevreyi ve yarını düşünmeyi unutmaktadır.

Bu eleştirilere karşın, tüketim toplumunun olumlu yönden yaklaşan görüşler daha çok her türlü ihtiyaçların giderildiği ileri kapitalist sistemdeki ülkeleri örnek olarak ileri sürmektedir. Böylece, ihtiyaçların tatmin edilmesi ile hem bireyin hem de toplumun daha mutlu bir düzeye ulaşabileceği görüşünü ileri sürer ve savunurlar. Enflasyon başta olmak üzere ekonomik sorunlara ve olumsuzluklara, iç tüketim artışından yani talep açısından bakarak tüm kötülüklerin tüketimden kaynakladığını ileri sürmenin çok da geçerli olmadığını söyleyen yaklaşımlar vardır. “Son yıllarda ekonomik krizler, sınırsız harcama ve sınırsız tüketim nedeniyle dünyanın başına bela oluyor; bu nedenle sınırlandırılmalı ve kısıtlanmalıdır.” önerisine karşın, tüketimin bir ülkenin refah seviyesinin bir göstergesi ve büyüme ile kalkınmanın da önemli bir itici güç ve belirleyici olduğunu savunan tüketim yanlıları da söz konusudur.

YENİ BİR TÜKETİM TOPLUMU OLUŞUMU

Sürekli artan ve çeşitlenen bir tüketim ile dünya refahı anlayışı değişmektedir. Sahip olma arzusunun ve tüketimi sınırsız bir biçimde teşvik etmenin *sürdürülebilir* olmaması bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Sürdürülebilirlik, en geniş anlamıyla, ekonomik, ekolojik ve sosyal amaçların ve sonuçların dengelenmesidir. *Sürdürülebilir tüketim* ise, ihtiyaçlarımızı tatmin ederken, gelecekteki nesillerin ihtiyaçlarını tatmin etmekten ödün verilmemesinin önemini vurgular ve buna uygun tüketimi önerir. Bir türlü yaşam biçimi değişimini önerir.

Sürdürülebilirlik ve yalınlık değerleri sadece çevre konusunda değil, aynı zamanda sosyal kapsam açısından ve kişisel iyilik hallerini de içeren bir anlam kazanmaktadır. Bu yönüyle; kapsayıcı, bütüncül ve insan odaklı bir yapı oluşmaktadır. *Yenilikçilik*, *sürdürülebilirlik*, *verimlilik* ve *tasarruf* gibi konular yaşamın merkezine yerleşmektedir.

Başkalarından iyi olma arzusunun yarattığı yarış ve rekabet ortamı önce kendilerini sonra da herkesi ve her şeyi, yarını düşünmeden tüketmeyi getirmektedir. Herkesin kendini kurtarmaya çalıştığı tüketim toplumunda insan yabancılaşıp, başkalarını, çevreyi ve yarını düşünmeyi unutmaktadır.

Sürdürülebilir tüketim, ihtiyaçlarımızı karşılarken gelecekteki nesillerin ihtiyaçlarını tatmin etmekten ödün verilmemesinin önemini vurgular ve buna uygun tüketimi önerir.

Bu nitelikleri bünyesinde barındıran *bilinçli tüketici*, daha seçici, kaygılı, sağlıklı ve çevreyi gözetken ve buna göre tüketimini yöneten bir tüketici olarak bazı özelliklere de sahiptir. Bilinçli tüketici;

- Kendine olan güveni artmış kişidir; çünkü, ürün çeşidi ve markalardaki sayısal ve çeşitlilik artışı, korsan ve taklitlerin bollaşması da dahil, tüketicilerin kendine olan güvenini arttırmaktadır. Bu durum bol seçenekler arasında akılcı tercihler yapmasına yardımcı olabilmektedir.
- İyi bilgilendirilmiştir.
- Tercihler bağımsız ve tutarlıdır.
- Pasif değildir ve tüketim ile ilgili konulara dâhil olmayı ve kontrol etmeyi istemektedir.
- Pazarda daha çok yer almakta ve görünmektedir.
- Sosyal medya ile “tüketici, özgürlüğünü ve egemenliğini” hüküm sürmektedir.

Bilinçli ve sorumluluk sahibi tüketiciler gittikçe daha doğal ürünler tüketiyor; etik ürünleri tercih ediyor; çevreye, doğaya ve insana duyarlı ürünleri satın almayı tercih ediyor.

Tüketim kültürünün ve bunun egemen olduğu tüketim toplumunun insanların ruhsal ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılarken gittikçe daha mekanik bir hâl aldığı öne sürülüyor. Eskiden yapabildiğimiz faaliyetlerin artık paralı olması ve bu nedenle belli sınıflara yönelik yapılması yaygınlaşmıştır. Yeni oluşmakta olan tüketim kültürü, “Hiçbir Şey Almama Günü”, “Reklam Avcıları (Adbusters)”, “Adil ve Etik Ticaret”, “Gönüllü Sadelik”, “Yeşil Tüketici” gibi oluşumlarla kalıcı bir yapılanmanın ve değişimin varlığına etkide bulunmaktadır. Aşırı bir bencillikle, maddeci çılgınlığıyla çevreyi ve doğayı kirleten, sömüren ve yok edip gelecek nesillerin geleceğini karartmakla suçlanan tüketim toplumunun tüketicisi, sorumluluk taşıyan tüketiciye doğru evrimleşiyor. Sorumluluk ilkesi sadece üreticinin değil tüketicinin de ilgi alanında. *Güçlenen tüketici* bu sorumluluğunu yerine getirirken, üreticileri de sorumluluk içinde hareket etmeye yönelten bir şef konumuna geliyor. Tükettiği ürünlerin nerede, nasıl ve hangi özelliklerde üretildiğini bilmek isteyen, tercihini sorumlu davranışlar lehinde kullanarak bu üreticileri ödüllendiriyor; diğerlerini de satın almayarak, tüketmeyerek cezalandırıyor. Örneğin; etik ticaret, şirketlerin ürünlerini üreten insanların çalışma koşullarını iyileştirmek için sorumluluk üstlenmesidir. Toplum, tüm paydaşlarının işletmelerden bekledikleri doğru davranışları açıklayan etik sorumluluklara sahip olmalıdır. Böylece, işletmeler hakkında bir yargıya sahip olurlar ve onların etik davranışları için tüketimlerini yönlendirirler.

Tüketim demokrasisi ya da *tüketici demokrasisi* olarak adlandırılan kavrama göre tüketici, ekonomik sistemde hangi ürün ve hizmetin üretileceğinin kararlaştırılmasında sürekli biçimde ekonomiye katkıda bulunmaktadır. Demokrasi, genel olarak, yurttaşların sürekli olarak yaşamak ve çalışmak için istedikleri koşulları yarattıkları bir toplumu ifade eder. Ekonomik demokrasi, ekonomik sistemi kontrol eden üç grup insanın, yani tüketici, işveren ve işçilerin paylarını açıklamaya çalışır. Tüketimin demokratikleşmesi, düşük gelirli insanların refahının kısmen de olsa artması ile daha da gelişmiş ve yaygınlık kazanmıştır. Böylece tüketim toplumu, elit ve ayrıcalıklı bir kesimden daha geniş kesimlere genişleyen bir içerik ve güç kazanmıştır. Eğer ekonomide tüketicinin yararına olmayan, onun refahına katkı-

da bulunmayan ürün ve hizmetler üretiliyorsa tüketiciler de bu durumdan sorumludur. Böyle bir durumun yaratılmasında tüketicilerin büyük bir çoğunluğunun sorumluluklarını yerine getirmesinin yanında, akıllı ve özgür seçimlerde bulunmamalarının payı büyüktür. Kendilerini alışkanlıklarının, âdetlerinin, modanın, baskıcı satışın etkisine bırakmışlar demektir. Sonuç olarak, kararlar pasif konumda kalan onlar için alınmıştır, sorumluluklarını yerine getirmeyen tüketiciler tarafından aktif olarak katılım sonucu değil. Eğer tüketici demokrasisi ya da ekonomik demokrasi var olup çalışacaksa tüketiciler özgür seçim yapma ve akıllı davranma yoluyla demokratik denetim ve yaptırım güçlerini kullanarak sorumluluklarını da yerine getirebilmelidir. Bu durum, kamu hizmetlerinin yönetiminde ve bu hizmetlerin yenilenmesinde tüketicileri paydaş olarak etkili kılmakta ve bunlara nasıl ulaşılacağı ve kullanılacağı konusunda da söz sahibi yapabilmektedir. Ancak, unutmamalı ki birçok tüketici tütün, alkol, uyuşturucu gibi zararlı ürünleri satın alıp kullanmayı arzulamakta, çevreye ve kendine zarar veren ürünleri bildikleri hâlde kullanmayı sürdürmektedir.

Küresel Kriz ve Sonrası

Son küresel kriz ile birlikte dünyada yeni bir tüketim bilinci geliyor. Dünya savaşları sonucu oluşan gelişmelerle birlikte ortaya çıkan refah toplumu ve bolluk ekonomilerinde tutumluluk terk edilmeye başlanmış ve anlık hazlar, tatminler yaratmaya aracılık eden tüketim ön plana çıkmıştı. Ünlü sosyolog Max Weber, kapitalizmin yükselişini ve gelişmesini Protestan ahlakına bağladı ve çok çalışıp kazanan, tutumlu olan kişilerin hem toplum hem de Tanrı açısından değerli olacaklarını öne sürdü. Bu anlayış, dünya savaşları sonrasındaki dünyada önem kaybetmeye başladı ve küresel krizin ve durgunluğun yaşandığı son yıllardaki gelişmelerle tutumluluğun erdemleri, tasarruf ve israfın önüne geçmenin yararları yeniden anımsanıyor.

Bolluk ve israfa dayalı tüketim toplumu modelinin aksine, özenli ve gerektiğinde daha az tüketerek refah yolunun açılabilceği yeni bir model ve anlayış gelişiyor. Maddiyata daha az önem ve değer verildiği, çevreye ve diğer insanlara daha fazla özen ve saygı duyulduğu bir dünyanın oluşabileceği düşüncesi hızla gelişiyor. Bunda en önemli etki olarak tüketim toplumlarının sınırlarına gelindiği ve bunun dışında yeni arayışlar ve yönelimler içine giren yeni bir kültürün doğmakta olduğu gösterilmektedir.

Küresel kriz tüketim alışkanlıklarını ve tüketime yönelik alışkanlıkları, davranışları değiştirmektedir. Bunlardan biri tüketicilerin satın almalarda daha seçici, akılcı ve tutumlu olmaları ve aldıkları ürünleri daha uzun süre kullanma istekleridir. Kriz sonrasında bile, ürünlerin tüketilme ve kullanılma sürelerinin artmasının ve israftan kaçınmanın kalıcı olacağı bekleniyor. Her ne kadar bu durumun gelip geçici olduğu, tüketicilerin yeniden eski alışkanlıklarına ve tüketim biçimlerine geri döneceklerini öne sürülüyor olsa bile göstergeler, yeni kültürün oluşmasını sürdüreceğini gösteriyor.

Sürekli yeni şeyler alma ve tüketme ihtiyacını yeniden gözden geçiren tutumlu ve bilinçli yeni tüketiciler, değişen değerleriyle birlikte yeni bir toplum oluşmasını tetikliyor. Bu konuda, yaşanan küresel krizin sadece ekonomide ve finans alanında oluşan istikrarsızlıklardan kaynaklanmadığı, daha çok yetkili olan hükümet ve şirket yöneticilerinden ve sahiplerinden kaynaklandığına inanılmakta ve bunların artık güvenilecek kurtarıcılar olmadıkları sonucuna varılmaktadır.

Yeni Tüketici: Tüketim eylemini sorgulayan, inceleyen ve tercihleri ile çevre ve dünya ile ilgili sorumluluklarını yerine getirmeye çalışan, güçlenmiş, edilgenlikten çıkmış, bilinçlenmiş bir tüketicidir.

Tüketicinin dünyasında daha kontrollü harcayan, aile bütçesinin yönetimine ve daha fazla tasarrufa önem veren Yeni Tüketici kavramı ve tipi ortaya çıkıyor.

Açgözlü ve benmerkezci bir sürecin sonucu oluşan küresel krizin etkisi, tüketiciler başta olmak üzere herkesin düşüncelerinde, değerlerinde ve davranışlarında farklılıklar, değişiklikler yaratıyor ve etkileri uzun bir süre bizimle birlikte olacak gibi görünüyor. **Yeni Tüketici** denilen olguda, “tasarruf”, “sadelik”, “kendilik”, “etik”, “başkalarına duyarlı olma”, “adil ve etik ticaret” ile “insanlara ve çevreye özen gösterme” gibi değerler ön plana çıkıyor. Büyük ve aşırı harcama yapanlara, aşırı yakıt tüketen araçların sahiplerine, istihdam yaratıp insanlara iş olanağı yaratmayan kuruluşlara, çevreyi poşetlerle, torbalarla, gereksiz ambalajlarla tüketenlere artık hoşgörü ile bakılmıyor (Odabaşı, 16 Mayıs 2010).

Dünyada yeni dönemin basit ama sihirli formülü; sadelik, kendinlik, doğallık ve öze dönüş değerleri. Hiç şüphesiz yaşamın devam etmesi için kriz döneminde bile tüketimin sürmesi gerekiyor. Bu yeni oluşan değerler çerçevesinde aslında tüketimden vazgeçme söz konusu değil; sadece, tüketimin biçimlerinde ve anlamında değişim ve dönüşüm söz konusu oluyor. Daha dayanıklı, daha çevreci, daha insani duyarlılıklara sahip ve daha tutumlu bir tüketim tarzı geliyor. Krize karşı bir taraftan insanlar alışverişe, tüketmeye ve bu yolla bir tür vatanperverliğe davet edilirken, diğer taraftan da sorgulamaya, düşünmeye ve bilinçlenmeye yöneltiliyor (Odabaşı, 2009). Öte yandan, tüketimin içinde daha fazla anlam arama, harcanan paranın ürünün ötesinde bir anlam satın alması bekleniyor. Sahip olduğumuz şeylerle kişiliğimizi kurmak yerine kim olduğumuz önem kazanıyor. Endüstriyelden, bağlantı kurmaya her yönden ve her araçla yönelen bir sosyal toplum modeline geçmekte olan dünyamızda tüketici, “yarışma tüketimi modeli”nden kendine, ailesine, şehrine, ülkesine, dünyaya katkı yaparak anlamlı, dolu dolu kendini iyi hissederek yaşamak istiyor.

Sonuçta; tüketicinin dünyasında daha kontrollü harcayan, aile bütçesinin yönetimine ve daha fazla tasarrufa önem veren *Yeni Tüketici* kavramı ve tipi ortaya çıkıyor. Yeni tüketim anlayışı ve yeni tüketici kavramının temelinde, açgözlülük, dikkatsiz ve hesapsız tüketim ve savurganlık yerini akıl ve bilinç odaklı değerlendirmelere yönelik bir tüketim yapılanmasına bırakması yatmaktadır (Odabaşı, 2010).

Kısaca, tüketimden ne kaçılabilir ne de tümüyle ona teslim olacak biçimde kucak açılabilir. Tüketime akılcı bir biçimde belirli bir uzaklıkta durmayı bilmek ve onu yönetebilmek gerekiyor. İnsanların kendi iştahlarını yönetmeyi öğrenmesi gerekiyor.

Özet

Tüketim toplumu kavramını detaylarıyla tanımlayabilmek.

Tüketim toplumu, tarihte anlam ve içerik olarak değişikliklere uğramış, tüketim kültürü ile şekillenmiş bir kavramdır. Az gelişmiş ve gelişmiş, refahı yüksek toplumlarda farklı özellikler göstermektedir. 1980 sonrası ürünün fayda değerinden çok imaj değerine önem veren, tükettiği ile var olabilen tüketicilerin oluşturduğu bir toplum gözlemlenmektedir. Elbetteki günümüzde bu durum değişmeye devam etmektedir.

Tarihsel süreçte tüketim toplumu kavramının gelişimini etkileyen olayları sıralayabilmek.

Tüketim toplumunda tarihte iki büyük değişim gözlenmektedir. Bunlar, insanın yalnızca tüketici olduğu ve insanın hem üretici hem de tüketici olduğu dönemlerdir. İnsanın hem üretici hem de tüketici olduğu dönem de üçe ayrılmaktadır. Burada sırasıyla tüketiciliğin ön planda olduğu tarımsal devrim sonrası dönemi, üreticiliğin ağırlığındaki Sanayi Devrimi sonrası dönemi, tüketiciliğin öne çıktığı günümüz bilgi teknolojisi devri dönemini görebiliyoruz. I. ve II. Dünya Savaşları sonrasında üreticiliğin ağır bastığı dönem değişmiştir. 1980 sonrası yaşanan gelişmeler ise günümüz bilgi teknolojileri devrini şekillendirmektedir.

Tüketim toplumunun özelliklerini açıklayabilmek.

Tüketim toplumunun var olabilmesi için tüketim, piyasa koşullarında, profesyonel yönetici desteği ve tüketicilerin tüketim isteği ile birlikte olmalıdır. Tüketim toplumu, tüketim kültürü tarafından etkilenen, tüketimin tüketilen ürünle girilen etkileşim ve deneyim olduğuna inanan tüketicilerin oluşturduğu bir topluluktur. Tüketim kültürünün unsurları şunlardır: AVM'ler, kitle iletişim araçları, marka, tüketici kredileri, vb...

Tüketim toplumuna yönelik olumlu ve olumsuz eleştirileri karşılaştırabilmek.

Tüketim toplumuna yönelik olumlu ve olumsuz eleştiriler bulunmaktadır. Olumlu bakış, refah düzeyi yüksek, ileri kapitalist ülkelerdeki gibi ihtiyaçların neredeyse tamamının iyi bir şekilde giderilebilmesinin, tüm toplumlar için bireysel ve toplumsal olarak mutluluk düzeyini arttıracığını savunmaktadır. Oysaki buna karşıt görüşler ise, tüketimin emek ve işçi sömürsüne dayandığını, tüketim dünyasında bireyin bencilleştiğini, eşitsizliğin arttığını, taklitçi bir alt gelir grubunun zevksizleşerek birbirine ve üst sınıflara benzemeye çalıştığını, bunun da tüketiciyi manevi değerlerden uzaklaştırarak hırçınlığını arttırdığını söylemektedir.

Günümüzde tüketim toplumunun yeniden yapılanmasını ve kriz sonrası dönemin etkilerini özetleyebilmek.

Bilinçli tüketici kavramı geliyor. Tüketici ne istediğini bilir duruma geliyor ve bilinç kazanıyor. Etik sorumluluklara sahip şirketleri istiyorlar ve kendileri de bu etik kurallara uygun olan ürünleri tüketmek istiyorlar. Örgütleniyorlar ve sorguluyorlar. Küresel kriz ile birlikte bolluk ve israfa dayalı tüketim git gide terk edilir duruma geliyor ve daha az tüketme yoluna giden tüketiciler, yeni tüketici kavramını oluşturuyorlar.

Kendimizi Sınavalım

1. Tüketim toplumunun 1980 sonrasındaki gelişiminde görülen ürün değeri aşağıdakilerden hangisidir?

- a. Mübadele değeri
- b. Kullanım değeri
- c. Bağlantı değeri
- d. Teknik değer
- e. Fonksiyonel değer

2. Aşağıdakilerden hangisi tüketim toplumu için yapılmış olumlu eleştirilerden biridir?

- a. Tüketim toplumunda israf ve sorumsuz tüketim ön plandadır.
- b. İhtiyaçların tatmin edilmesi ile birey ve toplum yüksek mutluluk düzeyine ulaşacaktır.
- c. Taklitçilik ve zevksizlik baş göstermektedir.
- d. Tüketim toplumu bireyi bencildir.
- e. Tüketim toplumu tüketim tutkusunu alevlendirerek sahte ihtiyaçlar yaratır.

3. Aşağıdakilerden hangisi tüketim toplumunun özelliklerinden biri **değildir**?

- a. Tüketim toplumu kavramı gelişim göstermez; duragandır.
- b. Geleneksel toplumlarda tüketim toplumu oluşumu genellikle gözlenmez.
- c. Kalite üretiminin ve verimliliğin artışı, tüketim toplumunun oluşumundaki önemli ekonomik faktörlerdendir.
- d. Tüketim toplum, insanların hayallerinin tüketim etrafında şekillenmesidir.
- e. Tüketim toplumunun var olabilmesi için profesyonel yöneticilerin yönetiminde tüketimin olması gerekmektedir.

4. Aşağıdakilerden hangisi bilinçli tüketicinin kendisinden sahip olması beklenen özelliklerden biri **değildir**?

- a. İyi bilgilendirilmiş
- b. Bağımsız tercihleri olan
- c. Aktif olarak pazarda yer alıp görüş bildiren
- d. Tükettiği ürünle ilgili bilgi edinmeyen
- e. Çevresine duyarlı

5. Aşağıdakilerden hangisi küresel kriz sonrası gözlemlenen yeni tüketici özelliklerinden biri **değildir**?

- a. Etik olma
- b. Tasarruflu davranma
- c. Kendi gibi olma
- d. Tüketimini artırma
- e. Çevreye duyarlı durma

6. Aşağıdakilerden hangisi “İmaj Dönemi” tüketim toplumu özelliklerinden **değildir**?

- a. Satın almak güç sembolüdür.
- b. Bireysellik ön plandadır.
- c. Tüketilen ürünlere gösteriş yapma işlevi atfedilmiştir.
- d. Konfora düşkün bir toplum yapısı mevcuttur.
- e. Satın alınan ürünler genellikle işlevsel amaçlarla alınmıştır.

7. Tüketim toplumunda satın alma davranışlarını etkilemek ve alışverişin güvenli ve sürekli olmasını sağlamak amacıyla kurgulanan yapı aşağıdakilerden hangisidir?

- a. Kitle iletişim araçları
- b. Ambalaj teknolojisi ve marka
- c. AVM'ler
- d. Tüketici kredileri
- e. Kamu alt yapı yatırımları

8. Aşağıdaki davranışların hangisi tüketimin demokratikleşmesi sürecinde tüketicilerden beklenmektedir?

- a. Kendisinin ve çevresinin yararına olmayan ürünleri kullanmaması
- b. Özgür ve akılcı seçimlerde bulunmaması
- c. Denetim ve yaptırım güçlerini kullanmaması
- d. Hangi ürün ve hizmetin üretileceğine karışmaması
- e. Seçimlerini gelenek, moda, satıcı baskısı gibi etkilere dayandırması

9. Aşağıdakilerden hangisi tüketim toplumundaki “sadelik” anlayışının göstergelerinden birisi **değildir**?

- a. İhtiyacı kadar tüketen tüketici
- b. Çevreye duyarlı ürün üreten üretici
- c. Aile bütçesine önem veren birey
- d. Bilinçli harcamaya yapılan teşvikler
- e. Tüketimden vazgeçilmesi

10. Aşağıdakilerden hangisi, tüketim toplumuna yönelik olumsuz eleştirilerden biri **değildir**?

- a. Gelişmiş ülkelere öykünen toplumlar kültürel ve ruhsal sıkıntılar yaşamaktadır.
- b. Herkes, refah düzeyi yüksek gelişmiş toplumlardaki gibi yaşayabilecek duruma gelecektir.
- c. İhtiyaç ve arzuların artması bireyler arası yarış arttırmaktadır.
- d. Yüksek gelir-çok harcama bireylerde yoksunluk duygusu ve stres yaratmaktadır.
- e. Yoksunluk, suç eğilimi arttırmaktadır.

Okuma Parçası

Tüketim Bilmecesi

1990 Dünya Günü, Connecticut, Essex'den Sidney Quarrier için "yargı günü"ydü; bir başka deyişle ekolojik hesaplama günü. Dünyanın her yerinde onlarca milyon insan sokaklarda yürüyüp bu günü kutlarken Sidney, sarı bir not defteri ve küçük bir hesap makinesi ile mutfak masasında oturuyordu. Kendisine verdiği görev, kendisinin ve ailesinin 1970 Dünya Günü'nden bu yana gezegene verdikleri zararın kaydını çıkarmaktı.

Bu bahar sabahının erken saatinde, evlerine giren her şeyi -ısınmak için kullanılan yakıt, nükleer yolla üretilmiş elektrik enerjisi, duşlarda ve çimleri sulamak için kullanılan su, kutularla boya, aletler, metrekaşe üzerinden halılar, mobilyalar, giyecekler, yiyecekler ve evlerinden çıkan daha yüzlerce şeyi -çöp kovaları dolusu eski mektup ve paket kâğıdı, metrekaşe üzerinden gazeteler ve dergiler, atık su ve şömineden çıkan duman hazırladığı cetvele kaydetti. Yakıt ve yağdan, lastik ve değiştirilen parçalara kadar, arabayla ya da uçakla bir yerlere gitmek için kullandıkları tüm kaynakların listesini çıkardı. Sid, "Günün büyük bir bölümünde bu liste üzerinde çalıştım." diye belirtiyor. "Destelerce eski makbuzu bulup çıkarttım, çöp kutularını ve günlük postadan çıkanları tarttım, bodrumu ve sundurmayı eşeledim ve çatıyı yaparken kullandığımız malzemeleri tahmin etmek için üniversiteden beri uyguladığım nirengi yöntemlerini kullandım."

Listesindeki maddelerin her birini oluştururken ve bunlara karar verirken Sid, sayamadığı ek kaynaklara gereksiniminin olduğunu biliyordu. Örneğin, ulusal istatistiklere göre, işyerlerinin ve hkmletin kendisine mal ve hizmetleri sağlamak üzere ne kullandığını hesaplamak için, evinde ve arabasında kullandığı enerjiyi ikiyle çarpması gerekiyordu. Dünyanın her yerinde kendisi için bir şeyler imal eden bir endüstriyel fabrikalar ağını, bu ürünlerin nakliyesini yapan nakliyecileri ve kamyonları, bunları satan mağazaları ve bu işlemi denetleyen işyeri binalarını gözünde canlandırdı. Kendisinin kullandığı yollar, köprüler ve otoparklar için devletin, ne kadar çeliğe ve çimentoya gereksiniminin olduğunu merak etti. Tedavi olduğu hastanenin, korunmasını sağlayan hava kuvvetleri jetlerinin ve polis arabalarının, eğlenmesini sağlayan televizyon istasyonlarının ve köpeğini tedavi eden veteriner kliniğinin kullandığı kaynakları düşündü.

Listesi büyüdükçe Sid, arazisi üzerinde göğe doğru yükselen, hurda televizyonlar, araba parçaları ve varillerce

benzinden oluşan hayali dağ karşısında dehşete düştü. "Bu, o dönemin ciddi biçimde geri geliyordu... Toplamı, ancak tüm bu yıllar boyunca artarak devam eden tüketimi bir araya getirdiğinizde fark ediyorsunuz." Bu toplam ona, yıllar boyunca çöplerle beraber taşıdığı bir ton paket kâğıdı gibi çarptı: "Sorun sudur," diyordu Sid, "dünya Sid'in etkisinden sağ kurtulabilir mi ve geleceğin Sidleri değişebilir mi?"

Gerçekten de sorun budur. Sidney Quarrier ve ailesi açgözlü kimseler değiller. "Bu yıllar boyunca taşrada, benim Hartford'daki isime 56 km uzaklıktaki bir dönümlük, üç odalı bir evde yaşadık." diye anlatıyor Sidney. "Fakat hiç bir zaman zengin olmadık." diye de vurguluyor. "Beni korkutan şey, bizim tüketim tarzımızın burada, Connecticut'taki insanların genel özelliği olmasıydı."

Sid'in sınıfı -Amerikan orta sınıfı- uluslararası çağdaş iyi yaşam görüşünü, herhangi bir başka gruptan daha fazla belirleyen ve temsil eden gruptur. Bununla birlikte, Quarrierler'in 20 yıldır sürdürdüğü yaşam tarzı dünyanın başlıca çevre sorunları arasındadır ve belki de çözümlenmesi en güç olanıdır.

Ekolojik çöküşün sebepleri arasında yalnızca nüfus artışı yüksek tüketimle rekabet etmektedir ve dünyanın çoğu hükümeti ve vatandaşı tarafından artık bir sorun olarak kabul edilmektedir. Bunun aksine tüketim, neredeyse evrensel çapta iyi olarak görülmektedir; aslında tüketimi artırmak, ulusal ekonomi politikasının birinci hedefidir. Sid Quarrier'in incelediği yirmi yılda örnekleme tüketim düzeyleri, insanlık tarihindeki tüm uygarlıklar arasında gerçekleştirilen en yüksek düzeylerdir. Bunlar, yeni bir toplum biçiminin tam olarak olgunlaşmasını açıkça göstermektedir: Bu tüketim toplumdur.

Kaynak: Durning, Alan (1998) **Ne Kadarı Yeterli? Tüketim Toplumu ve Dünyanın Geleceği**. Çeviren: Sinem Çağlayan, Ankara: Tübitak ve Tema Vakfı Yayınları.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. c Yanıtınız yanlış ise “Tüketim Toplumu Kavramı ve Gelişimi” konusunu tekrar gözden geçiriniz.
2. b Yanıtınız yanlış ise “Tüketim Toplumuna Yönelik Eleştiriler” konusunu tekrar gözden geçiriniz.
3. a Yanıtınız yanlış ise “Tüketim Toplumu Özellikleri” konusunu tekrar gözden geçiriniz.
4. d Yanıtınız yanlış ise “Yeni Bir Tüketim Toplumu Oluşumu” konusunu tekrar gözden geçiriniz.
5. d Yanıtınız yanlış ise “Küresel Kriz ve Sonrası” konusunu tekrar gözden geçiriniz.
6. e Yanıtınız yanlış ise “Tüketim Toplumu Kavramı ve Gelişimi” konusunu tekrar gözden geçiriniz.
7. c Yanıtınız yanlış ise “Tüketim Toplumu Özellikleri” konusunu tekrar gözden geçiriniz.
8. a Yanıtınız yanlış ise “Yeni Bir Tüketim Toplumu Oluşumu” konusunu tekrar gözden geçiriniz.
9. e Yanıtınız yanlış ise “Küresel Kriz ve Sonrası” konusunu tekrar gözden geçiriniz.
10. b Yanıtınız yanlış ise “Tüketim Toplumuna Yönelik Eleştiriler” konusunu tekrar gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Tüketim toplumunda iki ana değişim dönemi görülmektedir. Bunlar, insanın yalnızca tüketici olduğu dönem ve insanın hem üretici hem de tüketici olduğu dönem kapsamaktadır. İnsanın hem üretici hem de tüketici olduğu dönem de kendi içerisinde üçe ayrılır. Bunlar ise tüketiciliğin ağır bastığı tarımsal devrim sonrası, üreticiliğin yoğun olduğu Sanayi Devrimi sonrası ve tüketiciliğin tekrar önem kazandığı şu anda içinde yaşadığımız bilgi teknolojisi devri dönemleridir. Üreticiliğin ağır bastığı dönemin kırılma noktaları I. ve II. Dünya Savaşıdır. Bilgi teknolojileri dönemi olarak da adlandırabileceğimiz günümüzü ise 1980 sonrası yaşanan gelişmeler şekillendirmektedir.

Sıra Sizde 2

Günümüz bilgi teknolojileri dönemini 1980 sonrası yaşanan gelişmelerle açıklamak mümkündür. Yeni üretim ve tüketim biçimlerinin olduğu bu dönemde görsellik ön plana çıkmış, işlevsellik önemini yitirmeye başlamıştır. Bu dönemde teknoloji ile birlikte bireysellik ön plana çıkmakta ve tüketiciler ürünlere bireysel anlamlar yüklemektedirler. Bu anlamlar ile kendilerini ifade edebilmekte, tüketilen ürün kişileştirilmekte ve tüketici bu sayede hem gösteriş yapabilmekte hem de sembolik olarak kendini temsil ettiğini düşündüğü ürün ile gösteriş yapabilmektedir.

Sıra Sizde 3

Tüketim toplumu, anlamı ve kapsamı yıllar içerisinde sürekli değişim ve gelişim geçiren bir kavramdır. Tüketim toplumunun var olabilmesi için tüketim piyasa koşullarında var olmalı, yöneticilerin desteği yer almalı ve tüketiciler tarafından tüketim isteği olmalıdır. Tüketim toplumu, tüketim kültürünün şekillendirdiği, tüketimin alım-satımdan öte etkileşim ve deneyim olduğuna inanan insanlar tarafından oluşturulmuştur. Tüketim toplumunu oluşturan etmenler arasında kalite üretimi ve verimliliğin artması sonucu artan boş zaman ve tüketim de yer almaktadır. Tüketim toplumun da üretim ve tüketim aynı ekseninde yer alır ve aynı derecede önemlidir.

Sıra Sizde 4

“Hiçbir Şey Almama Günü”: Tüketicilerin her yıl belirli tarihlerde acil ihtiyaçlar dışında hiçbir şey satın almamasına davet edildikleri günlerdir. Bu hareketten amaçlanan, tüketicinin gücünü ortaya koymak ve insan

sağlığına, çevreye herhangi bir şekilde zarar veren hiçbir şeyin istenmediğini ortaya koymaktır.

“Reklam Avcıları (Adbusters)”: Tüketim çılgınlığını ve şirketlerin günümüzde ürün satmaktan marka satmaya doğru değişimini eleştiren bir gruptur.

“Adil ve Etik Ticaret”: İnsan haklarını koruyan, işçi sağlığı ve iş güvenliğini önemseyen, kurumsal sosyal sorumluluk sahibi ve hammadde kaynaklarını adil bir biçimde kullanan, tüketici haklarına, çevreye duyarlı bir ticaret şeklidir.

“Gönüllü Sadelik”: Tüketicilerin harcama yapacaklarını kaynaklarını bilinçli olarak tüketime harcamaması durumudur. Tutumlulukla karıştırılmamalıdır.

“Yeşil Tüketici”: İnsan, hayvan ve bitkilerin sağlığına ve çevreye zarar veren ürünlerden satın almamayı tercih eden tüketicidir.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Baudrillard, J. (1997), **Tüketim Toplumu** (90). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Durning, Alan (1998) **Ne Kadarı Yeterli? Tüketim Toplumu ve Dünyanın Geleceği**. Çeviren: Sinem Çağlayan, Ankara: Tübitak ve Tema Vakfı Yayınları.
- Eğilmez, M. (9 Ekim 2005), “Küreselleşen tüketim”. **Radikal Gazetesi**, 25.
- Fine B. (2002), **The World of Consumer** (167). London: Routledge.
- Odabaşı, Y. (2006), **Tüketim Kültürü: Yetinen Toplumdan Tüketen Topluma** (40). İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Odabaşı, Y. (5 Nisan 2009), “Bir millet uyanıyor”. **Radikal 2 Gazetesi**.
- Odabaşı, Y. (16 Mayıs 2010), “Nereye kadar nesnelere esirlik?”. **Radikal 2 Gazetesi**.
- Odabaşı, Y. (2010), “Küresel kriz ortamında tüketici davranışları”, Ed: Prof Dr.Müberra Babaoğlu ve Doç.Dr Arzu Şener, TÜPADEM, 67-84.
- Orçan, M. (2004), **Osmanlıdan Günümüze Modern Tüketim Kültürü** (21). İstanbul: Kadim Yayınevi.
- Torlak, Ö. (2000), **Tüketim: Bireysel Eylemin Toplumsal Dönüşümü** (18). İstanbul: İnkilap Yayınevi.
- Veblen, T. (2005), **Aylak Sınıfın Teorisi**. İstanbul: Babil Yayınları.
- Zorlu, A. (2006a), **Üretim Kapitalizminden, Tüketim Kapitalizmine: Üretim ve Tüketim Teorileri** (251). Ankara: Glocal Yayınları.
- Zorlu, A. (2006b), **Modern Tüketim Tarihinden Tüketim Araştırmalarına: Tüketim Sosyolojisi** (221) Ankara: Glocal Yayınları.

8

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Çalışma kavramının etimolojisini ortaya koyabilecek,
- Çalışma ve boş zaman kavramlarına atfedilen anlamları karşılaştırabilecek,
- Pre-modern toplumlarda çalışmaya atfedilen anlamı açıklayabilecek,
- Modern/endüstriyel toplumun püritan çalışma ahlâkını sorgulayabilecek,
- Post-endüstriyel çağın hedonist-narsist kültürüne ilişkin tartışmaları aktarabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Çalışma kavramı
- Çalışma kültürü
- Modern kapitalizm
- Püritanizm
- Post-endüstriyel kapitalizm
- Hedonist/Narsisist kültür

İçindekiler

Ekonomi Sosyolojisi

Değişen Çalışma
Kültürü

- GİRİŞ
- PRE-MODERN TOPLUMLARDA ÇALIŞMA
- ENDÜSTRİYEL DÖNÜŞÜM VE PÜRİTAN ÇALIŞMA KÜLTÜRÜ
- HEDONİZM, TÜKETİM TOPLUMU, NARSİZİZM VE ELEŞTİREL SÖYLEM

Değişen Çalışma Kültürü

GİRİŞ

Çalışma kavramının etimolojisi, pre-modern toplumlarda, çalışmaya yüklenen anlamlar konusunda oldukça önemli ipuçları vermektedir. Örneğin batı dillerinde çalışma anlamına gelen “travail”, Latince işkence aleti olan “tripalium”dan türemiştir. Yine Romalıların çalışma için kullandıkları “labour” (ya da labor) sözcüğü de “zahmet”, “yorgunluk”, “acı”, “ızdırıp” gibi çağrışımlara sahiptir. Yani çalışmak bir tür ceza olarak görülmektedir (Arendt, 1994, s.115; Savater, 2000, s.100).

Bizde de bazı yazarlar, “çalışma” ile “çalmak” kökü arasında ilişki kurmaktadır (Savaşır ve Lordoğlu, 1992, s.1). Azeri Türkçesinde çalışmak yerine “işlemek”, Kırgızistan’da da “emgeg” (yani emek) sözcüğü kullanılmaktadır. “Emek” sözcüğü de yine Batı dillerindekine bezer biçimde, “sıkıntı”, “zahmet”, “yorgunluk” anlamına gelmektedir. Ancak zamanla, gerek Batı dillerinde gerekse Türkçede çalışma kavramına farklı anlamlar yüklenmiştir.

Bir tür doğayı değiştirme çabası olan “çalışma” kavramının tam bir tanımını vermek son derece güçtür. Neyin çalışma sayılacağı, bu hareketin gerçekleştirildiği, özel toplumsal koşullar ve bunların nasıl yorumlanacağı ile alakalıdır. Belli bir hareketin, çalışma, boş zaman, ikisi birden ya da hiçbiri olarak yapılması, var olan zamansal, mekânsal ve kültürel koşullarla sıkı sıkıya ilişkilidir. Çoğu sosyolojik araştırma, çalışma kavramı ile ücretli çalışmayı kasteder (Grint, 1992, s.10-11).

Resim 8.1

Kaynak:
<http://www.cft.org/>

Çalışma, bir kullanım değeri olan mal veya hizmet üreten her türlü etkinliktir.

Çalışma, belli bir ekonomik çerçevede (ücretli, sanatkâr, serbest meslek erbabı...) başkası için değer üreten, ödüllendirilmiş etkinliktir.

Haz, hoş giden bir duygulanım, insana doygunluk veren coşku, zevk ya da bir şeyden duyulan duygusal/manevi sevinç olarak tanımlanmaktadır.

Çalışmayı boş zamandan ayırt etmenin en iyi yolu zorunluluk ilkesidir.

Bu ünite de “**çalışma**”, en geniş anlamıyla kullanılmaktadır. Yani “insanın yarar sağlamak amacıyla aklı, elleri, alet ve makine yardımıyla madde üzerinde uyguladığı ve sonunda insanı etkileyerek onu değiştiren eylemlerin tümüdür”. Bu anlamıyla, ufak tamirat, öğrencilerin ya da ev kadınlarının yaptıkları işler de çalışmadır (Bremond, Geledan, 1981,s.168).

“**Haz** ilkesinin karşıtı” bir anlam ifade eden çalışma kavramının daha iyi anlaşılabilmesi için, boş zaman kavramı ile aralarındaki farkın ortaya konulması gerekir. Applebaum’un (1997, s.50) da belirttiği şekilde, modern çağda boş zamanı çalışmaktan farklı olan zaman veya koşul olarak anlama eğilimimiz vardır. Çalışma, gerginlik, çaba, gayret ve zahmet içerir oysa boş zaman çabasız, rahat ve zevk vericidir. Çalışma, zorlama ve zorlukla yapılır oysa boş zaman zorlamasız ve varoluşu sürdürmek için zorunlu değildir. Çalışma bir amaca yönelik bir araç olarak görülür oysa boş zaman kendi içinde bir amaç olarak kabul edilir. Çalışma diğerleri için harcanmış zamandır oysa boş zaman insanın kendi zamanıdır. Çalışmanın toplumsal olarak yararlı ve toplum için zorunluluk olduğuna inanılır oysa boş zamanın tadı bireysel olarak çıkartılır. Çalışma, ödüllendirilir oysa boş zaman kendi kendinin ödülüdür ve kendi kendini tatmin eder. Çalışma sıklıkla rutindir. Buna karşılık boş zaman bir özgürleşme veya tatildir, rutinden özgürleşmeye ve kendi içinde seçim yapmaya imkân sağlar. Endüstriyel çalışma başkalarının örgütlenir, sıkı sıkıya programlanmış ve saatler tarafından düzenlenmiştir oysa boş zamanda, insan işvereninden, zamanlamadan, programlardan ve sistematikleştirmelerden kurtulmuştur. Çalışmayı, oyun ya da sanat gibi başka hoş giden uğraşlardan ayırt etmenin en iyi yolu, *zorunluluk ilkesidir* (Savoter, 2000, s.100).

DÜŞÜNELİM

Çalışma etiği, üretken emeğe ya da çalışmaya, çalışanlar ya da bu emeği harcayanlar tarafından kendi başına bir olgu olarak değer verilmesini; toplumsal baskıların, teşvik primlerinin ya da işverenlerin işgüçlerinden azami çıktıyı elde etmek amacıyla geliştirdikleri, başka araçların sağlayabileceğinden daha fazla çaba harcanmasının özendirilmesini anlatan bir terimdir.

Çalışmak sizin için ne anlama geliyor? Çalışmanın olmadığı bir hayatı hayal edin. Günümüzde çalışmanın iyi bir şey olduğunu söyleyen gençler, acaba ağır fiziksel çaba gerektiren işlerde çalışmak durumunda kalsalardı yine aynı şeyi düşünürler miydi?

PRE-MODERN TOPLUMLARDA ÇALIŞMA

“Çalışma” ya da “**çalışma etiği**” modern çağın bir kavramıdır. (Marshall, 1999, s. 110). Pre-modern toplumlarda günümüzdeki anlamıyla bir çalışma söz konusu değildir ve pre-modern insan Sombart’ın deyimiyle “doğal” bir insandır. Bu toplumlar da ekonomik faaliyetler, sadece var olmak için yeterlilik ilkesine göre düzenlenir; çiftçiler ya da zanaatkarlar çalışmaya, sadece “geçim”lerini sağlayacakları bir gözle bakarlar ve daha fazla da bir şey beklemezler. Buna karşılık iktisadi yaşam, atadan kalma usullerle, geleneksel kurallara göre biçimlenir (Sombart, 1993, s.39).

Resim 8.2

Antik çağ düşünürleri çalışmayı kölelere özgü aşağılık bir iş olarak tanımlamışlardır.

Kaynak:

<http://portal.unesco.org>

Öte yandan “çalışma” düşünürler arasında özellikle Antik Çağ’da köle “sınıfına” özgü “aşağılık” bir kavram olarak değerlendirilmiştir. Çünkü çalışma bir “zorunluluk” gereği “beden üzerinde bir denetim” kurma sürecidir. Oysa Antik Çağ’da “zorunluluk” ve “özgürlük” bir birinin karşısı kavramlar olarak değerlendirilmiş ve özgür insanların zorunlulukların kölesi olamayacağı vurgulanmıştır. Nitekim Antik Çağ’da filozoflar birçok konuda ihtilaf hâlinde olmalarına rağmen, çalışmanın kölelere özgü aşağılık bir iş olduğu konusunda ittifak etmektedirler.

“Tembellik Hakkı”nın yazarı Lafargue’nin de (1998, s.21) belirttiği şekilde bu çağda birçok şair tembelliğe övgüler dizmiştir; örneğin Platon “Cumhuriyet” adlı eserinde şunları söylüyor: “Doğa, ne kunduracı yaratmıştır ne de demirci. Bu tür uğraşlar, onları uygulayan insanları, o aşağılık ücretlileri, durumları dolayısıyla siyasal hakları olmayan adsız sefilleri alçaltmaktadır. Yalan söylemeye ve aldatmaya alışık tüccarlara gelince, onlara sitede kaçınılmaz bir

kötülük olarak katlanabiliriz ancak. Dükkân ticareti ile alçalan yurttaş, bu suç için kovuşturulacaktır. Suçu belli olursa bir yıl hapis cezasına çaptırılacaktır. Suçun her yenilenişinde ceza iki katına çıkacaktır.”

Romalılar ise Antik Çağ düşünürlerine göre çalışmak konusunda nispeten daha ılımlı görünseler bile özünde, onlarda da modern çağa özgü çalışmaya yönelik olumlu tutum mevcut değildir. Onlar, soylu ve özgür meslek olarak sadece tarım ve askerliği kabul ederler. Buna karşılık bütün yurttaşlar geçimlerini sağlamak için, yasal olarak kölelere özgü hiçbir “aşağılık iş” (meslekleri böyle tanımlıyorlar) yapmak zorunda kalmıyorlardı. Çicero’nun şu sözleri Romalıların görüşlerini yansıtmaları açısından önemlidir: “Ticaret ne üretebilir namusuyla? Dükkân adını taşıyan hiçbir şey dürüst bir insana yaraşmaz. Tüccarlar, yalan söylemeden kazanç elde edemezler oysa yalandan daha utanç verici ne vardır! Öyleyse emeklerine ve zanaatlarına aşağılık bir şey gözüyle bakabiliriz. Çünkü her kim ki emeğini para karşılığında verirse, kendini satmış ve köle durumuna düşmüş olur” (Aktaran, Lafargue, 1998, s.21).

Çalışma, modern çağda endüstrileşme sürecine paralel olarak toplumsal yaşamda merkezi bir önem kazanmıştır. Pre-endüstriyel toplumların “doğal insan”ı için, çalışma geçim için yapılan bir süreçtir ve asla “toplumsal bütünlük” unsuru olmamış ve sadece “özel alan”a hapsedilmiştir. Çalışmanın “kamusal alan”da gerçekleştirilmesi, modern çağın bir ürünüdür. Yine preendüstriyel toplumlarda insanlar şimdikinden daha az çalışmaktadırlar. Çalışma, büyük ölçüde atadan kalma doğal yaşama ritmine bağlı sezgisel bir hünerdir.

Daha fazla kazanmak için, kimse çabasını yaygınlaştırmak veya derinleştirmek fikrinde değildir. İşçi mümkün olduğunca fazla çalışarak günde ne kadar kazanabilirim diye değil, bugüne kadar kazandığım geliri, temin için ne kadar çalışmalıyım diye sormaktadır. Nitekim sanayileşmenin başlangıç yıllarında işçilerin sürekli tam gün çalışmayı istememeleri ilk fabrikaların çökmesine yol açmıştır (Gorz,

Resim 8.3

Romalılar için soylu meslekler sadece tarım ve askerliktir.

Kaynak:

<http://www.techpin.com/coolest-looking-soldiers/>

1986, s.35). Bu konuda Burke, “Çalışmazlarsa, dünyanın sonu geleceği için, çalışması gerekenlere yoksul diye acımaya kalkarsak, insanlığın durumunu ciddiye almıyoruz demektir.” (Ak. Polanyi, 1986, s.131) şeklindeki ifadesiyle, “iş disiplini”indeki yetersizliğin tehlikelerine işaret etmiştir. Bu sebeple de ilk dönem girişimcilerin deyimiyle bu “uyuşuk”, “tembel” işgücünü çalıştırabilmek için adeta yaşama düzeyinin sınırında, düşük ücret politikası izlenmiştir.

SIRA SİZDE

Sizce çalışma ahlaki kavramı, neden pre-endüstriyel toplumlarda değil de modern/endüstriyel zamanlarda ön plana geçti? Tartışınız!

Bir diğer ifade ile Püritanizmin (Tabaloda bk. Calvinizm) öncesinde “boş zaman” (leisure) olumlu karşılanmış, buna karşılık “çalışmak” olumsuz değerlendirilmiş ya da modern çağdaki anlamıyla asla yüceltilmemiştir.

Tablo 8.1

Antik Yunan, Roma, Erken Hristiyanlık ve Calvinizm’de Çalışma ve Boş Zaman Anlayışları.

	Çalışma	Boş zaman
Dönemler		
Antik Yunan kültürü	Olumsuz	Tefekkür
Roma kültürü	Amaçları gerçekleştirmek için gerekli	Daha çok çalışmak için dinlenme
Erken Hristiyanlık	İnsan ihtiyaçları için gerekli	Boş zaman: Tanrının tefekkürü
Calvinizm	Cennete “seçilenler” arasına girebilmek için bir araç	Serbest zaman: Tembellik
E. E. Bear, The Sensitive I, John Wiley&Sons, Inc., 1975, s.18’den dönüştürülmüştür.		

Epistemolojik tartışmaları bir tarafa bırakarak ifade edersek modern/endüstriyel/kapitalist uygarlığın yükselişine paralel olarak, ağırlığını daha çok hissettiren “çalışmanın yüceltilmesi” ve “püritan etik”, “kapitalizmin ideolojisi” (Marx ve Horkheimer) ya da “kapitalizmin ethos’u” (Weber ve Bell) hâline gelmiştir.

ENDÜSTRİYEL DÖNÜŞÜM VE PÜRİTAN ÇALIŞMA KÜLTÜRÜ

Püritan Etik

Kapitalist/endüstriyel düzeninin gelişimine paralel olarak büyük miktarlarda işgücü gereksinimi ortaya çıkmıştır. Oysa pre-endüstriyel toplumun “tembel” insanı, yaşayabileceği kadar kazancın peşindedir. Kapitalist girişimcinin fabrikasını çalıştırabilmesi için ise daha fazlasına gereksinimi vardır. Öte yandan köle emeği kullanımı, Adam Smith’in de vurguladığı şekilde, pek rasyonel değildir çünkü bir köle, yiyebileceği kadar fazla yiyip çalışabileceği kadar da az çalışmaya bakmaktadır (See, 1972, s.152).

Eğer Weber karşıtı yoldan giderek ifade edersek endüstri devrimi “çalışma disiplini” bir zorunluluk hâline getirmiştir. Bazı yazarlara göre (Nigohosian, 1980) kilise, bu dönemde kapitalist toplumun “entelektüel ordusu” gibi hareket etmiştir. Örneğin bir idarecinin: “Papaz sınıfının etkisini alabildiğine güçlendirmek istiyorum. Çünkü keyfine bak diyen felsefeyi değil, ona bu dünyada acı çekmek için bulundugunu öğreten iyi felsefeyi yayma bakımından güveniyorum papaz sınıfına” şeklindeki sözleri mevcut ilişkiyi destekler niteliktedir (Lafargue, 1998, s.11). Öte yandan bu süreçte çalışma etiği ile eğitim arasındaki ilişkiyi de ihmal etmemek gerekir (Heller ve Ruiz-Quintanilla, 1996, s.50-80). Özellikle zorunlu eğitim, “dakikliği” ve “disiplini” vurgulamıştır.

E. Fromm’un da belirttiği şekilde, kapitalizmin ekonomik gelişmesine, ruhsal atmosferdeki önemli değişiklikler etki etmiştir. Çağdaş anlamdaki zaman kavramı gelişmeye başlamış ve dakikalar önem kazanmıştır. Birçok tatil, bir talihsizlik olarak görülmeye başlanmıştır. Çalışma, giderek en büyük değer durumuna gelmiştir. Çalışmaya yönelik yeni bir tutum gelişmiş ve öylesine güçlenmiştir ki orta sınıf kilisenin kurumlarının ekonomik üretkenliğine karşı artan bir içerleme duymaya başlamış ve beceriklilik en büyük ahlaki özellik haline kazanmıştır.

Bilindiği şekilde din, tarih boyunca insanları harekete geçirmede hep en güçlü unsurlardan biri olmuştur. Weber, modern kapitalizmin ortaya çıkışında asıl belirleyici unsurun Protestanlık olduğunu ifade etmektedir. Onun “Protestan Etik ve Kapitalizmin Ruhu” adlı çalışmasında ortaya attığı tez, yayımlandığı tarihten itibaren, lehte ve aleyhte geniş yankılar uyandırmıştır. Braudel (1996, s.65-6) gibi tarihçiler tarafından “yüzeysel” ve “abartılı” olarak değerlendirilmiştir. Gerek Weber’den önce, gerekse Weber’den sonra, çok sayıda tarihçi, modern kapitalizmin oluşumunu, “sermaye birikimi”, “Yahudi etiği”, “Rönesans” “reform hareketleri” ve bunlarla bağlantılı “matematığın, kantitatif/bilimsel düşüncenin” gelişimi gibi (Nef, 1980, s.93; See, 1972, s.25) Protestan etik tezinin dışında faktörlerle açıklamak yoluna gitmişlerdir.

Max Weber, “Protestan Etik ve Kapitalizmin Ruhu” adı altındaki çalışmasında, diğer gerekçeleri tümüyle reddetmemekle beraber, kendine özgü bir yaklaşım ortaya koymuştur. Weber’in (1985, s.20) bu çalışması, Marx’ın “bireylerin ne olduğu, üretimlerinin maddi koşullarına dayanır” şeklindeki “ekonomik determinist” anlayışına karşılık, geliştirilmiş olan, “anti-marksist” ve “idealist” bir cevap olarak yorumlanmıştır (Turner, s.22; Hamilton ve Rose, s.46; Schroeder, 1996, s.141) Tawney’e göre ise Weber, Protestan etik tezinde, kapitalizmin gelişimindeki psikolojik koşulların etkisini araştırmaktadır. Ancak 16 ve 17. yüzyıldaki genel siyasal, ekonomik ve toplumsal koşullarda dikkate alınmalıdır.

Yazar	Düşüncelerinin özeti
Werner Sombard (Ekonomist)	1902’de “kapitalizmin ruhu” kavramını geliştirdi ve Protestanizmin çok öncesinde kapitalizmin köklerinin mevcudiyeti kararına vardı. Sombart, kapitalist ruhun ana kaynağının, Yahudi etiği ve uygulamasında yattığını iddia etti.
R. Stephen Warner (Sosyolog)	Ona göre, Kapitalizmin gelişiminde dinin önemini ispatlamak için sistematik kanıtlar ileri süren Weber, gelişmede, sınıf mücadelesinin rolü hakkındaki Marx’ın görüşlerini genişletti. Weber insan davranışının karmaşıklığını doğru algıladı ve Weber’in iddiasını, kapitalizmin ortaya çıkmasında tek belirleyici kavramdır şeklinde yanlış anlamamız gerektiği görüşünü savundu.
H.M. Robertson (İktisat tarihçisi)	Robertson’a göre, kapitalizm dinsel faktörlerin itmesiyle değil, uygarlığın maddi koşullarının sonucunda ortaya çıkmıştır. Fransız Katolik vaizleri, çalışan ve tutumlu yaşamı Protestan papazlardan daha az vurgulamamışlardır.
R.H. Tawney (İktisat tarihçisi)	Kapitalizmin ortaya çıkmasında Protestanizm önemli bir faktördür ancak, bu süreçte sadece Calvinizm ve Püritanizm değil bütün Protestanlar önemlidir. Bunun yanında 16 ve 17. yüzyıldaki genel siyasal, ekonomik ve toplumsal koşullarda dikkate alınmalıdır.
Kurt Samuelson (İktisat tarihçisi ve gazete editörü)	Weber’in yaklaşımı Katolik Belçika’nın sanayileşmesini açıklayamaz. Kapitalizmi ortaya çıkartan küçük tasarruflar değil, büyük miktarlarda risk, şans ve doğal kaynaklardan elde edilen büyük sermayedir. Weber teoriye çok fazla fakat olgulara (facts) çok az yer veriyor.
H. Stutgard Hughes (Tarihçi)	Weber’in yaklaşımı zor anlaşılır ve geniş ölçekli. Weber, bilim adamı özelliklerinin yanı sıra ilgili dokümanlar, dikkati bir biçimde, yaratıcı cesaret ile birleştirmiştir. Biz Weber’in çalışmasını, kapitalizmin gelişiminde Protestanlığı, tek belirleyici faktör değil, etkileyen bir faktör olarak anlamalıyız.

Tablo 8.2

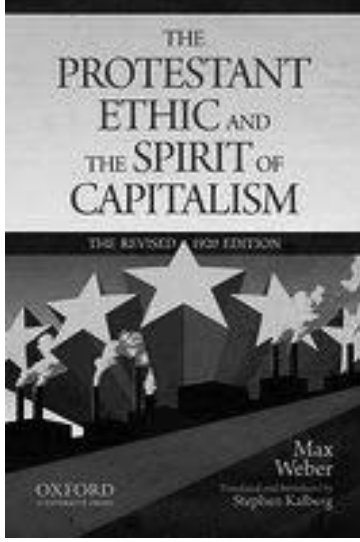
Protestanizm ve Kapitalizm Arasındaki İlişkiye Yönelik Yaklaşımlar

Kaynak: Gren’den aktaran, Furnham, 1990: 4

Bir açıdan, Weber bu “en çok tanınan ve en çok yanlış anlaşılan” (Sennett, 1996, s.413) teorisinde, kapitalist uygarlığının içsel faktörlerine ve özellikle de dinin etkisine ağırlık vermektedir. Diğer taraftan da Weber, Protestan etik (daha

Resim 8.4

Weber, ünlü çalışması “Protestan Etik ve Kapitalizmin Rubu” adlı eserinde çağdaş kapitalizmin kökenindeki düşüncenin rolünü ve erken kapitalizmin kişilik tipini ortaya koymaya çalışmıştır.

özel olarak ifade edersek Püritan etik) teziyle, tarihsel bir analiz olduğu kadar, hatta ondan çok daha önemlisi modern kapitalizmi anlamada bir analiz çerçevesi (yani “ideal tip”) sunması nedeniyle önem taşımaktadır. Günümüzde sosyal teoride “modernliğin krizi”, “endüstri toplumunun sonu” ve “püritanın ölümü” tartışmalarında Weber çıkış noktasını oluşturmaktadır.

Schroeder’e (1996, s.141) göre, Weber’in Protestan etik tezi, “Batı akılcılığı”, ve “dünyanın büyüünün bozulması” hakkında, kendisinin “kültürel değişme analizi” içerisinde, merkezi bir yer tutan süreçlere ilişkin analizin bir parçasıdır.

Gert ve Mills, Weber’in Protestan etiği yazarken çağdaş kapitalizmin kökeninde düşüncelerin özerk rolünü vurgulamayı amaçla-

masına dikkat çekiyor. Weber, çağdaş kapitalizmin doğuş aşamasında özel bir kişilik tipine (Chalcraft) ihtiyaç duyduğunu düşünmektedir. Bu kişilik tipini de farkında olmadan kapitalist davranış biçimlerine uygun kişilik tipinin gelişmesine yol açan bir dizi düşünceye inanmanın psikolojik sonucu olarak görmüştür. Çağdaş kapitalizmin arka planının spirtulist (manevi, ruhani) bir açıklamasını veren Weber, bir takım dinsel kavramlarla yola çıkmıştır (Gert ve Mills, 1986, s.64). Weber’den önce çoğu yazar, kapitalizmin kökenlerinde dinin böylesine önemine az yer vermişlerdir (Giddens, 1993, s.729).

SIRA SİZDE

2

Max Weber, “püritan etik” teziyle ne anlatmaya çalışmıştır? Araştırınız.

Marx’ın modern kapitalizmin irrasyonel olduğuna ilişkin iddialarının tam aksine, Weber için modern kapitalizmin en önemli özelliği onun rasyonelliğidir. Kapitalizmin sınırsız kazanma açlığı ile aynı şey olmadığını ancak kapitalizmi olsa olsa irrasyonel güdülerin dizginlenmesi (en azından rasyonel olarak dengelenmesi ile) özdeşleştirmektedir. Ancak yine de kapitalizmi kazanç süreciyle özdeşleştirmektedir. Ona göre kapitalizm, sürekli yenilenen, “kazanç” ve “verimlilik” peşindedir. Böyle olmak zorundadır. Bütün bir ekonomik sistemin kapitalist düzeni içinde verimliliğe ulaşma imkânı taşımayan bir işletme batmaya mahkûmdur” (Weber, 1985, s.14-15).

Endüstri uygarlığının (Weber buna kapitalizm diyor) gelişimine paralel olarak ev ile iş bir birinden ayrılmıştır. Özellikle çalışma hayatında toplumsal ilişkiler formelleşmiş, akılcı esaslara göre düzenlenmiş bürokratik kaide ve nizamlar hâkim olmuştur. Örgütlerde duygusal ilişkiler geri plana itilmiş ve mümkün olduğunca mekanik bir anlayış çerçevesinde, insanilikten uzak bir düzen egemen kılınmaya çalışılmıştır.

Aslında büyü ve sihirden arınma ve rasyonelleştirme, sadece çalışma hayatında değil toplumun her alanında kendini göstermektedir. Weber, rasyonalizmi, “Kesin

olarak belirlenmiş pratik bir amaca, eldeki verilerin gitgide daha doğru hesaplanmasıyla, metodik olarak varılmasıdır” (Weber, 1986, s.250) şeklinde tanımlamaktadır. Weber farklı kültür çevrelerinde, farklı akılçılaştırma biçimleri olabileceğini söylüyor. Ancak dünyayı dönüştürmeye yönelik, yukarıdaki anlamda rasyonelleştirmenin batıya özgü olduğunu belirtir. Oysa başka kültürlerdeki rasyonellik (ör. Çin’de), dünyaya egemen olmaktan ziyade, ona uyum sağlama sürecidir (Özlem, 1990, s.58).

Habermas’a göre (1993, s.38) “Weber, “rasyonelleştirme” kavramı ile bilimsel-teknik ilerlemenin “modernleşmekte” olan toplumların kurumsal çerçeveleri üzerindeki, “modernleştirme” diye bilinen etkilerini anlatmaya çalışmıştır”. Bir diğer ifade ile Weber, kültürel modernleşme sürecini, sosyal eylemin, biçimsel rasyonelleşmesindeki artışı olarak tanımlamaktadır (Waters, 1994, s.181).

Weber’e göre bilimsel teknolojik gelişme (ve dolayısıyla akılçılaştırma) sadece ekonomik alanda değil, hayatımızın her alanında uygulanmaktadır (Schroder, 1997, s.127). Verimlilik ilkesinden hareket eden araçsal akıl, bütün toplumsal eylemleri, fayda/maliyet hesabına indirgemistir; buna kişinin kendi bedeninin denetimi de dâhildir (Turner, 1996, s.86).

Batı’da modern kapitalizmin gelişimini, kökleri Protestan etiğe dayanan rasyonelleştirme kavramı çerçevesinde açıklayan Weber, bu sürecin, reform hareketleriyle açıklanmasına karşı çıkmaktadır. Ona göre reform, kilise otoritesinin yaşam üzerinden tümüyle kaldırılması olmayıp var olan biçimin farklı bir anlamla değiştirilmesidir. Ekonomik açıdan gelişmiş ülkelerde reformcular kilise ve dinî otoritenin yaşam üzerindeki etkisinin çok olmasından değil, tersine çok az olmasından yakınmışlardır (Weber, 1985, s.29).

Ülkenin dinî havası ve aile çevresinin yönlendirdiği eğitim ile kazanılan dinî özellikler, kişinin meslek seçimini ve daha sonraki mesleki kaderini etkilemektedir. Katolikliğin büyük “öte dünyalılığı”, en yüksek ideali ortaya koyan asketik (çileci) özelliği, taraftarlarına bu dünyanın nimetleri karşısında büyük bir umursamazlık içinde olmayı öğretmiştir (Weber, 1985, s.31). Buna karşılık İngiliz, Hollandalı, Amerikalı Püritanlar da dünya zevklerinin karşısında olma özellikleri ile tanınmışlardır; ancak onlar, Katolikler ve diğer Doğu dinlerinin çoğundan daha fazla bu dünyalı olmuşlardır. Bir diğer ifade ile iki mezhepte bireylere arzularını bastırmayı, kendilerini kontrol etmeyi öğütüyor. Ancak birincisinin öte dünyalılığına karşı ikincisi daha seküler, yani bu dünyalıdır.

Püritanlerin asketizmi (çileciliği), daha çok üretmek, buna karşılık, daha az tüketmek şeklinde kendini gösterir. **Meslek** kavramı tanrı buyruğu olarak kabul edilir ve çok çalışmak kutsallaştırılır. Âdeta bütün ahlaki kurallar bir tür pragmatizme dönüştürülmüştür.

Protestanlık, Tanrı ile kul arasındaki aracı kurumları devreden çıkartarak kişiyi sadece Tanrı ile baş başa bırakmıştır. Dolayısıyla gelişmenin önündeki gelenekten kaynaklanabilecek engellerin tasfiyesi için uygun bir ortam doğurmuştur. Hedonist

Resim 8.5

"WORK MAKES ONE FREE," entrance to Nazi concentration camp at Theresienstadt, Germany

Almanya'da Nazi kampı girişi: Kapıda Çalışmak insanı özgürleştirir yazıyor!

Kaynak:

<http://deoxy.org/endwork.htm>

Meslek, insan yaşamını sürdürebilmesi için yaptığı, genellikle yoğun bir eğitim, çalışmayı gerektiren sürecin sonunda kişilerin kazandığı unvanın adıdır. Türkiye’de resmî olarak tanımı yapılmış 600 civarında meslek vardır. Kaynak: wikipedia.org

yaşam biçimine ve gösteriş tüketimine karşı çıkmıştır. Bu da modern kapitalizmin gelişme aşamasında, ortaya çıkan, kendisini gelenekselliğin ayak bağlarından kurtarmış, yaşama zevkini bırakıp kendisini çalışmaya vermiş olan, akılcı püritan kişilik tipi, modern kapitalizmin gelişimi için son derece uygun bir ethos geliştirmiştir.

Böylece, Aydınlanma'nın da en büyük özlemi olan "akıl yönettiği bir toplum"un hâkimiyeti ilan edilmiştir. Geleneksel doğal insan değiştirilmiş ve arzular büyük ölçüde bastırılmıştır. Weber'in deyimiyle, başlayan acımasız rekabet savaşında saflık bozulmuş ve buna karşılık büyük servetler kazanılmıştır ancak kazanılan bu servetler, tekrar faize yatırılarak para ekonomik yaşama yeniden sürülmüştür. Eski rahat ve sakin yaşam biçimi, yerini katı kurallara bırakmıştır. Bu süreçte katılanlar yükselmişlerdir çünkü bunlar, tüketmek için değil kazanmak için yola çıkmışlardır (Weber, 1985, s.55-6).

Bir diğer ifade ile dünyevi asketik (çileci) Hristiyanlık, mal sahibi olmanın dünyevi zevkine var gücüyle karşı çıkmış, tüketimi özellikle de lüks tüketimi sınırlandırmıştır. Buna karşılık mal kazancını psikolojik olarak geleneksel ahlakın yasaklarından kurtarmış, kazanç uğraşının zincirlerini kırarak bunu yalnız yasal hâle getirmekle kalmamış, ayrıca doğrudan doğruya Tanrının isteği olarak görmüştür (Weber, 1985, s.137). Ancak kapitalist ruh ile dolu olan Püritanlar, dünya işlerinden uzaklaştırdığı için, zamanla kiliseye karşı da kayıtsız hâle gelmişlerdir (Weber, 1985, s.56).

Sonuçta, kendisini ritüel (ayınle ilgili) zevklerden arındırmış, bedensel hazlarını denetim altına almış, çalışmayı/üretimi bir ibadet hâline dönüştürmüş, rasyonal düşünmeyi ve dünyayı amaçları doğrultusunda en ekonomik şekilde dönüştürmeyi kendisine ilke edinmiş püritan, modern/endüstriyel toplumların prototipi olmuştur.

Modern kapitalizmin simgesi olan püritan etik ve onun akılcılaştırma ilkeleri, 20. yüzyılda kapitalist toplumlarda olduğu kadar, ona alternatif olarak ortaya çıkan sosyalist toplumlarda da benzer şekillerde uygulamaya geçirilmiştir. Örneğin kapitalizmin çehresini değiştiren, Taylor'un "bilimsel yönetim" ilkelerini uygulamakta hiçbir sakınca görmeyen Lenin, şöyle diyor: "Sosyalizmin esas üretken kaynağı ve temeli olan büyük ölçekli makine sanayi, mutlak ve katı bir irade birliği ister.... Katı irade birliği nasıl sağlanabilir? Binlerce insanın kendi iradelerini tek bir iradeye bağımlı kılmalarıyla" (Aktaran, Albert, 1991, s.57).

Dolayısıyla Gorz'un (1986, s.46-57) haklı olarak belirttiği şekilde, Weber'in tanımladığı Protestan ahlâkı tezinde, "Hristiyan" yerine, "komünist", "tene tapınma" yerine "küçük burjuva bireyciliği", "kutsal amaçlar" yerine "tarihin anlamı" vs. konulduğunda, tarihsel olarak, Stalincilikle, Maoculukla ve Castroculukla gelişen komünist ahlâkın, iyi bir tanımını elde ederiz. Püritan etik ile komünist ahlâkın bu benzerliği özünde yaşam tarzının tüm olarak akılcılaştırılması hem bu yaşam tarzının, Tanrı tarafından istenen, dünyanın düzene konmasıyla (püritanizm) uyum içinde olmasını ve hem de her bireyin davranışının kolektif yararlılığını ve tarihin kişiler üstü hedeflerine uygunluğunu gerektirmesinden kaynaklanır.

Bir sanayi işletmesinin var olabilmesi ve sürmesi için gereken şeyler, sadece makineler, ham maddeler, el işçiliği değildir; giderlerini önceden hesaplayabilme, pazarlarını öngörmeye, üretimini, yatırımlarını ve amortismanlarını programlamaya ihtiyacı vardır. Bir başka deyişle yönetimin, iktisadi akılsallığın bağlı olduğu

unsurları da hesaplanabilir kılması gerekir. Sonuçta, sosyalist etik, Max Weber'in tanımladığı "meslek etiği" ile çarpıcı benzerlik sunar. Çünkü püritan da kendini mesleğini uygulamaya, sistemli olarak adayarak mesleği aracılığı ile kutsal seçimini yaşayamaz: Hiç bir şekilde yarattıkları tarafından kurtarılamayacaktır. Püritan çileciliğin güdülenimi, dünyanın akılcı olarak düzene konulmasını, Tanrının isteği ve bu düzende, kendi yücelmesini gördüğü inancıydı; tıpkı sosyalist "emek kahramanı"nın güdüleniminin Plan tarafından istenen bu çalışmanın, Parti vasıtasıyla, evrensel aklın zaferi için, tarih tarafından kullanılan bir alet olduğuna inanmak gibisi (Gorz, 1986, s.56-58).

Püritanizmin Eleştirisi

Endüstriyel gelişme süreci açısından, oldukça olumlu işlevler gören püritan, farklı açılardan yeniden sorgulanmaya başlamıştır. Örneğin daha 19. yüzyılda, aynı zamanda Karl Marx'ın damadı olan Lafargue, (1998, s.22) kapitalist toplumda çalışmayı, her türlü düşünsel yozlaşmanın ve organik bozukluğun sebebi saymıştır. Makineyi ise insanları aşağılık ve ücretli işlerden kurtaracak, ona boş zaman ve özgürlük verecek bir "Tanrı" olarak değerlendirmiştir.

Aslında bir "ideal tip" olarak püritan etik kuramını geliştiren Weber, bu konuda kendi kişisel tavrını net olarak ortaya koymamış olsa bile (Turner, 1996, s.87) çalışmalarında, püritanizmin bir türevi olan hesap kitaplılığın, özgürlük değil, demir kafes yaratacağını vurgulamıştır. Nitekim özellikle, yirminci yüzyılın ilk yarısında, sadece, araçsal aklın verimlilik ilkesi çerçevesinde gerçekleştirilen çalışmalar, aynı zamanda bazı maliyetlerini de beraberinde getirmiştir.

İçinde yaşadığımız yüzyılda bir tarafta Marcuse, Habermas, Horkheimer ve Gorz öte yandan da post-modernite tartışmaları çerçevesinde püritanizmin bir parçası hâline gelen rasyonelleştirme sürecine yönelik son derece geniş, eleştirel bir literatür oluşmuştur. Örneğin, rasyonelleştirme sürecine ilişkin olarak Horkheimer (1990, s.69) şunları söylüyor: "Bir düşünce ya da sözcüğün alet hâline gelmesiyle birlikte, onu gerçekten "düşünme" gereği de, yani onu sözlü olarak ifade ederken gerçekleştirilmesi gereken mantıksal edimlere duyulan ihtiyaç da ortadan kalkar. Sık sık ve haklı olarak belirtildiği gibi, bütün neo-pozitivist düşüncelerin modeli olan matematiğin avantajı da bu "düşünsel tasarruf"tur zaten. Çetrefil mantık işlemleri, matematiksel ve mantıksal simgelerin dayandığı, tüm zihinsel edimlerin üstünden atlayarak, yerine getirilmektedir. Böyle bir mekanizasyon, sanayinin gelişmesi için gerçekten zorunludur ama bu, zihinlerin de başlıca özelliği hâline geldiğinde, aklın kendisi de araçsallaşır, bir tür maddeselliğe bürünür ve körleşir, bir fetiş olur, düşünsel olarak yaşanmak yerine, öylece kabul edilen bir büyülü varlık hâline gelir." Yine Horkheimer'a göre, mühendisin kafası en gelişmiş hâliyle endüstriyalizmin zihniyetidir, onun hedefi insanları amacı olmayan bir araçlar toplamına indirgemektir.

Öte yandan eski düzenlerin terk edilmesinin araçsal aklın yayılmasında çok etkili olduğunu belirten C. Taylor'a göre, (1991, s.12) toplumun kutsal yapısı bir kez ortadan kalktığında, sosyal düzenlemeler ya da eylem tarzları artık varlıkların düzeni ya da Tanrı buyruğu temeline oturmadığında, bunlar çıkar için kullanılmaya daha açık hâle gelmektedir; araçsal aklın ilkeler doğrultusunda bireylerin mutluluğu ve ilkeleri doğrultusunda istenildiği gibi dönüştürülebilir. Benzer biçimde, çevremizdeki varlıklar varoluş zincirindeki konumlarının getirdiği önemi kaybettiklerinde, bizim tasarılarımız için, hammadde ya da araç olarak görülmeye açık hâle gelirler.

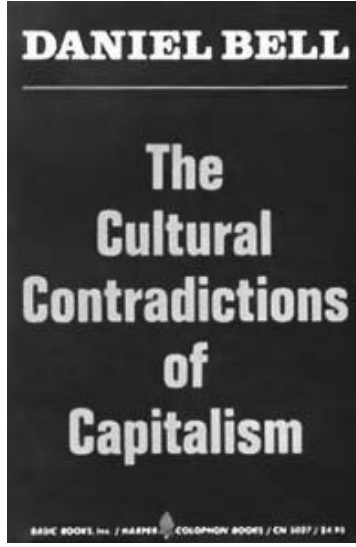
Russel, çalışma ya da iş ahlakını, kölelerin ahlakı olarak yorumlamış ve modern dünyanın köleliğe ihtiyacı olmadığını belirtmiştir.

Bunu bir açıdan özgürleştirici bulan Taylor, öte yandan, araçsal aklın yalnızca alanını genişletmekle kalmayıp aynı zamanda yaşamımızı ele geçirme tehlikesi gösterdiğine ilişkin, yaygın rahatsızlığa dikkat çekiyor. Başka ölçütlere göre belirlenmesi gereken şeylerin, “verimlilik” ya da “fayda-maliyet” ilkesine göre değerlendirilmesi, yaşamımızı başlı başına yönlendirmesi beklenen bağımsız amaçların, faydayı maksimize etme talebinin gölgesinde bırakmaktadır. Örneğin gelir dağılımı ve çevre gibi konularda sadece kâr-zarar ya da verimlilik ilkesini temel alan yaklaşımlar bu tehlikeyi destekler niteliktedir.

Püritanizmin Düşüşü ve Hedonizmin Yükselişi

Şekil 8.6

Daniel Bell'e göre çağımızda bazcı bir kişilik tipi öne geçiyor.

Püritan iş etiği konusuna D. Bell ve C. Lasch gibi neo-muhafazakâr düşünürler farklı bir açıdan yaklaşmaktadırlar (Lasch, 1992, s.42). Giderek hâkimiyetini daha çok artıran “tüketim toplumu”, D. Bell’in ifadesiyle, “gündüz püritan, gece playboy” tipini yaratmıştır. Özellikle 1950’li yıllardan sonra, Amerika’da çalışma etiğinin gerilediği konusunda yaygın bir inanç vardır. Daha çok yapısal unsurları incelediği “Post-Endüstriyel Toplumun Gelişi” adlı çalışmasında, endüstri sonrası toplumlara ilişkin olarak “ilerlemeci” ve “iyimser” bir tutum sergileyen Bell, daha içsel faktörleri ele aldığı, “Kapitalizmin Kültürel Çelişkileri”nde oldukça “öfkeli”dir (Waters, 1994, s.125). Post-Endüstriyel toplum teorisinde çizdiği, Aydınlatmacı bir anlayışta, yeni çalışan sınıfı oluşturan bilimsel-teknik elitin öne geçtiği (Bell,

1993, s.148-154), insanların sıkıcı işlerden özgürleşeceği şeklindeki iyimser tabloya karşın, daha sonraki kültür boyutunu inceleyen çalışmalarında, modern kapitalizmi oluşturan değerler sisteminin çözüldüğüne dikkat çekmektedir. Ona göre püritan değerler meşruiyetini kaybetmeye başlamıştır. Kapitalizmin kitle üretimi ve kitle tüketimi, hedonist bir yaşam biçimi pompalamaktadır. Çalışmak ve başarmak gibi püritan değerlerin yerine, artık, nasıl harcamalı, nasıl eğlenmeli tarzındaki normlar öne geçmeye başlamıştır (Aktaran, Rose, 1992, s.37; Türkdogan, 1996, s.256; Ritzer, 1997, s.176).

Bir diğer ifade ile yeni yapıda, önceki dönemi yaratan iş etiği aşınmakta, sorumluluk ve iş disiplini açısından kriz oluşmaktadır. Böylece yetersiz üretim ve aşırı talep bir araya gelmekte ve bundan doğan sorunlar oluşmaktadır. Din temelli veya seküler, rasyonel esasa dayalı, ahlak da değer kaybetmektedir (Yılmaz, 1990, s.105).

Çalışma etiğinde en radikal değişimin ortaya çıktığı iddia edilen ülkelerin başında Amerika gelmektedir. Her ne kadar abartıldığı kadar olmadığını ortaya kayan çalışmalar olsa da (Yankelovich, 1984, s.28) çalışma etiğinin gerilemesi konusunda oldukça ciddi kaygılar vardır. Biraz da bu kaygıların sonucu olsa gerek, bu ülkede bugün işletme fakültelerinin çok büyük bir bölümünde çalışma/iş etiği dersleri okutulmaya başlanmıştır ve çok sayıda araştırma enstitüsü kurulmuştur. Bilindiği şekilde, özellikle 2. Dünya Savaşı’ndan sonra Almanya ve Japonya gibi ülkelerin rekabet güçleri ile iş disiplinleri arasında sık sık ilişkiler kurulmuştur.

Ancak püritan etiği simgeleyen, iş disiplini, kendini denetim, çok çalışıp az tüketme gibi konularda, Almanya ve Japonya'nın da dâhil post-endüstriyel dönüşümün yaşandığı toplumların çoğunda benzer gelişmelere tanık olunmaktadır. Bugün “çalışma toplumu”ndan (the society of work), “boş zaman toplumu”na (the society of leisure) doğru gidildiğine dair yaygın bir inanç vardır. Nitekim Baudrillard'a (1997, s.131) göre, endüstri toplumunu simgeleyen makinenin yerini, post-endüstriyel toplumda, eğlendirici, ancak çoğu zaman faydası olmayan şey anlamına gelen, “gadget” almıştır. Aydınlanma entelektüellerinin kurmak üzere yola çıktıkları, aklın yönettiği bir dünyanın sakinini temsil eden püritan, bugün bütün ayrıntılarıyla karşısına dönmüştür. Yani haz için bile kendini yormaktan kaçınan, “rahatlık ilkesinin” önderlik ettiği, tüketici tipi (Bauman, 1996, s.229).

Kumar (1978, s.196) ise, boş zaman ve kültürel faaliyetlerin artarak, çalışmanın ve dolayısıyla püritan etiğin “çöküşü” ile post-endüstriyel dönüşümün birbirine eşlik ettiğini düşünmektedir.

Resim 8.7

Z. Bauman'a göre püritan ölmüş ve yerine yeni bir tüketici tipi geçmiştir.

POST-ENDÜSTRİYEL DÖNÜŞÜM, PÜRİTANİZM VE YENİ ÇALIŞMA KÜLTÜRÜ

Geçmişte modern/endüstriyel toplumların tanımlanmasında, geleneksel tarım toplumlarının referans noktası olarak kullanıldığı şekilde, bugünde postendüstriyel toplumları tanımlarken, modern/endüstriyel toplumlar kullanılmaktadır. Bilindiği şekilde yapısal unsurlar açısından yaklaştığımızda, endüstri toplumları, endüstriyel mal üretiminin (manufacture) egemen olduğu toplumlardır. Sermaye birikimi, büyük ölçekli işletmeler, vasıfsız ya da yarı vasıflı mavi yakalı işgücü (yani Marx'ın proleter), sınıf çatışmalarının, püritan etiğin yukarıda sıralanan çalışma disiplininin, rasyonelleştirmenin baskın olduğu toplumlardır (Kumar, 1978, 64-95; Badham, 1984, s.7-25; Aron, 1986, s.85-92).

Oysa post-endüstriyel toplum farklı paradigmalara dayanmaktadır (Bell, s.117; Toffler, Masuda, 1990, s.25-65). Endüstri uygarlığında üretim sürecinde stratejik unsur olan endüstriyel mal üretimi yerini, bilgi üretimine bırakıyor. Dolayısıyla endüstriyel mal üretimine göre ve mavi yakalı işgücüne göre oluşturulmuş, “bilimsel yönetim” ilkeleri ya da “akılcı bürokratik” yönetim kuralları geçmişteki işlevlerinin tam aksine, teşvik edici değil, ayak bağı hâline gelmektedir. Yine piyasanın dayattığı, akılcılaştırma sürecinin bir sonucu olarak varlığını sürdürebilmek isteyen firmalar, geçmişin yüceltilen akılcılaştırma ilkelerini sorgulamaya başlamışlardır.

Öte yandan modern toplumun ortaya çıkışında işin aileden ayrılmasına özel bir önem verilmiştir. Böylece çalışma hayatının rasyonel kuralları, yeksenak bir biçimde herkese aynı şekilde uygulanabilir hâle gelmiştir. Bunun yanı sıra “ücretsiz aile işçiliği” büyük ölçüde yerine “ücretli işgücü”ne bırakmıştır.

Oysa post-endüstriyel dönüşüm sürecine paralel olarak yeniden “ücretli işgücü” oranında bir gerilemeye tanık olunmaktadır. Kendi işini yapanlarla evde çalış-

şanların oranlarında şu ana kadar endüstriyel toplumlarda görülmedik düzeyde artışa tanık olunmaktadır. İnsanlar giderek daha çok kendi işlerini yapmaya başlamışlardır. Örneğin Toffler, Protestan etiğin gerileyişi ile ücretli çalışanların oranlarının azalması arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir. Ona göre tüketim için üretimin gelmesiyle birlikte, kişilik yapısı da etkilenecektir (Toffler, s.348-9).

C. Handy, "İşin Geleceği" çalışmasında, işin kalıplarındaki değişimleri şöyle açıklıyor: a. Tam istihdam toplumu, kısmi istihdamın bir parçası oldu; b. El/kol işçileri, işin temeli olarak bilgi ile yer değiştiriyor; c. Endüstri geriliyor ve hizmetler büyüyor; d. Hiyerarşiler ve bürokrasiler, ağlar ve ortaklıklarla yer değiştiriyor; e. Tek bir örgüt içindeki kariyer, kariyerdeki değişime ve iş mobilitesi ile yer değiştiriyor; f. İstihdam-sonrası hayatın üçüncü aşaması, giderek daha çok önemli hale geliyor; g. İş yerindeki ve evdeki roller artık çok fazla rijid değil; h. İş hem ülke içinde hem de dışında güneye kayıyor. Yine Handy'ye göre, gelecekte daha az insan örgütlerde, kısa süreler çalışacak; Daha az dev bürokratik örgüt, daha çok küçük işletme kalacak; Örgütte daha çok uzmanlara ve profesyonellere ihtiyaç olacak; Sayılamayan, informal ekonomiye daha çok önem verilecek; Küçük bir imalat sektörü, fakat daha büyük miktarda üretim olacak; Daha çok eğitim talebi ve yeni sosyal örgütler olacaktır (Aktaran, Furnham, 1990, s.245).

Özellikle mikro elektronik alanındaki gelişmeler, beden işi yapan işgücüne duyulan gereksinimi büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. Önümüzdeki dönemde muhtemelen giderek artan biçimde zihin işleri de bilgisayarlar tarafından yapılacaktır. Her ne kadar iş tümüyle ortadan kalkmasa bile (Aronowitz, 1995, s.56) işgücüne duyulan ihtiyaç çok daha azalacaktır. Nitekim Jacques Attali'nin de belirttiği şekilde (1999, s.159-160), 19. yüzyılda yılda ortalama beş bin saat çalışan işgücü, 1900 yılında yılda üç bin iki yüz saat çalışmaya başlamıştır. Bu oran gelişmiş ülkelerde, bin saate kadar düşecek ve insan yaşamında çalışmaya adanan süre on beşte bire gerileyecektir. Çalışanların yarıdan fazlası ücret almayacak ve ücretliler ne tam zamanlı çalışacak ne de bir işletmeye sınırlı sözleşme ile bağlı olacaktır. İş yerine gitmeden çalışma, istihdamın yarısını oluşturacak. İnsanlar aynı zamanda hem birçok şirketin ortağı hem de kendi işvereni olabilecektir. Birçok simge kullanıcıları, avukatlar, danışmanlar, reklamcılar, işletme ortakları giderek daha fazla kendi evlerinden, telekomünikasyon ağları sayesinde çalışacaktır. İşin yerini alacak olan birçok etkinliğe sahip olacaklar ve bunları bir hisse senedini yönetir gibi yöneteceklerdir. Tüketim ile iş, yetişme ile hobi arasındaki fark azalacak, çünkü bütün bu etkinliklerin diğerleriyle ortak yönleri var ve bir tür kendi kendine üretim etrafında diğerleriyle birleşmektedir.

Yine yapılan bir başka tahmine göre 2000'li yıllarda şimdiki işgücünün ancak beşte biri iş bulabilecektir. Bu durum toplumda ve çalışmanın felsefesinde de değişiklikler yaratacaktır. Aslında bu değişim şimdiden başlamış ve püritan etik bu çağın ethos'u olmaktan uzaklaşmıştır. Çalışma disiplini gerilemeler olurken, boş zaman etkinliklerinde şimdiye değin görülmedik düzeyde artış ortaya çıkmıştır.

Tam istihdamda gerilemeler ortaya çıkarken, part-time çalışmada artış ortaya çıkmaktadır. Özellikle geleneksel bazı işler tümüyle ortadan kalkarken, ortalama çalışma sürelerinde de kısalma ortaya çıkmaktadır. Buna karşılık ortaya çıkan yeni meslekler ise tümüyle bilgi yoğun ve yaratıcılık gerektiren mesleklerdir. Bu durum doğal olarak işgücünün kültürel özelliklerinde de büyük bir kültürel evrimin ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

Bazı yazarlar, buradan hareketle geleceğin etiğinin “boş zaman etiği” (Furnham, 1990, s.222) olacağını belirtirken, bazıları da “gönüllü çalışma etiği” (Lord) olacağını belirtmektedir. Nitekim post-endüstriyel dönüşüm sürecini yaşayan toplumlarda gönüllü çalışma etkinliklerinde Drucker’ın da belirttiği şekilde olağanüstü artışlar ortaya çıkmaktadır.

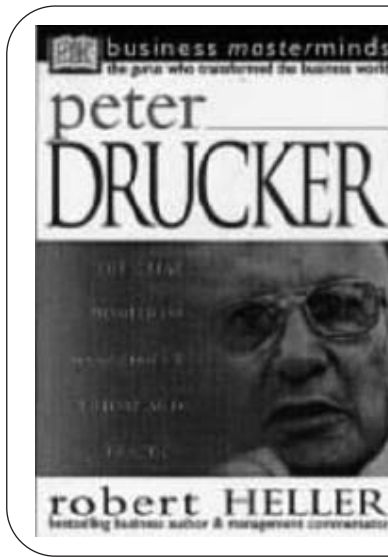
Ayrıca işgücünün eğitim ve vasıf düzeyinde büyük oranlarda artış ortaya çıkmış ve motivasyon faktörleri de farklılaşmıştır. İnsanlar artık bu toplumlarda işi yaşamak için gerekli bir araç olarak görmekten ziyade, benliğini gerçekleştirme aracı olarak değerlendirmeye başlamışlardır (Yankelovich, 1984, s.4).

Öte yandan, üretimin nispeten sınırlı olduğu dönemde gerek kilise gerekse okullar, çok çalışıp az tüketmeyi yüceltirken, 1950’li yıllardan sonra gelişen refah toplumunda, bu telkinlerin işlevsellikleri ortadan kalkmaya başlıyor. Onun yerine, mevcut kitle üretimini masetmeye yarayacak şekilde, kitle tüketimi ve küresel düzeyde bir tüketim toplumu kültürü oluşmaya başlamıştır.

Uygulamada, günümüzün popüler yönetim guruları, artık firmalara, “otorite”yi, “disiplin”i, “homojenliği”, “standartlaşmayı”, salt “akılcılığı” önermiyorlar. Tam aksine Hammer’in dediği şekilde, “sıfırdan başlamayı” öneriyorlar. İki yüz yıllık endüstriyel yönetim sonucu, elde edilen bilgeliğin bir tarafa bırakılmasını, işin kitle üretimi çağında nasıl yapıldığını unutup, şu anda nasıl yapılabileceğini düşünmeyi (Hammer ve Champy, 1994, s.2) veya De Bono gibi, “mantık”lılığın sınırları dışına çıkıp, “aykırı düşünmeyi” tavsiye ediyorlar. Benzer şekilde Tom Peters, “Eğer bir yenilik istiyorsanız geçmişî tümüyle unutmalısınız” tavsiyesinde bulunuyor.

Günümüzde “entelektüel sermaye”nin giderek önem kazandığı bir dönemde, “fıkrî haklara” ilişkin bütün koruma önlemlerine rağmen son derece yaygın ve hızlı bir “kopya” süreci mevcut. Her hangi bir alanda benimsenen bir ürünün benzeri, çok kısa bir sürede rakip firmalarca üretilebiliyor. Dolayısıyla rekabette üstünlüğünü korumak isteyen, Porter’ın deyişiyle sürekli yenilik yapma kapasitesini muhafaza etmesi gerekiyor. Yeniliğin yolu da önceden belirlenmiş standart üretim yöntemlerinden ve standart düşünceden geçmiyor. Tam aksine, mümkün olduğunca, yerleşik kuralların dışında düşünmekten geçiyor. Bu sebeple birçok alanda olduğu gibi, firmaların içinde de “otorite”, “hiyerarşi” ve katı “bürokratik kurallar” yumuşatılıyor; daha az “hiyerarşik” ve “farklılıkların teşvik edildiği” bir anlayış egemen olmaya başlıyor. Çünkü “yaratıcılığın” teşviki, globalleşen rekabet düzeni içinde varlığını sürdürebilmenin olmazsa olmazı hâline gelmiştir.

Biraz da bu gerçeklerden hareketle, püritan etiğin en temel unsuru olan rasyonelliğin yerini, post-endüstriyel toplumlarda yaratıcılığa bırakacağı şeklinde bir düşünce ortaya çıkmıştır. Hage ve Powers (1992, s.71) gibi bazı yazarlar, rasyonel püritanın endüstri toplumunun kişilik tipini temsil etmesine karşılık, “yaratıcı ve birleşik benliğe” sahip insanın post-endüstriyel toplumun kişilik tipini oluşturacağını iddia etmektedirler; çünkü post-endüstriyel çağda daha çok yaratıcılığa gereksinim duyulacağından bu çağ, insanı, “yaratıcı ve birleşik benlik”le hareket etmeye zorlayacaktır.

Resim 8.8

Drucker’a göre, gönüllü çalışmaya dayanan üçüncü sektörün hızla büyümesine tanık olunmaktadır.

Hage ve Powes zekâ (intelligence) ile yaratıcı zihni (creative mind) karşı karşıya koymaktadır. Onlara göre birincisi, endüstri toplumunu; ikincisi, post-endüstriyel toplumunu temsil etmektedir. Post-endüstriyel toplumlarda yeni yollar ve yeni ürünlerin **icadı**, hayati öneme sahip olacaktır; vuku bulmamış olaylar hakkında senaryolar yazma imkânını bize “yaratıcı zihin” (creative mind) verecektir, zekâ değil; çünkü zekâ (intelligence) öğrenilmiş kurallara göre, sembollerini manipüle etme kabiliyetidir. Oysa post-endüstriyel toplum için daha uygun olanı “yaratıcı zihin” (creative mind) zekânın aksine, yeni sembollerini icat etme kabiliyeti veya yeni yollarla eski sembollerin uyarlanmasını kapsar. Yaratıcılığın var olan ölçütleri çok iyi rafine edilmemiştir demektelerdir.

Görüşlerini desteklemek için de Getzel ve Jackson’un araştırmaları sonucunda ulaştıkları, “Belli bir minimum düzeyin ötesinde, zekâ ile yaratıcılık arasında çok zayıf bir ilişki vardır.” şeklindeki görüşüne yer vermektedirler. Ancak her şeye rağmen başka araştırmacıların, yaratıcılık için en az zekâ düzeyinin (IQ) 125 olması gerektiğini hatırlatmakta fayda vardır (Sungur, 1997, s.55).

Resim 8.9

Hage ve Powers’a göre, varoluşun rasyonel temelini vurgulayan Descartes’in “Düşünüyorum öyleyse varım.” sözü yerini, post-endüstriyel toplumlarda, “Hissediyorum, öyleyse varım.” sözüne bırakacaktır.

Yaygın kanaat, her insanın doğasında yaratıcılık vardır ancak ortalama insanın çok yaratıcı olmamasının nedeni; endüstri toplumun, yaratıcılığı teşvik etmekten ziyade bastırmasıdır. Oysa post-endüstriyel toplumda üzerine düşeni yerine getirebilmek için yaratıcılığa muhtaç olacaktır.

Öte yandan, beden üzerindeki denetimi ve rasyonelleşmeyi simgeleyen, püritanın ölümü konusunda, farklı dünya görüşlerine mensup birçok yazarın bir fikir birliği olsa bile “yeni insan tipi” konusunda tam bir uzlaşmadan bahsetmek mümkün görünmemektedir.

Bu sürece eleştirel yaklaşımlardan örnek için Gorz’a göre, dünyanın hissedilebilir maddiliği ortadan kalkmıştır. Sadece tamamen düşünsel, daha doğrusu zihinsel faaliyet kalmıştır. Bu Husserl’in “doğanın matematikleştirilmesi” dediği şeyin nihai zaferidir. Yani anladığımız biçimiyle gerçeklik;

bütün hissedilir niteliklerinden yoksun kalır, temel düşüncenin yaşanması devre dışı bırakılır. Çalışma ortadan kaybolmuştur çünkü hayat evrenden çekilmiştir. Artık kimse yoktur; sadece sessizce, duyarsız ve dilsiz oldukları tartışmasız, rakamları kovalayan rakamlar vardır. Operatöre yaptığı işten günün sonunda kendisine hiçbir şey kalmaz. Görülebilir, ölçülebilir hiç bir fiziksel başarısı yoktur. Hiçbir şey gerçekleştirilmemiştir. Bu hiçlik duygusu onu tüketir: Çalışma günü (veya gecesi) boyunca duyumsal varoluşunu bastırarak, kendi kendisini inkâr eder. Salt zihin olarak var olur. Yerine getirmesi gerektiği işlevi bozabileceğini düşündüğü için gövdesiyle ve gövdesi aracılığıyla yaşam arasındaki kurmuş olduğu, bütün canlı bağları bastırır, yok eder. (Gorz, 1986, s.109-10) Bir diğer ifade ile Gorz’un analizinde “yeni işçi”nin, sahip olduğu zaafı bakımından püritandan pek fazla bir farkı yoktur.

Yeni insan tipi konusunda bunun tam aksi istikamette yaklaşımlar da vardır. Örneğin John Carrol, yeni insanı “barışık kişilik” ve onun tarafından üretilen kültürü de “barışık bir kültür” olarak tanımlıyor. “Barışık kültür, tanım gereği ahlak

karşıtıdır. Püritan kültüründe olduğu gibi, ahlakçı bir kültürde toplumun talepleri ile bireyin arzusu arasındaki karşıtlık, bir yasağın uygulanması ile çözülür; davranışları yöneten tartışmasız olarak benimsenmiş normlar, panik ve umutsuzluğu yatıştıran unsurlar olarak işlev görür. Barışık hazcının tek biçimli normu, püritan karşıtı olmak, simgesel olarak anarşist ahlaki taleplere-normlara uymama yönündeki zayıf buyruklara- uymak, önceki kuşaklardan devralınmış tüm değerlerden kuşku duymak, özel herhangi bir örgüt veya şahsiyetin önceliğini yadsımaktır. Bu durum, “kalıcı bir kültür devrimi” durumudur. Barışık bir üslup, zorunlu olarak kuralcıdır: İçinden geldiği gibi davranmayı, içtenliği, hazcı rahatlamayı, duygusal açıklığı benimser, otorite ve denetimi benimsemez, kınayıcı konumu kınar... Ahlaksal düzeyde, barışıklık tüm günahların affedilmesi temsil eder; kurumsal düzeyde ise tüm denetimlerden kurtulmayı. Suçun nesnel temelleri yok edilir; suçlanacak hiç kimse ve hiç bir şey yoktur, bireyin taşıdığı tek sorumluluk, zevklerini başarılı bir şekilde seçmesidir (Aktaran, Bauman, 1996, s.182-3).

Bir başka bilim adamı Rossenau'ya göre de yeni bir “post-modern insan tipi” ortaya çıkmıştır. Bu post-modern birey, aşkın normlardan ve insani değerlerden, geleneksel bağlılık ve sadakatlerden, topluluk kurallarından özgür olmayı arar. Ona göre post modern birey rahat ve esnektir. Duygu ve hislerine yöneliktir. “Kendin ol.” tutumuna sahiptir. Aktif bir insandır ve anlam için kendi kişisel yolunu izler. Gerçek iddiasında bulunmaz. Sürekli plan yerine geçiciyi tercih eder. Gelenek ve eskiyle barışıktır. Egzotik, kutsal ve nadir olana olumlu bakar. Genel ve evrensel olan yerine yerele yöneliktir. Kendi yaşamıyla ilgilidir ve tek bir referans noktasına sahip değildir (Aktaran, Yılmaz, 1995, s.12-3).

HEDONİZM, TÜKETİM TOPLUMU, NARSİZM VE ELEŞTİREL SÖYLEM

Bauman'a göre (1999, s. 10), “üreticiler toplumu”ndan, “tüketiciler toplumu”na, yani çalışma etiğinin yol gösterdiği bir toplumdan, tüketim estetiğiyle yönetilen bir topluma geçiyoruz; tüketim toplumu ve seri imalat artık kitlesel emek gücüne ihtiyaç duymuyor ve bir zamanlar “yedek sanayi ordusu” olan yoksullar şimdi “defolu tüketicilere” dönüşüyor.

Günümüz şirketlerinin kazançlarını artırma için daha fazla işçiye ihtiyaçları yoktur. Eğer buna ihtiyaç duyarlarsa onları, başka yerlerden ve yerli işçilere ödediklerinden daha iyi ücretler karşılığında bulabilirler; bu durum, yerli yoksulların daha yoksullaşmasına yol açsa da bunu yaparlar. Büyük şirketlerin dünyasında teknolojik gelişme canlı emeğin elektronik yazılım ile daha çok ikamesi edilmesi anlamına gelirken, gelişme bugün her şeyden önce “küçülme” anlamına gelmektedir (Bauman, 1999, s.94).

Öte yandan, her türlü tüketimin zaman alması, tüketim toplumu için bir felaket ve tüketim malları satıcıları için büyük bir derttir. Normalde, tüketicinin tatmini anlamlı olmalıdır; bu iki anlama gelir. Tüketim malları, özel bir hüner ve uzun bir temel çalışma gerektirmeden, hiç gecikme olmaksızın, anında tatmin edilmelidir ama tatmin malların tüketilmesi için gerekli zamanın bitiminde sona ermelidir ve bu zaman en aza indirilmelidir. Tüketim kapasitelerini yükseltmek için tüketicilere asla rahat verilmemelidir. Sürekli heyecan ve asla sönmeyen coşkunluk halinde kalmaları için, devamlı olarak cezp edici yeni isteklere maruz bırakılmaları, gerekir (Bauman, 1999, s.42).

Tüketimin yeni dünyanın ideolojisi hâline geldiği sıkça dile getirilmektedir. Her ne kadar “Daha fazla tüketim daha fazla üretim ve bu da daha fazla refah demektir.” şeklinde düşünenler olsa da tüketimin, insanın özgürlüğünü elinden aldığını, başkalarına bağımlı kıldığını, gerçek mutluluk ve refahın nesne tüketiminden geçmediğini ve tüketimin insanın yabancılaşmasındaki en önemli unsur olduğunu ileri süren görüşler de vardır (Odabaşı, 1999, s.19).

Featherstone’a göre (1996, s.187), tüketim kültürünün hedonizmi, burada ve şimdi zevk peşinde koşulmasını, dışavurumsal hayat tarzlarının yeşertilmesini, narsistik ve bencil kişilik tiplerinin geliştirilmesini vurgulaması çerçevesinde din açısından muazzam yıkıcı olmuştur. Genelde dinin, özel olarak da püritan mirasın öğrettiği çilecilik, çalışkanlık, basiret ve tutumluluğun aksi istikamette, “Şimdi yaşa sonra öde.” felsefesiyle tüketimciliğin ruhsal fakirliğe ve hedonist bencillığe yol açtığı sıkça savunulmuştur.

Narsisizm, püritan karşıtı hedonist tüketim toplumun, temel karakteristiklerinden biri haline gelmiştir. Aslında narsisizm psikanalizin alanına giren bir kavram ancak sosyolog C. Lasch “Narsisizmin Kültürü” çalışması ile bunun kültür boyutunu ön plana çıkartmıştır. Lasch’ın kuramı temelde, Freud’un analizlerine dayanır.

Freud’a göre, narsisizmin iki ayırt edici özelliği vardır. Bunlardan birincisi megalomani, diğeri ise ilgilerinin dış dünyadan yani insanlardan ve şeylerden uzaklaşmasıdır. Dış dünyadan çekilen libido “ben”e yönelir ve böylece narsisizm adı verilebilecek tutuma yol açar. “Kişi kendisini beğenmezse ölür.” atasözünde olduğu gibi, bireyin yaşayabilmesi için belli bir düzeyde narsisizme gereksinimin olduğu sıkça vurgulanır. Freud’un birincil narsisizm dediği şekilde, doğuştan her insan narsisisttir; “ben”in gelişmesi bu birincil narsisizmden uzaklaşmaya bağlıdır. Ancak bireyin gelişim sürecinde, bazı olumsuz koşullar yüzünden ağır güvensizlik durumlarında, nesnelere yüklenen libidosunu, geri kendi bedenine ve benliğine yönelmesi durumu söz konusudur ki buna Freud ikincil narsisizm der. Bu durumda birey dış nesnelere olan sevgi ve ilgi bağlarını kendi bedenine ve benliğine yöneltir. Çevredeki uyaran ve nesnelere ilgileri, bağları azalır; içine kapanır ve gidecek iç dünyası ve kendi uyaranları ile ilgilenir (Öztürk, 1998, s.29). Onlardan doyum arar. Aslında Lasch’ın sosyolojik analizlerinin hareket noktasında da bu ikincil narsisizm vardır.

Her ne kadar, gündelik hayatta kendini sevmek, egoizmi ifade etse de Freud, başkalarını sevmek yetisini de kendini sevmek olarak iddia etmiştir. İnsan bir nesneyi/kişiyi benliğinin bir parçası yaparak kendini tanımlaması ve böylece kendini bir

başkası sanmasıdır. Narsistik nesne seçimi, insanın kendisiyle benzerliği temelinde o kişiyle özdeşleşmeyi içerir. Lasch modern toplumun insanın sevgi ve bağlılık yetisini kösteklediğini, modernliğin getirdiği toplumsal değişmelerin ve ailede yaşanan değişmelerin narsisizmin ötesine geçmeyi güçleştirdiğini iddia etmiştir. Modern toplumun egemen kişilik tipi, içsel bakımdan güçsüzleştirilmiştir. Abartılı bir şekilde kendini sevmek ve kendinden nefret etme uçları arasında gidip gelmektedir. Kendisine sevgisini güçlendirmek amacıyla, asalakça ilişkilere ihtiyaç duyan kişiliktir. Ego gelişimindeki noksanlıktan dolayı, hüsrani, yetersizlik duygusunu ve

Resim 8.10

Narsisizm çağımızın bakım kültürel karakteristiklerinden biri haline gelmiştir.

Kaynak:

<http://blog.milliyet.com.tr/>

güçlü duyguları tolere edebilmesi mümkün değildir. Sağlığa ve spora verilen önem, spordaki başarı, 1960'ların Yeni Solu'u, cinsel özgürlük ve modern feminist hareketler, pek çok kültürel fenomeni, narsisizmin göstergeleri olarak sunulmuştur. Narsisist kişilik; çoğu zaman dış dünyada başarılıdır fakat kendi içinde boşluk hissederek ve geleceğe yatırım yapmak yerine çoğu zaman dikkatini hayatta kalmaya yoğunlaştırır (Marshall, 1999, s.522).

“Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları” adlı çalışmasında Fromm, insanlarda narsisizmin azaltılmasının insancıl açıdan bakıldığında zorunlu bir şey olduğunu, ancak biyolojik açıdan insanı yaşamda kalmaya, yaşamaya itmesi bakımından da normal ve arzulanan bir duygu olduğunu belirtiyor. Çünkü kendi amaç ve ihtiyaçlarını başkalarınınkinin önüne almayan insanın hayatını sürdürebilmesi mümkün olmaz. Böyle bir durumda, hayatı koruyan ve sürdüren egoizmin enerjik özellikleri yok olacağından, insanın ölüme mahkûm olması kaçınılmazdır. Her canlının kendi türünün devamı için, biyolojik açıdan belli ölçülerde narsisizme ihtiyacı vardır. Ancak insanların dinsel ve ahlaki bedefleri, bu narsisizme sınırlar koyar ve onun aşırıya kaçmasını önler. Narsisist bir insan için, ona gerçek gelen tek şey, kendi kişiliğidir. Duyguları, düşünceleri, ıhtirasları, istekleri, bedeni, ailesi yani kısaca kendisi ve kendine ait olan her şeydir. İnandığı şeyler, sırf o inandığı için doğrudur. Kendi kötü özelliklerini bile, kendi özellikleri oldukları için güzeldir. Onunla ilgili her şey gerçektir ve renklidir. Onun dışında olanlar ve diğer insanlar ise, cansız, tiksindirici ve anlamsızdır; sanki hiç yaşamamaktadırlar. Kendi ihtiyaçları ile karşısındaki insanın yeteneklerini ayırt etme güçlüğü yaşar. Zeki, yetenekli olması halinde durum değişir. Bunlarda narsisizm bir engel değil, destektir; çünkü kişisel olarak ne hissettiklerini dışa vurmaktadırlar. Narsisist insanı çekici kılan da, zaten onun narsisist oluşudur. Tamamen kendisiyle doludur. Seyircilere, bedenini ve espri gücünü gurur duyarak, değerli bir mücevhermişçesine sunar. Kendisine hayran olanların başında da yine kendisi gelir. Görüntüleri, hep ortalama insanların olmak istediği görüntülerdir. Bu görüntü de onları çekici kılar. Kendine güvenen, her durumda en güçlü olmasını bilen ve içinde en ufak bir kuşku duymayan bir tip çizimleri, onları diğerlerinden farklı kılar. Yeteneksiz bir kişide görülen narsisizm, gülmüş ve iticidir. Narsisist kişiler genellikle politikacılar arasında bulunur. Freud'dan farklı olarak Fromm “kendine âşık olmak” diye tanımlanan narsisizmi, gerçek sevginin karşıtı olarak görür. Çünkü Ona göre gerçek sevgi, insanın kendisini unutup, sevdiği insana kendinden daha çok değer vermesidir. Çoğunlukla egoizmle karıştırılır. Ancak bu yeterli değildir. Egoist bir insan, dünyayı tam olduğu gibi, kafasında çarpıtmadan kavrayabilir. Egoizmde temel olan aç gözlülüktür. Her şeyi kendisi için ister; hiçbir şeyi paylaşmak istemez. Başkalarını rakip olarak görür. Narsisist kişilik en zor tanınamdır. Kişi kendini yüceltir; kendi yanlışları ile sınırlarını göremez. Mükemmel bir insan olduğuna kendini inandırmıştır. Şüphelenmek için nedeni yoktur. Fedakârlık/yardım arkasında da gizli narsisizm olabilir. Bilinçsizce kendi narsisist eğilimlerini gizleme çabası da olabilir (Fromm, 1997b, s.113).

Günümüzde seküler toplumlar daha çok hedonist ve şimdi merkezli olmakta ve boş zaman etkinlikleri daha çok öne geçmektedir. Lasch'ın ilk baskısı 1970'li yılların sonunda yayınlanan çalışmasına göre, bireyci rekabet kültürü, kendiliğin (self) mutluluk ve narsistik meşgalesi ile yer değiştiriyor, püritan iş etiği geriliyor ve artan güvensizlik, korku yaratıyor. Ahlaki kodlar yer değiştiriyor ve yeni etik, insanların hayranlığını, imrenmesini ve saygısını çekmeyi tercih ediyor. İmajlar ve sem-

Sennet'a göre “Narsisizm, modern çağın protestan ahlakıdır.”. Ona göre, püritanizmin çileciliği ile narsisizm arasında ortak noktalar vardır. Her ikisinde de “Ne hissediyorum?” takıntısı vardır. Her ikisinde de ötekilere kendi hissettiklerine ilişkin denetimleri ve dürtüleri gösterme, benliğin bir değeri olduğunu göstermektedir. Yine ikisi içinde, kişinin denetimi dışında, dünyevi denetime katılmak değil, benliğin dünyevi yansıması söz konusudur.

boller gerçek başarıdan daha önemli hale geliyor. Kapitalist üretimden tüketime doğru geçiş, insanları yeni sosyal davranış kalıpları geliştirmek zorunda bırakıyor.

Lasch (1979), püritan çalışma etiğinin karşında ağırlık kazanan narsisistik kültürün özellikleri şu başlıklar altında inceliyor:

*Tarihsel zaman duygusu geriliyor: **Şeylerin*** sonun geldiği düşüncesi, insanlarda zaman perspektifini sınırlamakta; güvenle ileriye ya da romantik olarak geçmişe bakmasını engellemektedir. Narsisistler, sadece şimdide, şimdi için yaşarlar (Lasch, 1979, s.3).

Terapi Duygusu: Narsisistler, kendi iyilik (self wellbeing), sağlık ve fiziki güvenlikleri için, sağaltım ararlar ve terapistleri, kendini kontrol, anlam ve sağlık için kullanılır. Öte yandan terapistler de, bireyin iradesini kendi kaderini belirleyebileceği şeklindeki tezleriyle, izolasyonu (isolation of the self) teşvik etmekte (s.7).

Siyasetten kendini düşünmeye: Siyasal teoriler, sorunlar ve çatışmalar önemsizleşmiştir. Tartışmalar siyasal gerçeklerden, kişisel ve otobiyografik faktörlere kaymaktadır (Lasch, 1979, s.13).

İtiraf ve karşı itiraf: Yazarlar ve diğerleri, eleştirel düşüncelerden ziyade, kendini açıklama yoluna gitmektedirler (Lasch, 1979, s.16).

Boşluk içinde olmak: Psikolojik huzur, anlam ve bağlılık olmaksızın insan, iç boşluğa düşmektedir (Lasch, 1979, s.21).

Özel hayata çekilmenin (privatism) eleştirisi: Şöhret için kendini sömürü, başarısızlıktan kaçınma, her derde deva konular, insanların, sosyal problemleri kişisel problem olarak tanımlamalarına yol açıyor. Aşka, arkadaşlığa, sınırlı bir yatırım yapıyor, bağımlılıktan kaçınma ve an için yaşama söz konusu (Lasch, 1979, s.25).

Kaybetmekten korkan bireyler için, narsisizm ve kendini koruma etiği, modern yaşamda endişeler ve gerilimlerle başa çıkmada en iyi yol olarak görülüyor. Sevimlilik, sahte duyarlılık, önüne gelenle yatıp kalkmak, pansexualite, korumacı yüzysellik, bağımlıktan kaçınma, yas tutmak yeteneksizliği, yaşlanmaktan ya da ölümden korku gibi narsisistik kültürel özellikler, ailede öğrenilip toplumda takviye ediliyor.

Narsisist, kendi kurallarını kendi koymayı seven asosyal bir kişiliktir. Geleceği düşünmek yerine günlük mutluluklar ve çıkarlar arar. Bu çıkarlar uğruna alabildiğine ihtiraslı bir tutum takınır. Geleceğe de geçmişe de ilgisi yoktur; geçmiş, olumsuz anıları ile yüzleşmek istemez (Lasch, 1979, s. xvi).

Yine Lasch'a göre narsisistler, nezaketi, etiği, geleneksel ritüelleri umursamaz; gösteriş duygusu, şöhretlerle özdeşleşme ihtiyaçları ön plandadır; yas tutma yeteneksizliği söz konusudur. Hastalık hastasıdır. Sürekli psikanaliz ihtiyacı duyarlar. Diğerlerini kontrolde hilekârlık yöntemlerine başvururlar. Genç olma takıntısı vardır. Hemen mutlu olma ihtiyacı duyarlar. Aşk ilişkilerinde samimiyet ve sadakatten uzaktırlar. Kendi kendine saygıda rahattırlar.

Mutlak doğru diye bir şeye inanmazlar. Dogmalara inanmazlar. Grup sadakatinin sağladığı güvenliğe de sahip değillerdir. Onlar için, her yol mubahtır. Arzularında sınır yoktur. Suçluluk duygusu duymazlar. Herkesi rakip olarak görürler. Cinsel konulardaki tutumları, püritan olmaktan ziyade her şeye açıktır. Abartılı kendini sevmek, kendinden nefret etme arasında gidip gelirler. Genellikle dış dünyada başarılı olmakla birlikte, kendi içlerinde sürekli bir boşluk hakimdir.

Narsisistik kültürü kışkırtan medya, temel bir sosyalleştirme aracı olarak aile ile yer değiştirmiştir. Modern yaşam her alanında narsisistik bir özelliğe sahiptir. Medya, şan, şöhret gibi narsisistik hayallere yoğunlaşma mesajları vererek ortalama insanı yıldızlarla özdeşleşmeye özendirir ve narsisistik sosyal karakteri teşvik et-

mektedir. Ayrıca medyanın yanında, yeni eğitim modellerinin de narsisizmi teşvik ettiği iddiaları var. Bunlara göre, örneğin biz çocuklara ilk amacın kendini sevmek dediğimiz zaman, onlara evrenin merkezi olmayı öneriyoruz. Bu çocuğu narsisizme ya da diğerlerinin ihtiyaçlarını umursamamaya itebilir. Kendini sevmenin önemi tartışılmamakla birlikte, sosyalleşme sürecinde onun ana hedef olarak alınması tartışılmaktadır. Özellikle orta-üzeri tabakalarda narsisizmi teşvik eden eğitim modellerinin ortaya çıktığı, ancak günümüzde ise tüm gruplara yayılmaya başladığı iddia edilmektedir (Ryan, 1997, s.233-8).

Bir taraftan medyanın (ve diğer kurumların) kısıktığı hedonist/narsisistik kültürün baskısıyla aşınan, diğer taraftan da üretim sürecindeki farklılaşma dolayısıyla çalışma etiğinde oldukça önemli değişiklikler ortaya çıkmaktadır. Özellikle genç insanlar, günümüzde son derece anti-bürokratik tutum içerisindedirler. Özellikle post-endüstriyel dönüşüm sürecini yaşayan ülkelerde eğitimliler arasında artık iş kendini gerçekleştirme yolu olarak görülmekte ve mali güvenliği esas alan püritan iş etiği değerleri onaylanmamaktadır. Günümüzde kişisel otonomi talepleri büyük ölçüde artmıştır (Furnham, 1990, s.222). Serbest zamana daha çok değer verilmeğe başlanmıştır.

Öte yandan özellikle finans alanındaki gelişmelerin bir takım spekülörlere çalışmaksızın büyük paralar kazandırması, insanlarda sıkı çalışmadan da büyük kazançlar elde edeceği duygusunu uyandırmıştır.

Yeni çalışma etiği içerisinde boş zaman büyük değer kazanmaya başlamıştır. İnsanlar daha çok kazanmak uğruna, kendilerine zaman ayırmaktan vazgeçmek istememektedirler. Hayatta her şeyin çalışma olmadığını düşünüyorlar. Ayrıca çalışmanın bağımsızlıklarını ve özgürlüklerini engellemesini istemiyorlar. Çoğu çalışmanın olmadığı hayatın daha güzel olacağını ve anlamsız çalışmanın kendilerini hasta edeceğini düşünüyorlar (Furnham, 1990, s.222).

Özetle çizilen yeni insan tipleri farklı da olsa post-endüstriyel dönüşüm sürecinde, endüstri toplumunun kişilik tipini temsil eden püritan, bu paradigmasının terk edilmesine paralel bir biçimde, farklı bir kişilik tipine dönüşmeye başlamıştır. Mikro-elektronik devrim, finans piyasasındaki spekülasyonlar, medyanın beraberinde taşıdığı kültür, daha fazla üretmek için daha fazla çalışmanın gerekliliğine olan inancı ortadan kaldırmıştır. Bugün eksik modernleşmiş bizim gibi ülkelerde dahi mikro-elektronikğin çalışma hayatı üzerindeki etkisi yoğun olarak hissedilmektedir.

Çağımızın yeni kültürü (ve kişilik tipi) hangi yönde değişiyor? Modern kapitalizmin kişilik tipinden farklarını nelerdir? Araştırınız.

SIRA SİZDE

4

Enformasyon devrimi sayesinde, çok az sayıda nitelikli işgücüyle, şimdikiyle karşılaştırılamayacak kadar büyük boyutlarda üretim yapılabilecektir. Bu süreç şimdiden başlamış ve devam etmektedir. Böyle bir dönüşüm insanlığın yaşamında köklü değişiklikler getirecektir buna çalışma etiği de dâhildir.

Artık hâkim anlayış püritanın (ve dolayısıyla akılcılığın) öldüğü ve kökleri Romantiklere ya da Nietzsche'ye kadar giden, duyularını öne çıkartan, yaratıcı insan tipine ilginin arttığını görüyoruz. Nitekim post-endüstriyel dönüşüm sürecini yaşayan ülkelerde, eğitimde en çok vurgu disipline değil yaratıcılığa yapılmaya başlanmıştır.

Öte yandan yenilik ve yaratıcılığın, genellikle düzenli ve sürekli çalışmadan değil, kesintili bir çalışma döneminden ve onun ardından gelen düşünme, okuma, ufak tefek işler, yolculuklar, duygusal ve entelektüel alışverişin üstün geldiği dönemlerde ortaya çıktığına ve çalışmaya sürekli dört elle sarılmanın, ne yaratıcılığa ne de verimliliğe yarayacağına (Gorz, 1986, s. 279) dair yaygın bir inanç vardır. Bir diğer ifade ile püritan etik, post-endüstriyel dönüşüm sürecinde geçmişte gördüğü işlevlerin tam aksine ayak bağı olarak değerlendirilmeye başlanmıştır.

Oysa daha önce de belirtildiği şekilde pre-kapitalist ya da pre-endüstriyel değerlerin baskın olduğu ülkelerde temel sorun, püritan etik ve onun sonuçları olan disiplin, çok çalışma, aşırı rasyonelleşmenin varlığından değil, tam aksine yokluktan kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bu gibi ülkelerde, disiplinsiz, denetimsiz, irrasyonel, yetersiz üretime karşılık aşırı tüketim eğilimi içindeki zihniyet, rüşvetin, mafyanın ya da anarşinin yayılması için kolayca zemin hazırlayabiliyor.

Özet

Çalışma kavramının etimolojisini ortaya koyabilmek.

Batı dillerinde çalışma anlamına gelen “travail”, Latince işkence aleti olan “tripalium”dan türemiştir. Yine Romalıların çalışma için kullandıkları “lasbour” (ya da labor) sözcüğü de, “zahmet”, “yorgunluk”, “acı”, “ızdırıp” gibi çağrışımlara sahiptir. Yani çalışmak bir tür ceza olarak görülmektedir. Azeri Türkçesinde çalışmak yerine “işlemek”, Kırgızistan’da da “emgeg” (yani emek) sözcüğü kullanılmaktadır. “Emek” sözcüğü de yine Batı dillerindekinе bezer biçimde, “sıkıntı”, “zahmet”, “yorgunluk” anlamına gelmektedir. Ancak zamanla, gerek Batı dillerinde gerekse Türkçede çalışma kavramına farklı anlamlar yüklenmiştir.

Çalışma ve boş zaman kavramlarına atfedilen anlamları karşılaştırebilmek.

Çalışma, gerginlik, çaba, gayret ve zahmet içerir oysa boş zaman çabasız, rahat ve zevk vericidir. Çalışma, zorlama ve zorlukla yapılır oysa boş zaman zorlamasız ve varoluşu sürdürmek için zorunlu değildir. Çalışma bir amaca yönelik bir araç olarak görülür oysa boş zaman kendi içinde bir amaç olarak kabul edilir. Çalışma diğerleri için harcanmış zamandır oysa boş zaman insanın kendi zamanıdır. Çalışmanın toplumsal olarak yararlı ve toplum için zorunluluk olduğuna inanılır oysa boş zamanın tadı bireysel olarak çıkartılır. Çalışma, ödüllendirilir oysa boş zaman kendi kendinin ödülüdür ve kendi kendini tatmin eder. Çalışma sıklıkla rutin ve yeksenaktır, öte yandan boş zaman bir özgürleşme veya tatildir, rutinden özgürleşmeye ve kendi içinde seçim yapmaya imkân sağlar. Endüstriyel çalışma başkalarının örgütlenir, sıkı sıkıya programlanmış ve saatler tarafından düzenlenmiştir, oysa boş zamanda, insan işvereninden, zamanlamadan, programlardan ve sistematikleştirmelerden kurtulmuştur. Çalışmayı, oyun ya da sanat gibi başka hoş giden uğraşlardan ayırt etmenin en iyi yolu, zorunluluk ilkesidir.

Pre-modern toplumlarda çalışmaya atfedilen anlamı açıklayabilmek.

Pre-modern toplumlarda günümüzdeki anlamıyla bir çalışma söz konusu değildir ve pre-modern insan Sombart’ın deyimiyle “doğal” bir insandır. Bu toplumlarda ekonomik faaliyetler, sadece var olmak için yeterlilik ilkesine göre düzenlenir; çiftçiler ya da zanaatkarlar çalışmaya, sadece “geçim”lerini sağlayacakları bir gözle bakarlar ve daha fazla da bir şey beklemezler. Öte yandan “çalışma” düşünürler arasında özellikle Antik Çağ’da köle “sınıfa” özgü “aşağılık” bir kavram olarak değerlendirilmiştir. Çünkü çalışma bir “zorunluluk” gereği “beden üzerinde bir denetim” kurma sürecidir. Oysa Antik Çağ’da “zorunluluk” ve “özgürlük” birbirinin karşıtı kavramlar olarak değerlendirilmiş ve özgür insanların zorunlulukların kölesi olamayacağı vurgulanmıştır. Bu çağda birçok şair tembelliğe övgüler düzmüştür. Romalılar ise Antik Çağ düşünürlerine göre çalışmak konusunda nispeten daha ılımlı görünseler bile özünde, onlarda da modern çağa özgü çalışmaya yönelik olumlu tutum mevcut değildir. Onlar, soylu ve özgür meslek olarak sadece tarım ve askerliği kabul ederler. Buna karşılık bütün yurttaşlar geçimlerini sağlamak için, yasal olarak kölelere özgü hiç bir “aşağılık iş” (meslekleri böyle tanımlıyorlar) yapmak zorunda kalmıyorlardı. Pre-endüstriyel toplumların “doğal insan”ı için, çalışma geçim için yapılan bir süreçtir ve asla “toplumsal bütünlük” unsuru olmamış ve “özel alan” a hapsedilmiştir.

Modern/endüstriyel toplumun püritan çalışma ahlakını sorgulayabilmek.

Modern/endüstriyel düzeninin gelişimine paralel olarak, büyük miktarlarda işgücü gereksinimi ortaya çıkmıştır. Oysa pre-endüstriyel toplumun “tembel” insanı, yaşayabileceği kadar kazancın peşindedir. Kapitalist girişimcinin fabrikasını çalıştırabilmesi için ise daha fazlasına gereksinimi vardır. Öte yandan köle emeği kullanımı, Adam Smith’in de vurguladığı şekilde, pek rasyonel değildir çünkü bir köle, yiyebileceği kadar fazla yiyip, çalışabileceği kadar da az çalışmaya bakmaktadır. Weber, kapitalist uygarlığının içsel fak-

törlerine ve özellikle de dininin etkisine ağırlık vermektedir. Weber'in Protestan etik tezi, "Batı akılcılığı", ve "dünyanın büyüünün bozulması" hakkında, kendisinin "kültürel değişme analizi" içerisinde, merkezî bir yer tutan süreçlere ilişkin, bir analizin parçasıdır. Marx'ın modern kapitalizmin irrasyonel olduğuna ilişkin iddialarının tam aksine, Weber için modern kapitalizmin en önemli özelliği onun rasyonelliğidir. Ekonomik eylemler yoluyla kurtuluşu arayan püritan çalışma etiğini bir yazar şu şekilde özetlemektedir: A) Ağır fiziki çalışmayla dolu bir hayat normal ve dini bir yükümlülüktür. Bu bazıları için sıkı çalışmak ve kendi amaçları için sıkıcı işlere değer verilmesi anlamına gelir. Fiziki haz ve eğlenmeden kaçınılmalıdır. Cefa çekmeye dayanan çileci (asketik) varoluş tek kabul edilebilir yaşam biçimidir. B) Kadın ve erkekler, kişisel boş zaman ve aylıklık için çok az zaman ayırması ve uzun süreler çalışmasının beklenilmesi. C) İşçiler işe gelmezlik etmemeli ya da geç kalmamalı; kurallara riayet etmeli. D) İşçiler mümkün olduğunca yüksek verimli olmalı ve çok sayıda mal ve hizmet üretmeli. E) Çalışanlar iş yerlerine, mesleklerine ve işlerine bağlı olmalıdırlar. F) İşçiler, yaptıkları iş ve ürünleriyle gurur duymalıdırlar. G) İşçiler başarı oryantasyonlu olmalı ve sürekli gelişime sağlamak için çalışmalıdır. Yüksek statülü prestijli işler ve diğer insanların saygısı, iyi bir kişi olmanın en önemli göstergesidir. H) İnsanlar dürüst çalışarak zenginlik elde etmeliler fakat onu akıllı yatırımlarla muhafaza etmelidirler. Tutumluluk iyidir fakat israf ve savurganlıktan kaçınılmalıdır.

Post-endüstriyel çağın bedonis-narsisist kültürüne ilişkin tartışmaları aktarabilmek.

D. Bell ve C. Lasch gibi neo-muhafazakâr düşünürler Püritan iş etiği konusuna farklı bir açıdan yaklaşmaktadırlar. Giderek hâkimiyetini daha çok artıran "tüketim toplumu", D. Bell'in ifadesiyle, "gündüz püritan, gece playboy" tipini yaratmıştır. Özellikle 1950'li yıllardan sonra, Amerika'da çalışma etiğinin gerilediği konusunda yaygın bir inanç vardır. Daha çok yapısal unsurları incelediği "Post-Endüstriyel Toplumun Gelişi" adlı çalışmasında, endüstri sonrası toplumlara ilişkin olarak "ilerlemeci" ve "iyimser" bir tutum sergileyen Bell, daha içsel faktörleri ele aldığı,

"Kapitalizmin Kültürel Çelişkileri"nde oldukça "öfkeli"dir. Post-Endüstriyel toplum teorisinde çizdiği, Aydınlamacı bir anlayışta, yeni çalışan sınıfı oluşturan bilimsel-teknik elitin öne geçtiği, insanların sıkıcı işlerden özgürleşeceği şeklindeki iyimser tabloya karşın, daha sonraki kültür boyutunu inceleyen çalışmalarında, modern kapitalizmi oluşturan değerler sisteminin çözüldüğüne dikkat çekmektedir. Ona göre püritan değerler meşruiyetini kaybetmeye başlamıştır. Kapitalizmin kitle üretimi ve kitle tüketimi, hedonist bir yaşam biçimi pompalamaktadır. Çalışmak ve başarmak gibi püritan değerlerin yerine, artık, nasıl harcamalı, nasıl eğlenmeli tarzındaki normlar öne geçmeye başlamıştır. Çalışma etiğinde en radikal değişimin ortaya çıktığı iddia edilen ülkelerin başında Amerika gelmektedir. Ancak püritan etiği simgeleyen, iş disiplini, kendini denetim, çok çalışıp az tüketme gibi konularda, Almanya ve Japonya'nın da dâhil post-endüstriyel dönüşümün yaşandığı toplumların çoğunda benzer gelişmelere tanık olunmaktadır. Bugün "çalışma toplumu"ndan, "boş zaman toplumu"na doğru gidildiğine dair yaygın bir inanç vardır. Nitekim Baudrillard'a göre, endüstri toplumunu simgeleyen makinenin yerini, post-endüstriyel toplumda, eğlendirici ancak çoğu zaman faydası olmayan şey anlamına gelen, "gadget" almıştır. Aydınlanma entelektüellerinin kurmak üzere yola çıktıkları, aklın yönettiği bir dünyanın sakinini temsil eden püritan, bugün bütün ayrıntılarıyla karşısına dönmüştür. Yani haz için bile kendini yormaktan kaçınan, "rahatlık ilkesinin" önderlik ettiği, tüketici tip. Bauman'a göre "üreticiler toplumu"ndan, "tüketiciler toplumu"na, yani çalışma etiğinin yol gösterdiği bir toplumdan, tüketim estetiğiyle yönetilen bir topluma geçiyoruz. Narsisizm, püritan karşıtı hedonist tüketim toplumun, temel karakteristiklerinden birisi hâline gelmiştir.

Kendimizi Sıyalım

1. Emek sözcüğünün etimolojik kökeninde aşağıdakilerden hangisi mevcuttur?
 - a. Ücretli çalışma
 - b. Dinlenmek
 - c. Rahatlamak
 - d. Eziyet, zahmet, yorgunluk
 - e. Zevk
2. Bir kullanım değeri olan mal veya hizmet üreten her türlü etkinliğe ne denir?
 - a. Kullanım değeri
 - b. Mal
 - c. Çalışma
 - d. Hizmet
 - e. Boş zaman
3. Üretken emeğe ya da çalışmaya, çalışanlar ya da bu emeği harcayanlar tarafından kendi başına bir olgu olarak değer verilmesini ifade eden kavram aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Hazcılık
 - b. Artık değer
 - c. Narsisizm
 - d. Çalışma etiği
 - e. Tembellik
4. Antik Çağ'da çalışma nasıl değerlendirilmiştir?
 - a. Antik Çağ'da çalışma köle sınıfa özgü "aşağılık" bir kavram olarak değerlendirilmiştir.
 - b. Antik Çağ'da çalışma çok yüceltilen bir kavram olarak değerlendirilmiştir.
 - c. Antik Çağ'da çalışma ibadet olarak görülmüştür.
 - d. Antik Çağ'da boş zamana tercih edilen bir kavram olmuştur.
 - e. Antik Çağ'da çalışma üzerine herhangi bir değerlendirme yapılmamıştır.
5. "Tembellik Hakkı" adlı kitap kimin eseridir?
 - a. K. Marx
 - b. Lafargue
 - c. A. Comte
 - d. E. Durkeim
 - e. Saint Simon
6. Aşağıdakilerden hangisi Romalılarda soylu ve onurlu meslek olarak görülmektedir?
 - a. Tarım ve askerlik
 - b. Ticaret
 - c. Girişimcilik
 - d. Esnafılık
 - e. Bilgisayar mühendisliği
7. "Kapitalizmin Ruhu ve Pretastan Ahlakı" adlı kitap kimin eseridir?
 - a. Karl Marx
 - b. M. Weber
 - c. Z. Bauman
 - d. R. Sennet
 - e. Z. Gökalp
8. Çalışma ya da iş ahlakını, kölelerin ahlakı olarak yorumlamış ve modern dünyanın köleliğe ihtiyacı olmadığını belirten filozof aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. A. Comte
 - b. Lenin
 - c. Aristo
 - d. B. Russel
 - e. Platon
9. Bauman'a göre nasıl bir topluma geçilmektedir?
 - a. Tüketim toplumundan üretim toplumuna
 - b. Üreticiler toplumundan, tüketiciler toplumuna
 - c. Tüketim estetiğiyle yönetilen bir toplumdan uzaklaşmakta
 - d. Feodal bir toplumdan püran kapitalist bir topluma
 - e. Tarım toplumuna geçiyoruz.
10. C. Lasch'a göre aşağıdakilerden hangisi narsistik kültürünün özellikleri arasında **yer almamaktadır**?
 - a. Tarihsel zaman duygusu geriliyor
 - b. Boşluk içinde olmak
 - c. Siyasetten kendini düşünmeye
 - d. İtiraf ve karşı itiraf
 - e. Çalışmaya ve tasarrufa verilen önemin artışı

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. d Yanıtınız yanlışsa “Giriş” konusunu tekrar gözden geçiriniz.
2. c Yanıtınız yanlışsa “Giriş” konusunu tekrar gözden geçiriniz
3. d Yanıtınız yanlışsa “Pre-modern Toplumlarda Çalışma” konusunu tekrar gözden geçiriniz.
4. a Yanıtınız yanlışsa “Pre-modern Toplumlarda Çalışma” konusunu tekrar gözden geçiriniz.
5. b Yanıtınız yanlışsa “Pre-modern Toplumlarda Çalışma” konusunu tekrar gözden geçiriniz.
6. a Yanıtınız yanlışsa “Pre-modern Toplumlarda Çalışma” konusunu tekrar gözden geçiriniz.
7. b Yanıtınız yanlışsa “Püritan Etik” konusunu tekrar gözden geçiriniz.
8. d Yanıtınız yanlışsa “Püritanizmin Eleştirisi” konusunu tekrar gözden geçiriniz.
9. b Yanıtınız yanlışsa “Hedonizm, Tüketim Toplumu, Narsisizm ve Eleştirel Söylem” konusunu tekrar gözden geçiriniz.
10. e Yanıtınız yanlışsa “Hedonizm, Tüketim Toplumu, Narsisizm ve Eleştirel Söylem” konusunu tekrar gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Pre-endüstriyel toplumlarda çalışma bir zorunluluğun gereği olarak yorumlanmıştır. Antik Çağ filozofları, özgürlük ve zorunluluk kavramlarının bir arada olamayacağını iddia etmişlerdir. Ayrıca kölelik kurumun yaygınlığı, özgür insanların çalışmaya mesafeli yaklaşmalarına yol açmıştır. Oysa endüstriyel toplumun gelişi, yetişkin erkek, kadın ve çocuk ayrımı yapmaksızın çok geniş bir kitlenin emeğine ihtiyaç duymuştur. Özgür insanları çalışmaya istekli hâle getirmek için, hemen hemen bütün modern kurumlar çaba içinde olmuşlardır.

Sıra Sizde 2

Max Weber, “püritan etik” teziyle modern kapitalizmin kişilik tipini ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Ona göre Batı Avrupa’da kapitalizmi ortaya çıkartan püritan kişilik tipi, çok çalışıp az tüketmeye vurgu yapan, erken kapitalizmin ihtiyacı olan bir insan tipidir. Kapitalizmin “işten değil, dıştan artar” aşamasında, püritan kişilik tipi, önemli bir tarihsel işlev görmüştür.

Sıra Sizde 3

A. Gorz’a göre, püritan etik ile sosyalist etik arasında büyük benzerlikler vardır. Çünkü diğer modern ideolojiler gibi, sosyalist ideoloji de üretim çarkının dönmesi için, çalışmaya istekli bir işgücüne ihtiyaç duymuştur. Bu sebeple, püritan kültüre benzer bir biçimde sosyalist liderler de bir kültür yaratmak istemişlerdir.

Sıra Sizde 4

Çağımızda D. Bell’e göre “gündüz püritan, gece play-boy” denilen yeni bir kişilik tipi ön plana geçmeye başlamıştır. Ayrıca Lacsh ve Bauman gibi sosyologlar da bu yeni kişilik tipinin hedonist/narsisist bir kişilik tipi olduğuna dikkat çekiyorlar. Tüketim toplumun yarattığı bu yeni kültür (kişilik tipi) üretimden çok tüketime, tasarruftan çok harcamaya vurgu yapıyor. Dünyayı bir imtihan yeri olarak gören çalışkan/perhizci püritenden farklı olarak haz peşinde koşmaktadır.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Albert, M. ve Hahnel, R. (1994). **Geleceğe Bakmak**, Çev. O. Akinhay, Ayrıntı yayınları, İstanbul.
- Albert, M. (Tarih) **Kapitalizme Karşı Kapitalizm**, Çev. C. Oktay, Afa yay. Ankara
- Applebaum, H. (1997). İş Ve Boş Zaman, **Cogito**.
- Arendt, H. (1994), **İnsanlık Durumu**, Çev. B.S. Şener, İletişim Yay. İstanbul
- Aron, R.(1975) **Sanayi Toplumu**, Çev. A.O. Güner, Boğaziçi yayınları, İstanbul
- Aron, R., (1986) **Sosyolojik Düşüncenin Evreleri**, Türkiye İş Bankası Yay. Ankara
- Aronowitz, S.; Difazio, W. (1995); **The Jobless Future**, Sci-Tech and the Dogma, of Work, University of Minnesota Press.
- Attali, J.; (1999) **21. Yüzyıl Sözlüğü**, Çev. K. Sarioğlu, Güncel Yayıncılık, İstanbul.
- Badham, R.,(1984); **The Sociology of Industrial and Post-industrial Societies**, Curret Sociology, Vol.32, N.1.
- Bauman, Z., (1993); **Post-modern Ethics**, Blackwell Publishers.
- Bauman, Z., (1996); **Yasa Koyucular ile Yorumlayıcılar**, Metis Yayınları, İstanbul
- Bauman, Z.; (1999); Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar, Çev. Ü. Öktem, Sarmal Yayınları, İstanbul.
- Bear,E.E., (1975);**The Sensitive I: People in Business**, John Wiley & Sons, Inc.
- Bell, D. (1973). **The Comming of Post-Industrial Society, A Venture in Social Forecasting**. Newyork: Basic Boks, Inc. Publisher.
- Bell, D (1970)**Beyond The Proletariat**, The Endless Crisis, America in the Seventies, Newyork
- Bell, D (1989)**Communication Thechnology**; For Better or For Worse ? The Information Society Edit: Jerry L. Salvaggio, Lawrence Erlbaum Associates, London
- Braudel, F., (1996); **Medeniyet ve Kapitalizm**, Çev. M. Özel, 2. Baskı. İz Yayıncılık.
- Bremond J./Geledan, A.; (1981), **İktisadi Ve Toplumsal Kavramlar Sözlüğü**, çev. E. Özkök, Remzi Kitevi, İstanbul.
- Chalcrafft, D., (1994), **Bringing the Text Back in: On the Ways of Reading in Iron Cage**
- Drucker, P.F.;(1994) **Managing The Non Profit Organizations**, Bittenworth Ltd. ,Oxford.
- Drucker, P.F.;(1998), **Kapitalizmin Ötesi**; NPQ/Türkiye, İlkbahar c.1, s.1.
- Drucker; P.F.; (1993)**Kapitalist Ötesi Toplum**, İnkılap Yay. Çev.Belkıs Çorakçı, İstanbul
- Drucker; P.F.; (1994) **Gelecek İçin Yönetim**:1990'lar ve Sonrası, Türkiye İş Bankası Yay. Çev. Fikret Üçkan, Ankara
- Drucker; P.F.; (1988) **The Comming of New Organization**, Harward Busines Rewiew, Januarry-February,
- Drucker; P.F.; (1991) **Yeni Gerçekler**, Türkiye İş Bankası Yay., Çev. Birtane Karanakçı, Ankara
- Featherstone, M.; (1996), **Postmodernizm ve Tüketim Kültürü**, Çev. M. Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Fromm, E.; (1997), **Özgürlükten Kaçış**, Çev. S. Budak, Öteki Yayınevi, Ankara.
- Fromm, E.; (1997b); **Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları**, Çev. A. Arıtan, Arıtan yayınları, İstanbul.
- Furnham, A., (1990); **The Protestant Work Ethic, The Psychology of Work-Related Beliefs and Behaviours**, Routledge.
- GERTH, H. H., ve C. WRIGHT MILLS, (1986) **Weber: Sosyoloji Yazıları**, Edit. H.H.Gert,ve C.W. Milss, Ter.T.Parla Hürriyet Vakfı Yay. 1
- Giddens, A.; (1993), **Sociology**, Polity Press, Printed in Germany.
- Goldman, I.; (1991), Narcissism, Social Character, and Communication: A Q-Methodological Perspective, **Psychological Record**, Summer 1991, Vol. 41.
- Gorz, A.; (1986); **Elveda Proleterya**, Çev. H.Tufan, AFA yay. İstanbul
- Grint,K.; (1992) **The Sociology of Work**, Polity pres, Blackwell
- Habermas, J., (1993); **İdeoloji Olarak Bilim Teknik**, Yapı Kredi yayını, İstanbul.
- Hage, J.H.; Powes, C.H.; (1992); **Post-Industrial Lives, Roles and Relationships in the 21 st Century**, Sage Publications.
- Hamilton, R.F., (1995); **Max Weber's The Protestant Ethic**, A Commentary on the thesis and Its Reception in the Academic Community, Centre for Advanced Study in the Social Science,WorkingPaper, İnternet: <http://home.march.es/ijm/ceacs/HAMILTON.HTM>

- Hammer, M.; Champy, J., (1994), **Değişim Mühendisliği**, Çev. S. Gül, Sabah Yayınları, İstanbul.
- Handy, C. (1995) **The Empty Raincoat**, Making of the Future, London
- Handy, Charles, **Trust and the Virtual Organization**, Harward Business Review, May/June, 1995.
- Heller, A.; (1993), **Modernitede Ahlaki Durum**, Modernite versus Postmodernite, Der. M.Küçük, Vadi yay. Ankara, Ankara
- Heller, F.; Ruiz-Quintanilla, (1996) Work ethic, **International Encyclopedia of Business and Management**.
- Horkheimer, M., (1190), **Akıl Tutulması**, Metis Yayınları, İstanbul.
- Kumar, K.(1995); **From Post-Industrial to Post-Modern Society**, New Theories of the Contemporary World, Blackwell.
- Kumar, K., (1978); **Prophecy and Progress**, The Sociology of Industrial and Post-Industrial Societies, Penguin Press, London.
- Lafargue, P., (1998); **Tembellik Hakkından Seçmeler**, Cogito, Sayı.12.
- Lasch, C.; (1979); **The Culture of Narcissism: American Life in an Age of Diminishing Expectations**, W.W. Norton&Company, New York.
- Lasch, S., (1992); **Sociology of Post-modernizm**, Routledge, London.
- Lord, S.C. (?) **Redifining the Protestant Work Ethic for the Year 2000**. Depauw University. İnternet: <http://www.depauw.edu/volunteer/slordeth.htm>
- Lordoğlu, K.; (1992) Yarın: Yeni Teknolojiler, Eski Sendikalar, **İktisat Dergisi**, Ağustos/Eylül
- Lordoğlu, K. (vd.); (1999), **Çalışma Ekonomisi**, Beta Yayınları, İstanbul.
- Marshall, G.; (1999), **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev. O. Akınhay ve D. Kömürcü, Bilim ve Sanat Yay. Ankara.
- MasudaY.; (1990), **Managing in the Information Society**, Relasing Snergy Japanese Style, Bassil blackwell
- Nef, J.; (1980) **Sanayileşmenin Kültür Temelleri**, Kalem yay.çev.E. Güngör, İstanbul
- Nigohosian, R.H., (1980); **The Effect of the Protestant Work Ethic on Capitalism and Poor**, Rodos, İnternet: <http://www.slcc.edu/distance/inet/ecn274/paper2.html>
- Odabaşı, Y.; (1999) **Tüketim Kültürü**, Sistem Yayınları, Sistem Yayınları, İstanbul.
- Özlem, Doğan, 1990, **Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji**, Ara Yay. İstanbul
- Öztürk, O., (1998), **Psikanaliz ve Psikoterapi**, Bilimsel Tıp Yay. Ankara
- Peters, T.J.& Woterman; (1987), **Yönetme ve Yükseltme Sanatı**, Çev. S.Turgut, Altın Kit. İstanbul
- Polanyi, K.(1986); **Büyük Dönüşüm**, Çev. A. Buğra, Alan Yayıncılık, İstanbul.
- Ritzer, F., (1997); **Postmodern Social Theory**, The McGraw Hill Companies Inc.
- Rose, M.A., (1992); **The Post-modern and Post-industrial, A critical Analysis**, Cambridge University Press.
- Rusell B., (2004); **Aylaklığa Övgü**, Çev. M. Ergin, Cem Yay., İstanbul
- Ryan, Alan; (1997), Exaggerated hopes and baseless fears, **Social Research**, Fall 77, Vol. 64, Issue.3
- Ryan, F.J.; (1997), Narcissism And The Moral Sense: Moral Education In The Secondary Sociology Classroom, **Social Studies**, Sep/Oct97, Vol.88, s.119.
- Savaşır, İ.; (2000), Çal...(ış...) ma..., **Yeni Binyıl/Binyıl Pazar**, 4 Haziran, 2000.
- Savoter, F.; (2000), **Gençlerle Politika Üzerine**, Ç. Ş. Karadeniz, İletişim Yay. İstanbul
- Schroeder, R. ; (1996); **Max Weber ve Kültür Sosyolojisi**, Çev. M. Küçük, Bilim ve Sanat Yay. İstanbul
- Schroder, R., (1997); The Sociology of Science and Technology after Relativism, in **Sociology After Post-modernizm**, Edit. D.Oven, Sage Publications.
- See, H., (1972); **Modern Kapitalizmin Oluşumu**, Çev. S.Özmen, İstanbul.
- Sennett, R., (1996) **Kamusal İnsanın Çöküşü**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Sombart, W., (1993); **Kapitalizm Öncesi İktisadi Görüş**, Der. M. Özel, Kapitalizm ve Din içinde Ağaç yayınları, İstanbul.
- Sungur, N.; (1997), **Yaratıcı Düşünce**, Evrim Yayınevi, İstanbul.
- Tawney, R.H., (1971), **Foreword to The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalizm**, M. Weber, Unwin University Press. London.
- Taylor, C., (1991), **Modernliğin Sıkıntıları**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Toffler, A., (1993), **Dünyayı Nasıl Bir Gelecek Bekliyor?**, İz Yay. Türkçesi: M. Çiftkaya, İstanbul
- Toffler, A., (1981) **Üçüncü Dalga**, Altın Kitaplar Yay.,Türkçesi: Ali Seden, İstanbul
- Toffler, A., (1991), **Hızlılar ve Yavaşlar**, NPQ, C.lt. 1,2, Güz
- Toffler, A., (1992), **Yeni Güçler Yeni Şoklar**, Altın Kitaplar Yay. Türkçesi: B. Çorakçı, İstanbul

- Toffler, A., (1996), **Yeni Bir Uygarlık Yaratmak**, Çev. Z. Dicleli, İnkilap Kit., İst.
- Turner, B.S.(1996); **The Body and Society**, Explonations in Social Theory, Sage Publications, Second edition.
- Turner, J.H., (1978) **Sociology: Studying The Human System**, Goodyear Publihing Company, Inc.,California
- Türkdoğan, O., (1996); **İslam Ekonomik Sistemi ve Weberci Görüşler**, Turan yayıncılık, İstanbul.
- Türkdoğan, O.; (1981) **Sanayi Sosyolojisi**, Türkiye'nin Sanayileşmesi, Töre Devlet Yayınevi, Ankara.
- Waters, M.,(1994); **Modern Social Theory**, Sage Publications
- Weber, M. (1986); **Bürokrasi, Sosyoloji Yazıları**, Edit. H.H.Gert,ve C.W. Milss, Ter.T.Parla Hürriyet Vakfı Yay. 1
- Weber, M., (1986), **Sosyoloji Yazıları**, Çev. T. Parla, Simavi Yayınları, İstanbul.
- Weber, M., (1985); **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, Çev. Z. Aruoba, Hil Yayınları, İstanbul.
- Weber, Max; (1986) **Sosyoloji Yazıları**, Çev T. Parla, İstanbul.
- Weber, Max; **The Sociology of Community**, http://www.asahinet.or.jp/~hw8m-mrkm/weber/society/soci_comm/index.html
- Yankelovich, D.; vd.. (1984); US Industry and The Work Ethic, **Dialog**, N.66-4
- Yılmaz, A. (1995); Modernden Postmoderne Siyasal Araştırmalar, Vadi Yayınları, Ankara.